

УНИВЕРЗИТЕТ У БЕОГРАДУ
ФАКУЛТЕТ ПОЛИТИЧКИХ НАУКА

Сања Б. Војводић

**ПОЛИТИЗАЦИЈА КЛИМАТСКИХ
ПРОМЕНА: ДЕБАТА НАУКЕ И ПОЛИТИКЕ
О ДОБУ АНТРОПОЦЕНА И УТИЦАЈУ
ЧОВЕКА НА КЛИМУ**

докторска дисертација

Београд, 2025

UNIVERSITY OF BELGRADE
FACULTY OF POLITICAL SCIENCE

Sanja B. Vojvodić

POLITICIZATION OF CLIMATE CHANGE: THE SCIENCE-
POLITICS DEBATE ON THE ANTHROPOCENE AND HUMAN
IMPACT ON CLIMATE

Doctoral Dissertation

Belgrade, 2025

Ментор:

Проф. др Душан Павловић, редовни професор, Универзитет у Београду – Факултет
политичких наука

Чланови комисије:

Политизација климатских промена: дебата науке и политике о добу антропоцена и утицају човеку на климу

Сажетак

Климатске промене карактерише висок степен ригидног научног консензуса о њиховом антропогеном узроку. Као политички феномен, климатске промене су предмет жестоких препирки и сукобљавања која сежу до негирања њиховог узрока, последица, па и тога да ли уопште постоје. Оне су, дакле, истовремено феномен високе сагласности у оквиру доминантне научне парадигме, на основу које имамо разумевање о девастирајућим ефектима по начин живота какав познајемо, али и предмет изражавања мишљења „за“ и „против“ оног тренутка када се о њима расправља и одлучује у оквирима политичких заједница. Главно питање које се намеће у овом раду је зашто је то случај? Односно, због чега долази до друштвено-политички антагонизујућег вишегласја и наглашене политизације климатских промена, иако је реч о феномену који би, према научној консензусу, требало да буде неспорна и богато поткрепљена научна чињеница?

Општа хипотеза која се износи јесте да се до антагонизујуће поларизације у ери научног консензуса дошло процесом уоквирења овог савременог ризика кроз три различите, а међусобно испреплетане и нераскидиве политичке артикулације: индивидуалним одлучивањем, расподелом ресурса, као и односима у међународном друштву. Политичко суочавање са наступајућим променама климе на тај начин осцилира у великом броју психолошко-структурних варијабли које се материјализују у дилемама на три нивоа политичке моћи и делања. У доношењу одлука појединаца у све више подељеним друштвима, изборима на нивоу националних држава на које утичу снажни ушанчени интереси, као и у дубокој историзацији односа колонизатора и колонизованих која је наглашена у актуелним расправама о дефиницији климатских промена и предузимању мера ублажавања и прилагођавања.

Посредством политизације, као вишеслојног концепта политичких наука, и уоквирења као процеса којим се прави смисао о свету који нас окружује, овај рад настоји да понуди интегралну теоријску визуру за посматрање климатске дебате у којој се ставови науке и политике разилазе у све значајнијој мери. А све то у времену када се последице климатских промена интензивирају. За потребе циља дисертације, ауторка конструише идеал-типове, спроводи квалитативну анализу садржаја доступних материјала, дискурзивну анализу јавних наступа истакнутих научника и политичара, и на крају интегрише теоријске увиде Енглеске школе међународних односа. Оваквим истраживачким приступом тежи се интердисциплинарном дијалогу друштвених и природних наука, као и дијалогу међу политичким наукама у виду обједињавања изазова које ова тема отвара у критичким теоријама, попут политичке теорије и филозофије, и дисциплинама претежно усмереним на „решавање проблема“, попут политичке економије и међународних односа.

Кључне речи: климатске промене, уоквирење, политизација, дилема, тржиште, животна средина.

Научна област: политичке науке

Ужа научна област: политичка економија и финансије

УДК: 551.583:32(043.3)

Politicization of Climate Change: The Science – Politics Debate on the Anthropocene and Human Impact on Climate

Abstract

Climate change is marked by a strong and well-established scientific consensus regarding its anthropogenic cause. As a political phenomenon, however, it is the subject of intense disputes and confrontations, extending even to the denial of its causes, its consequences, and sometimes its very existence. It is, therefore, simultaneously a phenomenon of broad agreement within the dominant scientific paradigm, one that informs our understanding of its devastating effects on the way of life as we know it, and an object of polarized “for” and “against” opinions the moment it becomes a matter of debate and decision-making within political communities. The central question posed in this dissertation is: why is this the case? In other words, why does socially and politically antagonistic polyphony arise, accompanied by pronounced politicization of climate change, even though it is a phenomenon that, according to scientific consensus, ought to be an uncontroversial and well-substantiated scientific fact?

The general hypothesis advanced here is that antagonistic polarization in an era of scientific consensus has emerged through the framing of this contemporary risk along three distinct yet interwoven and inseparable political articulations: individual decision-making, the distribution of resources, and relations within the international community. Political engagement with unfolding climate change thus oscillates across a wide range of psychological and structural variables that materialize in dilemmas situated on three levels of political power and action: in the decision-making of individuals within increasingly divided societies; in the policy choices of nation-states shaped by entrenched and influential interests; and in the deeply historicized relations between colonizers and the colonized, which are brought to the forefront in current debates on the very definition of climate change and on the implementation of mitigation and adaptation measures.

Through the concepts of politicization, understood as a multilayered notion within political science, and framing, conceived as the process through which meaning is constructed about the world around us, this dissertation seeks to offer an integral theoretical perspective for examining the climate debate, in which the positions of science and politics are increasingly diverging, precisely at a time when the consequences of climate change are intensifying. To meet the aims of the dissertation, the author constructs ideal types, conducts a qualitative content analysis of available materials, performs a discourse analysis of public statements by prominent scientists and political actors, and finally integrates the theoretical insights of the English School of International Relations. This research strategy aspires to foster an interdisciplinary dialogue between the social and natural sciences, as well as a dialogue within the political sciences themselves, bridging the challenges posed by this topic across critical theoretical approaches, such as political theory and philosophy, and those disciplines more oriented toward “problem-solving,” such as political economy and international relations.

Keywords: *climate change, framing, politicization, dilemma, market, environment.*

Scientific field: political science

Scientific subfield: political economy and finances

UDC: 551.583:32(043.3)

Садржај

Списак коришћених скраћеница	viii
Увод.....	1
Проблем и предмет истраживања	4
Научни и друштвени циљеви и доприноси.....	8
Дисциплинарно одређење истраживања	9
Структура рада по поглављима.....	10
1. Теоријски и методолошки оквир истраживања: како „ухватити“ климатске промене?.....	12
1.1. Сложеност операционализације климатских промена	15
1.2. Уоквирење (framing)	22
1.3. Политизација и политика	27
1.4. Методолошки оквир истраживања	33
2. Историјат научног сазнања о климатским променама.....	38
2.1. Глобално загревање, климатске промене и антропоцен.....	38
2.2. Институционализација дељења научних сазнања.....	44
2.3. Компјутеризација раних истраживања.....	48
2.4. Научно – политички дијалог о климатским променама током 1990их година.....	53
2.5. Нарушавање научно-политичког дијалога током прве деценије 21. века	58
3. Политизација климатских промена и онтолошко-епистемолошка дилема	65
3.1. „Climategate“ и политизација науке о климатским променама	65
3.2. Скептицизам и контрапокрет за климатске промене.....	71
3.3. Онтолошко – епистемолошка дилема у оквиру дебате о климатским променама	78
3.3.1. Онтолошки разлаз између „верника“ и „неверника“ у климатске промене	82
3.3.2 Епистемолошко-делатни разлаз „хуманиста“ и „постхуманиста“	90
4. Политизација климатских промена на нивоу државе: економско-еколошка дилема ..	97
4.1. Екологија као супротност економији	97
4.2. Идејне поставке капитализма и реалност климатских промена	102
4.2.1. Уоквирење климатских промена у САД.....	110
4.2.2. Уоквирење климатских промена у Бразилу.....	118
4.2.3. Климатски дискурс у Европској унији.....	122
4.2.4. Климатски дискурс у Аустралији	128
4.3. Уоквирење климатских промена у међународним организацијама – помирене дисциплине екологије и економије.....	131
5. Политизација климатских промена на нивоу међународних односа: национално – глобална дилема	136

5.1. Енглеска школа и глобални Север и Југ	140
5.2. Од „солидаристичког“ Кјото протокола ка „плуралистичком“ Париском споразуму .	150
5.3. Енергетска транзиција као покушај изласка из национално-глобално дилеме	158
5.4. Изглед декарбонизације у међународном друштву – трка у цајтноту	166
6. Закључна разматрања.....	172
7. Библиографија.....	177
Биографија ауторке	206
Изјава о ауторству	207
Изјава о истоветности штампане и електронске верзије докторског рада	208
Изјава о коришћењу	209

Списак коришћених скраћеница

IPCC – Међувладин панел о климатским променама

UNFCCC – Оквирна конвенција Уједињених нација о промени климе

GHG – гасови са ефектом стаклене баште

NDCs (Nationally Determined Contributions) – Национално утврђени доприноси

CO₂ – угљен диоксид (употребљавано у контексту емисија угљен-диоксида)

САД – Сједињене Америчке Државе

ЕУ – Европска унија

УНДП – Програм Уједињених нација за развој

UNEP – Програм Уједињених нација за заштиту животне средине

UNHCR – Високи комесаријат Уједињених нација за избеглице

UNICEF – Дечји фонд Уједињених нација

IOM – Међународна организација за миграције

IIASA – Међународни институт за примењену системску анализу

WG – радна група

GEF (Global Environment Facility) – Глобални фонд за животну средину

COP (Conference of the Parties) – годишња Конференција страна Оквирне конвенције

Г7 – Група Седам (напредних економија: САД, Канада, Француска, Немачка, Италија, Јапан, Уједињено Краљевство)

EPA (Environmental Protection Agency) – Агенција за заштиту животне средине

WMO – Светска метеоролошка организација

ppm (parts per million) – делова на милион (мера за концентрацију супстанци у ваздуху)

ОИЕ – обновљиви извори енергије

ОЕБС – Организација за економску безбедност и сарадњу

ОПЕС – Организација земаља извозница нафте

EIKE (Europäisches Institut für Klima und Energie) – Европски институт за климу и енергију

AfD (Alternativa für Deutschland) – Алтернатива за Немачку

NELA (National Electric Light Association) – Национално удружење за електрично осветљење

NAM (National Association of Manufacturers) – Национално удружење произвођача

БДП – Бруто домаћи производ

REDD+ (Reducing Emissions from Deforestation and Forest Degradation plus additional forest related activities) – Умањење емисија насталих дефорестацијом и деградацијом шума укључујући активности које штите климу, попут одрживог управљања шумама

Увод

Климатске промене прешле су развојни пут од интересовања и истраживања малог круга научника природних наука ка питању које у значајној мери подваја политичку сцену у многим изборним демократијама. Проузроковане људским деловањем, оне убрзано измењују пређашње дуготрајно стабилно-осцилирајуће системе који подупиру живот, односно планетарне обрасце који су омогућили савремени начин живота рекордној светској популацији. Но, уласком у домен политичког расправљања и одлучивања, постале су предмет дубоког друштвеног неслагања и сукобљавања чак и око основног скупа физичких чињеница. Штавише, управљачки резултати претходних двадесет година показују се супротни почетним рационалним претпоставкама да би решење за климатске промене било на помолу уколико ефекти бивају субјективно све испољенији и јаснији, а о њима научно сазнање прецизније, више комуницирано или лакше доступно. Док ефекти промене климе постају све осетливији и опаснији, а време за адекватан одговор се расипно троши, друштва заправо све теже граде и одржавају консензус неопходан за политичко управљање овим изазовом.

Таква друштвено-политичка кретања у оштром су контрасту са савременим научним сазнањем и објективним мегапроменама животне средине. Од почетка 21. века, климатске промене остављају прегршт свеобухватних измена хидролошких циклуса, које негде доносе историјске разорне суше а другде поплаве, које прате пораст нивоа мора и киселости океана појачавајући десетковање изузетно угроженог, а кључно важног, биодиверзитета. У декади 2020их, климатске промене карактерише велико убрзање у виду топлотних рекорда који су толико опасни да се научно третирају као температурне аномалије, а које непосредно погађају основну егзистенцију више од половине човечанства. Као такве, прете да уназаде или пониште више деценија развојних политика, те да угрозе мир или интензивирају сукобе у многим подељеним друштвима. Због тога изискују удружене трансдисциплинарне истраживачке напоре и испостављају се као изузетно тежак а ургентан проблем за политичко деловање. Међутим, контроверзе које поларизују друштва по питању климатских промена указују да их бројни појединци, друштва и државе не разумевају на исти или сличан начин, нити да су приближно убеђени у неопходност суочавања са заједничком претњом. Политички процес доношења одлука увелико касни за физичким променама, при чему их и учестало неадекватно управљање на појединим местима погоршава. Изостанак одговора на климатске промене потом повратно утиче на садашњи и будући квалитет живота политичких заједница, као и на хоризонт имагинације шта би било добро друштво и поредак за 21. век.

У главним или мејнстрим токовима међународне политике и међународних односа, климатске промене и даље се представљају као релативно нови политички изазов премда наука упозорава на ризике још од 1970их година. Политички лидери и доносиоци одлука, иако декларативно учествују у разним климатским иницијативама и глобалном споразуму, махом не доживљавају ефекте убрзано мењајуће климе приоритетним или важнијим питањима од нпр. војне безбедности, економског раста или спољне политике. Другим речима, климатске промене досад нису на суштински начин измениле поимање традиционалних домена моћи и утицаја, колоквијално подвођених под „високу политику“, а на којима је централна пажња приликом доношења одлука од значаја за опстанак.

Ипак, растуће последице глобалног пораста просечне температуре планете (*global mean temperature*) намећу се из једног изборног мандата у други проблемима који захтевају не само унутрашње дневно-политичко фаворизовање климатских политика, већ адекватно стратешко промишљање и позиционирање државе у односу на наступајуће промене. С обзиром на то да

људи апсолутно зависе од холоценске равнотеже,¹ а пораст глобалне просечне температуре доводи до њене дестабилизације, климатске промене се све учесталије преливају у друштвено-политичке динамике у којима се на специфичан начин изазивају устаљене позиције моћи и ауторитета. На тај начин, као првенствено физички феномен, климатске промене постају предмет политичких радњи, односно у процесу су политизације који у значајнијој мери поларизује друштва и утиче на изглед политике у трећој деценији 21. века. А услед ових великих природних и друштвених процеса, истраживање климатских промена вишеструко се дисциплинарно усложњава јер налаже укрштање како најновијих увида у области природних и друштвених наука, тако и на нов начин отварање традиционалних питања о односу човека и природе.

Човек својим утицајем на природу постаје истовремени субјекат, тј. онај који проузрокује климатске промене, и објекат, односно онај који их трпи или сноси последице. Делатна моћ (*agency*) у облику ископавања и сагоревања фосилних горива, посебно интензивна током протекла два века, трансформисала је милијарде тона земног, непокретног или неактивног угљеника у атмосферски, покретни и активни (Hamilton, 2017: 10-14). Имајући у виду да је овај хемијски елемент један од најважнијих у формирању квалитета климе на планети, расправа о климатским променама доминантно се фокусира на антропогено емитовање његовог једињења (CO₂) у атмосферу. Људско деловање је, дакле, рапидно и прекомерно наталожило угљеник у атмосфери, који је пре тога био неактиван у земљи, због чега се планета топлотно изолира па тиме убрзано расте глобална просечна температура, а што повратним спрегама дестабилизује климатске обрасце који су више од 11000 година били у равнотежи. О антропогеном каузалитету климатских промена успостављен је чврст и ригидно рецензован научни консензус (Lynas, Houlton, and Perry, 2021).

Посматрајући ову динамику, атмосферски хемичар Круцен и биолог Стоермер објављују 2000. године провокативну и контроверзну тезу да је човечанство напустило стабилну и благу епоху холоцена, те зашло у квалитативно нову и непредвидиву геолошку трајекторију. Нова етапа у геолошкој историји следствено треба да носи назив по фактору или чиниоцу који највише утиче на њено обликовање, а то је *anthropos*, односно човек (Krutzen and Stoermer 2000: 17-18). Предложени назив нове геолошке епохе – антропоцен², потом је брзо стекао велику популарност у природним наукама и заинтересованој јавности. Такође, у скорије време све више се заступа и као онтолошко полазиште у радовима из друштвених наука, премда концепт антропоцен није званично прихваћен од два највиша ауторитета у области геологије – Међународне стратиграфске комисије и Међународне уније геолошких наука (иако им је приложен за усвајање).

Но, распрострањена употреба појма антропоцен, чврсто успостављен научни консензус о каузалном утицају човека на климатске промене, те обарање температурних рекорда, постају велика забринутост тек једног дела политичких заједница у демократским друштвима. У истим друштвима истовремено су на делу раширени напади, ниподаштавање и неповерење у науку, појачано прихватање и дисеминација недоказивих и псеудонаучних мишљења и „лажних вести“, чак и негирање чињенице глобалног загревања. Штавише, популарни амерички астрофизичар Најл деГрас Тајсон (Neil deGrasse Tyson) истиче да је у последње време у америчком друштву, како међу грађанима тако и политичким одлучиоцима, све

¹ Холоцен је геолошка епоха чије је једно од обележја клима која погодује екосистему у ком су људи и бројне друге врсте просперирали и за коју се процењује да траје последњих 10 до 12 хиљада година. Неки научници сматрају да ју је у скорашње време наследила епоха антропоцена.

² Појам антропоцен поткрепљен је мноштвом научних доказа и подразумева свеукупан досадашњи (деструктиван) утицај човека на планету који је толико значајан да може да се пореди са силама вулкана, соларних флуксева и ледених доба.

приметнији „губитак научне писмености“ и скептицизам према научном методу (Puiu, 2017). Ови процеси имају значајан домаћај стога што у теорији отежавају, а у политичкој пракси онемогућавају, постизање базичног друштвено-политичког договора о неопходним и ургентним мерама ка ублажавању ефеката климатских промена. Нарочито се о њима дискутује након шест узастопно најтоплијих година од како се мери просечна температура планете (током последње 142 године)³ и извештаја Уједињених нација (УН) о рапидном нестанку милиона биљних и животињских врста које се у заинтересованој јавности описује као „шесто масовно изумирање“ у историјату Земље (видети: Kolbert, 2014), а „прво које је проузроковала једна врста – људи“ (UN, 2017). То имплицира да, иако је адресирање климатских промена крајње неопходан подухват који налаже праведну енергетску и уопштено друштвену трансформацију, дебату о климатским променама карактерише висок степен поларизације, тј. растуће друштвене дивергенције током времена која је лонгитудинални и мултидисциплинарни феномен (McCright and Dunlap, 2011: 155-157).

Друштвена и политичка поларизација, а коју дебата о климатским променама производи у Сједињеним Америчким Државама (САД) и Европској унији (ЕУ), толико је значајна да можемо да говоримо о ехо-коморама (*echo-chambers*) услед којих се чини да грађани у све већој мери расправљају једни мимо других уместо једни са другима, те да опада број оних у средини који би евентуално премостили нарастајући јаз. Посебно је зачуђујуће што су ови трендови новијег датума, иако постоје бројни актери који већ деценијама умањују озбиљност климатских промена (видети: Oreskes and Conway, 2010). С тим у вези, професор Кејл Џефи (Cale Jaffe), полазећи из правно-политиколошког угла, објашњава да је високи степен друштвено-политичке поларизације око питања климатских промена, а због ког се спотиче правна регулација пословања највећих емитера CO₂, готово изненадна и скорашња појава (Jaffe, 2018: 456-459). Џефи је детаљно пратио и трасирао историјат и развој научног консензуса о климатским променама у САД од 1960их до 1990их година, те установио да је ова тема имала у извесном смислу истраживачки луксуз да се развија ван окриља високо поларишућих питања попут абортуса, радних права жена и истополних бракова. Аутор подвлачи да је до 2008. године у САД постојала и историјска шанса да борба против климатских промена буде део заједничке двостранаке стратегије за деловање, поготово јер су се у предизборној председничкој кампањи сукобила два кандидата заинтересована за њихово адресирање, републиканац Џон Мекејн (John McCain) и демократа Барак Обама (Barack Obama).

Ипак, почетком 21. века питање климатских промена у САД постаје све израженија линија раздора између америчких републиканаца и демократа, о чему сведоче бројна бихејвиорална истраживања која се ослањају на дугорочна испитивања јавног мњења (Chinn et al, 2020: 112-115). Истраживања показују да конзервативне и десно оријентисане појединце одликује знатно већи степен негирања каузалитета климатских промена, чак и да оне постоје, у односу на њихове либерално оријентисане суграђане (Ibidem; Jylhä, 2016: 76-77). Такође, Керцер (Joshua Kerzer) и сарадници су, разматрајући ефекте мотивисаног резоновања (*motivated reasoning*), пристрасности потврђивања (*confirmation bias*) и асиметричног ажурирања информација (*asymmetrical updating*), установили да се грађани у последње време значајно више поларизују по спољнополитичким питањима него што је раније био случај, а што додатно појачава ефекте ехо комора (Kerzer et al, 2020: 95-102). У контексту климатске дебате то пружа увиде да одређени број грађана уопште неће извршити усклађивање или прилагођавање својих ставова новим научним информацијама како бивају доступне, док они који то ураде сматраће да су то учинили на „непристрасан, делиберативан и рационалан начин“ (Ibidem: 115). Услед тога, друга група грађана може себе сматрати за супериорну у праву на истину и перципирати прву

³ Више на: NOAA, 2021: “It’s official: July was Earth’s hottest month on record”.

као неразумну или ирационалну и коју не би требало укључивати у политички процес од значаја за све грађане једне заједнице, а што би даље интензивирало друштвено подвајање.

Даље, премда је тема климатских промена шире присутна у јавном животу од Рио де Жанеиро самита УН 1992. године, тек од 2008. почиње значајније и учесталије да окупира јавни дискурс чиме постаје све више поларишућа. Крајем 2009. године избија тзв. *Climategate* афера у САД која представља кулминацију дугогодишњих напада на научнике који су проучавали климатске промене и све продубљеније уочавали каузални однос између сагоревања фосилних горива и повећања глобалне просечне температуре. Афера је утицала на то да климатолози и бројни други научници, у релативно кратком периоду, изгубе контролу над наративом о реалној претњи и неопходним мерама у односу на бројне републиканске политичаре и лобисте. Доласком на власт Доналда Трампа (Donald Trump) 2017. године, климатске промене се котирају чак и као питање које поларизује америчку јавност више него право на абортус, иначе једно од традиционалних тачака подвајања овог друштва (Milman, 2019).

У државама ЕУ климатски скептицизам до сада није спадао у питања највећег политичког приоритета, што би се могло рећи за САД. Напротив, већина испитаника у ЕУ сматра да су климатске промене „један од најозбиљнијих проблема са којима се суочава свет“ (Special Eurobarometer 490, 2019: 3). Али, контекст расправе о климатским променама у државама чланицама ЕУ битно је другачији од америчког. Не само услед институционалне, партијске и језичке разноврсности или редоследа дубоких криза у којима се налази Европа у целости (финансијска, мигрантска, енергетска, рат у Украјини, итд.). У европском контексту се климатски скептицизам не огледа у питању узрока, будући да и конзервативно и либерално оријентисане странке углавном не споре људски фактор као мотор климатских промена. Куриозитет је што утицајни лидери „нове деснице“, попут мађарског премијера Орбана (Viktor Orbán), водеће француске опозиционарке Ле Пенове (Marion „Marine“ Le Pen), доскорашњег деценијског чешког премијера Земана (Miloš Zeman) и председника утицајне пољске партије Качињског (Jarosław Kaczyński), перципирају расправу о климатским променама као агенду деиндустријализације која ће засигурно допринети да, према њиховом мишљењу економски све заосталија и угроженија, Европа остане на маргинама светске економије. Они третирају ову расправу као „глобалистичку“, тј. да је у потпуности наметнута *top-down* и противно вољи народа, услед чега се питање климатских промена прелива у подршку партијама нове деснице. И то не само из економске рачунице узимајући у обзир колико би климатске мере могле да коштају, већ и услед онога што Ралф Шредер (Ralf Schreder) назива „аргументом анти-експертизе“, односно тактичким играњем на уверења гласача како „елите не треба да нам говоре шта да радимо“ (Serhan, 2021). На тај начин је политичка поларизација по питању климатских промена, а која доприноси и све израженијој друштвеној поларизацији, постала *par excellence* политичка борба за дефинисање „око чега треба бити забринут“ у демократским друштвима (Goeminne, 2012).

Проблем и предмет истраживања

У тренутку када су климатске промене недвосмислена научна чињеница,⁴ оне постају изразито спорно политичко питање за које се може рећи да му „емпиријска кредибилност лежи у оку посматрача“ (Jasper and Poulsen, 1995: 496). Како примећује Патрик Реган, технологија и природне науке објашњавају међусобно испреплетане физичке процесе пред нама, али не и

⁴ О научном консензусу да су примарни покретач климатских промена гасови са ефектом стаклене баште емитовани људским активностима на: NASA, “Scientific Consensus: Earth's Climate is Warming”, 2022.

разлоге због којих бирамо да се не суочавамо са њима (Regan, 2015: 4). Стога овај рад трага за разлозима због којих смо бирали (или бирамо) да се суштински не хватамо у коштац са климатским променама. Прецизније, у раду се проблематизују различита уоквирења и борба око представљања климатских промена услед којих демократска друштва тешко постижу или одржавају консензус неопходан за политичко суочавање са њима. С тим у вези, бројни аутори истичу да промена климе одавно више није питање за научно доказивање, већ првенствено за политичко деловање (Kejun and Masson-Delmotte, 2018; Guterres, 2018; Jaffe, 2018: 470). А ови увиди поклапају се са трендом да су климатски дискурс и тумачење узрока и последица у последњој декади преузели политичари науштрб научника (Chin et al, 2020: 112-113).

Део одговора зашто је наука изгубила „монопол над истином“ климатских промена може се пронаћи у неадекватном одговору друштвених наука када је у питању размишљање у правцу политичких промена. Тако из области политичких наука, велики број аутора сматра да оне не одговарају правовремено и пропорционално на изазове које антропоцен повлачи за собом. Роберт Кохејн истиче да свега неколицина департмана политичких наука у САД има истраживача чији је главни истраживачки проблем усредсређен на климатске промене, чак иако је за будућност човечанства ова тема (макар) једнако битна као и „остале теме које добијају неупоредиво више пажње попут међународне трговине и људских права“ (Keohane, 2015: 19). Дебра Цавелин чак тврди да је прилагођавање на климатске промене „најважније питање о којем политичке науке уопште на расправљају“ (Javeline, 2014: 420), док Далија Симанган доказује како све до маја 2019. године, ниједан истакнути часопис међународних односа⁵ (изузев једног, *Millenium: Journal of International Studies*), није објавио рад о антропоцену, а на основу чега закључује да се ова проблематика налази на периферији дисциплине (Simangan, 2020: 214-215). Радови који се пак баве расправом о неопходним политичким променама често приступају из угла критичких теорија, те покрећу питања „кривице“ за настало стање чиме се неретко завршавају само на моралној евалуацији и имају ограничен мобилизацијски потенцијал. Са друге стране, аутори који не улазе у критике структура које доприносе климатским променама, у кризи оваквих размера виде „шансу за успостављање друштва на боље“ те у черчиловском маниру поентирају да никад не треба допустити да пропадне добра криза (OECD, 2017). Додатно, постоје и аутори који се баве порозношћу договора међу природним и друштвеним научницима о томе колико су екосистеми који подупиру живот угрожени, при чему „природњаци“ истичу да је претња по људско благостање много већа него што то „друштвењаци“ препознају (Kaufmann and Cleveland, 1995: 109). Односно да међу њима није постигнут консензус о опсегу и потенцијалу претње попут климатских промена.

Међутим, ретко се може без предрасуда и аргументовано разматрати и сучељавати мишљења због чега су климатске промене специфично тешка проблематика за формулисање и спровођење политичког деловања. Иако су се објашњења кретала од тога да је третирана као нижеразредна брига у анархичном поретку вестфалијских међународних односа (Nilsson, 2012: 179-182), до тога да је „климатско Друго“ теже уочљиво, практично невидљиво и непредвидиво што отежава, негде чак онемогућава да се конструише као непријатељ у политичкој борби (Oliver, 2019), овакви увиди задржавали су се на једном нивоу анализе – или међународном, или националном, или појединачном. Уколико концентришемо истраживачку и политичку пажњу на један одређени ниво анализе (нпр. само на међународни или само на појединачни), уз занемаривање или пренебрегавање осталих, поспешујемо поједностављену представу да би нпр. јавне политике на том нивоу биле довољне у борби против климатских промена. На тај начин, а често ненамерно, превиђа се слојевита природа овог феномена, који истовремене политичке последице производи како у вертикалној равни — од појединца, преко

⁵ Мисли се на следеће престижне часописе из међународних односа: *International Organization*, *International Security*, *World Politics*, *Journal of Conflict Resolution*.

државе, до међународног друштва — тако и у хоризонталној, јер се истовремено испољава у различитим националним сферама: безбедносној, економској, етичкој, здравственој, медијској, инфраструктурној, правној и другим.

С обзиром на то да су климатске промене изразито сложен научни феномен који је било немогуће рашчланити осим ригорозном научном методом (која је обухватила софистицирана истраживачка питања из различитих области природних наука, а примарно атмосферске хемије, метеорологије и физике, о чему више у 2. поглављу), проблем истраживања овог доктората обухвата две велике целине савремене дебате о климатским променама које су међусобно условљене и зависне, те од значаја за појединачни, национални и међународни ниво анализе. Прво, обухвата однос научника, или интелектуалне елите, према лаичкој публици приликом комуницирања научних сазнања о узроцима и последицама овог феномена. Друго, тиче се политичких лидера који методом политичког уоквирења (*political framing*) интерпретирају шта је оно око чега политичке заједнице примарно треба да буду забринуте или заинтересоване. Дакле, без научних сазнања о климатским променама не би се разумела њихова комплексна природа, а без чега је тешко замислити да може да се артикулише сразмеран и правовремен одговор. Са друге стране, политички лидери првенствено су задужени и одговорни за покретање или одсуство одговора на климатске промене. Тиме су улоге научника и политичара угрубо распоређене на првој и другој етапи климатске дебате, али подједнако важне.

Описана вишеслојност проблема климатских промена, њихова брзина, обухват и каскадне нелинеарне последице које остављају на претпоставке о добром животу политичких заједница широм света, намећу стога главно истраживачко питање у овој дисертацији: *Због чега долази до друштвено-политички антагонизујућег вишегласја и наглашене политизације климатских промена, иако је реч о феномену који би, према научном консензусу, требало да буде неспорна и богато поткрепљена научна чињеница?* Посебна питања која проистичу из овог су: који актери и на који начин обликују дебату о климатским променама тако да оне као физичка чињеница постају предмет изражавања мишљења за или против?; који избори се формирају на нивоу управљања државом као резултат такве климатске дебате?; какве ефекте ови избори остављају по међународно друштво које се асиметрично суочава са последицама климатских промена?

На главно питање износим следећу општу хипотезу: до друштвено-политички антагонизујућег вишегласја и наглашене политизације климатских промена у демократским друштвима у 21. веку долази услед уоквирења овог питања у три различита, а међусобно испреплетана контекста који истовремено продиру у важна политичка поља: индивидуалног одлучивања, расподеле ресурса и односа међу државама.

Предмет истраживања овог рада стога су уоквирења (*framings*) која су људима водиле за разумевање климатских промена, а која доводе до друштвено-политички антагонизујућег вишегласја и све израженије политизације овог процеса. Прецизније, предмет истраживања су уоквирења проблематике климатских промена на три нивоа анализе (појединца, државе, међународног друштва) од стране две врсте ауторитета у савременој климатској дебати: научних и политичких. Уоквирења се односе на процес изградње и употребе „оквира“ помоћу којих људи из различитих класних, политичких, верских, географских, расних, културних, па и образовних позадина праве смисао или преводе у значење друштвене и политичке феномене, догађаје и/или процесе који их окружују, а који би у супротном били без смисла или значења (детаљно у потпоглављу 1.2). Начин на који једна група људи гради оквири или уоквирује одређени феномен може бити у потпуности супротстављен уоквирењу друге групе која на квалитативно другачији начин разумева форму и суштину тог истог феномена (Dewulf, 2013:

322). Потоња примена другачијих или супротстављених оквира поспешује разлаз у разумевању или схватању феномена од заједничког значаја, односно у случају овог рада – разлаз у схватању политичких приоритета и неопходности да се делује против климатских промена. Тако на пример уоквирење друштвене стварности на нивоу политичке артикулације може да поседује другачију врсту сложености од уоквирења и поимања стварности из угла експерименталних и физичких наука. При томе, уоквирење које превлада повлачи за собом осећај губитка, незадовољство и потребу за даљим одмеравањем снага код група које исти феномен виде из сасвим другог угла, или на битно другачији начин. С тим у вези, политичка уоквирења су од посебне важности за овај докторат будући да „успостављају параметре проблема“ (Gray, 1994: 576), усмеравају његово разумевање, а чиме црпе легитимитет за предлагање акције или одговора. Будући да се показују нарочито утицајним по преференције и одлуке људи у условима неизвесности (Dewulf, 2013: 322), а такви услови умногоме карактеришу дебату о климатским променама, већа аналитичка пажња и више редова у овом докторату биће посвећени политичким него научним уоквирењима, иако ће се свакако и она подробно пратити и анализирати.

Даље, с обзиром на то да је проблематика климатских промена све присутнија и добија значај у јавном дискурсу, она се све више политизује, излази из оквира науке и артикулише се мимо науке, чак и против ње. Процес политизације (о којем следи објашњење у потпоглављу 1.3) доводи до тога да се климатска дебата све више одвија ка крајњим учесницима, односно научницима и политичким лидерима нове деснице. Поларишућа динамика чини да у климатској дебати са једне стране имамо актере који сматрају да је на делу промена геолошког интервала у антропоцен и са њим повезане климатске промене, а са друге, актере који оспоравају чињеницу глобалног загревања, било у целости или у делу да је оно проузроковано људским деловањем. Пратећи уоквирења у контексту индивидуалног одлучивања увиђамо да појединци постају у значајној мери онтолошки раздвојени, а што утиче на њихове епистемолошке позиције како приступити одговору на климатске промене.

Антагонизујућа динамика потом се измешта на ниво одлучивања појединачних држава где се климатске промене доминантно уоквирују кроз расправу о расподели ресурса, односно формулишу кроз избор између очувања животног стандарда и привредног раста спрам неопходности спровођења еколошких мера. У том погледу посебно се издвајају уоквирења појединих политичких лидера према којима је привредни раст императив и у супротности са исувише скупим климатским мерама, за разлику од уоквирења међународних организација, активистичких удружења и истакнутих појединаца који сматрају да ове политике нису супротстављене, те да је улагање у климу исплативо јер заправо доприноси економском расту нове генерације.

Напоследку, од појединачних држава где се доносе суверене одлуке, расправа о климатским променама мигрира на ниво међународних односа где се уоквирује кроз однос „кривца“ и „жртве“, што на специфичан начин продубљује антагонизујуће вишегласје и изнова отежава постизање и одржавање политичке воље да се против промена климе делује у време научног консензуса. Овај аналитички ниво премрежен је са два тешко решива проблема светске политике који се испостављају како политичким одлучиоцима, тако и истраживачима. Први се тиче премошћавања асиметричних почетних позиција глобалног Севера и Југа, које узрокују расправе о дистрибуцији одговорности за климатске промене услед неуједначеног економског развоја и историзације односа. Други проблем односи се на начин склапања и природу међународноправних договора, попут Париског споразума, који води у анархичне међународне односе у погледу поштовања преузетих климатских обавеза.

Научни и друштвени циљеви и доприноси

У складу са изнетим проблемом, питањем и предметом истраживања, ова дисертација има за научне циљеве да одреди концептуалне хоризонте климатске дебате и да класификује кроз дилеме њена различита уоквирења.

Прво, иако се у дебатама често не дају појашњења појмова „политика“, „политички“, „политизација“, а поготово не образлаже експлицитно шта она обухватају, неретко се дешава да нпр. припадници владајуће већине или управљачких структура осуђују опозицију или неполитичке појединце и организације да „политизују“ одређена питања, и обрнуто. Осуда се врши са циљем дискредитовања супротног виђења онога ко одређено питање или тему „политизује“, а са намером да се јавности предочи да тај неко или не завређује да се предметним питањем бави или да о питању које кандидује уопште не треба расправљати. Међутим, карактер било ког друштвеног стања или појаве „може да се доведе у питање“ у било ком тренутку (Wiesner et al, 2017: 3). То поједностављено значи да не постоји неки врховни или неутрални судија који може да се измести из времена и простора на начин да процени да ли одређено питање или тема завређују или не да буду политизовани, те да се о њима расправља на политички начин за и против. Управо због одсуства врховног судије, око одређених тема, чак и оних које су неупитне у доменима ван политичког, настаје „концептуална контроверза“ као део политичког делања (Ibidem). Сходно томе је један од научних циљева овог рада уочити и објаснити око којих тема или питања у контексту климатске дебате се јавља концептуална контроверза, који актери је обликују и на који начин, а што подразумева одређење њених концептуалних хоризоната.

Друго, настојаћу да класификујем различита уоквирења климатске дебате конструисањем три велике групе дилема које аналитички одговарају трима нивоима истраживања које ће се предузети: ниво појединца, националне државе и међународног друштва. Дилеме се испостављају као загонетке истраживачима и доносиоцима одлука у виду тешко решивих и трајних проблема у светској политици (Chasek et al, 2018: 3), јер представљају синтезу могућности да се одређеном проблему приступи двома искључивим алтернативама, али није једноставно одмерити која би била боља, или приоритетнија у датом тренутку. Тако је нпр. чувена макроекономска дилема „пиштоља наспрам путера“ која сажима напет избор између благостања и безбедности у ограниченом буџету, односно да ли више издвајања потребују социјалне или одбрамбене политике. Дилеме су заправо идеал-типски приказ сврставања појединаца, група и држава у односу на антагонизујуће изборе који се јављају у климатској дебати и није једноставно одредити њихов почетак и крај трајања (а што ће бити детаљно образложено у потпоглављу 3.3.). Из тог разлога су погодне за класификацију различитих уоквирења климатских промена, односно процеса којима појединци, научници и политичари граде различите оквире око исте појаве, што утиче на различито разумевање суштине, што резултује у одабиру међусобно некомпатибилних политичких опција.

Класификовање кроз дилеме омогућује да уоквирења на различитим нивоима анализе обухватим у докторату кроз три подједнако важне политичке артикулације климатске дебате у демократским друштвима. На нивоу индивидуалног одлучивања кроз онтолошко-епистемолошку дилему, на националном нивоу кроз расподелу ресурса у економско-еколошкој, те у међународном друштву које осцилира између очувања стабилности поретка спрам захтева за правичношћу у национално-глобалној дилеми. Истражујући уоквирења у којима се изазива ауторитет друге стране на три нивоа анализе ова дисертација стреми да понуди интегрални теоријско-методолошки одговор на проблем политизације климатских промена који досадашњи радови нису успели да кохерентно увежу (детаљно у потпоглављу 1.4). Вишеслојна анализа ће се из тог разлога одвијати на макро нивоу (где ће обухватити

идеал-типско конструисање концептуалних хоризоната климатске дебате), мезо (квалитативна анализа садржаја доступних научних и политичких докумената) и микро нивоу (на којем ће се спровести дискурзивна анализа јавних наступа актера), а о чему следи методолошко појашњење у наредном поглављу.

Друштвени циљ рада је да понуди разумевање на нивоу појединца, државе и међународних односа због чега се у условима научног консензуса по питању узрока и последица климатских промена, јавља изразито антагонизујуће друштвено-политичко вишегласје које доприноси драматичној друштвеној поларизацији и спотиче напоре ка заједничком делању.

Следствено циљевима, научни допринос који тежи да се оствари јесте конструисање интегралне теоријске визуре за посматрање проблематике климатских промена, као питања које истовремено и безрезервно пролази кроз три дилеме. Истраживањем политизације климатских промена настојаћу да допринесем интердисциплинарном дијалогу путем обједињавања изазова које ова тема отвара у политичким наукама, како у оквиру критичких теорија у политичкој теорији и филозофији, тако и у дисциплинама претежно усмереним на „решавање проблема“ попут политичке економије и међународних односа.

Друштвени допринос рада огледа се у покушају приближавања научних закључака из природних и друштвених наука са ставовима истакнутих политичара. Претпоставка је да ће се на тај начин систематизовати на једном месту разлози који утичу на стварање друштвено-политички антагонизујућег вишегласја које карактерише расправу о климатским променама.

Дисциплинарно одређење истраживања

Препознато је да постојећи начини артикулисања климатских промена постају све више фрагментисани, уски и далеки једни од других, што је јаз који почињу да попуњавају „свеобјашњавајуће“ теорије које проналазе упориште у све значајнијем броју грађана. Односно, док се научници не усуђују да говоре ван оквира своје истраживачке нише, расте број конспиративних теорија које генерализују сложене друштвено-политичке, еколошке и здравствене проблеме. Из тих разлога, предмету истраживања приступам интердисциплинарно, те настојим да црпим налазе из природних и друштвених наука. Јер, како напомињу аутори мултидисциплинарне студије о антропогену, приступи који полазе искључиво из позиције научних закључака и технолошких решења, или пак чисто културолошки без утемељења у научном разумевању, бивају недостатни и непотпуни (Adeney Thomas, Williams, Zalasiewicz, 2020: 17).

Дебата о климатским променама налази се у средишту дуготрајног дубоког јазу у оквиру друштвених наука, између критичких перспектива које покрећу питања кривице и одговорности за настало стање и оних усмерених на грађење консензуса, тј. „решавање проблема“ у датом политичком контексту (Pepermans and Maesele, 2016: 479-481). Док једни истичу да је погрешно приступати решењу уколико се нису разрешиле претходне неправде и неједнакости које су у добу климатских промена значајно појачане, други заступају неопходност ургентног деловања и предлажу решења која неретко занемарују пређашњи историјски контекст. На тај начин радови из друштвено-хуманистичких наука, а који се баве климатским променама, имају тенденцију подвајања научног простора, одсуства интердисциплинарне комуникације и затварања у истраживачке нише (Löfbrand, Möbjörk and Söder, 2020).

Управо ради покушаја премошћавања описаног научног јаза, амбиција рада је крос-секторска и интердисциплинарна, те комбинује квантитативне и квалитативне закључке из различитих области и дисциплина друштвених и природних наука. Кроз истраживање различитих уоквирења климатских промена, путем вишеслојног концепта политизације, другачије названим и „општим концептом друштвених наука“ (Wiesner, 2021: 20), рад ћу дисциплинарно позиционирати између политичке економије, политичке теорије и међународних односа. Појам уоквирења позајмљује се из социологије и комуникологије (Devulf, 2013; Wetts, 2020), док концепт политизације из социологије (Palonen and Wisner, 2019; Wiesner 2021). За разраду политизације на макро нивоу неопходно је одређење политике и политичког за које је најсвеобухватнија литература у области политичке филозофије. Такође, из дисциплине међународних односа позајмљују се увиди Енглеске школе која се бави напетостима између сила плурализма (које истичу различитост међу државама и борбу за опстанак) и сила солидаризма (вођених моралним вредностима које превазилазе границе, попут људских права, адресирања климатских промена и заштите животне средине, као и потраге за знањем) (Faulkner 2012; 2018).

Уз радове који спадају у домен политичке економије, теорије и филозофије, а наслањајући се такође и на бројна истраживања уоквирења из угла психолошких теорија међународних односа, настојаћу да понудим квалитативно разумевање политизујућих процеса климатских промена који се одвијају између политичара и научника у демократским друштвима 21. века. У вези са тим, структура рада (пored уводног дела) састоји се од пет поглавља чији ћу садржај укратко изложити.

Структура рада по поглављима

Овај рад нема конвенционални преглед литературе на једном месту. С обзиром на то да ће се предузети вишеслојна анализа политизације климатских промена, преглед литературе биће подељен према припадајућем аналитичком нивоу и тако заступљен у сваком поглављу.

Прво поглавље има за циљ да опише сложеност операционализовања климатских промена, односно проблем концептуализације и именовања овог феномена. Услед тога научници, политичари, лаици, организације, приступају његовом различитом уоквирењу. С тим у вези, у овом поглављу образложиће се шта подразумева уоквирење и како се оно до сада дефинисало у литератури. Затим, биће представљени вишеслојни концепт политизације и пропратно поимање политике, као операционално одређење предмета истраживања. Појасниће се и због чега је политизација пригодна за испуњење другог научног циља доктората, а то је да се уоче и класификују различита па и међусобно супротстављајућа уоквирења климатских промена кроз дилеме. Након тога ће се на једном месту сумирати методолошки оквир који обједињује уоквирење, политизацију и Енглеску школу међународних односа, те прецизирати временско и просторно одређење истраживања.

У другом поглављу биће представљен историјат научног сазнања од 1960их година до почетка 21. века у којем су климатске промене прешле путању од загонетног физичког феномена којим се бави мали број научника до политичког питања које поларизује демократска друштва. Предочиће се контекст у коме су нова сазнања била условљена конструисањем све захтевнијих компјутерских модела и комуницирањем у оквирима уских истраживачких ниша, што је првобитно отежавало интегрално објашњење климатских промена. Потоња институционализација принципа да се научни закључци из различитих дисциплина систематизују и дисеминују кроз хибридно научно-политичко тело Међувладиног панела о

климатским променама омогућиће почетак научно-политичке сарадње и дијалога с краја 1980их и почетком 1990их година. Задатак је овог историјског прегледа да покаже тежину успостављања и одржавања политичке вољности да се делује против климатских промена, насупрот релативно лаким покушаја дискредитовања или скрајњивања њиховог значаја. На крају поглавља описане се период нарушавања научно-политичког дијалога током прве деценије 21. века, што је поступно довело до антагонизујућег вишегласја у разумевању климатских промена.

У трећем поглављу се посебна пажња поклања контексту наглашене политизације након „Climategate“ афере у САД. Између осталог, овај догађај послужио је одређеним политичким актерима као средство за брзо ширење скептицизма према научном методу уопште, а поготово према антропогенем каузалитету климатских промена. То је и период када се јасније уочавају различита онтолошка и епистемолошка полазишта која производе различита онтолошка и епистемолошка уоквирења по питању климатских промена. Због тенденције појединаца (лаика, политичара, научника) да размишљају, јавно заговарају и делују у зависности од различитих почетних позиција, у овом делу рада уводи се и објашњава концепт дилеме, након чега се именује и описује прва која формира антагонизујуће вишегласје, а то је онтолошко-епистемолошка дилема.

Четврто поглавље се временски и проблемски надовезује на претходно с тим да се политизација климатских промена сагледава са нивоа држава у којима су ставови политичких лидера и научника о климатским променама имали значаја не само на политике које ће се водити него и на исход демократских избора. Задатак овог поглавља је да представи на националном нивоу често редукован избор између економије и екологије, који ћу обухватити збирним концептом економско-еколошке дилеме. Прво ће бити представљено политичко уоквирење које адресирање климатских промена супротставља остваривању привредног раста, што је продубило антагонизујуће вишегласје у време најизраженијих ефеката климатских промена. Такво уоквирење било је снажно концептуално присутно у политичкој клими САД, појединих држава ЕУ, Бразилу и Аустралији у другој деценији 21. века. Потом ће бити изложена алтернатива у којој економија и екологија теоријски нису супротстављене и која преовладава у уоквирењима међународних организација које имају саветодавну улогу националним државама, а што скупа увећава вишегласје које карактерише климатску дебату.

Антагонизујуће вишегласје које се са нивоа појединаца и појединачних држава акумулира и преноси на односе великог броја држава, светски познатих и утицајних појединаца и организација, односно у међународно друштво, потом се улива у проблематику почетних позиција тзв. глобалног „Севера“ и „Југа“ у контексту заједничког, глобалног одговора на климатске промене. Због тога се у петом, последњем поглављу конструише национално-глобална дилема која се јавља услед тензичности деловања по питању климатских промена на раскрсници државних и планетарних интереса. За разумевање последица ове тензичности користићу сазнања Енглеске школе међународних односа у расправи око тога да ли проблематизација и деловање по овом питању постају примарна институција међународних односа. Пето поглавље стога има за циљ да увеже дубоку историју која је креирала високо-неједнаке позиције држава у климатској дебати са актуелним расправама о адресирању климатских промена у процесу енергетске транзиције, а са намером разумевања антагонизујућег вишегласја на међународном нивоу које повратно обликује динамике на нивоу држава и појединаца.

У закључку ћу сумирати свеукупне налазе рада, њихове домете, доприносе и предлоге за даља истраживања.

1. Теоријски и методолошки оквир истраживања: како „ухватити“ климатске промене?

У истраживачком смислу, климатске промене веома је тешко изоловати, „ухватити“ и спустити на папир како би се приступило њиховом студиозном посматрању и анализирању. Не само услед планетарних размера климатског система који је испреплетан и премрежен са физичким, хемијским и биолошким процесима, њихове узајамно повратне спреге са људским утицајем, већ и покушајима да се ова комплексна струјања преведу ширим групама у форми јасног политичког изазова са јасним решењем о којем ће се расправљати и одлучивати.

С обзиром на то да је у проблему и предмету истраживања предочено да овај изразито сложен и вишеслојан процес након уласка у политичко поље поприма поларишуће, а све више и антагонизујуће карактеристике, у овом делу рада ће се изложити на које начине су друштвене науке покушале да проникну у ову динамику, а потом и потешкоће операционализације климатских промена, као разлоге због којих ауторка примењује специфичан и еклектичан методолошки оквир истраживања.

Радови из друштвених наука у којима се истраживало друштвено-антагонизујуће вишегласје у климатској дебати доминантно су писани из традиције бихејвиоралних истраживања јавног мњења и постављања у упоредну перспективу ставова лево и десно оријентисаних бирача у САД (McCright and Dunlap, 2011; Hart, Nisbet and Myers, 2015; Dunlap, McCright and Yarosh, 2016; Yang, Chu and Kahlor, 2019; Chinn, Hart and Soroka, 2020). Они су емпиријски показали да је поларизација јавног мњења по питању климатских промена новија појава која постаје све прогресивнија током прве и друге деценије 21. века.

Поларизација израженије почиње да се уочава по партијским расцепима, те ставови о климатским променама постају још једно у низу питања на којима се сучељавају демократски и републикански идеолошки интереси (Brian and Johnson, 2020). Изван САД, ставови научних и политичких елита о климатским променама деле друштва на конзервативне против прогресивних грађана посебно упадљиво у Бразилу, Аустралији и неким државама ЕУ (о чему детаљно у 4. поглављу). Ослањајући се на психолошке теорије, горенаведени радови такође су указали да појединци прибегавају разним психолошким механизмима како би премостили или умањили перцепцију претње попут климатских промена, прибегавајући чак њиховом порицању (climate denialism).

На сличном трагу су радови из комуникологије који истражују утицај медија на обликовање ставова по питању климатских промена који даље доприносе друштвеној поларизацији. Аутори Максвел и Џулс Бојкоф показали су да, у периоду од 1988-2002. године, медијска извештавања четири америчке престижне новине допринела су наглашеном одступању популарног од научног дискурса (New York Times, Washington Post, Los Angeles Times, Wall Street Journal). Та динамика се остваривала кроз поштовање новинарских норми балансираног извештавања, односно у случају климатских промена омогућавања једнаког медијског времена и кредибилитета стручним и лаичким мишљењима (Boykoff and Boykoff, 2004). Инсистирање на канону новинарског баланса на тај начин је, намеравамо или ненамеравамо, имало доприноса у искривљеном представљању (balance as bias) како антропогеног узрока глобалног загревања, тако и одсуства политичког одговора (Ibidem:126).

Такође, о антагонизујућем вишегласју који доносе климатске промене писало се и кроз однос интелектуалних елита према лаичкој публици, тј. уоквирења овог проблема са технократско-експертског становишта. Сузана Мозер је, између осталог, истраживала на које

начине апокалиптична реторика утиче на дистанцирање „обичних људи“ од последица климатских промена (Moser, 2010: 31-37). Први преносиоци таквих фаталистичких порука о глобалном загревању били су физички научници и еколози који су, потпуно изоловано од друштвеног света и незаинтересовани за значај идеја и уверења на обликовање јавног мњења, посматрали и анализирали физичке процесе. Услед тога је упознавање јавности са опасностима које доносе климатске промене остварено на начин да је направљен мимоход између „оних који овај феномен изучавају из угла природних наука“ и „оних који га друштвено-хуманистичким посредовањем комуницирају“, а што се додатно подвајало дисциплинарним, специјалистичким и институционалним међама (Ibidem: 33). Тако је од самих почетака климатске дебате, која оставља прегршт друштвено-економско-политичко-еколошких последица, највише пажње научника и јавности фокусирано на техничке детаље и апстрактне пројекције емисије CO₂, што се у извесној мери задржало до данас.

Запостављање улоге концепата и идеја, а који су у политичкој арени важни „као и свако друго оружје“ (Koselleck, 2004: 57), поспешило је друштвено-политичку поларизацију. Јер, како тврде бројни аутори, део одговорности за нечињење у правцу суочавања са проблемом климатских промена лежи у начину на који се ова тема артикулише и предочава лаичкој публици у јавном простору, односно у технократској употреби речи и концепата (Moser, 2010; Wetts, 2020; Kertzer et al, 2019). Такав комуникацијски јаз препознат је од стране политичких лидера који су понудили нову перспективу и једноставнија уоквирења овог проблема. С обзиром на то да су климатске промене процес који је врло научно комплексан и често изискује више нивое апстракције уколико се тежи разумевању савремених климатских модела (видети: Manabe and Broccoli, 2020), утицајни лидери попут Доналда Трампа, Жаира Болсонара (Jair Bolsonaro) и Скота Морисона (Scott Morrison), једноставно су представили као „пројекат елите” и „зелену агенду“ отуђену од свакодневних потреба народа (de Vrieze, 2017; Latour, 2018: chapter six). А поврх тога, јаз се продубљује и порастом броја америчких грађана који сматрају да не постоје суштинске разлике између знања које поседују експерти и лаици (Nicols, 2017; Sunstein, 2017), због чега се сматра да смо савременици периода „рата против науке“ (war on science) „у којем је јавни сентимент оружје снажније од јавне политике“ (Otto, 2016: chapter one).

За разлику од литературе која се бави поларизацијом из перспективе појединца, критичка економска и социолошка литература баве се друштвеним структурама које највише доприносе повишењу глобалне просечне температуре. У питању су два различита нивоа анализе, услед чега ове две врсте литературе често не комуницирају једне са другима. Тако нпр. социолошка критика Ајлин Крајст објашњава да је дискурс борбе против климатских промена усмерен на Технологију, а не на ефекте „индустријско-потрошачке цивилизације“, чиме се у стратегијама приступања и решавања проблема убедљиво заступала промена понашања појединаца, а не система, а због чега се неуспешно преиспитивала моћ капитала заснованог на фосилном гориву (Crist, 2010). Наоми Клајн иде у критици и корак даље нуђењем објашњења да је неолиберални менаџмент климатских промена, материјализован кроз предлоге мера попут система „ограничи и тргуј“ и угљеничних такси које се издају највећим емитерима CO₂, допринео распрострању тзв. „капитализма катастрофе“ (disaster capitalism). Капитализам катастрофе подразумева управљачко прилагођавање и иновативност капитализма да се у ери климатских промена не само редефинише, већ и оснажи путем креирања нових профитних тржишта, какво је на пример трговање CO₂ емисијама (Klein, 2007). Следећи оваква запажања, Џејсон Мур позива да се напред наведени појам антропоцен замени појмом „капиталоцен“ који у себи сажима „систем моћи, профита и репродукције“ као катализатора климатских промена (Moore, 2016). Са друге стране, Маријана Мацукато сматра да је у тренутном генералном духу неповерења према институцијама и наглашеној политизацији ове теме широм изборних демократија, могуће одговорити на изазов попут климатских промена управо

реконструисањем постојећих институција капитализма, промовисањем „креативних бирократија“ и оснаживањем јавно-приватних партнерстава која су усмерена на остварење Циљева одрживог развоја УН (Mazzucato, 2021).

Премда ови радови пружају оцену стања, критику структура (Christ, 2010; Klein, 2007; Moore, 2016) па и нуде решења на нивоу државе (Mazzucato, 2021), чине то из макроекономски леве перспективе запостављајући односе моћи на међународном нивоу. Превиђају не само неједнакости у позицијама глобалног Севера и Југа које ће увелико диктирати глобално прилагођавање на климатске промене, већ и нпр. геополитичке интересе који се одређеним државама отварају услед отопљавања пермафроста и чине доступним нове просторе који обилују фосилним горивима. Стога се већина истраживача и доносилаца одлука слажу да је међународни ниво анализе неизоставан у контексту климатске дебате. Поред индивидуалног и националног одлучивања, неопходно је разумевати и разлоге због којих глобални политички договор осцилира у анархичном међународном друштву држава. Услед тога је овај рад у великој мери инспирисан литературом Енглеске школе међународних односа, која је својим историјским фокусом⁶ указала зашто су екологија, а затим климатске промене биле скрајнуте теме у међународним односима, те на које начине су одскора ушле на велика врата (Falkner, 2012; 2018).

С тим у вези, државе које пројектују највећи утицај у међународном друштву, које су уједно и међу највећим глобалним емитерима гасова са ефектом стаклене баште, успеле су да замене квантитативно одређен и правнообавезујући *top-down* приступ мењајућој клими, преговаран и усвојен током самита о клими у Кјоту 1997. године, више флексибилним и базираним на доброј вољи да се делује, *bottom-up* моделом усвојеним у оквиру Париског споразума из 2015. године (Falkner, 2018: 32-39). Истовремено, климатски споразуми између највећих светских емitera, Сједињених Америчких Држава и Народне Републике Кине, закључени током 2014. године, сигнализирају тежњу ових двеју водећих економија и главних међусобних такмаца, да проблем адресирања климатских промена радије разматрају изван надлежних мултилатералних платформи, кроз билатералне формате (Ibidem: 38). Но, Роберт Фокнер (Robert Faulkner), који је дуги низ година истраживачки посвећен климатској дипломатији, објашњава да нови тренд билатералних климатских договора и аранжмана не аболира или пак смењује деценијско климатско преговарање у мултилатералној Оквирној конвенцији Уједињених нација о промени климе (United Nations Framework Convention on Climate Change – UNFCCC). Преговарање ван мултилатералних формата пре сутерише да се успоставља нова равнотежа међу силама солидаризма и плурализма у оквиру глобалне климатске сарадње током друге деценије 21. века (детаљно у потпоглављу 5.2). Иако ова литература није у непосредној, али јесте имплицитној вези са поимањем уоквирења климатских промена представљених унапред, она је указала на неопходност укључивања међународног нивоа анализе и као таква је у великој мери мотивисала поставку овог доктората.

Све ове перспективе, које овде сумирам и делим на индивидуално-психолошку, макроекономску и међународну, пружају део објашњења и разумевања због чега је у савременом друштву изражено друштвено-политички антагонизујуће вишегласје и политизација климатских промена. Међутим, услед њихових дисциплинарних граница, епистемичке културе и софистицирања предмета истраживања, ови радови се углавном задржавају на само једном нивоу анализе (појединачном, државном или међународном). Тиме се изоставља шири слика у којој су климатске промене онипотентан феномен са истовременим друштвено-политичким продором једнаке важности по сва три вертикална

⁶ Показује кроз анализу примарних институција на које начине је међународно друштво еволуирало историјски, те како је подложно промени.

нивоа моћи и делатништва. Како су климатске промене вишеструко научно сложене, тек се друштвено-политички компликују с обзиром на то да тако интердисциплинарне и апстрактне улазе у домен политичког у коме не само научни докази, већ и бројне друге друштвене варијабле постају подједнако важне за доношење одлука. Уоквирење стварности на нивоу појединца и друштва стога је другачије врсте сложености од уоквирења из угла експерименталних и физичких наука које су прве издвојиле проблем климатских промена. Такође, уоквирење ће се разликовати и из угла друштвених наука. Тиме ће научници, политичари, појединци, организације различито схватати, комуницирати, па и придавати значај климатским променама.

На основу наведене литературе препознала сам да основно вишегласје у дебати о климатским променама проистиче из судара два ауторитета, научног и политичког, те се теоријски предмет истраживања тиче њихових различитих уоквирења климатских промена. Прецизније, у теоријском смислу, овај рад тежи да анализира постојећа уоквирења климатских промена, било да их производе појединци политичари, научници, или лаици, са ефектима на индивидуалном, државном и међународном нивоу. Операционално, како бих увидела који све оквири постоје, служићу се „вишеслојним концептом политизације“ (multilevel concept of politicisation: Wood, 2017: 526-528; Wiesner, 2019: 255-259). Међутим, пре уласка у теоријско и операционално појашњење истраживања, неопходно је образложити специфичну сложеност операционализације климатских промена, како би се разјаснило због чега ауторка приступа проблему истраживања на три нивоа анализе.

1.1. Сложеност операционализације климатских промена

Дуги низ година су право првенства да обавесте јавност о глобалном повишењу просечне површинске температуре планете имали научници који су овом феномену прилазили из угла експерименталних, физичких наука, заједно са хибридном, политичко-научном међународном организацијом Међувладиног панела о климатским променама (Intergovernmental Panel on Climate Change – IPCC). Врло сложене научне студије о емисији гасова са ефектима стаклене баште, посебно од почетка индустријске револуције, условљавале су „сцијентизовано“ уоквирење климатских промена које се измешта „изнад потребе за демократском дебатом“ и проглашава „питањем за научну експертизу“ (Garrard, 2019: 1-3). На тај начин је значајном уделу опште популације ова тема бивала све више недоступнија за разумевање и удаљенија за размишљање о последицама, док су се друштвене науке кретале на периферији ове расправе. Штавише, Грег Герард додаје да је то и због тога што политичари и главни саветници не преферирају увиде из друштвено-хуманистичких наука будући да проблеми које оне настоје да адресирају никада не могу бити коначно решени: „...нема дефинитивног узрока Првог светског рата, нити коначног закључка о објективности етичких судова“ (Ibidem).

Операционализовати климатске промене из угла друштвених наука, односно одредити начин анализе и мерења феномена којег није могуће директно посматрати, може бити незахвалан подухват из барем неколико разлога. Постоји могућност да ће особа која приступа истраживању олако бити дискредитована као неко ко залази у домен чије доприносе не може самостално подвргнути стручној рецензији. Замерка стоји на месту уколико је у питању предузимање евалуације научних налаза природних наука који објашњавају аспекте и узрочно-последичне ефекте климатских промена. Потом, неретко се, па и међу активистичким круговима, рефлексивни углови посматрања климатских промена, а које друштвено-хуманистичке науке омогућују, читавају као намера да се „борба против климатских промена поткопа“, на начин да се „ми овде бавимо тривијалностима док свет дословно гори“ (Ibidem:

4). Затим, позајмљивање и укрштање знања из различитих дисциплина, (а камоли наука што је овде случај – друштвених и природних) може изазвати подозрење код колега који инсистирају на дисциплинарној ригидности као једној од основних претпоставки „научности“ рада. Ауторка за сваки случај унапред одговара на овакве бојазни или замерке у поставци овог доктората.

Прво, научни текстови из природних наука који представљају једну од јединица анализе доктората неће се анализирати *per se*, нити ће се улазити у компетитивност научних закључака, већ ће се третирали као саставни део комуникативног процеса научног уоквирења (о чему више у поглављу 1.3. и 1.4.). Друго, услед унапред описане друштвено-политичке поларизације и пропратне политизације овог феномена, наизглед непомирљива друштвена реалност налаже посматрање ове динамике из рефлексивне друштвене перспективе не би ли се проникло у што је могуће више разлога ове подвојености. Претпоставка ауторке је да се на тај начин „не троши време на тривијалности“, већ да ће оцена затеченог стања бити више нијансирана, репрезентативна и инклузивна. Треће, из међународних односа, као матичне дисциплине ауторке, бројни аутори позивају на „крос-дисциплинарни дијалог“ и развијање иновативних начина анализе климатских промена како би се прошириле границе дисциплине и изазвале њене „ушанчене“ аналитичке и нормативне претпоставке (видети више у: Simangan 2020; Lövbrand, Mobjörk and Söderb, 2020).

Климатске промене није једноставно концептуализовати (а тиме ни операционализовати) у области природних наука. Највећи број дефиниција фокусира се на историјски високу концентрацију CO₂ у атмосфери и да је она условљена људским деловањем (више у поглављу 2.1.). Тако Уједињене нације, као једна од најчешћих адреса за дефинисање, климатске промене сумирају као „дугорочне промене у температурним и временским обрасцима које, премда могу бити природне (попут варијација у соларним циклусима), од 1800их година највише покрећу људске активности примарно услед сагоревања фосилних горива попут угља, нафте и гаса“ (UN Climate Action, 2020). Научници са сигурношћу могу да докажу људски фактор јер уочавају „дистинктивне изотопске отиске угљеника“ у атмосфери Земље (Lindsey, 2022). Односно, угљен-диоксид којег производе биљке и други извори нешто је другачији од оног који резултује сагоревањем фосилних горива. Додатно, постоје и утицајни аутори који проширују овакво атмосферско и угљенично оријентисано објашњење теоријом да су климатске промене једна од девет „планетарних граница“ које човечанство не би смело да пређе уколико тежи да остане у окружењу које наликује „холоценском“ (Rockström, Steffen, et al., 2009).

Са друге стране, концептуализовање, а потом операционализовање климатских промена из угла друштвених наука тиче се другачијих углова посматрања овог феномена. Свести апстрактне појмове из климатологије на емпиријске индикаторе у друштвеним наукама обухвата суочавање са различитим објективним, субјективним, језичким, психолошким, и политичким потешкоћама комуницирања овог феномена од стране научника или политичара према публици. Сложеност операционализације климатских промена услед тога има елементе који су слични, али ипак у целини другачији од операционализовања различитих еколошких ризика, дилема у погледу политичких интереса, економских питања, осталих ризика по јавно здравље, те војну и државну безбедност.

Објективни разлози због којих је тешко артикулисати климатске промене на начин да оне буду разумљиве грађанима са различитим, па и супротним или супротстављеним историјским искуствима су бројни. Природа проблематике климатских промена је неуобичајенија и теже ухватљива за друштвено-политичко артикулисање од низа ближих еколошких, индустријских или осталих ризика по безбедност, јавно здравље и животну средину (Moser, 2010: 32-33). Прве

генерације еколошких покрета могле су и неупоредиво брже и једноставније од данашњих да повежу узрок и последице појединих индустријских активности, нпр. отпуштање отровних непрерађених вода у реку које резултира у масовном помору речног живог света. Са друге стране, данашње генерације бораца за животну средину треба, поред тога, да увежу и артикулишу како нпр. термoeлектрана на угаљ у једном делу света доприноси све разорнијим сушама или ураганима у другом (Kamarck, 2019). Стога не чуди што се климатске промене као универзални феномен понекад неспретно употребљавају као синоним за регионалне или локалне еколошке проблеме и настале штете које су знатно мањег нивоа општости. Но, у сваком случају климатске промене и њих изразито погоршавају.

Прво, да би се аналитички „ухватила“ и доказала промена климатских образаца, неопходно је предузети систематско праћење квантитативних емисија гасова са ефектима стаклене баште у периоду од више деценија на великим скуповима података. То ће рећи да индивидуалне емисије појединих народа релативно мало утичу на мегапромене у атмосфери и климатским обрасцима, чак иако на регионалном нивоу могу значајно да загађују ваздух и покрећу низ здравствено-еколошких проблема. Тек се кумулативним збиром индивидуалних емисија на великим скуповима података пружа основа да се аналитички „ухвати“ дугорочна промена климе и раздвоји од краткорочно осетне информацијске „буке“ (noise) у виду сезонске и годишње варијабилности времена (Moser, 2010: 32-33). Ова разлика је инструментална за разумевање климатске дебате јер се дешава да „бука“ перцептивно заваља посматрача лаика на начин да теже осети и артикулише да се одвија мала а поступна промена у просечној температури. Многобројни појединци стога имају потешкоће да у физичком смислу разлуче „време“ од „климе“ (Ibidem), што се конзистентно показује као случај већ 20 година у редовним истраживањима јавног мњења путем анкета и дубинских интервјуа у САД (Bostrom, Lashof, 2007: 33-34). А као друштвено-политичка последица неразумевања разлике у концептима климе и времена дешава се да нпр. зима која је интензивнија или хладнија од пређашњих утиче на слабљење уверења, чак изазива подозрење лаика да је на делу глобално повећање просечне температуре (Moser, 2010: 34). Уосталом, то је једна од карата на које играју скептични појединци и медији који тврде да не постоје климатске промене (више у одељку 3.3.).

Друго, неки од најранијих визуалних показатеља да се клима мења, као што су отапања глечера или масовно избељивање коралних гребена (*coral bleaching*), налазе се далеко од густо насељених урбаних средина, услед чега су узрок и последица не само временски већ често и просторно раздвојени (Ibidem: 33-34). Такви мултидисциплинарни узрочно-последични низови, који захтевају апстраховање да би се повезали, треба да се боре за политичку, али и истраживачку пажњу, те ставе на ред за разматрање заједно са бројним другим моментално осетним проблемима, питањима и дискриминацијама (“near-and-dear issues”) које притискају савремена друштва. Треће, пошто од 2008. године по први пут већина светске популације живи у градовима (а не селима)⁷, свакодневица грађана у виду посматрања, учења, играња, или обављања послова зависи у све већој мери од боравка у климатски прилагођеним затвореним просторијама и превозима науштрб отворене, дивље, природне околине, прецизније просторима који нису измењени од стране човека. Последично се на просечном нивоу популације смањује време у току дана које грађани проводе у рефлексивном и интерактивном односу са природом, а због чега постепено губе вештину да „уоче суптилне, али инкременталне промене животне средине“ која се одвија пред њима (Moser, 2010: 34).

⁷ Процене су да од 2008. године по први пут у људској историји више светске популације живи у урбаним срединама-градовима него на селима. Више на: Bloom and Khanna, „The Urban Revolution“, IMF, 2007.

Субјективни разлози који усложњавају операционализацију феномена тичу се, до сада у јавној сфери врло присутних, а логички и емотивно некохерентних порука које шаљу бројна еколошка удружења, активисти и медији на начин да објашњавају магнитуде климатских промена на глобалном нивоу након чега упарују препоруке за деловање на индивидуалном нивоу. Таква несагласна и аналитички дислоцирана артикулација феномена често се може наћи у дневној и недељној популарној штампи у виду дискурса „Давида против Голијата“, како „мали број људи може спасити свет“ и „мога малог доприноса у борби против климатских промена“ (Ereaut and Segnit, 2006). У пракси то подразумева да једна порука обједињује алармантне сценарије глобалног загревања и „20 начина како спасити планету од деструкције“, нпр. коришћењем штедљивих сијалица, смањивањем термостата или прикладним пуњењем кетлера (Ibidem: 20-21). Односно, стравична и паралишућа сазнања о фази до које су стигле и ка којима иду климатске промене, а која појединцу одузимају сваки осећај да су његови или њени лични доприноси у борби важни, најчешће се премошћује оптимизмом „малих личних акција“ у виду штедне воде и струје у домаћинству. Да не буде забуне, важност охрабривања појединаца да се лично ангажују и на свој начин допринесу у борби против климатских промена свакако мора бити у средишту брижљиво одабраног јавног заговарања. Међутим, како истичу британски аутори, супротстављање „малих акција“ у домаћинству са катастрофама библијских пропорција које очекују планету, поготово уколико је то учестала или преовлађујућа пракса, нормализује дискурс о климатским променама као „домаћински, рутински, досадан, превише лако схватљив и управљив, те стога лако игноришући“ (Ibidem). Они су показали да је, барем у Великој Британији, овај дискурс био доминантно заступљен. Спајање два непропорционална дела поруке, два различита реда величина, може створити, и код појединих ствара, унутрашњу нелогичност или неповезаност између разумевања и адресирања, а што одређени аутори сматрају да једним делом објашњава недостатак масовнијег ангажовања по питању климатских промена (Wetts, 2020: 1341).

Језичке потешкоће које отежавају комуницирање проблематике односе се на низ термина који имају различито значење за научнике и јавност. Ауторка Сузана Хасол, са деценијским стажом комуницирања климатских промена, прикупила је бројне примере забуне које се стварају услед превођења „научног језика“, односно специфичних термина уз константну посвећеност прецизним описима које научни рад захтева, у „приближније“, или макар познатије синониме широј публици, тј. јавности. Тако се нпр. дешавало да се израз научна неизвесност (uncertainty) у популарним медијима тумачи у значењу „игнорантности“ уместо опсега, док научна „вредност“ преводила као етичка или монетарна величина, а не нумеричка и квантитативна (Somerville and Hassol, 2011: 51). Слично је и са концептом „аномалије“ која је постајала „ненормална појава“ уместо да је промена у односу на дугорочни просек, док би „позитиван тренд“ постајао „добар тренд“ уместо узлазног (Ibidem). Највећи потенцијал за двосмислена тумачења остварен је код научних израза „манипулација“, у смислу научног управљања подацима које је у медијима често интерпретирано као „нелегална“ или „недозвољена махинација“, и „схема“ која је превођена као „лукава завера“, уместо систематичног приступа предмету истраживања (Ibidem). Такође, када је реч о „консензусу“ у погледу климатских промена, неки делови публике могу бити погрешно наведени на помисао да се ту заправо ради „само о мишљењу“ о теми (Ibidem: 52). Истоветне ефекте остављају и процене научне вероватноће, односно естимативни вокабулар којим се исказују „вероватни“, „врло вероватни“ и „више вероватни него не“ изгледи, којима узгред IPCC извештаји обилују. Терминологија научне вероватноће (likelihood, probability, confidence) може бити (и била је) тумачена од стране лаика, или непрецизних новинара као закључак који оставља много већу дозу несигурности него што су научници имали намеру да пренесу (Ibidem). Примера је напретек, а Хасол упозорава да уколико научници и преносиоци порука нису свесни опречних реакција које могу да изазову, сваки њихов нови јавни наступ може резултовати у продубљењу јаза између научног сазнања и популарног схватања уместо њиховог приближавања. Разуме

се, тиме ће се додатно усложити концептуализација и операционализација климатских промена из угла друштвених наука.

Осим тога, истраживачи током виших нивоа студија, поготово током најплодоноснијих година у каријери, радије усмеравају пажњу и енергију ка најновијим истраживањима и резултатима уместо неких пређашњих. Потрага за новим, нетестираним, загонетним проблемом или макар иновативним приступом, што је у опису посла научном раднику чак и након оствареног научног доприноса (или посебно тада), оставља мање времена и пажње за понављање утврђеног и добро поткрепљеног научног сазнања, а које можда широј јавности није познато, доступно, или макар присутно у довољној мери како би се разумело и интернализovalo (Ibidem). Додатно, Орескес и Коунвеј истичу да су и саме методолошко-епистемолошке премисе доба Просветитељства, те научни пробој рационализма, инспирисали и социјализовали генерације мислилаца, истраживача и научника да стварности око себе приступају индуктивно и градећи изразиту, дубоку експертизу у уској области истраживања. Ове премисе су током четири века омогућиле велике научне скокове у погледу типологизација, објашњења, разумевања и предвиђања у физици, биологији, хемији, технологији, али и специфичне доприносе историји, психологији, лингвистици, и др. Међутим, у контексту климатских промена 21. века, то значи да је за даље научне пробоје неминовно продубљивати и истанчавати предмете истраживања, односно свепрожимајућем вертикално-хоризонталном феномену приступати све редуктивније и уситњеније. Ово двоје аутора упозоравају да се такво устројство научног метода показује анахроним када се примењује на комплексне, међусобно нераскидиво повезане системе, а који карактеришу истраживачке проблеме 21. века (Oreskes and Conway, 2014). Покушавајући да проникну у потешкоће комуницирања климатских промена, увидели су да су бројни научници заправо били професионално онемогућени да јасно артикулишу ризике које носе климатске промене с обзиром на то да многи од њих нису поимали комплексност проблема изнад или мимо своје експертизе. Наводе пример да, услед недостатка интердисциплинарног дијалога, научници дуго година нису разумевали улогу поларних стратосферских облака код тешког оштећења озона у залеђеном региону Антарктика јер „хемичари који су радили на хемијским реакцијама нису ни знали да има облака у поларној стратосфери“ (Ibidem: 14-15). Другим речима, комплексност климатских промена „умире на операционом столу“ у смислу да онда када приступимо њиховом сецирању попут фокусирања на каузалност појединих процеса или ефеката, губимо из вида фасцинантну премреженост овог планетарног феномена. С тим у вези, неретко се дешавало да чак и научници са широким знањем о климатским променама осећају нелагоду да интердисциплинарно позиционирају феномен, јер би то подразумевало да причају ван свог домена или деловало да „преузимају заслуге за туђи рад“ (Ibidem: 15). Укратко, дугорочно и брижљиво грађене одлике западне науке такође су ненамеравано допринеле усложњавању операционализације климатских промена.

Објективне, субјективне, језичке потешкоће често се преплићу са бројним психолошким механизмима које појединци упошљавају приликом разумевања. Веома узнемирујући сценарији који нас очекују, уз све интензивније, учесталије и дуготрајније топлотне таласе које већ проживљавамо, захтевају когнитивно прилагођавање које не можемо тек тако да повучемо из пређашњег личног искуства. Притом, на помен климатских промена често расправа оде у правцу преиспитивања одрживости начина живота какав познајемо, што није дискусија у којој многи желе да учествују. Поготово уколико обухвата смањивање угљеничног отиска, обима енергетске потрошње, или конзументске разноврсности и изобиља. Како примећује популарни либанско-амерички математичар Насим Николас Талеб, људима је много теже да се навикну на подношење изобиља него оскудице, у смислу да што су друштва богатија, све им је теже да се задрже у оквиру граница које су им довољне (Taleb, 2012). Односно, тешко је поверовати да ће људи самоиницијативно куповати мање, или рационалније

трошити неегзистенцијалне робе, остављати мањи еколошки отисак на планету и смањивати своју енергетску зависност, уколико то зависи само од њихове личне контроле или добре воље. Такође, онима који већ у садашњости изразито тешко живе у времену дубоке друштвене неједнакости, делује несувисло и оптерећујуће расправа о одрживости савременог и будућег стила живота. Из ових и многих других разлога подробно су документоване бројне психолошке пречице које појединци користе како би себи објаснили климатске промене и ултимативно премостили низ нејасноћа, опречних информација и неизвесности које ова дебата носи. Психолози су до сада класификовали преко 150 когнитивно-афективних склоности (и/или предрасуда) које сви ми појединци делимо (Wilburn-King, 2019), од којих ће неке бити инструменталне у опису дилема у наставку рада. Међутим, на овом месту је важно представити оне за које се сматра да су еволутивне и стога поприлично истрајне, а усложњавају операционализовање климатских промена попут „склоности ка очувању постојећег“ (*status quo bias*), неки аутори називају и „краткорочизам“ (*short-termism*), те „склоности ка оптимизму“ (*optimism bias*).

Сматра се да су осмишљавање, а потом и артикулисање дугорочне и одрживе акције у правцу борбе против климатских промена врло изазовни подухвати услед еволутивно усађене или уграђене рационално-емотивне склоности човека, *homo sapiens-a*, да су будност и фокус усмерени на „овде и сада“, као најважније претпоставке за преживљавање у суровој средини (Weber, 2015: 566-568). То имплицира да психолошке пречице, које су омогућиле еволутивни опстанак, развој и размножавање људи као врсте, попут усмерености на краткорочно, сада праве психолошку баријеру за поимање, разумевање и суочавање са дугорочним процесом климатских промена с обзиром на то да њихове темпоралне (прошла, садашња, будућа) и просторне (вода, ваздух, копно, живи свет) димензије увелико превазилазе капацитете фокуса на „овде и сада“. Усмереност на оно што је лакше разумљиво, неопходно за преживљавање и репродукцију, а тиме и лакше памтљиво, штеди енергију мозгу приликом судара са великом количином информација, поготово уколико су опречне (Wilburn-King, 2019). Таква еволутивно уграђена когнитивна склоност може да доведе до предимензионисања значаја одређених претњи, нпр. тероризма као мање изгледног, али лакше схватљивог и меморисаног ризика, од нпр. климатских промена као дугорочног, до краја нејасног а свеобухватног ризика чији се значај онда умањује у упоредном односу, чак и ниподаштава у одређеним групама (Ibidem). Ова склоност води и у другу, у бихејвиоралној економији подробно тестирану предрасуду звану хиперболично дисконтовање, односно перцепцију појединца да је садашњост и оно што можемо да остваримо у садашњости важније и вредније од онога што можемо да добијемо у будућности, што се у нашем говорном подручју овековечило пословицом „боље врабац у руци него голуб на грани“. Како сумира професорка менаџмента и психологије Елке Вебер „...није заправо квака (22. С.В.) у томе што неколицина људи жели да уништи планету, већ што наше остале агенде стају на пут онима са дужим временским хоризонтом“ (Harman, 2014).

На сличном трагу је и когнитивна склоност оптимизму, као једна од најраспрострањенијих, најконзистентнијих и најробуснијих предрасуда, коју према низу студија испољава готово 80% популације (Sharot, 2011: 941-943). Обухвата уверење особе да неће искусити неки негативан догађај, односно доводи до прецењивања вероватноће да ће јој се десити позитивне ствари уз потцењивање могућности да ће се десити лоше. У контексту климатских промена овакав одбрамбени психолошки механизам обликује уверење да су ефекти промена испољени негде далеко, да је мало изгледно да ће се нешто лоше десити баш мени и то убрзо, те да ће се неко решење већ наћи било у будућности, било применом технологије. Односно, претерана когнитивна склоност ка оптимизму у контексту климатских промена може искривити разумевање проблема или умањити значај претње, те последично спутати личну, па и колективну одговорност приликом предузимања неопходне акције. У

погледу ефеката слично се може рећи и за пренаглашени песимизам (*doomism*), премда је он статистички заступљен у мањој мери на нивоу опште популације.

Потешкоће комуницирања климатских промена од стране креатора политика према публици обухватају и два општа места за која ауторка примећује да су до сада у одређеној мери обликовала перцепцију јавног мњења у погледу њиховог адресирања. То су на унутрашњем плану условљеност политичке динамике краткорочним изборним мандатима, те на спољном проблеми јурисдикције и надлежности за проблем. Иако је продирање проблематике климатских промена у сферу политичких интереса једна од централних тема овог рада, на овом месту је представљам само из перспективе која сумира ова два разлога за која сматрам да отежавају или усложњавају процес дефинисања начина посматрања и анализирања овог феномена.

Пре свега, мисли се на ограничене изборне мандате који треба да изнедре дугорочно, стратешко и скупо адресирање климатских промена, а што обесхрабрује или скреће пажњу одлучиоцима који су у потрази за политичким резултатима видљивим у кратком року. Другим речима, они који у политичком смислу буду предузимали одлучне мере митигације готово сигурно неће убирати политичке поене проистекле из „поправљања“ или стабилизовања климе. Сузана Мозер напомиње да, све и да робусно смањење емисија буде успешно, дословно ниједан живи појединац данас неће доживети повратак на преиндустријски ниво просечне температуре Земље и концентрације гасова са ефектом стаклене баште у атмосфери (Moser, 2010: 34). Штавише, Соломон и сарадници прогнозирају да од момента престанка антропогених емисија концентрације угљен диоксида остају иреверзибилне наредних хиљаду година (више на: Solomon et al, 2009). То значи да у ери велике поларизације и популизма креатори политика који се одлуче на радикалне мере ка зауздавању климатских промена могу бити лако дискредитовани, па и смењивани јер не дају „опипљиве“, „видљиве“, „конкретне“ и брзе резултате гласачком телу (више у 4. поглављу). Такав политички контекст подстиче честе ревизије како дефиниције проблема тако и предложених решења и увелико отежава одржање константне јавне пажње за климатске промене високо на агенди. Делимични покушај превазилажења политичке тензије која проистиче из краткорочних изборних мандата и неопходности да се делује у дугорочним интервалима, остварен је кроз усвајање Национално утврђених доприноса (Nationally Determined Contributions – NDCs), као инструмената Париског споразума. Међутим, иако се националне државе од 2015. године самообавезују на све значајнија умањења антропогених емисија, досадашњи напредак се не одвија на нивоу и у мери који су конзистентни са достизањем циљева Париског споразума (SDG Knowledge Hub, 2022).

Затим, потешкоће комуницирања климатских промена проистичу из питања јурисдикције и одговорности. Овим питањима ћемо се детаљно бавити у 5. поглављу, а на овом месту је важно напоменути да се операционализовање климатских промена додатно усложњава везаношћу јурисдикције државе за њену територију, односно географско распрострањење. Из тога су разлога климатске промене горући и тешко политички ухватљив проблем 21. века, слично као и сајбер безбедност. Тамо где је могуће успоставити јурисдикцију, могуће је и успоставити одговорност, правила понашања, те санкције за њихово непоштовање. Можемо да поставимо хипотетичко питање како нпр. политички, али и правно анализирати да су нове огромне емисије CO₂ Аустралије и Кине у вези са опасним сушама на Пиринејском полуострву и поплавама у Немачкој наредне године? Париски споразум настоји да адресира ове напетости и удаљености узрока и последице, међутим у одсуству механизма санкционисања понашања држава врло је мало изгледно да ће остале државе нпр. објавити рат оној или онима који прекорачују своје NDCs, као што су могле кроз војне савезе у случајевима кршења споразума. Досадашње искуство од доношења овог глобалног споразума нам показује

да државе испуњавају своје климатске обавезе у оној мери у којој тиме не угрожавају остале унутрашње приоритете.

Узимајући у обзир објективне, субјективне, језичке, психолошке и политичке потешкоће комуницирања климатских промена, њима се чешће приступало редукционистички него холистички у досадашњој дебати. Томе додајемо да су оне изразито вертикалан, вишеструки проблем који погађа појединца, државу, али и међународно друштво. Све то на две дијаметрално супротне тачке на планети, дакле универзално. Како бих испунила циљ доктората, а то је да на једном месту сумирам разлоге за друштвено-политичко вишегласје по питању климатских промена у ери научног консензуса, треба да представим ову динамику кроз три међусобно прожимајућа а аналитички одвојена нивоа анализе. Да бих то на кохерентан начин увезала и извела на једном месту, служићу се уоквирењем које омогућује да се „фронтално бавимо проблемом мултиплизма“ односно питањима која проистичу из вишеструких, вертикалних „нерешивих политичких контроверзи (Rein and Schön, 1996: 88). Уоквирење даје перспективу да сагледамо оваква и слична питања за која се може рећи да су практично нерешива у друштвеним наукама. Штавише, друштвене науке су не само онемогућене да их реше „већ их и додатно погоршавају пружањем информација које спонзори конкурентних оквира могу да користе на конфликтан начин“ (Ibidem: 85). То је један од разлога због којих се уоквирење показује корисним теоријским алатом за истраживање вишегласја које уочавамо у климатској дебати, те га је неопходно подробније представити.

1.2. Уоквирење (framing)⁸

У овом докторату уоквирење ће се аналитички третирати као процес помоћу којег људи организују и праве смисао од сложених, слојевитих информација о свету које их окружују, као предкорак за њихов приступ климатским променама. Примера ради, тај приступ може подразумевати да ће позивати на мобилизацију ка колективном деловању или ће одбијати да узму учешће у стварима од општег значаја.

Но, у зависности од области или дисциплине из које се приступа истраживању уоквирења, оно може да нагласи или реферише на различите когнитивно-психолошке, социолошке, комуниколошке и медијске ефекте које оставља по појединце и групе. Сасвим логично, дефиниција уоквирења на тај начин усмерава ток истраживања, било да се користи као метода, или је сама предмет анализе, што ћу настојати да појасним.

У социолошкој литератури, која је инспирисала уоквирење на начин на који ће се користити у овом докторату, за најутицајнијег аутора сматра се социолог Ирвинг Гофман (Erving Goffman). Оквир као концепт и уоквирење као процес, најсвеобухватније је развио у чувеном делу „Frame analysis: An essay on the organization of experience“, 1974. године. За Гофмана је уоквирење процес путем кога се може сагледати „организација искуства“, односно нешто што појединац може мисаоно предузети (Goffman, 1986: 10-12). Подвлачи да се на тај начин не бави језгром социологије, попут друштвене организације и друштвене структуре, већ „структуром искуства које појединци имају у било ком тренутку својих живота“ (Ibidem: 13). Гофман анализира како појединац „...у нашем Западном друштву“, када препознаје одређени догађај упошљава у одговору на њега „један или више оквира или схемата интерпретације које могу да се назову примарним“ (Ibidem: 21). Према њему, примарни оквир преводи у значајно,

⁸ Ауторка је свесна да превод „уоквирење“ није у потпуности својствен српском језику, али оптира за овакву транскрипцију уместо „уоквиравања“ (иако одређени аутори с правом користе и овакав превод: видети нпр. докторску дисертацију Иве Бубање на Факултету политичких наука УБ).

односно уоквирује, сегмент неке сцене, или догађаја који би без њега био без значења. Приликом тог процеса појединац је „вероватно несвестан таквих организационих карактеристика оквира, те неподесан да их опише уколико треба, али такве потешкоће нису препрека да оквир лако и у потпуности употреби“ (Ibidem). Такође, на нивоу друштвених група, примарни оквири конституишу централне елементе групне културе или космологије (Ibidem: 27). Овим делом Гофман је припремио пут генерацијама истраживача који су уоквирење користили како у теоријским, тако и у емпиријским истраживањима. Оне најрелевантније за израду овог доктората ситуирам у три широке перспективе: когнитивно-психолошку, социолошку, и комуниколошку.

Употреба уоквирења на нивоу индивидуалног одлучивања најјугицајније је представљена у Нобелом награђеном истраживању психолога Данијела Канемана и Амоса Тверског у коме доказују да одлуке појединаца могу да осцилирају у зависности од тога како је одређено питање уоквирено (Kahneman and Tversky, 1979). Аутори су, на раскршћу когнитивне психологије и традиционално поимане економске теорије, показали како појединци не успевају да потпуно анализирају ситуације у којима морају да донесу сложене одлуке, те често прибегавају „одокативном“ и случајном уместо рационалном⁹ одлучивању. Њихов рад, иначе један од најцитиранијих у престижном економском часопису „Econometrica“, понудио је уважене критике традиционалној теорији рационалног избора и дескриптивним моделима економског понашања који полазе од претпоставке да ће људи, у више случајева него не, доносити рационалне изборе базиране на себичном интересу (Kahneman and Tversky, 1979: 263). Аутори су показали да људи често, а нарочито у ситуацијама неизвесности, базирају своје одлуке на факторима које традиционална економија није узимала у разматрање попут поштења, прошлих догађаја или склоности да се избегне ризик (risk aversion) (Smith, 2002).

Чувено је њихово истраживање у којем траже од испитаника да одлуче коју процедуру предузети како би се одређена болест излечила, у којем је већина преферирала ону која спасава 80% људи од оне која убија 20% (у питању је била иста процедура само различито уоквирена) (Ibidem). Аутори потом изближе објашњавају како понашање појединаца у изборима који доносе добитке махом карактерише избегавање ризика, док је за изборе који подразумевају губитке карактеристично њихово предузимање ризика (Tversky and Kahneman, 1981: 453). На Гофмановом теоријском трагу, објашњавају да је оквир који користи појединац доносећи одлуке у условима неизвесности „делимично условљен формулацијом проблема, а делимично навикама, нормама и личним карактеристикама“, те на низу примера емпиријски продубљују како чак и оно што на први поглед делује као тривијална промена формулације проблема проузрокује значајна одступања или померања у преференцијама појединца (Kahneman and Tversky, 1981: 453-457). Процес доношења одлука појединаца у условима неизвесности и ризика систематизовали су у теорију изгледа која је даље имала широку примењивост на нивоу међународних односа у испитивањима због чега државе прибегавају ризичним изборима (укључујући употребу силе) када се суочавају са губицима или перципирају да су на губитку (видети: Berejikian, 2004: 22-24; Jervis, 1992).

Затим се на нивоу друштвених покрета, у социолошкој перспективи проучавања уоквирења, даље разрађују и иновирају Гофманови увиди у истраживањима Сноуа и Бенфорда (Snow and Benford, 1988; 2000). Поред осталог, њихов допринос огледа се и у пружању разумевања како литература уоквирења настоји да проникне у начин стварања, растварања и функционисања мобилишућих и контра-мобилишућих идеја и значења (Snow and Benford, 2000: 612). Они анализирају друштвене покрете не као пасивне носиоце или примаоце значења

⁹ Постоје спорења око дефиниције рационалности и ауторка је мишљења да је контекстуално условљена. Ипак, у економској литератури постоји начелно слагање да је рационалан избор онај који задовољава минималне захтеве кохерентности и конзистентности (више у: Kahneman and Tversky, 1981: 453).

и идеја које аутоматски израђају из постојећег структуралног уређења и идеологија, или непредвиђених догађаја. За њих су друштвени покрети значајни проактивни учесници у стварању и одржавању значења како за саме припаднике покрета и њихове антагонисте, тако и заинтересоване пролазнике и посматраче (Snow and Benford 1988: 198). Тиме се конституисање значења одвија двосмерно јер су друштвени покрети нераскидиво увезани са локалним властима, медијима и државом у „политику означавања“ (the politics of signification) (Snow and Benford, 2000: 612). У том случају је уоквирење „активна, процесуална појава која обухвата делатну моћ (agency) и расправу (contention) на нивоу конструкције стварности“ (Ibidem: 614). Овај истовремено конструктивистички и интерактиван, двосмеран, групно-оријентисани приступ уоквирењу разликује га у великој мери од когнитивно-психолошких употреба попут „схема“ или менталних мапа с обзиром на то да у овом случају оквири сумирају и „значење посредовано преговарањем“ (Ibidem).

Са друге стране, овакав социолошки приступ одступа од поимања уоквирења у комуниколошким и медијским студијама, које иначе спадају у најпродуктивније дисциплине у његовом изучавању. Роберт Ентман је чак сматрао да би комуникологија могла да постане самостојећа „мастер дисциплина“ са задатком да на једном месту синтетизује концепте и теорије из сродних дисциплина и подвргава их свеобухватној и ригорозној анализи управо помоћу уоквирења (Entman, 1993: 51). Ентман сматра да уоквирење у суштини садржи „селекцију“, односно одабир, и „салијентност“ тј. заступљеност или фреквенцију одабраних појмова помоћу којих се промовише одређена дефиниција проблема, тумачење узрока, морална процена и/или препорука за деловање (Ibidem: 52). То значи да уоквирити, нпр. одређени комуниколошки текст, подразумева „селектовати одређене аспекте посматране стварности“ и учинити их салијентнијим, тј. више уочљивим, значајним или памтљивим публици (Ibidem: 52-53). Претпоставка је да ће „салијентност“ у неком тексту или говору усмеравати публику или примаоце поруке да одређену информацију уоче, разлуче од других, процесуирају њено значење, такву је похране у меморији и у складу са тим делују.

Међутим, професори комуникологије и журналистике Кереци и Рефс сматрају да се рађа низ проблема из начина на који су истраживачи из њихове матичне дисциплине дефинисали уоквирење (Carragee and Roefs, 2004). Обимним прегледом медијске литературе нуде објашњење на које начине сужена концептуална дефиниција разводи чврсту везу између медијских оквира и питања друштвено-политичке моћи. Наиме, немали број истраживача уоквирење употребљава у метафоричком смислу, што, премда пружа увиде у начине на које новинари представљају одређена питања, или како вести уоквирују ризике и кризе, прави отклон од контекста у којем се оквири генеришу и од моћи која утиче на креирање доминантних оквира (Ibidem: 217). Како истичу аутори, такво, релативно често заступљено уоквирење прави „...мало, или нимало, осврта на његове теоријске и суштинске импликације“ (Ibidem). Са друге стране, део комуниколошких студија уоквирење своди на тематске приче, атрибуте, или позиционирање у односу на конкретно друштвено-политичко питање јер је у великој мери инспирисано методом постављања агенде, тј. стављања на дневни ред (agenda-setting). Аутори наводе нараштаје истраживача који су уоквирење поимали кроз одабир објекта пажње и карактеристика које се истичу о овим објектима, као „моћним улогама у постављању дневног реда“, односно уоквирење употребљавали као „други ниво у постављању дневног реда“ (Ibidem). Тиме су демонстрирали да је знатно више истраживачке пажње посвећено оквирима као стањима и карактеристикама садржаја него уоквирењу као активном социјалном процесу (Ibidem: 225).

Кереци и Рефс сматрају да се ова утицајна традиција истраживања, а која уоквирење сврстава у један од медијских ефеката на публику, значајно разликује од концептуалног исходишта у социологији и, према њиховом мишљењу, богатијег дефинисања овог концепта

на барем три начина. Прво, редуковање оквира на тематске приче, атрибуте, или позиционирање, превиђа начине на које оквири конструишу одређено значење, а са друге стране подстицаје, или спонзорство, специфичних виђења питања или феномена који се анализирају (Ibidem: 218). Друго, свођењем концепта често се запоставља увид да одређени оквири могу да се примене на различита питања и догађаје, те да одређено питање може бити производ више од једног оквира. Такође се и пренебрегава могућност да опречни оквири могу да се појављују у дебатама око истог питања. Треће, запостављају се херменеутички увиди зашто баш одређена питања постају друштвено-политички значајна, а не нека друга. Из тих разлога је од суштинског истраживачког значаја да се уоквирење контекстуализује и постави у однос расподеле политичке и друштвене моћи, с обзиром на то да оквири представљају „отиске моћи“ (imprints of power) (Ibidem: 222). Из тих разлога ће се овај рад бавити уоквирењем следећи социолошку перспективу. Уосталом, истраживачи морају да праве изборе пошто ни није могуће обухватити сваки крак сваке теорије, области или методологије.

На овом месту може се поставити питање због чега онда истраживачи треба да анализирају уоквирења уместо на пример последица или чистог деловања одређених актера? Због тога што, како истиче Арт Девулф, уоквирења нису само у релацији са делањима одређених актера, она су специфична форма активности коју можемо да посматрамо нпр. у мултилатералном преговарању када се представљају предлози политика неког истраживања, у посредованим дебатама између организација цивилног друштва и владиних агенција, парламентарним саслушањима, итд. (Devulf, 2013: 322-326). Другим речима, уоквирење итекако утиче на друштвену и политичку динамику с обзиром на то да она/онај која/и је у могућности или позицији да одређује услове дебате, поседује моћ у виду њеног усмеравања ка одређеном политичком правцу, чак може да намеће одређена решења док искључује алтернативна. Сходно томе су у фокусу ове дисертације међусобно супротстављајућа уоквирења климатских промена којих се држе две стране дебате и које на тај начин генеришу наизглед непомирљиву јавну контроверзу која може да резултира конфликтом. Но, анализирање оквира и уоквирења захтева велику опрезност пошто се наилази на низ инхерентних могућности да се буде амбивалентан јер иста значења или уверења могу бити конзистентна са различитим предложеним правцима деловања, као и ставовима према суштини одређеног политичког питања. Пол Ромер (Paul M. Romer) управо на то мисли када, објашњавајући теорију раста, упозорава да „бројне теорије могу бити конзистентне са истом малом количином чињеница“ (наведено према Rein and Schön, 1996: 86-87).

Посматрана уоквирења климатских промена третираће се као „уређаји за прављење смисла који успостављају параметре проблема“ међу појединцима и друштвеним групама (Gray, 1994: 576). Тиме ауторка следи концептуализацију уоквирења како је дефинишу и употребљавају социолог Мартин Рајн (Martin Rein) и филозоф Доналд Шон (Donald Schön) у утицајној књизи „Рефлексија оквира – ка решавању нерешивих политичких контроверзи“ из 1995. године. На трагу Гофмана, ова два аутора објашњавају да се оквири и уоквирење индуктивно анализирају, али тако што прво морају да се конструишу дедуктивно (нпр. на основу података прикупљених из прегледне литературе, медијских извештавања, изјава политичара, итд.). Након тога се омогућује индуктивно и дубље сагледавање њихових утицаја у посматраном политичком пољу. У оквирно-рефлексивном приступу објекти анализе онда могу да буду вишеструки оквири, чак њихова међусобна надметања која настају у јавним контроверзама и дебатама. Штавише, обухвата „академске контроверзе“ које се јављају приликом анализе политике и „ситуиране контроверзе“ које се јављају у политичкој пракси (Rein and Schön, 1996: 86-87). За Рајна и Шона је најважнија карактеристика и оквира као концепта и уоквирења као процеса то што имају „улогу у посредовању шта конституише доказ аргумента“ (Gray, 1994: 576). Односно, у зависности од оквира које заузима једна страна, контекст је прожет различитим значењима те изискује различите податке како би се доказало

да постоји проблем, а што ће бити круцијално приликом разраде дилема у наставку рада. Додатно, када више заинтересованих актера настоје да утичу на политику путем уоквирења одређених питања, ствара се више међусобно компетитивних оквира и контра-оквира који се даље и дубље интегришу, промовишу или пак поткопавају (Devulf, 2013: 322). Помоћу уоквирења онда одређени интереси могу да буду заговарани или ниподаштавани, позиције моћи изазиване или учвршћиване, док одређени актери укључивани или искључивани из јавних и политичких дебата, поготово када се разматрају предлози решења (Ibidem).

С обзиром на то да је уоквирење процес помоћу којег људи организују и праве смисао од сложених, слојевитих информација о свету које их окружују, на тај начин производећи ефекте у виду мобилизације ка колективном деловању или одбијање да узму учешће у стварима од општег значаја (нпр. како приступити климатским променама), праћење уоквирења у овом раду на нивоу индивидуалног одлучивања и расподеле ресурса на нивоу група у националној држави истовремено има интерпретативне и конструктивистичке елементе. Интерпретативне у томе што посматрани актери стварност не доживљавају као објективно дату већ је тумаче и разумевају посредством оквира. А конструктивне због тога што актери нису тек пасивни примаоци садржаја и порука, већ активно учествују у даљем конструисању значења и знања приликом уоквирења (van Hulst, Metze, Dewulf et al., 2025: 81). Поред тога, за комплетан и исцрпан одговор на истраживачко питање у овом раду неопходно је, осим уоквирења на нивоу појединца и група, анализирати она која се очитују уласком проблематике климатских промена у поље међународне политике. Из тог разлога се за анализу на нивоу међународних односа потребују увиди и номенклатура теорије која је интерно кохерентна са уоквирењем, а то је Енглеска школа која настоји да проникне у начине стварања и разградње дељених уверења и норми у међународном друштву којег карактеришу примарне институције попут територијалности, суверенитета, тржишта, међународног права и управљања великих сила.

Међународно друштво састоји се од великог броја актера који нису само истакнути појединци, групе, тинк-тенкови и међународне организације, већ државе као примарни актери у контексту глобалног ублажавања климатских промена (детаљно у 5. поглављу). Енглеска школа, као „трећи пут“ за теоризовање климатске дебате између либерализма и реализма у међународним односима, због утемељења у историјској социологији показује се адекватном теоријом за праћење уоквирења која су дугог трајања и која посебно компликују актуелне покушаје глобалног адресирања климатских промена (Buzan, 2014; Falkner, 2012; 2018).

Узимајући у обзир унапред наведене ризике који могу да проистичу из оваквог теоријског моделовања, ауторка прати уоквирења на три нивоа политичког одлучивања како би обухватила концептуалне хоризонте и вертикалну природу расправе о климатским променама. Таква поставка рада уједно је методолошки одговор на истовремено вишеслојан проблем политизације климатских промена који досадашњи радови нису успели да обједине. Прво, на нивоу појединца анализираћемо како у одређеном контексту „верник“ и „неверник“ уоквирују климатске промене. Затим како на адресирање климатских промена утиче да ли је неко „хуманиста“ или „пост-хуманиста“. Такође, какве су импликације ако неко не верује да се климатске промене уопште дешавају, или ако не верује да их покреће сагоревање фосилних горива од стране човека. Карактеристика ове дебате јесте да се два политичка пола у истом друштву онтолошки разилазе по питању узрока, док се чак и припадници истог пола епистемолошки разилазе услед предложених политичких решења. Уоквирења климатских промена на нивоу појединца представљам кроз онтолошко-епистемолошку дилему. Друго, на нивоу државе анализираћемо две велике групе уоквирења климатских промена које се разликују у погледу њиховог адресирања. Пратићемо уоквирења одређених популистичких доносилаца одлука, скептичних по питању узрока, али и приоритета које климатске промене треба да имају у датим државама. Затим ставове и препоруке међународних организација које

имају саветодавну улогу владама држава. Дебату на овом нивоу анализе представљам кроз економско-еколошку дилему коју карактерише што се ове две групе уоквирења разликују по томе да ли перципирају привредни раст и заштиту животне средине супротстављеним концептима, као и којем од њих дају већу тежину, односно приоритет. Треће, на нивоу међународних односа пратићемо како државе уоквирују проблематику климатских промена, било да припадају земљама индустријализованог Запада, или убрзано индустријализујућег Истока, било историјски најодговорнијим за загађење и загревање државама глобалног Севера, или најпогођенијим климатским променама државама глобалног Југа.

Зашто оптирамо за ова уоквирења, а не нека друга? Зато што је између ових струја у дебати карактеристично то што политизују питања климатских промена, односно изазивају ауторитет другог пола, било да је на нивоу индивидуалног одлучивања (оспоревања валидности захтева друге стране), расподеле ресурса (оптирање за привредни раст, или заштиту животне средине), или међународних односа (они који су „криви“ за климатске промене наспрам оних који су „жртве“ овог процеса). Дакле, изазивање ауторитета путем политизовања климатских промена било да су неким егзистенцијално најважније политичко питање, другима елитистичко и наметнуто, док трећима тривијално или неважно. С тим у вези, најпре морамо подробније образложити шта подразумевамо под политизацијом климатских промена.

1.3. Политизација и политика

Операционално одређење предмета истраживања обухвата политизацију климатских промена. Прецизније, политизујуће процесе у климатској дебати између интелектуалне елите која комуницира научне закључке и политичара као главних актера за дефинисање шта је оно око чега примарно треба да буде забринута једна друштвено-политичка заједница.

У јавном дискурсу учестало чујемо тврдње да је неко питање постало „политизовано“, без додатних појашњења шта то тачно подразумева, или шта тиме хоће да се каже. Друштвене науке прате ова популарна струјања, па тако политизација постаје све више истраживан феномен нарочито у социологији, савременој политичкој теорији, међународним односима и њиховој поддисциплини, европским студијама (Palonen, Wiesner, et al, 2019: 249). Притом, различити актери придају појму политизације различита значења. То није случајно, јер као што у оквирима теорије не постоји јединствена дефиниција политике, исто важи и за концепт политизације. Управо ју је из тог разлога важно аналитички ситуирати и разумети у њеним различитим историјским и културним контекстима (Ibidem: 250-254). С обзиром на то да је прво почела да се употребљава у немачком језику почетком 20. века, у смислу процеса политизовања појединих друштвених питања (politisierung), одакле се у француски (politisisation) и енглески језик (politicization, politisation) прелила у међуратном периоду 1930их, значењски је изразито флуидна и подложна опречним вредносним и теоријским дефинисањима која сежу од „осуде до похвале“ (Ibidem:250).

Политиколог Кари Палонен даје историјски преглед како је политизација контекстуално мењала значења почевши од изворне културне дебате у Немачкој с почетка прошлог века. Овај процес указује на значајне импликације по тумачење, употребљавање, као и могућности које отвара концепт политизације у савременој климатској дебати, те се укратко излаже на овом месту премда у извесној мери представља тематску дигресију.

Палонен трасира да је прва забележена употреба појма 1907. године код историчара Карла Лампрехта (Karl Lamprecht) у делу „Политизација друштва“ (Die Politisierung der Gesellschaft) у неутралном конверзационом маниру о „порасту важности политике у друштву“. Лампрехт уочава упадљиву промену у друштвеној динамици коју у односу на пређашњи период очитује у томе што људи, наједном, значајно више причају о политици. Према овом схватању, политизација је неутралан индикатор да се друштвена промена одвија спонтано, „ван намера било кога од актера“. Затим се већ наредне године Мина Кауер надовезује увидом да, не само више људи у друштву, него посебно више жена исказује интересовање за политику, а на основу чега закључује да је на делу „политизација жене“ (Politisierung der Frau). Тиме Кауер придаје политизацији позитивно одређење, с обзиром на то да представља предуслов или прилику да се у политички живот укључи неки нови и важан елемент, а што пре није био случај или није имало политички карактер. Исте године (1908) експресионистички писац Лудвиг Рубинер (Ludwig Rubiner) уочава и „политизацију театра“. Према њему, театар је почео да се реинтерпретира из политичке перспективе, за шта је сматрао да је последица појачаног утицаја француске позоришне баштине, а не традиционалне немачке (Ibidem: 250-251). Слично као Кауер, Рубинер политизацију разумева као прилику или медијум за уношење новине или контроверзе у питања којима је фалила у политичком смислу, те на тај начин изазову устаљене норме или обрасци понашања.

Крајем Првог светског рата писац Томас Ман опире се оваквим, махом позитивним, одређењима политизације и у утицајном памфлету „Разматрања аполитичности“ (Betrachtungen eines Unpolitischen) отворено позива на отпор према политици и политизацији разумевајући их као негативне концепте који уносе неред у живот. За њега су „музика“ и „естетика“ узвишени контра-концепти политици, демократији и експресионизму (нападајући између осталих и Рубинера), а које је на неки начин перципирао као увертиру за дотада најбруталнији историјски сукоб. Палонен објашњава да у Мановој интерпретацији политизација утиче на кидање пређашњих друштвених повезница, а тиме друштвеног ткива, те након преживљавања њених екстремно негативних појавности писац има „носталгију за старим режимом“ не само пре рата, него и пре политизације (Ibidem: 250). Као процес који има капацитет да екстремно поларизује друштво, Маново виђење политизације делимично је утицало на „концепт политичког“ Карла Шмита (Carl Schmidt), као последње у низу промене значења концепта политизације у овој културној дебати.

Шмит сматра да је „типично и посебно интензивно вођење политике“ оно које се издаје за себе као аполитично и као такво супериорно уз образложење да је научно, чисто морално, чисто економско, или чисто естетско, те да увек треба испитати који интереси стоје иза онога који инсистира на томе да је аполитичан (Schmidt, 1996: 21-32). Према Шмиту, демократија мора да направи отклон од става либералне државе 19. века у којем су религија, економија, култура, право, наука биле антитезе концепту политичког. Аутор гради аргументацију како сви ови, релативно независни једни од других, подухвати људске мисли и деловања попут морала (добро-лоше), естетике (лепо-ружно), права (легално-нелегално), науке (научно-ненаучно), економије (исплативо-неисплативо), могу бити дефинисани само кроз своје ултимативне дистинкције, те не могу бити антитеза политичком концепту за који важи сопствени критеријум. Политичко је оно које је независно од ових мисаоних подухвата и делања и своди се на дистинкцију пријатељ-непријатељ (Freund-Feind). Како истиче Шмит, политички непријатељ не мора да буде морално зао нити естетски ружан, чак не мора да буде ни економски такмац и могуће је некада сарађивати са њим у пословним трансакцијама. Међутим, упркос томе он је „другост“, „странац“ и у егзистенцијалном смислу толико различит да је у екстремним ситуацијама могућ конфликт са њим, с тим да је крајње политичко груписање на пријатеља и непријатеља могуће открити тек у „правој борби“ (Ibidem: 35). Другим речима, окарактерисати противника да је „политичан“ или „политизује“ спрам

сопствених активности које су „деполитизујуће“, „неполитичне“, или „аполитичне“ (било да су објективне, праведне, научне, естетске, или уопштено непристрасне), по Шмиту је вид политичког деловања према коме треба бити подозрив (Palonen, 2019: 250). Дакле, увек су „други“ они који политизују, уносе новине и контроверзе чиме изазивају устаљене норме, стабилност или власт, а што је у време писања утицајног „Концепта политичког“ (1932) доживљавано са изразито негативним идеолошким предзнаком. Питања политизују они којима та могућност онда није инхерентна или припадајућа, јер су изван политичког домена за који једино важи груписање на за и против. На овом трагу је и објашњење Рајнхарда Козелека (Reinhard Koselleck), иако је писао са историјском и теоријском дистанцом од Шмитове доктрине политичког конфликта, да су интелектуалци Просветитељства нападали апсолутистичку државу управо инсистирањем на сопственим аполитичним, објективним, или пак научним позицијама. Према Козелеку таква позиција је парадоксална с обзиром на то да „... критика избегава утемељење у политичком дискурсу, док истовремено жели да се реализује у њему“ (Козелек, 1997: 9).

На примеру културне дебате у Немачкој у првој половини 20. века, можемо да увидимо како политизација, у зависности од контекста у коме и за који се концепт примењује, може да упућује на широк дијапазон говорних чинова од позивања на неред и грађанску непослушност, до уношења „новине“ или „препорода“ у политику (Palonen, Wiesner, et al, 2019: 250). Односно, отвара како позитивне, тако и негативне могућности, а управо је тај њен потенцијал да омогући промену неког стања, или макар да изазове устаљени прихваћени ауторитет, оно што је чини снажним политичким оруђем који могу да користе, чак и истовремено, супротстављене стране у једном политичком пољу. Примера ради, власт може да оптужује опозицију да политизује одређено питање негативно евалуирајући тај процес, док опозиција може политизовати исто питање како би критиковала власт за лоше управљање чиме јој овај процес отвара позитивну политичку могућност ка променама.

Међутим, од друге половине 20. века Кари Палонен објашњава на примеру парламентарних дебата у Немачкој и Великој Британији, да се концепт политизације доминантно више употребљавао у пежоративном значењу. Парламентарци константно упозоравају, па и ламентују због политизације судства, спорта, полиције, администрације, универзитета и здравства. У неколико случајева у Доњем дому британског парламента политичари су се чак и извињавали када треба да употребе ову „ружну“ или „гадну“ реч, при чему је не сама појава, већ и именовање процеса као политизације оно што заслужује осуду (Ibidem: 252). У Бундестагу се појављује и израз „пасивна политизација“, којег је Валтер Алтхаммер (Walter Althammer) из Хришћанско-демократске уније 1973. године користио да осуди, по његовом мишљењу константан, пораст броја политизованих питања која су се некада сматрала неутралним или неупитним (Sachprobleme verpolitisiert), а сада су се „покварила“ (verdorben) јер се у њих уноси контроверза (Ibidem: 252). Алтхаммер сматра да је кривац за тај процес уопштено дух времена, а не конкретно прогресивна влада Вилија Бранта (Willy Brandt). Са друге стране, у британском парламенту 1990их година Ален Вилијамс (Alan Williams), истакнути вишедценијски представник лабуриста, своју критику усмерава на заоставштине Тачерове и већинских влада које су, премда по њему несвесно или ненамерно, политизовале државне службе „ерозивном истрајношћу 15 година неоспораване филозофије „један од нас““ (Ibidem). У оба случаја опозиција, било да је десне или леве идеолошке провенијенције, замера властима да су политизовале одређена питања која по њима није требало, што је имало за последицу шире друштвено-политичке поремећаје.

Промена значења политизације скицира кроз различите деценије и државе колико је важно разумевати контекст, поготово политички, и конкретне актере који је употребљавају у пракси. Оно што је, међутим, заједничко различитим употребама политизације од почетка 20.

века јесте што је у свим наведеним примерима представљала политичко оруђе за критику или оспоравање ауторитета. И то било да је усмерена ка новим или пак устаљеним обрасцима одређеног управљања, поступака, деловања или понашања. Али ни тиме се не исцрпљује сав аналитички потенцијал овог концепта. Важно је, наиме, одредити и дисциплину из које се приступа истраживању политизације јер и овај фактор утиче на разлике у њеном разумевању.

У европским студијама, иначе једној од најпродуктивнијих дисциплина у њеном изучавању, политизација се доводи у директну везу са суштинским демократским управљањем и расправљањем и ултимативно одлучивањем о јавним политикама. С обзиром на то да је рану европску интеграцију карактерисало технократско-експертско управљање елита, односно доношење одлука путем деполитизујућих стратегија и пракси које искључују ширу јавност, политизација је у овом контексту крајем 20. и почетком 21. века разумевана као могућност да се демократизује процес доношења одлука. Тако на пример у оквиру дисциплине, Питер де Вилде и Мајкл Цирн (Pieter de Wilde and Michael Zürn) дефинишу политизацију као [„...процес путем којег се моћ одлучивања и повезане ауторитативне интерпретације чињеница и околности доводе у политичку сферу, то јест, премештају било у политички подсистем (дефинисан могућношћу доношења колективно обавезујућих одлука), било у политички простор (дефинисан јавним дебатама о правом курсу решавања датог проблема). Укратко, политизација подразумева да се тема учини предметом јавног регулисања и/или предметом јавне дискусије“] (наведено према Радић Милосављевић, 2018: 19). На њиховом трагу Ивана Радић Милосављевић у ширем смислу дефинише политизацију као „увећану контроверзност и премештање одређеног питања у јавну сферу“ (Ibidem). У ужем одређењу ауторка конкретизује да процес политизације мора да обухвати следеће елементе: „јавност и видљивост“ као суште супротности тајном расправљању и регулисању питања, при чему медији (и друштвене мреже прим. С.В.) имају изразити значај; „увећану бројност актера“ који расправљају око тог питања; кристалише се „неслагање или сукоб у којем се актери сврставају на бар две супротстављене стране“, односно интензивира поларизација у једном друштву; учествују политички актери било да су „политичке партије, друштвени покрети, формална и неформална удружења грађана, представници органа власти, медији, или истакнути појединци“ (Ibidem:22-23). Тако дефинисана политизација је, како истиче Радић Милосављевић, „комплементарна са јавним карактером модерне политике, посебно са демократијом“ (Ibidem: 4). Сходно томе политизација није сама по себи ни позитивна ни негативна. Она представља тек могућност да се о одређеним питањима расправља у јавном домену, или на политички начин за и против. Да ли ће тај процес оставити кратко-средње-дугорочно штетне или корисне последице по друштвено-политички живот, сасвим је одвојено вредносно питање.

Блиско аналитичком разумевању у оквиру европских студија је и оно које дају социолози Клаудија Визнер (Claudia Wiesner) и Кари Палонен с тим да допуњују да политизација подразумева процес именовања неког питања као политичког, а које то пре није било и након чега постаје предмет политичких радњи (Palonen, Wiesner, et al, 2019: 257). Интегришући увиде из европских студија, ова социолошка перспектива изучавања политизације ставља нагласак на карактеристику да одређено питање раније није расправљано као политичка контроверза, што значи да је у извесном смислу новина и због тога отвара бројне друштвено-политичке контингентности које не можемо лако да повучемо из претходних искустава или аналогича. Стога ћу се у докторату управљати социолошком дефиницијом политизације јер сматрам да је политизовање климатских промена, као питање које пре није било именовано као политичко, а потом је постало предметом политичких радњи, процес који оставља јединствене последице по друштвено-политички живот и као такав завређује засебан истраживачки подухват. Другим речима, да се третира независно од нпр. истраживања

друштвених или политичких последица загађења животне средине, или уопштено еколошких изазова премда је у блиској вези са њима.

Да би појам политизације могао аналитички да се користи, треба да претпоставља одређено поимање политике. Политику је могуће уско поимати као „сферу“ или „простор“ у којем се политички делује, или шире као „активност“, што за собом повлачи одређене теоријске и методолошке импликације (Ibidem: 255-257). Поимати политику као простор, или сферу у којој се делује, традиционално се односи на схватање да је политика одвојена област живота, домен професионалних политичара и партијских политика. Све активности, контроверзе или питања измештена из тог простора у том случају нису домен политике. Следи да се за нпр. неформалне покрете, интелектуалце, или у нашем случају научнике који се баве климом, не може рећи да остварују политички значајно деловање осим уколико је оно посредством политичких партија. Супротно томе, поимати политику као активност не разграничава је од других људских подухвата, попут економије, културе или науке, већ како кажу социолози Визнер, Хапала и Палонен, омогућује се увид у „политички аспект тих феномена“ (Wiesner, Naapala, Palonen, 2017: 6). Дају пример да бројни уметници кроз своје стваралаштво шаљу поруке са политичким конотацијама, иако не припадају домену партијских политика. Политика може да се доводи у везу са нпр. студентским протестима, музејским поставкама, писањем, одабиром и издавањем уџбеника, деловањем драмских, спортских, пензионерских или мотоциклистичких удружења, као и приватних компанија. Но, да би се разграничило и разумело када ће и на који начин питања за која се ови актери залажу постати предмет политичке артикулације и дебате, треба пратити процес њихове политизације којим постају значајно видљивији у јавном простору и са потенцијалом политичке мобилизације. При томе је важно истаћи да је политика инхерентно контингентна активност у којој увек постоје алтернативни правци деловања и чији ће исходи, чешће него не, бити неизвесни. То такође оставља могућност да се у одређеном тренутку поступи другачије, промене претходна политичка мишљења и чак правци деловања који су се чинили непромењивим.

Аутори истичу да је политика аспект људског деловања те уколико се она поима као одвојена сфера ометају се напори ка разумевању њених вишеструких димензија које нису унапред задате и фиксирани и тешко променљиве. Политика схваћена као активност онда се супротставља и приступима Карла Шмита и Шантал Муф (Chantal Mouffe) који политичко посматрају као „онтолошку структуру“ која је измештена изнад „пуке политике“ и као таква дубља, трајнија, далеко важнија од дневне политике и активности политичара. Јер, како истичу Визнер и сарадници, таква становишта „девалвирају активност политике“ те било намерно или случајно, превиђају контингентност која јој је својствена (Ibidem: 6-7). Оштра демаркација попут хируршког одсецања везе политичког са осталим областима стваралаштва онда не оставља могућност да се у одређеним тренуцима поступа или дела другачије него што је уобичајено, нити да се изврши аналитичко конвертовање неког питања из неутралне или техничке сфере у политичку.

Али овде треба водити рачуна да се контингентност политике као активности не изједначи или поистовети са наивним или чак романтичарским ставом да је увек и у сваком тренутку могуће путем изазивања аутотитета и устаљених образаца понашања променити неки исход. Опсег доступних алтернатива сужава се не само због група које су нпр. бескомпромисни чврсти идеолошки противници одређених политика, које неретко имају блиске везе са монополом над апаратом присиле, већ и услед историзације односа (нпр. глобални Север – Југ), геополитичких динамика, или просто догађаја „црних лабуда“ какав је нпр. била глобална пандемија ковида. Ипак и поред тога, време и начин на који неко изабере да се суочи са неизвесним или неизбежним процесом су и даље веома битни (Wiesner, Naapala, Palonen, 2017:

7)¹⁰. У контексту ове дисертације то значи да извесну политичку тежину носе питања не само када, већ и како ће се појединци, државе, или међународно друштво суочавати са процесом климатских промена, да ли нпр. одлучном борбом или једноставно ниподаштавањем.

У овом раду стога политику разумевам процесуално, кроз „дебату као политичку активност“, при чему је политичка активност предузимање политичких радњи у вези са управљањем пословима од заједничког значаја, док дебата њена арена и средство (Wiesner, Naarala, Palonen, 2017: 1). Клаудија Визнер (Claudia Wiesner) пружа разумевање да „...политика нема границе и дословно све и свако, у сваком окружењу или ситуацији, може да буде део политике у било које време“. На тај начин је могуће истраживати политизацију климатских промена од стране актера који нису политичари, јер „(...) политика се односи на оно што актери раде, а не на поље у којем делују. Зато је политика и контингентна: увек је могуће да се дела и супротно“ (Palonen, Wiesner, et al, 2019: 256-257). Оваква претпоставка политике омогућује да се она, као и пропратни концепт политизације, посматрају као „процеси“, услед чега се аналитички фокус истраживача измешта на политизујуће радње између посматраних актера, „а не на њихове исходе који се могу мерити у индикаторима попут салијентности у јавном дискурсу“, а што је најчешће изучавано и дефинисано као политизација (Ibidem).

Имајући у виду значај који историјски и политички контекст има по разумевање политизације, као и различите приступе њеном изучавању, у дисертацији ћу се дакле руководити дефиницијом политизације која подразумева процес именовања неког питања као политичког, а које то пре није било и након чега постаје предмет политичких радњи (Ibidem: 257). Али, томе придодајем одређење политичког којим Едвард Халет Кар (Edward Hallet Carr) подразумева да државе, или актери, могу да сарађују једни са другима приликом одржавања нпр. транспортних услуга, спречавања ширења епидемија или трговине дрогом у којим случајевима су ове активности означаване као „неполитичке“ или „техничке“. Међутим, чим неко питање изазива моћ једне државе, или стране, то питање аутоматски постаје „политичко“ (Car and Cox, 2016: 97). Тако дефинисано политичко онда мора да обухвата сукобе моћи или ауторитета између две стране, или као што је у овом раду случај, сукобе око преовлађујућег уоквирења и утицаја између две елите – политичке и научне.

Операционално одређење политизације на тај начин омогућује увид у њена два истовремена потенцијала: да има „дубоко критичко-теоријско и чак филозофско значење“ док истовремено може „сасвим легитимно да реферише на конкретне радње које се могу мерити емпиријским истраживањем“ (Wood, 2015: 527).¹¹ Односно, уз аналитичко разјашњење истраживача на ком нивоу анализе се налази, политизација може да се употребљава на следећа три методолошка нивоа (Palonen, Wiesner, et al, 2019: 258). Прво, теоријском или макро нивоу где обухвата филозофске или нормативне рефлексije истраживаног проблема. У случају овог рада, то подразумева постојеће филозофске и нормативне рефлексije које се производе у дебати о климатским променама, а које су најчешће у оквирима науке. Друго, концептуалном или мезо нивоу на коме се операционализују процеси између актера и њихове политизујуће праксе, као и фактори и медији који обликују политизацију. Треће, односи се на конкретне

¹⁰ Аутори дају пример како Морис Мерло-Понти описује Николаја Бухарина који, иако зна да ће бити осуђен на смрт на монтираном судском процесу на коме га терете да је починио заверу и да је „објективни издајник“, ипак бира да брани своју пређашњу политику колико год тај подухват био немоћан да измени крајњи исход (Wiesner, Naarala, Palonen, 2017: 7).

¹¹ На овом месту аутор повлачи паралелу како је концепт „културни капитал“ такође вишеслојан јер га је Пјер Бурдије (Pierre Bourdieu) развио као нормативни теоријски концепт, док су га остали истраживачи мерили емпиријски као карактеристику друштвених група. Слично је и са концептом „легитимитет“.

случајеве на које ће се применити емпиријско истраживање, односно „микро-политичке стратегије и процесе политизације одређеног питања“ (Ibidem: 259).

Захваљујући аналитичкој вишеслојности коју отвара политизација, она се показује веома корисном за операционализовање уоквирења климатске дебате. Надасве, омогућује да се класификација ових уоквирења (као један од научних циљева рада) изведе на једном месту. Сходно томе у наставку образлажем методе којима ћу анализирати теоријско (уоквирења климатских промена) и операционално (политизација климатских промена) одређење предмета истраживања.

1.4. Методолошки оквир истраживања

Описано истраживање ћу, дакле, настојати да спроведем помоћу вишеслојног концепта политизације, а који омогућује да предмету истраживања методолошки приступим на три нивоа: макро, мезо и микро који прожимају све три унапред наведене дилеме. За ова три нивоа анализе користићу различите квалитативне методе истраживања у политичким наукама као што су генерализација, анализа садржаја доступних материјала и анализа дискурса.

Прво, на макро, или теоријском нивоу политизације, на којем ће се истраживати филозофске и нормативне рефлексије климатске дебате, служићу се генерализацијом како бих идентификовала докле се идејно простиру њени „концептуални хоризонти“ (Wiesner et al, 2017: 4). Генерализација је неопходна за аналитичко уочавање да постоје две међусобно зависне стране ове дебате, односно релација између научника који пружају научну прогнозу климатских промена и политичких лидера који усмеравају кретање друштвено-политичких заједница. Пошто је стварност толико сложена да не може да се исцрпи ниједним категоријално-појмовним апаратом, према „науци о стварности“ (Wirklichkeitswissenschaft) Макса Вебера (Max Weber) важно је представити „различите и намерно једностране перспективе како би се понудиле алтернативне интерпретације одабраних аспеката стварности“, односно конструисати идеал типове (наведено према: Wiesner et al, 2017: 21-22). У таквом конструктивистичком становишту не постоје аксиоми или непобитне чињенице независне од угла тумачења, већ оно што изгледа као „несумњива чињеница из једне перспективе може се, из друге, сматрати да губи свој чињенични карактер“ (Ibidem). Климатску дебату изразито карактеришу управо таква различита уоквирења климатских промена, а њене две репрезентативне стране које анализирамо заправо су идеал-типске и ауторка их конструише. С тим у вези, скицирање и представљање дебате је само једно у оквиру многих других и има своје недостатке. Ипак, конструисање идеал типова „пружа могућност да се каже нешто ново и оригинално о проблему истраживања“ (Ibidem: 64).

На овом месту је важно напоменути да се не мисли на класичну парламентарну дебату, или ону која се одвија уживо, јер две стране се нужно не обраћају директно једне другима, не морају чак ни да буду у истом времену, нити да се обраћају истим публикама (на пример једни човечанству, други бирачима). Дебата се може посматрати као „политичка радња“ (political action), али истовремено и као „арена и средство политике“ (arena and means of politics) (Ibidem: 1). Поједностављено, дебата је један од начина манифестовања политике у *pro et contra* формату о одређеној теми са кључном особином да осветли и нагласи њен антагонистички или супарнички карактер. С тим у вези, премда је у блиској вези са делиберацијом, а будући да нико споља не одлучује о њеном крајњем разрешењу или исходу, дебата се у овом раду неће користити на начин на који је употребљава традиција Јиргена Хабермаса (Jürgen Habermas). Како истичу Визнер и сарадници, Хабермасово виђење дебате више је платонско, па и

хегелијанско јер претпоставља да се дебата или делиберативна дискусија „природно“ окончавају изналажењем и постизањем „консензуса“ (Ibidem: 40). То јест, завршава се проласком кроз катарзичну фазу у којој су учесници конструктивном дискусијом издвојили оптимално решење силом „најбољег аргумента“. Након што су оптимално решење пронашли, даља и додатна убеђивања учесника у дебати нису неопходна јер су га они спонтано прихватили као најбоље и тиме уједно окончали контроверзу, или у супротном случају чланови бивају искључени из дискусије (Ibidem).

На основу претходно изложеног проблема истраживања о политизацији и поларизацији које се јављају у дебати о климатским променама и посебно улоге човека у том процесу, уочљиво је да ову расправу не карактерише Хабермасов делиберативни принцип, нити да у њој побеђује „сила најбољег аргумента“. Дебата о климатским променама увек се изнова враћа на оспоравање дефиниције, узрока и последица, а поготово предложених решења. Визнер и сарадници управо имајући у виду такве случајеве објашњавају колико су упадљиве разлике у вођењу политичких дебата почетком 20. наспрам 21. века. Док су почетком прошлог века настајале око приступа решењу одређеног питања, данас су сама питања на дневном реду, као и контроверзе око тога „ко“ их поставља, спорна и антагонизујућа колико и сама политичка подвајања генерисана партијским политикама.

Друго, за спровођење истраживања на мезо нивоу важно је утврдити обрасце који се јављују у ове две стране дебате, те који аспекти климатских промена су у њима обухваћени и на који начин, а за шта је неопходно операционализовати политизујуће процесе између актера, као и факторе и медије који их обликују. Да бих то постигла користим се квалитативном анализом садржаја доступних материјала попут научних радова, експертских студија и извештаја, партијских програма, оснивачких аката међународних организација, као и званичних државних докумената који се односе на климатске промене. Корпус релевантног материјала стога је селеktован водећи се принципом теоријске релевантности за одговор на истраживачко питање, а не на основу репрезентативности материјала (Wiesner et al, 2017: 83). Битно је истаћи да се стручни текстови не анализирају *per se*, већ као саставни део процеса уоквирења који обликује дебату о климатским променама, а обухватају стручна истраживања, налазе, предвиђања и препоруке у вези са климатским променама. На тај начин је могуће пратити како и где се конструишу значења у широј мрежи текстова (Hansen, 2006: 50). Овај метод инспирисан је сродним интерпретативистичким приступима који сежу од концептуалне историје, преко реторичке анализе до анализе дискурса, с обзиром на то да испитује има ли утицаја и елемената политичке активности у посматраним материјалима. Разлика је у томе што се истраживачки подухват не исцрпљује када се пронађе „шта“ је то што је у тексту употребљено на специфичан начин да сигнализира политичку активност, било да је концепт, аргумент, или нпр. лингвистичка јединица. Већ главни посао отпочиње када се ти елементи пронађу и изолују, а то је да истраживач постави себи питање „како“ и „зашто“ иза „шта“ (Ibidem: 60). Због чега је одређени концепт или аргумент употребљен, да ли због нпр. интереса појединих актера да дебату усмере у правцу који њима одговара, или да осигурају стратешку предност над супротном групом, као и на који начин су употребљени – да ли иду у прилог ушанченим интересима или не, да ли се поигравају са страховима или надањима, те да ли су представљани у позитивној или негативној конотацији.

Треће, концепт политизације омогућује да се стекне увид у конкретне случајеве микро-политичких стратегија које заступају ауторитети који ће се анализирати у климатској дебати. Ауторитет подразумева релациону динамику путем које је „леgitимност за управљање“ призната и континуирано се обнавља (Nightingale, 2017: 13). На тако дефинисан ауторитет полажу право како државни тако и недржавни актери, те политички лидери и научници, а својствена му је неједнака дистрибуција моћи и утицаја које један од њих може да пројектује

на друге или остале друштвене актере. Конкретније, ауторитет у овом раду обухвата како се моћ испољава у надметању за утицај од стране једног појединца, организације, или државе над другим/а у контексту ублажавања и прилагођавања на климатске промене (Ibidem). Будући да је политичка активност вишезначна и комплексна, а њено анализирање захтева „пажљиву контекстуализацију стварних дебата“, потребно је пратити који су догађаји и актери, или ауторитети, иницирали питање о којем се дебатује и са којом сврхом (Wiesner et al, 2017: 25). Сходно томе, зарад што прецизнијег праћења одређене политичке активности, неопходна је истраживачка сензитивисаност на специфичну употребу језика који користе посматрани учесници у дебати. Метода којом се приступа овом микро нивоу политизације је анализа дискурса, која је притом комплементарна са уоквирењем и заједно са њим гради интерпретативистички приступ истраживању политике (van Hulst, Metze, Dewulf et al., 2025: 76-77).

Помоћу анализе дискурса, као додатне методе за праћење уоквирења, истраживаће се јавни наступи истакнутих личности које творе две стране климатске дебате, односно политичари попут Ангеле Меркел (Angela Merkel), Доналда Трампа, Жаира Болсонара, Скота Морисона, као и научници попут физичара Мајкла Мана (Michael Mann), Џејмса Хансена (James Hansen) и Фреда Сингера (Siegfried Fred Singer). Јавни наступи обухватају говоре у парламентима, на подкастима, званична обраћања јавности, као и интервјуе у новинама и изјаве на друштвеним мрежама (у раду ћу се фокусирати на Твитер/X). Проучавање њихових језичких пракси предуслов је да се увиде начини на које политички и научни дискурси конструишу важност или маргиналност климатских промена, илити „чињенице“ и „догађаје“ од значаја за одређену политичку заједницу (Hansen, 2006: 15-20). Овај дискурзивни подухват заправо представља комбинацију уметности и науке јер је истовремено интерпретативан, а базиран на доказима и систематичан (Ereaut and Segnit, 2006: 5).

У дисертацији се дакле заузима конструктивистички приступ с обзиром на то да ауторка конструише стране дебате које политизују питање климатских промена, као и њихова уоквирења која потом анализира и систематизује. Јер, уколико се она не конструишу, а што се ради на основу прегледне литературе и претходно праћених вести и јавног дискурса, не би се ни могло приступити њиховом дубљем истраживању. Поред тога, будући да одговор на истраживачко питање захтева методолошки подухват који треба да направи синтезу између наочиглед сепаратисаних нивоа анализе (ниво појединаца, група у једној држави и ниво међународних односа), овај рад захтева комбинацију две сродне конструктивистичке теорије, односно поред уоквирења користи и Енглеску школу међународних односа (инструментална за национално-глобалну дилему). Премда има онтолошко утемељење у држави, односно реализму, Енглеска школа често дели епистемологију са конструктивизмом због чега се на кохерентан и конзистентан начин у овој дисертацији предузима анализа на нивоу међународних односа након што се исцрпи на нивоу појединаца, затим државе.

Напослетку, анализирање климатске дебате и њених уоквирења мора да се позиционира у одређеном временском и просторном оквиру.

Временски оквир рада шире је постављен у контексту политизовања идеје о антропоцену крајем 20. и почетком 21. века. Уже је одређен од избијања тзв. „Climategate“ афере у САД 2009. године до почетка пандемије корона вируса у марту 2020. године. У наслову рада помиње се „доба антропоцена“ иако није званично прихваћено име новог геолошког интервала Земље, или геолошког догађаја (event). Међутим, њиме подразумевам контекст расправе о климатским променама који је битно промењен увођењем овог концепта од стране научника Круцена и Стоермера 2000. године. Пре свега јер је велики број следбеника прихватио са ентузијазмом ову идеју и почео да изводи истраживања у складу са промењеном научном

парадигмом. Популаризацијом овог концепта, који се из окриља природних наука прелио у популарну културу, а потом ушао у истраживања у друштвеним наукама, значајно је увећана његова присутност у оквиру јавног дискурса. Ефектом снежне грудве (*snowball effect*) подстакле су се учесталије расправе о климатским променама, као и њихово постављање на дневнополитичку агенду. Тиме дебата науке и политике о „добу антропоцена“ не подразумева конкретан датум који се рачуна од објављивања чувеног текста Круцена и Стоермера, нити период „Великог убрзања“ након Другог светског рата на које њихов рад реферише. Доба антропоцена употребљавам као метафорички временски контекст у коме се интензивније расправља о климатским променама и то посебно кроз антагонизујући однос научника и политичара почетком 21. века.

Како бих више контрастирала однос ова два ауторитета у оквиру климатске дебате, дођај којим ћу започети истраживање политизације тиче се контроверзне „Climategate“ афере новембра 2009. године у САД. Тада је група хакера упала у имејл кореспонденцију неколицине утицајних климатолога, који су потом због садржаја својих приватних преписки завршили на конгресним саслушањима. Афера је имала велики одјек у јавном мњењу и послужила као „жртвени јарац“ републиканским конгресменима и лобистима да оспоравају поузданост софистицираних климатских модела којима је потврђено да је доминантни узрочник и покретач глобалног загревања експресивно сагоревање фосилних горива од стране највећих емитера попут нафтне индустрије (Sheppard, 2011). Научници су потом у релативно кратком времену изгубили главну реч у климатској дебати и проглашени за носиоце „алармистичке“ политичке агенде што се, у све масовнијим конзервативним круговима, задржало до данас.

Избијање глобалне пандемије корона вируса у марту 2020. године узето је као завршна временска одредница истраживања. Иако није умањила расправе, а свакако не последице климатских промена, пандемија је створила нови друштвени контекст, „нову нормалност“ у којој је ова тема привремено склоњена са врха дневног реда. У фокусу расправа и јавних политика биле су краткорочне мере обуздавања вируса, док су опасности и ефекти климатских промена (које такође утичу на јавно здравље и животе људи, али захтевају дугорочну политичку посвећеност) остали на другом месту.

У раду ћу се просторно фокусирати на изборне демократије у којима ставови политичких лидера и научника о дебати о климатским променама имају значаја не само на политике које ће се водити него и на исход избора и освајање власти. То су пре свега САД, Бразил, Аустралија и поједине државе чланице ЕУ као што су Немачка, Француска и Мађарска у којима су климатске промене биле веома дебатовано и контроверзно питање на изборима у описаном временском периоду. Обухваћени простор тиче се уоквирења политичара и научника на четири континента чиме се обезбеђује највећа могућа географска репрезентативност а чије језичке праксе ауторка може да испрати. Рад се дакле неће просторно фокусирати на унапред одређене студије случаја, нити на насумично узорковање, већ ће се руководити принципом релевантности за одговор на истраживачко питање.

Иако је Кина једна од најважнијих учесница у климатској дебати и према различитим проценама највећи, или други највећи емитер CO₂ у свету, она неће бити подробно аналитички обухваћена (само делимично на крају 5. поглавља) с обзиром на то да су у фокусу друштва у којима грађани демократски бирају своје представнике руководећи се различитим уоквирењима климатских промена. Са друге стране, понашање кинеских лидера у контексту климатске дебате ће бити веома важно и занимљиво анализирати ван оквира овог рада, јер су неки аутори препознали потенцијал ауторитарног управљања у достизању климатских циљева до 2050. године (видети: Dembicki 2017; Mallapaty, 2020).

Идеја рада је дакле да обухвати што више уоквирења климатских промена путем политизујућих процеса између научника и политичара у оквиру демократских друштава. С обзиром на то да су климатске промене уистину глобални феномен који оставља, како вертикалне последице по планету, тако и хоризонталне по живи свет насељен на њој, ауторка је уверења да једино интегрална конструктивистичка перспектива пружа могућност сагладавања сложености проблематике климатских промена. Таква перспектива изискује, између осталог, праћење уоквирења две врсте ауторитета у оквиру климатске дебате у више демократских држава.

2. Историјат научног сазнања о климатским променама

2.1. Глобално загревање, климатске промене и антропоцен

Повратна спрега животне средине и човека још је од најранијих историјских записа загонетка којој идејно приступају митови, религије, филозофски системи и научне области. У неким случајевима човек се представља као врста у потпуности подређена силама природе које превазилазе његову могућност разумевања, док у другима наглашава важност њиховог узајамног склада и једнакости. Постоје и случајеви где се човек самопоставља на доминантан положај у односу на свет који га окружује, описује га и даје му границе, те њиме располаже као ресурсом да би унапредио свој положај и стекао осећај веће сигурности.

Све ове интеракције, биле оне песимистичне или оптимистичне у смислу претпоставки о даљим правцима у којима човечанство може да се развија, апсолутно зависе од функционалних екосистема. То значи да су достигнути ниво развоја (и нпр. дужи просечан животни век човека) и очекивања бољих могућности условљени варијабилношћу животне средине која то омогућава. Управо је та варијабилност била централна тема многих мислилаца који су записивали „Проклетство Акада“, „Еп о Гилгамешу“, сумерску причу о Великом потопу (о Зиусудри), и тематски сличну „Књигу постанка“ са митом о Нојевој барци (Frankopan, 2023: loc 2500-2825). Дакле и пре античких времена, божија казна или награда, периоди суша, поплава, добрих жетви, најезде скакаваца, промишљани су из угла догађаја у којима човек својим деловањем, или „грехом“, поштује или помери варијабилност природе од које непосредно зависи.

У модерној историји варијабилност животне средине је на специфичан и иновативан начин почела да заокупља пажњу током 19. века, услед уочавања првих последица загађења ваздуха као негативне екстерналије индустријализације. Иако на варијабилност утиче безброј фактора, посебну научну загонетку отвара када на њу утиче моћ људске воље, а не силе природе. Из тог разлога Клајв Хамилтон сматра да је људски отисак сила која је „фундаментално другачија“ од физичких сила попут ерозије тла, удара комета, соларне радијације, или вулкана управо јер је карактерише „елеменат воље“ (element of volition). Она човека чини „геолошком моћи“ (geological power), јер може, али и не мора да доноси одлуке, а не „геолошком силом“ (geological force) која се испољава мимо одлука (Hamilton, 2017: 15).

Концепти који се данас најчешће доводе у везу са геолошком моћи човека обухватају физичке појмове глобалног загревања, климатских промена и антропоцена. Но, пре него што их образложим, представићу појмове који су им идејно претходили и циркулисали у оквирима научних заједница које су од 19. века систематично настојале да разумеју, објасне и предвиде утицаје човека на варијабилност животне средине, а потичу из геологије. Историјски приказ путање концепата којима су описиване промене животне средине пружа увид колико је мислилаца из различитих дисциплина морало да оствари теоријски допринос да би савремено, интегрално разумевање климатских промена уопште било могуће.

Тако је на пример о свеобухватним променама животне средине међу првима писао италијански геолог и свештеник Стопани (Antonio Stoppani) 1864. године анализирајући „нову телурну моћ која се по снази и универзалности може поредити са великим силама земље“, а коју је у чувеном „Курсу геологије“ (Corso di geologia) дефинисао као карактеристику „антропозоичне ере“¹² (Crutzen, 2002: 23). Антропозоик је временски ситуирао у камено доба,

¹² Према геолошкој временској скали суфикс-зоик одређује и дефинише еру, док суфикс -цен епоху.

сматрајући да од тада можемо поуздано да трасирамо трајно наталожене људске реликте у различитим деловима света, негде и у седиментима стена као примарном геолошком индикатору. У сличном маниру, премда не наглашавајући људски отисак као геолошки маркер попут Стопанија, физичар и геолог Џозеф ЛеКонт (Joseph LeConte) 1883. године предлаже да се у геолошку историју уврсти нови период којег именује „Психозоик“, а чија је карактеристика „владавина ума“ над животном средином (Rull, 2017: 1056). Ле Конт датира да Психозоик почиње у неолиту, када је човек успео да развије напредне алате од камена и успостави пољопривреду у више делова света. Истовремено, а са тежњом да разуме смене ледених доба и интергласијалних периода, Сванте Аренијус (Svante Arrhenius) експериментално се хвата у коштац са све израженијим проблемом загађења ваздуха као нуспојаве индустријализације. На дисциплинарном чворишту физике и хемије, израчунава глобално површинско загревање планете услед појачаних антропогених емисија са ефектом стаклене баште (greenhouse gas emissions - GGE) 1896. године (Steffen et al, 2011: 844). Симултано, иновативна дела филозофа природе попут Џона Тиндала (John Tyndall), Џејмса Крола (James Croll) и геолога Томаса Чемберлина (Т. С. Chamberlin) илуструју дух времена када се животној средини, а посебно разумевању климе, мисаоно приступало сусретом научних дисциплина. Сви ови радови 19. века тиме су поставили основе за данашње изучавање климатских промена, а које је у међувремену еволуирало да у највећој мери буде уско дисциплинарно (Weart, 2013: 3657).

Нови концептуални продори јављају се по окончању Првог светског рата током 1920их година. Милутин Миланковић објављује глобално важну студију о односу сунчеве радијације, нагиба Земље и климатских пертурбација у виду смена ледених доба. Премда се бавио дубоком и далеком геолошком историјом, а не компаративно скорашњом где се прати утицај људске врсте, Миланковићев рад инструменталан је за потоња истраживања антропогених климатских промена. Истовремено, геолог Алексеј Павлов понудио је објашњење да је настанком људског рода (*Homo genus*) започео временски интервал „Антропоген“, који приближно траје колико и последњи (актуелни) квартарни период геолошке историје (Rull, 2017: 1056). Концептуалној расправи значајно доприноси и преписка тројице системских мислилаца, биогеохемичара Владимира Вернадског (Владимир Иванович Вернадский), геолога Пјера Тежара де Шардена (Pierre Teilhard de Chardin) и филозофа и математичара Едуарда Ле Руа (Edouard Le Roy) који се иначе сматра најбољим студентом филозофа Анрија Бергсона (Henri Bergson) (Steffen et al, 2011: 845). Тројица теоретичара расправљала су о варијабилности животне средине уводећи дистинктивно нови, метафизички концепт ноосфере (nōosphera), којим су означили специфичан геолошки период Разума када се биосфера постепено трансформише у антропосферу. Од њих је Вернадски, под утицајем ЛеКонтовог „Психозоика“, даље разрађивао идеју ноосфере тврдњом да је појава човека нови и најважнији геохемијски фактор на планети: „Видимо све више и више наглашен утицај свесног и колективног људског разума над геохемијским процесима. Човек је увео у структуру планете нову форму утицаја на размену атома између живе и неживе материје. Пре тога, организми су мењали историју само оних атома који су им неопходни за дисање, исхрану и размножавање. Човек је проширио овај круг, вршећи утицај на биохемијске елементе зарад стварања технологије и цивилизованих форми живота. У том процесу човек није само *homo sapiens*, већ *homo sapiens faber* (стваралац)“ (наведено према: Steffen et al, 2011: 845).

Ова академска расправа утихнула је током привредно тешких 1930их година, а наставила се по окончању Другог рата када је новинар Вилијам Лоренс (William Lawrence) 1946. године именовао улазак у нову историјску (премда не геолошку) фазу, „Атомског доба“ (Rull, 2017: 1057). Но, на академском нивоу, интензивније се наставила тек половином 50их година, симпозијумом на Универзитету Принстон насловљеним „Човекова улога у промени лица Земље“ (Steffen et al, 2011: 845). Битно је напоменути да је то било унутар уског научног круга

и у новоизмењеним међународним околностима блоковски подељеног света. Сасвим својствено новом духу времена, главни токови расправе су, за разлику од великих темпоралних идеја ноосфере, психозоика, антропозоика, сада ишли у правцу сагледавања тренутних последица употреба бојних отрова у Великом рату, атомских бомби у Другом, те пробама хидрогенских бомби у Хладном рату. Поготово ка разматрању даљих (разарајућих) потенцијала нових технологија. Будући да су ови велики догађаји 20. века оставили прашину у поларним леденим покривачима, али и танке записе хемијских промена у стенама, научници су из нове научне парадигме, у глобално измењеном контексту, изнова приступили традиционалној загонетки о утицају човека на варијабилност животне средине. Са све више емпирије из различитих дисциплина која указује на аномалије, а уз напредније методе истраживања (омогућене превасходно огромним издвајањима за војни сектор), варијабилност је почела да се тумачи кроз климатске флукуације, а расправа доминантно усмерила ка могућностима да човек модификује, до тада стабилне, климатске обрасце. То је и време када се издвајају идеје о глобалном загревању и климатским променама у мејнстрим научној мисли.¹³ Стога је на овом месту важно разграничити шта ови међусобно конвергирајући термини подразумевају.

Глобално загревање односи се на пораст површинске температуре Земље услед константног повећања емисија гасова са ефектом стаклене баште (greenhouse gas emissions - GGE), који се потом концентришу у доњим слојевима атмосфере. Од индустријске револуције овај процес примарно покреће људски фактор, а не природни (попут Сунца и нагиба Земље) што је био случај у пређашњем дугом историјату планете (NASA, 2019). Климатске промене су у каузалној вези са глобалним загревањем, с тим да обухватају и то што акумулирана топлота у Земљиним систему проузрокује делекосежне ефекте у виду промене биота, отапања глечера, пораста нивоа мора, све учесталије и интензивније суше и топлотне таласе, као и повећано испарење водене паре због чега су олује значајно потентније а поплаве разорније. Глобално загревање је онда симптом, односно физичка појава нижег нивоа општости, у оквиру свеобухватнијих дугорочних климатских промена које су проузроковане људском делатношћу (Kennedy and Lindsey, 2015).

То што употребљавамо више од једног термина зарад описа различитих аспеката исте појаве, историчар геофизике Спенсер Верт (Spencer Weart) не види као збрку или проблем већ као научно напредовање у разумевању посматраног феномена (Ibidem). Ново и потпуније разумевање изискује осмишљавање прецизнијег концепта којим ће се обухватити и изразити. Верт упућује на историјат науке, те да су бројни научници током више од сто педесет година хипотетисали да би масовно сагоревање фосилних горива имало потенцијал да модификује климу. Међутим, деценијама се није могао учврстити научни консензус да ли ће та модификација превладати у смеру хлађења земље (због рефлексије сунчевих зрака од индустријских аеросола), или загревања (услед концентрације антропогених GGE). Штавише, Орескес и Коунвеј подсећају да је немали део научне заједнице током 1960их био под популарним утицајем погрешне парадигме, потекле из хемијске индустрије, да је „решење загађења у разблаживању“ (the solution to pollution is dilution) (Oreskes and Conway 2014: 2). Другим речима, учење да ће одређени реагенс бити ублажен до момента његовог занемарљивог утицаја, наишло је на присталице које су сматрале да ће се нпр. отпадне воде

¹³ Међутим, све до средине 1970их година није се успоставио чврст и широки консензус да се планета загрева због антропогеног GGE, с обзиром на то да су неки подаци и истраживања указивали на хлађење, проузроковано како индустријским аеросолима, тако и Земљиним орбиталним променама. Видети нпр. рецензован рад Брајсона и Дитбернера (Bryson and Dittberner, 1976), који су предложили да повећање CO₂ доводи до пада температура. Иако им је у врло кратком року аргументовано приговорено у раду Воронка (Woronko, 1977), појаснили су да је хлађење у пројекцијама њиховог модела индуковано аеросолима, односно нуспроизводом који настаје истим сагоревањем које доводи до повећања CO₂ (наведено према: Le Treut, Somerville, Cubasch et al, 2007: 98).

разводнити уливањем у веће речне и морске сливове, те да су атмосфера и океани неограничени понори који ће разблажити антропогени CO₂. Тек се 1970их потврдило из различитих извора и прегрштом података да се планета убрзано загрева због људских активности, што је успоставило непобитан и широки научни консензус (Kennedy and Lindsey, 2015; Summerhayes and Zalasiewicz, 2018: 196-197). Од 2021. године тај консензус је у ригидно рецензованим научним радовима већи од 99% (Lynas, Houlton, and Perry, 2021).

Међу првим научницима који су ново разумевање односа глобалне температуре и експесивне емисије гасова са ефектом стаклене баште популаризовали као „глобално загревање“ био је Волас Брокер (Wallace Broecker) у делу „Климатске промене: да ли смо на ивици израженог глобалног загревања“, објављеном у часопису „Science“ 1975. године (Wallace-Wells, 2017). Брокер је доказао да је узлазни тренд глобалног загревања услед емисије CO₂, као нуспроизвода хемијског сагоревања горива, био знатно успорен до 1970их година природном климатском флукуацијом хлађења планете (Broecker, 1975: 461-463). Прогнозирао је да ће, када природно хлађење „дотакне дно током наредне деценије“, CO₂ ефекат постати значајан фактор због којег „до почетка следећег века можемо да искусимо глобално топлије температуре него било када у последњих 1000 година“ (Ibidem: 460-461). Касније се испоставило и да је уобичајено уверење да се Земља хладила у периоду од 1940-1970их било погрешно јер се заснивало само на искуству и подацима северне хемисфере (Hansen et al, 1981: 961). Стога, историчар науке Ерик Коунвеј објашњава да је Брокеров термин направио раскид са традицијом претходних студија које су човеков утицај на климу називале „ненамерна модификација климе“ (inadvertent climate modification), што је дотада био реалан показатељ научног консензуса (Conway, 2008). Дакле, иако је у истовременом оптицају било студија које су користиле термин климатске, или климатолошке промене (climatic change),¹⁴ од објављивања Брокеровог рада можемо поуздано да трасирамо научни консензус да се планета загрева због GGE чији је главни покретач човек, што резултује у опсежној промени климе.

Прва јавна глобално важна студија о утицају антропогеног CO₂ на климу, која је преузела Брокеров појам и одустала од неутралнијег израза „ненамерна промене климе“, објављена је у америчкој Националној академији наука 1979. године (Conway, 2008). Остала је позната као „Чарнијев извештај“ (Charney report), по председавајућем комитетом научника Џулу Чарнију (Jule Charney), тада једном од најуваженијих атмосферских научника у свету. Оцена се накнадно показала изузетно прецизном, а у предговору је сумирана научним речником веома брижљиво и пробрано: „Закључци ове кратке, али интензивне студије ће можда бити утешни за научнике (у смислу научног консензуса С.В.), али узнемирујући за политичке одлучиоце. Уколико угљен-диоксид настави да расте, група која је спроводила студију не налази разлоге да сумња да ће климатске промене резултирати и нема разлога да верује да ће промене бити занемарљиве“ (Charney et al, 1979: viii). Када ће те промене климе постати јасно физички осетне обичним људима зависиће од „термалне инерције“ океана (који се изузетно споро загревају), за коју је студија предвидела да треба неколико деценија. То ће рећи да је научна заједница морала апстрактно да комуницира одвијање загревања, у чије ће се хипотезе обични људи уверити тек када буду осетили последице (приступ „чекати па видети“), а што ће бити одвећ касно за адекватно деловање.¹⁵ Ипак, Чарнијев извештај остао је значајан и због тога

¹⁴ Попут утицајне „теорије угљен-диоксида климатских промена“ Гилберта Пласа (Gilbert Plass) из 1956. године, или писмо у часопису „Science“ из 1971. године насловљено „Климатске промене“, аутора Пола Гаста (Paul Gast) и Ерла Барета (Earl Barrett), које донекле умањује забринутости о драматичном загревању у блиској будућности (Wayne, 2017).

¹⁵ Једног од научних контрибутора Чарнијевог извештаја колеге су упитале какав је добио одговор у Вашингтону када је појаснио одлучиоцима да ће подуплавање CO₂ током наредних 50 година оставити опсежне последице по планету: „...рекли су ми да дођем за 49 година“. Стога је научник који је писао предговор студије (Verner Suomi)

што је понудио стандард којег ће следити потоњи научни чланци приликом изучавања односа CO₂ и просечне температуре. Концепт „глобалног загревања“ употребљаван је за образлагање промена површинске температуре, док „климатске промене“ за појашњавање осталих променама индукованих повећањем гасова са ефектом стаклене баште (Conway, 2008).¹⁶

Потом Коунвеј објашњава, премда су изрази били подједнако у оптицају, крајем 1980их глобално загревање постаје доминантно више употребљаван и дискутован концепт, посебно након утицајног и медијски пропраћеног саслушања научника Хансена (James E. Hansen), Манабеа (Syukuro Manabe) и Вудвела (George Woodwell) у америчком Конгресу 1988. године. Иако је било научника који су тврдили да је (тада већ непобитно) глобално загревање производ природних флукуација, Хансен изјављује да је оно достигло толике размере да се може приписати са „високим степеном поузданости“ узрочно-последична веза између GGE и посматраног глобалног загревања (Shabecoff, 1988a).

Међутим, како су током наредне деценије 1990их ефекти у виду подизања нивоа мора, непредвидивости хидролошких циклуса, ширења инвазивних врста и урушавања биодиверзитета бивали непосредно важнији и опаснији по људске животе и привреде, постало је јасније да загревање није једина, нити најгора последица вишка заробљеног GGE у атмосфери (Kennedy and Lindsey, 2015). Стога су већ од половине 1990их, а масовније почетком 2000их, научници учесталије оптирали за термин „климатске промене“ и нешто незграпнији израз „климатске промене проузроковане људским фактором“ (antropogenic climate change) како би подробније описали достигнути ниво научног сазнања о посматраној појави. До 2008. године термин климатске промене постаје доминантно више употребљаван (у енглеском говорном подручју С.В.) од термина глобалног загревања (Chasan and Rossa, 2016). Како каже професор хумане географије Мајк Хулм (Mike Hulme): „Климатске промене су прецизнији опис шта се дешава са временским системима планете и измењује их на начине који нису ексклузивно ограничени на температуре. Не доводе само до повећавања температура. Могу да учине зиме много хладнијима, а олује интензивнијима. Загревају океан; то утиче на поплаве и више шумских пожара. Оне убијају животиње, биљке, људе и још много тога“ (Christensen, 2019).

Коначно, на раскрсници 20. и 21. века, под утицајем интердисциплинарних сазнања науке о Земљином систему (Earth System Sciences), поново се рађа велика системска идеја, у рангу са темпоралним промишљањима о антропозоику и ноосфери и директно инспирисана њима. Та идеја каже да је наступила нова епоха у историји планете – антропоцен. Антропоцен, као најскорији концепт у „дугом низу неомалтузијанских представа о границама раста услед узајамног дејства човека и животне средине“, додаје се климатској дебати са тежњом свеобухватнијег описа уочених геолошких промена (Olsson et al, 2017: 1). Осмислили су га нобеловац, хемичар Пол Круцен и биолог Еуген Стоермер, као израз који сумира плејаду потврђених научних доказа о напуштању холоценског еквилибријума и уласка у нову, непредвидиву геолошку етапу (Crutzen and Stoermer, 2000: 17). Свесни своје арбитрарности у датирању почетка антропоцена, као и да је научно легитимно дати алтернативне предлоге, ситуирају га у касни 18. век истичући да, коинцидентно са употребом парне машине, биотска разноврсност у већини језера почиње да показује значајно упадљиве промене.

истакао да би политика „чекај па види“ (wait-and-see) значила „чекај док је прекасно“ (Oreskes and Conway, 2010: 173-174).

¹⁶ Занимљиво је да се у периоду од половине 1970их до раних 2000их употреба појмова глобалног загревања и климатских промена повећавала по сличним стопама, према алату „Google Books“, у књигама објављеним у САД (наведено према: Wayne, 2017).

Стимулативна идеја Круцена и Стоермера оживела је класичне расправе о односу човека и природе, остварила брз и упечатљив продор у природним и експерименталним наукама и ту се није зауставила. За разлику од многих других научних концепата који се краће задржавају у оптицају, антропоцен је популаризован кроз медије и кинематографију, а потом подстакао и нове доприносе у друштвеним наукама. У том процесу су му многи проширили постојећа и додали нова значења. Стога сада обухвата, поред физичких појава глобалног загревања и климатских промена, и уочене промене у биосфери, хидросфери, криосфери и литосфери које су резултат интеракције човека и природе *en général*, попут нпр. наталожене нанопластике у дубоким морима. Неки научници проширују ову дефиницију видљивим утицајем човека и на Сунчев систем, аргументацијом да ће лансирана свемирска технологија (барем она коју не може да повуче гравитационо поље Земљине атмосфере) бити постојана хиљадама и милионима година, а потенцијално и бесконачно (Autin, 2016: 3; видети: Considine, 2012). Додатно, расте број истраживача који даље развијају антропоцен у друштвеним наукама, па и у радовима из области међународних односа (Simangan, 2020: 211-215). Неки га, пак, потпуно преузимају у истраживањима као онтолошко полазиште, некритички прелазећи преко чињенице да га још нису ратификовале Међународна стратиграфска комисија, нити Међународна унија геолошких наука. Све ове активности утицале су на то да током 2014. године реч антропоцен буде уврштена у Оксфордски енглески речник.

Дакле, људске активности увеле су планету у стање које нема аналогију у познатој геолошкој историји. Међутим, да би се човек сматрао толико значајном геолошком силом да нова епоха добије назив по њему, његове делатности морају да оставе траг у седиментима стена (према примарној мери стратиграфије за разграничење дуге историје Земље). Уколико се антропоцен официјелно потврди,¹⁷ био би то први случај у научној дисциплини у којем је прво постављена формална дефиниција (под утицајем Круценове и Стоермерове идеје на генерације научника), а потом се кренуло у потрагу за одговарајућим стратиграфским маркерима који би валидирали геолошки концепт (Autin, 2016: 4). С тим у вези, овај процес досада је био прожет сијасетом спорења како међу хемичарима и геолозима, тако и око операционализовања формалне дефиниције, а поготово око одређивања када почиње антропоцен.

Штефен и сарадници дали су преглед научне расправе од када би требало датирати епоху, која истовремено илуструје степен научне контроверзе у одређивању почетка, али самим тим и интердисциплинарне доприносе у разумевању односа човека и животне средине. Поставља се питање да ли је епоха антропоцена стара колико и сам човек (као што је слично предлагао Павлов 1920их), или јој почетак одређује седелачки начин живота и аграрни развој; или можда шпанско освајање две Америке (идеја која се уобличије повратним утицајем постколонијалних студија); да ли је најпрецизније њен почетак сместити у време индустријске револуције и масовније модернизације (што су отприлике предлагали Круцен и Стоермер); или ће њен почетак бити регистрован оним што је Круцен касније назвао „Великим убрзањем“, тј. толико интензивним привређивањем након Другог светског рата 50их година, праћеним подуплавањем светске популације и економским активностима које су повезане са значајним растом у неколико индикатора попут распрострањености ресторана брзе хране, употребе неорганских ђубрива у пољопривреди, раширености телефонске мреже, мерења националних привреда кроз бруто домаћи производ и стране директне инвестиције, као и кроз инфраструктурни развој у виду прављења брана и хидроелектрана на рекама (Steffen et al, 2011:

¹⁷ За време писања овог доктората Радна група за Антропоцен предложила је да стратиграфски маркер почетка епохе (тзв. одређење „златног шилка“ (golden spike) разграничења) буду седиментни слојеви у језеру Крофорд (Crawford Lake) у Канади, у којима су приметни радионуклиди од тестирања нуклеарног оружја половином 20. века. Међународна унија геолошких наука је потом одбила овај предлог почетком марта 2024. године.

847-854). Период Великог убрзања се до данас искристалисао као временска одредница почетка епохе коју прихвата највећи број научника.

Најмањи заједнички именитељ научних концепата антропоцена, глобалног загревања и климатских промена јесте универзалан утицај човека на драстично мењање животне средине која га окружује и од које зависи. Међутим, истовремено циркулисање ових термина, који у физичкој основи обухватају исти проблем вишка заробљене и нагомилане енергије у атмосфери, могу уносити појмовне забуне на нивоу друштвено-политичких ефеката. Посебно када се друштво све више поларизује у сусрету са новим информацијама које долазе на дневни ред, док има све мање капацитета за разумевање специфичности тока научног сазнања. Тренутно је појам климатских промена, због своје јасне поруке, најфреквентнији у јавном дискурсу и већина становништва се примарно служи овим изразом на дневном нивоу.¹⁸ Са друге стране, критичари појма кажу да је неутралан, не именује разлог, тешко се разликује од осталих климатских промена у историјату планете, те нема адекватну идеолошку употребу за мобилисање одлучне акције. Чињеница је, међутим, и да за израз антропоцен који има јак академски набој многи никада нису ни чули. У друштвеним наукама има и бројне противнике који сматрају да наводи на погрешне и аисторичне закључке јер подједнако „окривљује“ читаво човечанство за нарушавање фине варијабилности холоценске епохе, уместо само једног његовог дела (западног, колонијалног, масивно-екстрактивног и рано индустријализованог). Такође, учестало коришћење појмова глобалног загревања и климатских промена као синонима послужило је одређеним климатским скептицима као аргумент да наука заправо не зна о каквој појави се ради, те да због тога није адекватан водич друштва. Највокалнији по том питању био је Доналд Трамп, изјавом да су „они“ променили име „глобалног загревања“ у „климатске промене“, након што израз „глобално загревање више није радио (јер је било исувише хладно)“ (Trump, 2013).

Узимајући у обзир ове појмовне, али и остале дискусије којима се умножава антагонизујуће вишегласје у дебати о климатским променама, у наредном одељку представљам како је текао процес уоквирења климатских промена из научног угла, а потом политичког. Прво је потребно испратити међудејство све захтевнијих и софистициранијих истраживачких питања и успостављања научног консензуса од 1970их година. Потом ћу се фокусирати на сушту супротност, односно све упрошћеније политичко проблематизовање овог питања. Та два процеса представљају увертиру за разумевање данашњег степена поларизације и политизације у дебати о климатским променама које ће се разрадити у 3., 4., и 5. поглављу.

2.2. Институционализација дељења научних сазнања

Физичар Спенсер Верт пише да су све науке 20. века, па тако и геофизика која је била инструментална за истраживања промене климе, повећавањем корпуса сазнања парадоксално постајале све више фрагментисане и удаљене једне од других. Док је почетком века било потпуно уврежено да нпр. најцењенији научници имају широка енциклопедијска знања о многим дисциплинама,¹⁹ деценијама касније наука је толико истанчавана да практично нико није могао остварити значајан допринос или произвести високо утицајан рад у више од једне области, или дисциплине. Кроз преглед библиографије која је била основа истраживањима о

¹⁸Чак су његове варијације попут „климатски штрајк“ и „климатска ургентност“ проглашене за „реч 2019. године“ мерено квантитативним индикаторима британских лингвиста. Више о речи године на: Hanson, 2019; Zhou, 2019.

¹⁹Верт наводи пример научника Харолда Свердрупа који је између два светска рата објавио истраживања о циркулацији атмосфере, океана, ледника, о геомагнетизму и таласима, чак и о етнологији сибирских племена.

клими протоком 20. века, увиђа се трајекторија од индивидуалног и монокаузалног ка колаборативном и интердисциплинарном научном раду и доприносу. Рецимо, до 1940их готово сви водећи научни чланци били су радови појединачних аутора, да би током 1980их већину писало макар два, а често и више научника и сарадника (Weart, 2013: 3663). До 2020. године радови из физичких наука у престижном часопису *Nature* имају и по хиљаду аутора, што са друге стране отвара нове и непредвиђене изазове „хиперауторства“.²⁰

Како се знање прогресивно продубљивало, истраживачка питања „брусила“, а методе постајале најважнији аспект истраживачког процеса до нивоа да буду потпуно неприступачне за разумевање било коме ван исте научне вршњачке групе, пропорционално је постајало све теже овладати на експертском нивоу било којом додатном научном области ван матичне. Они који би се на такво преусмеравање енергије ипак одважили, у извесном смислу би ризиковали пређашње каријере јер је улазак у нову, или додатну научну област сигнализирало да „...ниси један од њих, твоја диплома им не значи ништа, име ти није препознато, те да би стекао њихово поверење мораш да учиш све испочетка и сам“ (Weart, 2013: 3660). Међутим, Верт истиче да су управо ентузијастички који су правили такве дисциплинарне излете кључно доприносили даљем развоју науке и са тим у вези наводи пример Ника Шеклтона (Nick Shackleton). Након завршених студија из физике и математике, којима је стекао вештине за лабораторијско мерење изотопа и анализу временских серија, физичар Шеклтон постаје истраживач на одсеку за ботанику. Таква неуобичајена академска комбинација, за коју би тешко могао да се пронађе адекватан ментор или вршњак, била је од немерљивог теоријског значаја за истраживање историјата и природе ледених доба као изузетно важних спојница за разумевање климатског система.

Међутим, на овом месту је битно нагласити да је изузетно захтевно детаљно реконструисати процесе и начине прикупљања чињеница и доказа који су од 1970их непоколебљиво учврстили научни консензус да се Земља загрева услед људских активности.²¹ Пре свега јер у то време нити је постојала јединствена, одељена, самостојећа наука о климатским променама, нити централизовано тело које би ауторитативно интерпретирало чињенице и дисеминовало увећан број сродних налаза о климатским променама доспелих из одељених области и дисциплина. Верт наводи да су промене климе истовремено уочаване и евидентиране у истраживањима биолога, ботаничара, стратиграфа, атмосферских хемичара, океанолога, итд., али без да су биле дискутоване и објављиване међу свима. Кључни индикатори промена претежно су остајали у оквирима истраживачких ниша, евентуално дисциплина из којих су настајали. Таква хируршка сепарација науке већ је током 1960их произвођила немала ограничења, што у погледу онемогућености да се емпиријски подаци који указује на промене у две и више области укрсте и упореде, што због одсуства базичне а прекопотребне, комуникације и сарадње између њих. Чак и унутар њих је „...специјализација често раздвајала људе који су можда и имали шта да науче једни друге“ (Ibidem). Научници који су долазили из различитих области и дисциплина нису се сусретали и излагали радове на истим конференцијама, нити су пратили исте академске часописе или макар дебате. На тај начин је фрагментисање научне заједнице, која је притом настојала да докучи исти феномен, саплитало даље научне искорак. Верт сумира овај период речима једног климатског стручњака да су физичари били пречесто незаинтересовани за гомиле изузетно важних информација о нпр. депозитима полена до којих су дошли биолози, или емпирију геолога, глациолога, ентомолога, јер просто „...ове врсте литературе никада нису биле део њихове редовне (академске, С.В.) исхране“ (наведено према: Weart, 2013: 3660).

²⁰ Ређају се проблеми у виду доступности рецензената, као и видљивости млађих истраживача у тако обимним пројектима. Више на: Nature Index, 2018.

²¹ Такав подухват би вишеструко превазишао оквире овог рада.

Додатно, метеорологија је као основа климатологије била под доминантним дисциплинарним утицајем географије, те фокусирана на статистичке анализе регионалних временских образаца због чега се до половине 20. века у креативном истраживачком доприносу сматрала малтене чиновнички прозаичном активношћу. Тек ће у другој половини века, током 1960-70их, метеорологија почети да посматра и операционализује целокупну планету као јединицу анализе, што ће бити оперативни предуслов за успостављање консензуса о антропогеним климатским променама. Верт објашњава да су пре тога климатолози, који су прикупљали и анализирали емпиријске податке са стотина мерних станица, у интелектуалном раду били миљама удаљени од академских теоретичара који су развијали математичке моделе базиране на физичким принципима, а не посматрањима. Штавише, обе бранше гледале су са отклоном и с висине на практичаре који раде на временској прогнози, који дају примат искуственом и проживљеном а повратно имају мало разумевања и још мање поверења у апстракције које моделују академски истраживачи и професори.

Поврх свега тога, био је то академски *Zeitgeist* у коме „истраживање климе није било поље у којем се могла добити Нобелова награда, нити лукративан патент“, поготово не слава и поштовање међу научницима у чијим су областима открића била „више фундаментална и са већим степеном научне сигурности“ (Ibidem: 3662). Дакле ни стандардни подстицаји средином 1970их нису ишли у прилог окупљања шире заједнице „научника са високим способностима и конзистентном посвећеношћу ка решавању загонетки о климатским променама“ (Ibidem). Поготово имајући у виду да су највећи престиж и популарност носила упослења на Аполо мисијама, где су „најбољи, најталентованији, најмлађи“ научници одлазили у таква и тада најузбудљивија радна окружења (Masukato, 2022: 91-104). Што ће рећи да је за нове научне пробоје у разумевању климе било неопходно премошћавање изражене дисциплинарне фрагментације, стицање престижа у научном смислу у виду решења загонетке о односу сагоревања фосилних горива и загревања планете, осигурање инвестиција за комплекснија и узбудљивија истраживања која се измештају изнад пуког прикупљања емпиријских података, те окупљање на једном месту младих креативних снага из различитих научних рукаваца.

Један од позитивних примера ка таквом обликовању научног екосистема био је академски симпозијум 1965. године у Болдеру, држави Колорадо у САД, који се тематски фокусирао на узроке климатских промена. Имајући у виду напете унутрашње грађанске и међународне војне околности, уз фокусирање пажње јавности на науку путем трке у свемиру, симпозијум није био посебно испраћен и запажен, али је дао инпут за научно умрежавање, редовније саопштавање и критичко евалуирању нових налаза о мењајућој клими. Био је једна од преко потребних прилика да се на истом месту окупе стручњаци заинтересовани за различите елементе климатског система, од океана, сунчевих пега до вулкана и концентрације CO₂ у атмосфери. Сучељено је мноштво нових идеја о „физичким механизмима који би могли донети изненађујуће рапидне смене климе“, док је један од главних закључака био да би „наш сразмерно пријатељски интерлудиј топлоте“ (мисли се на повољан период холоцена C.B.) могло сменити ново ледено доба и то „...брже него што је било очекивано, а због чега ће човечанство можда морати интервенисати технологијом“ (наведено према: Weart, 2013: 3661). Закључак је живописно илустровао да средином 1960их још није формиран консензус о глобалном загревању, те је у научном смислу итекако инспирисао даљу потрагу за решењем загонетке. Императив је био да се дубље истраже узроци рапидне промене климе, а та пракса је све више почела да се шири током 1970их делимично и због интердисциплинарних истраживања каузалности киселих киша у северној Америци и Европи (Oreskes and Conway, 2010: 66-73).

Истовремено, деценија разорних суша и непогода широм Совјетског Савеза, Азије и Африке подигла је цене намирница и појачала страх да ће наступити несташнице воде и хране,

а због чега је и истраживање климе у већој мери него раније довођено у везу са актуелном egzистенцијом, а не далеком будућности. Такође, губљење озонског омотача и генерални пораст свести да је животна средина угрожена, популаризовано и кроз литературу попут „Тихог пролећа“ Рејчел Карсонс, утицали су не само на формализацију еколошких покрета, већ појачање мотива да се разуме климатска варијабилност – посебно да ли ће додатно аерозагађење индуковати драматично хлађење или загревање планете. Нова буџетска издвајања за науку у том периоду обезбедила су и логистичке услове за тако захтевна истраживања и постепено креирање централног научног ауторитета.

Неопходно је било, дакле, у првом кораку премостити устаљену научну подељеност и радити на формирању широке коалиције области, дисциплина и метода. Поготово ће то бити случај са научницима који су покушавали да изграде компјутерску симулацију климе, методу која ће се потом показати круцијалном за решавање загонетке о карактеру климатских промена, који су међу првима наилазили на низ практичних и теоријских ограничења док су користили све више неадекватне монокаузалне приступе. С обзиром на то да прве компјутерске симулације нису имале капацитете да обухвате дијаметралне аспекте климатског система, рецимо кључан међуоднос атмосферске хемије и океанске циркулације, редом су се окончаваале у краху приликом стандардних тестирања на подацима у реалном времену. Одржив и плаузабилан модел симулирања климе стога је налагао интегрисање различитих, а међузависно испреплетаних елемената климатског система, односно комуницирање и сарадњу засебних научних грана и научника који се претходно вероватно нису ни познавали. Верт издваја тај специфичан подухват ране компјутеризације истраживања, са ригидним и захтевним нумеричким прорачунима, кључним моментом у ком се ексклузивистичке научне нише опредељују за сарадњу, дељење и супротстављање теорија. Након тога је „стара дескриптивна климатологија“, примарно сконцентрисана на статистику и њену вербалну интерпретацију, еволуирала у „...нову математичку, или динамичку климатологију са предиктивним могућностима базираним пре на физичко-математичким процесима него на екстраполацији статистичких вредности“ (наведено према Weart, 2013: 3661). Нова научна парадигма захтевала је и нову врсту шире истраживачке и научне заједнице, те нови предмет истраживања. Више се није примарно говорило о клими као стабилним, дугорочним, готово непромењивим обрасцима, нити је највећа пажња била усмерена на регионалне временске прилике под утицајем географије. Напротив, моментум је ишао ка склапању слике да све од диатома, корала, преко атмосферских гасова, до утицаја људи формира и утиче на јединствен, недељив климатски систем (слично визионарском раду о ноосфери Вернадског). Њега ће тако и третирати нова, интер- и трансдисциплинарно постављена, наука о климатском систему (Earth System Science).

Нова врста пројектног финансирања науке омогућила је научницима из различитих области да конкуришу на интердисциплинарне климатске пројекте крајем 1970их. Квалитативан искорак, у смислу ефикасног саопштавања најновијих научних закључака и формалног умрежавања, направљен је формирањем централног научног тела 1987. године, Међународног програма за биосферу-геосферу (International Geosphere-Biosphere Programme – IGBP), који је био оперативан све до 2015. године. Примарна мисија Програма била је да „координише међународна истраживања о интеракцијама на глобалном и регионалном нивоу између биолошких, хемијских и физичких процеса на Земљи и њихове интеракције са људским системима“ (IGBP, 2015). У истраживачком, али и смислу институционализованог дељења нових сазнања, био је то новитет који је послужио као модел потоњим научним организацијама, у првом реду конципирању Међународног панела о климатским променама 1988. године.

Поред тога, можда је и највећи показатељ да се нова, органска заједница климатских научника институционализовала и консолидовала то што су мање-више сви редовно читали и пратили исте академске часописе попут *Science* и *Nature*, а који су се међусобно такмичили за објављивање најбољих радова у свим научним областима, па тако и истраживања о климатским променама. Како је дељење сазнања добијало шире размере тако је експоненцијално растао и број научних чланака о променама климе: од незнатног броја међу научним публикацијама до 1970их година, радови о климатским променама удвостручивали су се на сваких пет година у периоду од 1980-2000. године (Weart, 2013: 3662). До краја века, климатске промене постају не само академски престижан предмет истраживања, већ и политички важан предмет расправе и деловања.

Данас, у смислу доступности сазнања и разумевања, релативно лако убирамо плодове рада веома тескобних декада 20. века током којих су научници из различитих углова сагледавали ефекте свепрожимајућих климатских промена. Ипак, важно је истаћи и да све мере ка интердисциплинарним, што је могуће више холистичким приступима, нису суштински решиле проблем дубље фрагментације науке. Стога је прецизније рећи да се она константно креће на барем два колосека. Један води ка унапред поменутој сарадњи, умрежавању и дељењу сазнања. Други, пак, једнако важан за дубље разумевање сложеног процеса, иде ка софистицирању појединачних хипотеза и елитној специјализацији на којој се „проучава све више и више о све мањем и мањем“. Хиперспецијализација доводи и до тога да о појединим аспектима и изазовима у вези са климатским променама има свега неколико појединаца за расправу у свету. Да би та неколицина могла предано да ради свој посао, већина не би смела да доводи у питање њихове компетенције и начине на које уоквирују проблематику. Та чињеница о устројству науке веома је битна за разумевање данашњег антагонизујућег вишегласја које се производи у дебати о климатским променама. Нигде она није толико изражена као у зависности нашег корпуса знања од сложеног, високо-апстрактног, компјутерског моделовања климе.

2.3. Компјутеризација раних истраживања

Савремени опсег сазнања о климатским променама, који данас обухвата обиље физичко-хемијских варијабли, компоненти и процеса који утичу на климатску сензитивност, базиран је на нумеричким моделима који се константно унапређују оснаживањем рачунарских капацитета, тзв. суперкомпјутера. Појачавање рачунарских перформанси омогућило је да се у моделима напуштају почетне монокаузалне и симплификоване представе климе, уз постепено увођење сложенијих и све детаљнијих варијабли. Рачунарска капацитета су се током три деценије моделовања климе од 1970их година повећали за отприлике милион пута (Le Treut, Somerville, Cubasch et al, 2007: 112). Историјат њиховог развоја пружа сликовит увид у самоисправљајући карактер процеса научног сазнања о планетарном климатском систему. Такође, информише нас да су данас доступне научне прогнозе опрезне, ригидне и више резервисане и конзервативне у процени ризика, него што су инфланторне, предимензиониране или пренаглашене, како им се често замере у одређеним политичким круговима.

Према општој дефиницији, модели имају улогу да поједноставе предмет посматрања и да помоћу теоријских конструкција објасне његова прошла, садашња, или будућа кретања или стања. Будући да је климатски систем Земље толико сложен и хаотичан да нико не може да исцрпи до краја све процесе и варијабле које формирају његов карактер, наука користи моделовање како би апроксимирала ову динамику. Речима овог доктората, наука на тај начин својеврсно уоквирује феномен климатских промена. Тако нпр. помоћу климатских модела

могу поуздано да се предвиђају ефекти који ће се испољавати повећањем глобалне просечне температуре до 2100. године, или реконструишу карактеристике климе каква је била у далекој прошлости, пре 10000 година.

Концептуализовање и операционализовање првих значајних климатских модела отпочело је током 19. века, са фокусом на утицаје гасова са ефектом стаклене баште као нуспроизвода сагоревања фосилних горива.²² Жозеф Фурије (Jean-Baptiste Joseph Fourier) је 1824. године описао ефекат стаклене баште (премда га није именовао), на чијим запажањима је након више од пола века Сванте Аренијус показао каузални однос атмосферског CO₂ и сензитивности Земљине температуре. Израчунао је да ће бити потребно око 3000 година да се, по тадашњим стопама екстракције фосилних горива, атмосферски CO₂ удвостручи, што би температуру планете изменило за 5 – 6°C (Charlson, 2007; Manabe and Broccoli, 2020: 19). Односно, од првих значајних истраживања варијабилности климе, концентрација CO₂ у атмосфери узимана је за једну од основних варијабли у климатском моделовању. Поред тога, Аренијусу је већ тада било познато да су повећање водене паре (гас са ефектом стаклене баште који се најкраће задржава у атмосфери, али повећава влажност ваздуха која додатно задржава топлоту) и губитак снежног покривача у повратној спреси, што је такође укључивао у прорачуне (Manabe and Broccoli, 2020: 17-20).

Међутим, како се знање увећавало и систематизовало након Првог светског рата, увидело се да моделовати климу изгледа као покушај да се реши једначина са великим бројем непознатих. У овом периоду циркулисао је мноштво компетитивних теорија о узроцима ледених доба и главним факторима који покрећу промене Земљине климе (ротација и нагиб осе, улога океана, блокирање сунчеве светлости услед ерупције вулканске прашине, спектроскопска разматрања о утицају водене паре, итд.), да су се научници фокусирани на утицај атмосферског CO₂ малтене кретали на маргинама ове расправе (Charlson, 2007). Илустративни су примери физичара Халберта (Edward O. Hulbert) који је климатској једначини додао утицај облака 1931. године (компонента која је и данас једна од значајнијих контроверзи у климатском моделовању с обзиром на то да облаци испољавају ефекте како стакленика, тако и нето хлађења) (видети Manabe and Broccoli, 2020: 19-20), као и Гаја Календара (Guy S. Callendar) који 1938. године објављује рад о вештачкој производњи CO₂ и последичног повећања температуре (Charlson, 2007).

Ови проницљиви радови били су врло важни за одржавање расправе о утицају CO₂ на квалитет и промену климе на Земљи, а што ће емпиријски бити потврђено тек 1958. године успостављањем опсерваторијске станице Мауна Лоа на Хавајима. Изградња такве инфраструктуре омогућила је да се прикупе и уврсте у климатску једначину круцијални подаци којима је конструисана „Килингова крива“ (Keeling Curve) и доказан стабилно-узлазан тренд концентрисања атмосферског CO₂. Премда и даље није био успостављен научни консензус о глобалном загревању (поготово што је на делу било глобално хлађење 1960их), сви ови пионирски модели омогућили су рафинисање и унапређивање математичких представљања Земљине климе. То је био идејни и научни предуслов за прва компјутерска моделовања током 1960их, која су открила нове хоризонте, али и непознате у једначини.

²² Примарни гасови са ефектом стаклене баште у климатским моделима су угљен-диоксид (CO₂), метан (CH₄), азот-субоксид (N₂O) и водена пара (која се третира и као повратна спрега јер је њена концентрација контролисана пре атмосферском температуром него људским активностима), видети: National Academies of Sciences, Engineering, and Medicine, 2006.

Највећи научни скокови постигнути су развојем 3Д глобалних модела опште циркулације атмосфере (general circulation models – GCMs), посебно кроз рад Сјукуро Манабеа²³, од када почиње дуготрајан пут ка савременом холистичком моделу опште циркулације. У једначину су уврштане варијабле попут „кондензације“, „топлотног тока“, „сунчевог и дуготаласног зрачења“, „циркулације глобалних размера“, а нешто потом, омогућено већим резолуцијама, и „сезонска прилагођавања“ (Manabe and Broccoli, 2020: 42-49). Но, у смислу ширег друштвено-научног значаја, компјутеризација моделовања пружила је уверљиве доказе да ће од ње зависити нови научни искораци у разумевању климатске сензитивности. Сама та чињеница допринела је новим буџетским издвајањима за истраживања, што је омогућило да се поступно изграђују све моћнији и прецизнији климатски модели у потоњим годинама и деценијама. Истовремено, у Совјетском Савезу примењиван је другачији а такође важан метод за разумевање промене климе, којим су концептуализоване и праћене велике временске серије. Климатолог Михаил Будико (Михаїл Іванавіч Будыка) је крајем 1960их на изразито детаљним, руком цртаним мапама бележио све температуре месечних аномалија, што је покренуло обичај поступног укључивања све већег броја мерних станица у мерење просечне глобалне температуре (којих је нпр. у 1881. години било 246; 1913. 753; 1940. 976; и 1960. око 2000) (наведено према: Le Treut, Somerville, Cubasch et al, 2007: 102). Временом ће се ови велики скупови података укрстити са емпиријом која је показивала промене у океанима, што ће довести до аналитичког приближавања два дијаметрална аспекта климатског система.

Моћни компјутерски капацитети касних 1970их омогућили су да се у моделе укључи и варијабла топлења леда на Арктику, након чега су прорачуни загревања постали знатно прецизнији (Hansen et al, 1981: 959-961). Арктички регион је још од Аренијусових запажања постајао брже топлији него било који други у свету, што је именовано као поларна амплификација (polar amplification). Након Арктика, у моделе су уврштене ледничке ерозије и повећање нивоа мора чиме се у рецензованим и много пута поновљеним тестирањима дошло до процене да ће удвостручење атмосферског CO₂ загрејати планету у опсегу од 2 – 4 °C више од преиндустријског просека. Овај велики распон илуструје бројне несигурности које и данас постоје у глобалним климатским моделима (више на: Hausfather, 2018). Поред осталог, то је и простор за бројне нападе које климатски скептици упућују научницима на основу чијих прорачуна и предвиђања треба да се осмисле и спроведу сразмерне политичке мере.

Но, одређене неизвесности у ком опсегу ће се просечна температура кретати како даље будемо залазили у 21. век постоје између осталог и што нико, па ни уз помоћ комплексних климатских модела, не може поуздано да зна колике ће бити даље емисије гасова са ефектом стаклене баште. Такође ни какве ће нове, за садашњу науку можда и неантиципиране, повратне спреге тај процес откључавати. Није искључено и да ће температуре бити више од научно конзервативних и опрезних процена од 2 – 4 °C више од преиндустријског нивоа. Стога, поред све снажнијих процесора, савршенијих модела, као и квантитативно бројније и квалитативно умреженије и мобилније научне заједнице, и даље је према мишљењу Манабеа један од најзахтевнијих задатака науке о клими да се понуди поуздана процена њене сензитивности. Она обухвата и чувену бројку од 1,5 °C загревања која је политички договорена на основу научних доказа и коју према Париском споразуму не смемо да прекорачимо уколико бисмо да се задржимо у геолошкој епохи која наликује холоценској.

Шта онда обухвата савремена научна процена сензитивности климе, која је неретко на мети удара климатских скептика и с тим у вези веома важна за разумевање антагонизујућег

²³ Добио је 2021. године Нобелову награду из области физике за рад на климатским моделима. Такође, његова студија у коауторству са Ричардом Ветералдом (Richard. T. Wetherald) 1967. године, накнадно је, гласањем научника, изабрана за наутицајнију климатску студију свих времена у 2015. години. Више у: Pidcock, 2015; Mitchel, 2015.

вишегласја који се производи у климатској дебати? Проценити сензитивност климе захтева исцрпну системску анализу помоћу високо апстрактних научних модела који се тестирају на подацима у реалном времену. Процес поједностављено обухвата мониторинг сунчевог зрачења које доспе на Земљу и колика ће се количина рефлектовати назад у свемир, узимајући у обзир велики број међузависних а опет дистинктивних варијабли између. Попут рецимо пригушујућег ефекта водене паре и нето ефекта хлађења које може испољити повећана облачност²⁴, те убрзаног топљења леда на Арктику и доскорашњег повећања леденог покривача на Антарктику²⁵. Али, показало се и да модели којима је задат велики број функција, нпр. који укључују сензитивност климе и покривеност облацима, буду недоследни на специфичним регионалним локалитетима (Ibidem). Из тог разлога научници често операционализују запажања из нпр. пређашњих вулканских ерупција која симулирају ове динамике (најзначајнија скорашња таква ерупција је на планини Пинатубо на Филипинима 1991. године), или укључују геолошке податке и доказе из прошлих ледених и интерглацијалних доба (Ibidem). У таквом високоапстрактном а устаљеном приступу моделовању, које је од краја 1970их дало изразито прецизна предвиђања у средњем року која су се показала у периоду 2000-2010-2020. године, крије се и значајан део напада на науку о клими данас, а посебно на пројекције које наука даје за средину 21. века (више у поглављима 3. и 4.).

Поред тога, за науку о Земљином систему карактеристично је то што научници немају могућност да изводе и понављају контролисане експерименте на планети као целини (као што нпр. ни астрономија не може да изводи експерименте на галаксијама), како би потом проматрали процес и бележили резултате (наведено према: Le Treut, Somerville, Cubasch et al, 2007:98). Ово је веома важна карактеристика јер би управо такви планетарни, системски експерименти на нивоу Земље, који би инкорпорирали целокупну комплексност процеса са којим је у интеракцији мноштво „повратних спрега“ (feedbacks), били неопходни да се у потпуности верификују хипотезе о климатским променама (Ibidem). А управо је та карактеристика оно због чега поједини критичари и скептици спотичу климатским моделима и сличним интердисциплинарним моделовањима да могу произвести „чисту“ или „тврду“ науку. У том смислу је (за овај докторат веома) илустративна расправа тројице утицајних математичара у часопису „Science“ 1988. године о компјутерским моделима на основу којих је оперисао Међународни институт за примењену системску анализу (International Institute for Applied Systems Analysis – IIASA), иначе један од неколицине „научних мостова“ између Истока и Запада током трајања Хладног рата. Премда су климатски модели другачије врсте сложености и у пракси су им предвиђања потврђена, замерке упућене методологији IIASA ће се нешто касније у сличном маниру упућивати климатолозима, те се стога детаљније фокусирамо на ову расправу.

Наиме, Саундерс Мек Лејн (Saunders Mac Lane) објавио је коментар да су IIASA студије о светској агрикултури, као и глобална системска анализа енергије „спекулације без емпиријске провере које се стога не могу рачунати као наука“ (Mac Lane, 1988: 1144). Мек Лејн заговара да се ова специфична врста анализе, заснована на пројектовању огромних имагинарних сценарија у будућности, а детаљно елаборирана „једначинама за квантитативне ‘моделе’ који се комбинују да би дали предвиђања или пројекције“, не може верификовати провером у односу на објективне чињенице. Критикујући овакве методолошке премисе

²⁴ Последњих година се све више истражују и повратне спреге облака, које под утицајем климатских промена могу чак и интензивирати загревање. Више у: Tandon, 2021; Osaka, 2022.

²⁵ Манабе и Броколи истичу да се морски лед на Арктику топи брзином од 3,8% по деценији, док се на Антарктику повећао за око 1,5% у истом временском периоду (стр. 125). Међутим, варијабилност ледног покривача на Антарктику је знатно већа, те је у периоду од 2013-2022. године овај регион искусио рекордно ширење и рекордно повлачење леда (више у: Scott, 2023).

поентира да су IIASA студије често комбиновале низ „таквих непроверених модела“, при чему би *output* једног постао *input* за други, подједнако непроверљив модел (Ibidem).

Одговор је уследио у следећем броју часописа од председавајућег Института Харвија Брукса (Harvey Brooks), да су Саундерсове критике правовремене и да ће такве остати док год се сви не сложимо „...да ће међународну економију, политичко маневрисање, бесконачну екологију света и сво човеково понашање“ бити могуће прецизно обухватити кроз „...недвосмислен, проверљив сет модела, било математичких или неких других“ (Brooks, 1988: 496). Напомиње у рефлексивном маниру да су конструктивне анализе на „мутној“ граници науке и политике веома „пилав посао“ и у којем постоје искушења да се оптира за једну или другу страну, те уколико се скрене превише од научних темеља објективности и репродукцибилности „...нити ћемо добро служити креаторима политика, нити научној заједници“. Са друге стране, додаје Брукс, зидати око себе „кулу од слоноваче“ тако што ће се избегавати примена истраживања на актуелна питања све док се нереалистичним, и потенцијално неостваривим стандардима тврде или чисте науке не удовољи, било би „...једнако одрицање од одговорности“ (Ibidem).

У истом броју часописа стаје у одбрану IIASA методологије, којом се приступа широкопојасним питањима попут одрживог развоја, и Нејтан Кајфиц (Nathan Keifitz). Овај математички географ био је болно свестан колико често су мултидисциплинарни приступи у изучавању актуелних проблема нездовољавајући многим научницима. У свом одговору одао је признање Мек Лејну за врхунске резултате у пољу алгебре, међутим оштро му замерио коментар о „недостатку науке“ у IIASA раду. Кајфиц је образложио да се „најтежи проблеми данашњице“, попут проблема енергије, животне средине и утицаја технологије „не могу прецизно формулисати на садашњем нивоу сазнања“, нити решити постојећим „техникама науке“ (techniques of science). Објашњава да су нпр. процене о светској енергији или залихама хране зависне од тако великог броја варијабли које су повезане на толико много скривених начина, те да је сходно томе најбоље што може да се уради управо оно што критикује Мек Лејн – „направити моделе који не могу да се верификују у првој инстанци, али који могу да се преправљају и прилагођавају у нади да ће пружити разумљив поглед на феномен“. Потом закључује и да „...уколико математичар не види ове моделе да дају јасна решења, можда је то због тога што проблеми у питању нису математички“. Такви проблеми, које узгред IIASA настоји да изучава и адресира, налазе се у међуигри природе и човека, те науке и политике. Кајфиц поентира да би их стога сигурно било лакше и једноставније заборавити и фокусирати се само на чисту науку, међутим „...то је луксуз који није приуштив у касном 20. веку“ (Keifitz, 1988: 496).

Мек Лејн је већ у следећем броју часописа уважио аргументоване одговоре које су му упутили Брукс и Кајфиц, али је остао при почетној критици да не треба приступати савременим проблемима „помоћу модела који нису проверљиви у првој инстанци“. Био је уверења да се помоћу „...неутемељене спекулације на основу неверификованих модела“ нити могу решити проблеми на које се односе, нити допринети науци (Mac Lane, 1988: 1623).

Описана научна расправа у много чему има елементе кружне аргументације, која перзистира такође и у климатској дебати. Са једне стране, најбоље што наука може да нам понуди јесте апроксимирање помоћу моделовања које, колико год било исцрпно и мултидисциплинарно, никада не може ухватити у потпуности целину феномена. Са друге стране „чиста“, традиционална наука малог обима критикује методологију конструисања модела, али не нуди алтернативе како се ухватити у коштац са онипотентним, а нарочито ургентно притискајућим изазовима. Стога можемо претпоставити да ће научници различитих провенијенција заузимати позиције сличне онима Саундерса Мек Лејна или Харвија Брукса и

Нејтана Кајфица. Било како било, с обзиром на то да утицај који компјутеризовани модели имају по наше знање о климатским променама, испостављају се као незаобилазан елемент за праћење и разумевање климатске дебате. Они су централно важни јер се на њих позивају научници који су најкомпетентнији да о овом феномену говоре, али такође на њих своју критику усмеравају како климатски скептици, тако и научници који им замерају недостатак ригидности. Специфично ће ову подвојеност продубити појединци (са и без доктората у области) финансирани од стране фосилног сектора, са мисијом да дискредитују научно сазнање базирано на моделима (више у наредним поглављима).

Упркос свему томе досад је мноштво климатских хипотеза небројено пута емпиријски тестирано и потврђено. Штавише, глобални климатски модели данашњице обухватају компјутерске програме од неколико стотина хиљада линија кода, који би исписали преко 18 хиљада страница штампаног текста (McSweeney and Hausfather, 2018). То представља темељ агрегатног сазнања које имамо како о климатским променама, тако и Земљи као јединственом организму. Учестала и поновљена тестирања појединачних хипотеза увелико су софистицирала разумевање бројних нивоа и аспеката климе у распону од стратосферске хемије до дубоке океанске циркулације (Le Treut, Somerville, Cubasch et al, 2007: 98). Уз то, истакнуте пројекције климатских модела 1970-80их, од којих су неке показале нешто мања, а неке нешто већа загревања до 2016. године, нису биле далеко од оног што се заиста и десило у стварности (више на: Hausfather, 2017). Надасве, од првог извештаја IPCC 1990. године у фокусу је константан и свеобухватан увид јавности, односно проверавање и усавршавање ових модела од стране великог броја научника из свих држава света. Тако је на пример на последњем, шестом по реду IPCC извештају (радне групе 1) радило 243 научника, рецензујући преко 14000 најновијих научних радова (Spera, 2021).

На овом месту важно је и истаћи да је сложено моделовање, омогућено снажним процесорима од касних 1970их, давало продорне сазнајне резултате када је упарено са уским истраживачким питањима. Пошто су се захтеви науке више кретали у квантитативном правцу верификације хипотеза него квалитативног дубинског истраживања и развијања нових системских идеја, ново сазнање о Земљином систему струкирало се ка постављању хипотеза које могу да се докажу. Такво устројство ненамеравано је опет доводило до затварања у истраживачке нише посматраног феномена. Стога је већ током 1980их било потпуно јасно, како научницима тако политичарима, да је зарад систематизације толиких праваца научног рада потребно централизовати комуницирање те одредити ауторитативно тело које би на једном месту константно сумирало налазе и подстицало нове области истраживања, а нарочито да овај развој саопштава и објашњава одлучиоцима и ширем друштву. Из функционалних разлога институционалне сарадње науке у различитим државама, те науке и политике, оснива се научно-политичко тело Међувладин панел о климатским променама.

2.4. Научно – политички дијалог о климатским променама током 1990их година

Постизање научног консензуса да се Земља убрзано загрева због тога што људи од почетка Индустријске револуције ексцесивно сагоревају фосилна горива, било је предуслов да се покрене адекватна међународна политичка расправа о овом феномену. Нина Хол трасира да се овај процес одвијао кроз четири димензије: да би климатске промене из научног поља прешле у политичко морао је да се успостави јасан, несумњив научни консензус о узроку; притискајуће информације од општег значаја потом су погурале политичке лидере да се о овом питању изјасне и реагују; услед тога обезбеђени су први значајни финансијски ресурси; који

су омогућили да се питање климатских промена расправља и институционализује на нивоу међународних односа, као одговарајуће адресе за њихово решавање (Hall, 2015: 60-69).

С тим у вези, водећи политички лидери постају од краја 1980их вокални по овом питању. У Совјетском Савезу, као једној од две суперсиле и предводнице у науци, питање антропогених климатских промена постајало је све присутније и више дискутовано између осталог и што је велики број утицајних совјетских научника био упослен у раду ИАСА још од његовог оснивања 1972. године (Beuerle, 2023: 3-4). Министар спољних послова СССР Шеварднадзе (Eduard Shevardnadze) изјавио је у свом обраћању ГСУН 1988. године да је претња по глобалну животну средину „једнака нуклераној и космичкој“ због чега треба радити на успостављању новог „међународног режима за безбедност животне средине“, који уосталом постоји за друге изазове од глобалног значаја (Shabecoff, 1988b). Истог дана британска премијерка Тачер, у обраћању Краљевском друштву (након дугогодишњих критика од стране еколошких активиста да занемарује животну средину), говори о „енормним“ променама у популацији, агрикултури и употреби фосилних горива које, концентрисане у веома малом историјском периоду, покрећу „масиван експеримент који доводи у питање опстанак планетарног система“ (Thatcher, 1988). Осврћући се на киселе кише и оштећења озонског омотача (Тачерова је студирала и хемију), упозорава да емитовање CO₂ повећава температуре чије су ефекте већ тада осетили Малдиви. Апеловала је на круцијалан значај научних истраживања, базираних на доброј науци о узроцима и последицама промена, за руковођење политичких мера (Ibidem). Слично њима, крајем године Горбачов пред УН саопштава да улазимо у квалитативно нову етапу у којој ће се напредак базирати „на интересима целог човечанства“, епохалном најавом да ће *zero-sum* динамика развоја да се напушта, односно да ће да се превазилази она формула развоја „која иде на уштрб другог“ (Gorbachev, 1988). У генералној атмосфери детанта, те истицања значаја међународне сарадње а не такмичења, упозорио је да је деградација животне средине опасност која је еквивалент рату, болести и глади (Ibidem).

Са друге стране у Америци, након отворено антиеколошке администрације Роналда Регана, Буш Старији (George H.W. Bush) тежи да остане упамћен као „еколошки председник“ (а не да та титула припадне Џимију Картеру, мада је потом и Клинтон имао исте аспирације). Други републикански председник декаде 1980их заслужан је за учвршћивање многих еколошких регулатива, у првом реду Акта о чистом ваздуху, и за оснивање Америчког истраживачког програма о глобалним променама, надлежног за истраживања све јасније уочаваних промена животне средине (више на: Laporte, 2018; Waldman, 2018). Имајући у виду такве трендове и изјаве на највишем политичком нивоу, неки аналитичари били су брзи у закључцима да сведочимо „рађању“ и „озелењавању“ геополитике, те да се „након деценија запуштености“ еколошка питања крећу од „периферије геополитике ка њеном центру“ (Shabecoff, 1988b). Закључци форума попут Покрета несврстаних, Групе 7 (Г7) и шефова влада земаља Комонвелта, у којима је глобално загревање описивано као „притискајуће глобално питање“, доприносили су даљој афирмацији проблематике на нивоу међународних односа (Hall, 2015: 63).

Дакле, период од средине 1980их и раних 1990их (барем до распада СССР) карактерише интересовање међународне заједнице за налазе до којих је наука дошла током претходне деценије. Обе суперсиле, па и остали актери биполарног политичког света, нису бежали од сазнања да људске делатности доприносе драстичној промени планетарног климатског система. Иако се радило о времену попуштања затегнутости између СССР и САД, у чијем су првом плану биле мере смањења наоружања и брига око старећег нуклеарног арсенала, политички консензус о угрожености животне средине пратио је научни. Било је „хајп“ и „ин“

изјаснити се о овој динамици, те је дискусија о глобалним променама улазила у политички мејнстрим на начин да се расправља у контексту опстанка, односно рата, мира и безбедности.

Међутим, оно што можемо да издвојимо из тадашњих изјава лидера јесте да су климатске промене на самом почетку политичке артикулације претежно биле уоквирене из еколошког угла. Прецизније, као још једно у низу проблема загађења животне средине, а не као једно од главних (ако не и главни) самосталних и специфичних изазова како се често уоквирују данас. Тако на пример изјаве Тачерове, која се у једном кратком периоду мандата веома истицала по пажњи коју посвећује глобалном загревању и климатским променама (премда у декларативном, а не управљачком смислу), или совјетских лидера, треба интерпретирати у контексту повећане глобалне свести о еколошким проблемима проистеклим након Чернобиља, киселих киша у Амазону, употребе отровних пестицида и оштећења озонског омотача. Слично је и са саопштењима за јавност Г7 у којима се, нпр. 1987. године, међународна заједница позива да делује због „...глобалних климатских промена, загађења ваздуха, мора и пијаће воде, киселих киша, опасних супстанци, дефорестације и угрожених врста“ (наведено према Hall, 2015: 63). Чак су и током инаугуралног Земаљског самита у Рио де Жанеиру 1992. године (20 година након Стокхолмске конференције о животној средини) расправљане у блоку осталих еколошких опасности по „биодиверзитет, повећање озонских рупа, загађење, ширење пустиња и климатске промене“ (Ibidem). Дакле, током политичких расправа на највишем нивоу, климатске промене ситуирају се у еколошки подскуп. Премда ће проћи још година док остваре самосталан статус у виду неподељене политичке пажње, период с краја 1980их и почетка 1990их карактерисао је научно – политички дијалог о климатским променама током ког су алоцирана прва значајна финансијских средстава за напоре ка њиховом адресирању, чиме су уједно и институционализоване на нивоу међународних односа.

За научнике којима су климатске промене биле у фокусу, касне 1980е означиле су прекретницу у начину рада, дељења информација, али и остваривања утицаја. С обзиром на то да су о овој тематици владе држава захтевале успоставу формалне, перманентне и редовне саветовадне процедуре, обезбеђена су средства за оснивање хибридног, научно-политичког Међувладиног панела о климатским променама 1988. године. Ово тело је специфично у томе што не функционише као један јединствен орган, већ као скуп бројних међународних радионица у којима научници раде са циљем да обједине и сумирају најновије рецензоване радове. Њихов главни задатак је израда ауторитативног извештаја на сваких шест година, а овај процес је од 1990их укључивао све значајне климатске научнике у свету (Weart, 2013: 3663). Тако је већ у 1990. години изашао први извештај који је детаљно упознао јавност, а посебно политичке одлучиоце, са варијаблама и повратним спрегама климатских промена. У њему су научници нагласили да су сигурни у то да: постоји природно загревање због гасова са ефектом стаклене баште који Земљу чувају топлијом него што би иначе била; међутим, емисије проузроковане људским активностима „значајно повећавају“ атмосферске концентрације GGE, самим тиме додатно појачавају ефекат стаклене баште, који онда додатно повећава средње вредности температура Земљине површине, што напослетку повећава водену пару као главни гас са ефектом стаклене баште, а који затим повратно интензивира ову динамику (IPCC, 1992: 52). У извештају се потом образлаже да постоје несигурности (uncertainties) у погледу тога колико ће специфичне групе одговора бити делотворне да спрече даље последице, као и какви ће бити трошкови и ефекти по привредни раст и остала економска и социјална питања. Тиме је Први извештај отворио специфичну темпоралну дилему климатске дебате у којој је „...потребно спровести акције много раније него што се одређена питања, која постоје и која ће се јављати, буду могла дубински анализирати даљим истраживањима“ (Ibidem: 56).

Током наредне године оснива се Глобални фонд за животну средину (Global Environment Facility – GEF), са мисијом да пружа материјалну подршку земљама у развоју тако што би се кроз различите националне, регионалне и локалне пројекте, суочавале са „губитком биодиверзитета, климатским променама, загађењем ваздуха, воде и земље“ (GEF, 2023). Фонд је обезбедио прве финансијске аранжмане за климатске пројекте опуномоћивши међународне организације, попут Програма Уједињених нација за развој (United Nations Development Programme – UNDP), Програма Уједињених нација за животну средину (United Nations Environment Programme – UNEP) и Светске банке (World Bank) (у то време једина три актера која су могла да приступе овим средствима), да прошире еколошке и климатске активности (Hall, 2015: 66). Почетна средства којима је Фонд располагао током трајања пилот фазе (1991–1994) износила су милијарду долара, док су за актуелни пројектни циклус (2022–2026) издвојене 5,33 милијарде (Ibidem). Самим тиме је оснивање IPCC, објављивање првог ауторитативног извештаја о антропогеним климатским променама и отпочињање рада Глобалног фонда, поставило формални темељ да се климатске промене у међународним односима институционализују кроз улазак држава у јединствен међународни уговор – Оквирну конвенцију Уједињених нација о промени климе (United Nations Framework Convention on Climate Change – UNFCCC), 1992. године.

Ратификација Оквирне конвенције обавезала је државе потписнице да предузимају одговарајуће мере за ублажавање промене климе „ограничавањем антропогених емисија гасова стаклене баште и заштитом и повећањем понора и резервоара гасова стаклене баште“ (Okvirna konvencija, čl.4, obaveza 2a). Уз то, Конвенција је реафирмисала суверенитет држава као кључни принцип у међународној сарадњи у вези са променом климе (Ibidem: čl. 2), што је осигурало финалну реч владама држава када су у питању одлуке у посредној или непосредној вези са климатским променама (о импликацијама принципа суверенитета по недељив климатски систем биће речи у 5. поглављу). Но, у смислу првих опипљивих или материјалних ефеката видљивих у кратком року, Конвенција је осмислила и покренула финансијски механизам за пројекте из домена промене климе, чиме је лансиран важан међународни тренд – креирање мултилатералних финансијских фондова посебно за климатске намене. Тако су нпр. на иницијативу ЕУ током Конференције страна (Conference of the Parties – COP, врховног тела које доноси одлуке из домена Оквирне конвенције), успостављена таква три фонда у Маракешу, Мароку 2001. године. Покренут је Специјални фонд за климатске промене (Special Climate Change Fund – SCCF), Фонд за најмање развијене земље (Least Developed Countries Fund – LDCF), као и Фонд за прилагођавање (Adaptation Fund), којима су климатске политике проширене са почетног фокуса на митигацији (смањење емисија на којима је био нагласак током 1990их), ка адаптацији на којој је нагласак од 2000их (признавање реалности да ће државама у развоју бити потребна помоћ да би се припремиле, а неке већ и суочиле са утицајима климатских промена) (Hall, 2015: 67).

С обзиром на то да су крајем 1990их и почетком 2000их бројне државе већ искусиле непогоде проузроковане климатским променама, ови јединствени финансијски аранжмани омогућили су бројним међународним организацијама, са мандатима усмереним на помоћ угроженим категоријама становништва, да прошире своје активности (Ibidem: 68 – 84). Организације попут UNHCR, UNICEF, IOM, WHO, осниване након Другог светског рата када климатске промене нису биле проблем који доводи непосредну егзистенцију у опасност, суочене су са нарастајућим бројем „климатских избеглица“ и интерно расељених лица. Услед измењених глобалних околности морале су да прилагођавају и иновирају своје мисије, програме и портфолија, чак трансформишу своје мандате и основне приоритете у борбу против климатских промена, попут Програма Уједињених нација за развој (UNDP).

Штавише, константно се увећава број међународних организација са потпуно различитим, негде и супротним мисијама и мандатима, које посећују Конференцију страна сваке године. Примера ради, у периоду од 1994. до 2009. године њихов број се удвостручио (Ibidem: 68), да би у 2022. години 3178 међународних владиних и невладиних организација присуствовало овом климатском форуму (UNFCCC, 2022). Велики пораст броја организација које учествују, а својим радом на неки начин обухватају проблем климатских промена, било да се баве образовањем, пољопривредом, технолошким иновацијама, смањењем сиромаштва, тешком индустријом, разоружањем, туризмом, итд., упечатљив су индикатор да су ефекти промена несумњиво заступљени по дубини и ширини у друштву и политици. Такав тренд навео је Нину Хол на закључак да климатске промене више ни „не могу да оду из међународних односа“, управо јер су „институционализоване“ на овом нивоу (Ibidem: 70).

Дакле, током 1990их начелни научно – политички дијалог омогућио је да се институционализује ауторитативно саопштавање научних закључака, ратификује Оквирна конвенција, те да различито специјализоване међународне организације постепено у своје деловање укључују и суочавање са новим изазовима које отварају климатске промене. Дисонантни гласови јесу постојали од самог почетка (пре свега међу представницима Саудијске Арабије), али нису угрожавали овај велики разгранати процес сарадње и дијалога. Један од разлога за то је што је UNFCCC био главна платформа на којој су државе расправљале на суштински начин о климатским променама (Ibidem: 64). Такође, то је био период уоквирења климатских промена претежно из угла животне средине и екологије, чим би ова тема напустила оквири стриктно научних, а зашла у политичке кругове. Другим речима постојао је моментум да се проблем конципира и издвоје почетна средства (скромна с обзиром на то колики захват је у питању, али ипак значајна за даље одржање теме на агенди).

Међутим, када је проблем требало операционализовати путем Кјото протокола, правно обавезујућег уговора као продужетка Оквирне конвенције, научно-политички дијалог почео је да се крњи крајем 1990их и то првенствено у САД. Неколико месеци пре потписивања протокола у Јапану, у америчком Сенату једногласно се усваја двопартијска Бирд – Хејдел резолуција (95-0), са изричитим ставом да САД не треба да буду потписница уговора о GGE под окриљем UNFCCC (B–H Resolution, 1997: 4). У резолуцији се прво истиче да САД не треба да се обавезу на смањење својих емисија уколико се то истовремено не односи и на земље у развоју (са преференцијалним статусом наредних неколико година, које су у том тренутку биле нпр. Индија и Кина). Друго, да не треба да улазе у било који протокол или споразум који ће резултовати у „озбиљном нарушавању економије САД“ (Ibidem: 4-5).

Демократска администрација председника Клинтона била је заговорник климатског протокола, потпредседник Ал Гор чак један од кључних преговарача у врло исцрпном процесу међународног усвајања, премда без успеха да одобровоље домаћу законодавну власт. Занимљиво је што је чак и у оквиру извршне власти било потребно извојевати битке од стране осталих актера америчке спољне политике како би се Кјото финализовао. Иако администрација није могла да одговори на бриге Сената, јесте испоштовала бриге „до којих је највише стало“ Пентагону – а то је да издејствује правно изузеће за „мултилатералне војне операције под окриљем УН“ од обавеза проистеклих из протокола о смањењу емисија (Warrick, 1997). С тим у вези, државна секретарка Олбрајт (Albright) била је једна од најистакнутијих политичких фигура које су обликовале језик „националног безбедносног изузећа“ у климатским преговорима. Премда је признавала да војне операције троше велики део федералних енергетских капацитета, била је изричита у томе да се „не угрозе војне интервенције НАТО због емисије гасова стаклене баште“, позивајући и остале чланице алијансе да прихвате ова изузећа (National Security Archive, 2022). Проблематика огромних војних емисија GGE потом ће бити намерно изостављана на самитима о клими све до данас.

Након осигурања подршке Министарства одбране, председник Клинтон потписао је Кјото протокол 1998. године с тим да се ипак определио да га не пошаље на процес ратификације у Конгрес. Из перспективе пређашње описаног глобалног научно-политичког дијалога сасвим је ирелевантно да ли се овај потез образлаже неповољним сентиментима у америчком законодавном телу, посебно Сенату, опречним становиштима о ефектима протокола који су постојали у председниковом саветодавном тиму, или пак политичким тактизирањем са тренутком у ком би Конгрес био тај који одбија тешко постигнут споразум, а не председник. Оно што је релевантно јесте да су унутрашња америчка политичка превирања, и то у релативно кратком периоду, имала далекосежне међународнополитичке импликације по до тада дуго и мукотрпно грађен научно-политички дијалог. Већ 2001. године, два месеца по ступању на дужност председника Џорџа В. Буша (Буша Млађег), нова републиканска администрација изјављује да одбија имплементацију протокола, користећи практично исте разлоге наведене у Бирд – Хејцел резолуцији. Објава је значајно урушила поверење и проузроковала бурне реакције у европским државама, поготово у Француској у којој је часопис Ле Монд амерички потез описао као „бруталну форму унилатерализма“ (Phillipson, 2001: 288-289).

Научно-политички дијалог није престао након тога, али је на суштински начин еродирао. Пропуштен је идеалан „тајминг“ за покретање одлучне међународне сарадње за деловање против климатских промена. Поред тога, дугорочно је ослабљена преговарачка моћ UNFCCC платформе када су у питању главни токови расправа и одлучивања. Тиме је угрожавање глобалног климатског дијалога од стране САД, највећег емитера CO₂ и војне суперсиле, направило значајан преседан у дотадашњој расправи због барем два разлога. Први је што су сада владе држава све више преузимале на себе главни задатак да уоквири климатске промене уместо научне заједнице, тренд који ће кроз наредну деценију добити пуни епилог. Други, након што су из научних кругова прелазиле у јавни дискурс, климатске промене више нису биле представљане претежно из еколошке перспективе. Наједном се оне све заступљеније уоквирују из економског угла, коштања по националне привреде, те призму политичке моћи.

2.5. Нарушавање научно-политичког дијалога током прве деценије 21. века

Конструктивна јавна расправа о климатским променама, базирана на најновијим сазнањима науке и која је постојала међу водећим политичким одлучиоцима крајем 1980их и током 1990их година, носила је потенцијал да усмерава понашања држава у 21. веку. Тим пре што ће нови век од самог почетка бити обележен интензивним непогодама које су климатски модели предвидели деценијама раније. Упркос томе, јавна расправа и размена науке и политике све је више почела да се крњи и рачва у рукавце у којима су подстицане кампање дискредитовања савремених научних сазнања. Такође, након напуштања Кјото протокола од стране САД (нису га ни ратификовале), оно што је преостало од дијалога науке и политике прелило се из мултилатералног UNFCCC центра ка мањим преговарачким аранжманима, попут Групе 8 (Г8).

Премда је и у другим државама попут Русије, Саудијске Арабије и Јапана, била евидентна ненаклоност према климатском дијалогу и покушају да се артикулише кроз међународни споразум, догађаји у САД били су формативни и пресудно важни за слабљење дијалога науке и политике. Пре свега јер су у овом постхладноратовском периоду САД и даље једина суперсила са опсегом политичке, војне и економске моћи неупоредивим у компаративној историји, што је глобални поредак чинило униполарним. Самим тиме, изостанак таквог чиниоца поретка довешће у питање достатност укупног доприноса свих осталих кроз договорени климатски режим. Због тога, разлоге пропуста да се глобално политички одговори

на климатске промене, у за то најповољнијем тренутку, треба тражити у динамици креирања одлука америчке администрације.

Неколико преклапајућих процеса током мандата Буша Млађег утицало је на слабење дијалога науке и политике, а у средњем року ударило темеље за потпуно гурање у дефанзиву науке о клими након 2009. године. Прво, под утицајем Бирд-Хејцел резолуције у САД се формира политички опортунитетан моментум за спочитавање значаја или омаловажавање универзално договорених филозофских начела Рио самита 1992. године о „заједничким, али диференцираним одговорностима“ (common but differentiated responsibilities) између развијених и земаља у развоју. Друго, Бушова администрација ригидно је опонирала било којим међународним иницијативама за које је сматрала да имају потенцијал да неповољно утичу на домаће обрасце потрошње, те је тако и перципирала Кјото протокол. Треће, администрација је интерпретирала и јавно заговарала да наука на којој почивају климатске иницијативе има исувише „несигурности“, што је чини неподобном (Phillipson, 2001: 292). Зарад одржања тавих интерпретација актуелним и што је могуће више пријемчивим, упошљаване су тактике блиске сарадње са удружењима која су представљана „бизнис аспектом“ климатске дебате, а заправо се радило о интересним групама изразито непријатељски настројеним према научно-политичком дијалогу генерално, а Кјото протоколу посебно (у овом периоду веома активна Глобална коалиција о клими, The Global Climate Coalition – GCC) (Brulle, 2023: 186-190). Следствено, преостала конструктивна расправа о климатским променама прелила се из питања свих (многи договори и уступци земаља глобалног Севера и Југа) под окриљем UNFCCC, ка питању неколицине богатих и индустријализованих у оквиру платформе Г8, премда им је 2005. године пришло и пет „настајућих“ (emerging) индустрија (Бразил, Индија, Мексико, Кина, Јужна Африка) (Hall, 2015: 64).

У току прве године свог мандата, председник Буш обелоданио је „30 резултата евалуација које је предузео његов најужи саветодавни тим на челу са Диком Чејнијем“ (Dick Cheney), у којима су укључени разлози због којих одбија да имплементира климатски протокол (аргументација ће градити основе за национално-глобалну дилему у петом поглављу овог рада). Председник је у свом обраћању споразум из Кјота описао „суштински мањкавим“ из разлога што налаже развијеним државама да преузму водећу улогу у достизању климатских циљева и испуњавању обавеза проистеклих из протокола: „Ми препознајемо одговорност да се смање емисије. Такође препознајемо и другу страну приче – да остатак света емитује 80% свих GGE. Многе од тих емисија долазе из земаља у развоју. Ово је изазов који захтева 100% напоре; наше и остатка света. Други највећи емитер у свету је Кина. Ипак, Кина је у потпуности изузета од захтева Кјото протокола. Индија је међу водећим емитерима. Ипак, Индија је такође изузета. Наш приступ мора бити базиран на глобалној партиципацији, укључујући земље у развоју чије емисије сада превазилазе оне у развијеним државама“ (наведено према: Phillipson, 2001: 294-295).

На овом месту је важно истаћи разлике Бушове и Клинтонове администрације према очувању научно-политичког дијалога. Клинтон је водио идентичне преговарачке потешкоће са земљама у развоју током формативних састанака о протоколу. Намера је била да их, макар на добровољној бази, обавезе на смањење емисија (пристајање Аргентине напослетку осигурало је да и САД потпишу приступницу) (Phillipson, 2001: 295). Након тога, али и осигурања да се од обавеза смањења гасова са ефектима стаклене баште изузму војна логистика, тренинзи и мисије, његова администрација прихвата глобални споразум као основу за даљи дијалог. Иако није крила намере да споразум у наредним итерацијама значајно прилагођава својим потребама и интересима, дијалог је сачуван у мултилатералним оквирима UNFCCC. Са друге стране, Бушова администрација на самом почетку прве године мандата у

целости одбија дуго преговарани Кјото протокол, грубо кршећи мултилатерализам и опредељујући се за изолационизам како у погледу глобалног управљања, тако и одговорности за највећи појединачни допринос у укупним глобалним емисијама (тада саме САД имају 20-30% у светском уделу).

Премда је споразум у Кјоту прихватио велики број држава, прецизније 84, његово одбијање у том тренутку од стране највећег светског емитера GGE значило је да морају да му приступе практично сви остали актери међународних односа. Изразито сложен математички механизам ратификације, којим би уговор ступио на снагу „са не мање од 55 потписница Конвенције укључујући потписнице Анекса 1 које укупно имају најмање 55% тоталних CO₂ емисија за 1990. годину“, изненада је довео у повољан преговарачки положај оне који нису били благонаклони према целокупном процесу условљавања. Због тога се ЕУ, као лидер и посредник током дијалога, задесила у незахвалној позицији да балансира интересе и захтеве нових кључно важних играча за постизање споразума, који су сада били Русија и Јапан (Ibidem: 291-300). Пост-амерички компромис испреговаран је на високом политичком нивоу у Бону 2001. године и до њега се дошло великим уступцима и суштинским ревизијама почетног договора, нпр. драстичним смањењем амбиција које треба да се постигну у првој фази имплементације. Због тога је оно што је преостало од садржине и потенцијалног доприноса протокола у борби против климатских промена остало познато у јавности као „крњи Кјото“ (Kyoto Lite).

Са друге стране друштвено-политички ефекти, о којима ћу у наставку рада подробније приступити путем онтолошко-епистемолошке и економско-еколошке дилеме, тичу се уоквирења доносилаца одлука да ће имплементирање међународних споразума о клими имати значајне економске последице на унутрашњем плану. У директној вези са овим процесом су напади на науку која се бави климом, а који ће се током Бушове администрације први пут чути јавно и званично, од демократски изабраног доносиоца одлука. Тако је Буш обелоданио, поред осталих резултата евалуација његовог саветодавног тима, да циљеви и временски рокови одређени у Кјото протоколу „нису базирани на науци“, већ су „производ политичких преговарања“, а као такви „нису у вези са било којом специфичном научном информацијом или дугорочним циљем“ (наведено према Phillipson, 2001: 298). Премда се аутор Филипсон с правом пита на који начин би се одредили рокови и циљеви међународног споразума у одсуству политичког преговарања, Бушова администрација је након иступања из протокола определила нова буџетска издвајања за истраживања „кључних подручја несигурности“ које постоје у науци о клими (Ibidem). Другим речима, истраживању осталих доприносилаца глобалном загревању који не потпадају под ископавања и сагоревања угља, нафте и гаса. Тако нпр. климатолог Хансен пише у својим мемоарима да је током 2001. године, током састанка Радне групе за климатске промене (Climate Change Task Force) на којем је сумирао најновије разумевање овог процеса и улогу људи у њему, потпредседник Чејни летимично прочитао део апстракта о важности осталих климатских фактора поред угљен-диоксида, о којима је на следећем скупу хтео да чује више (Hansen, 2009: 11). Такође, пошто су сви присутни научници били убеђени у реалност антропогеног глобалног загревања, Секретар финансија (Paul O'Neill) је предложио да од следећег састанка буду позвани „контраши“ или неверници у глобално загревање како Радна група не би била критикована због „слушања само једне перспективе“ науке (Ibidem: 10).

Ова администрација, дакле, није негирала глобално загревање, нити улогу човека у том процесу. То је стратегија која ће бити раширено примењивана тек са наредном републиканском управом Доналда Трампа. Међутим, Буш је покренуо тренд у том правцу тако што је инсистирао на томе да постоје несигурности у науци у погледу интензитета последица (барем по интересе САД) и временских оквира у којима би се последице изразиле. У таквом

политичком тренутку, у коме је и даље пресудно утицајна двостранаčka резолуција у Сенату, било је то довољно оправдање за одлагање политичке акције и није се остало само на томе. Коалиционе лоби групе великих корпорација из нафтне, хемијске, пољопривредне индустрије, чији су интереси бивали угрожени настојањима да се уведу порези на емисије угљеника, улагале су од почетка 1990их значајна средства у циљу поткоповања и подстицања сумње у науку о клими. Иако су имали незанемарљиву присутност на медијској сцени и политичком животу од почетка научно-политичког дијалога, у Бушовој администрацији постају блиски и респектабилни партнери у процесу доношења одлука управо из домена науке о клими. Њихови напори, концентрисани у амалгам бројних интересних, лабаво координисаних група, одиграли су кључну улогу у стварању организоване опозиције међународним иницијативама, због чега су често у литератури називани „контрапокретом за климатске промене“ (climate change countermovement – CCCM) (Brulle, 2022: 185).

Очекивано, основна аргументација им се кретала линијом да би учешће САД у међународним климатским споразумима проузроковало несагледиве материјалне штете по привреду. С тим у вези је у периоду урушавања научно-политичког дијалога веома утицајна Глобална коалиција о клими, која је званично постојала од 1989. до неколико месеци након одбијања Кјото протокола 2001. године. Њихова процена била је да ће Кјото коштати америчку економију у распону од 225 – 440 милијарди америчких долара, односно укупан БДП смањити за 1 – 2% до 2010. године, што би „снажну“ привреду гурнуло у рецесију (Phillipson, 2001: 299). Оно што нису могли да наслуте међутим, било је да ће само у периоду од 2008-2010. године финансијска криза коштати америчку привреду више од два трилиона долара, а до 2016. године чак 4,6 трилиона, откидајући практично 15% укупног БДП (Mukunda, 2018). Било како било, снага и „близина“ утицаја Глобалне коалиције у коначном одлучивању може се очитати из брифинга са састанка у Белој кући 21. јуна 2001. године, на којем су „добили финални комплимент од председника“ у виду признања да је „POTUS²⁶ одбио Кјото, делимично, на основу инпута добијених од Вас“ (мисли се на Глобалну коалицију, С.В.) (Brulle, 2022: 199). Бројни представници академске заједнице у САД моментално су и бурно реаговали на разлоге за одбијање протокола. Чак је реномирани интердисциплинарни часопис из области права и политичких наука „Environmental Policy and Law“, објавио у едиторијалу првог наредног броја да је изненадни политички заокрет од Клинтоновог прихватања до Бушовог одбијања резултат „уливања огромне количине новца у републиканску кампању од стране енергетске и хемијске индустрије и жеље да се унапреде домаћи интереси на уштрб међународних обавеза“ (наведено према: Phillipson, 2001: 303).

Додатно, тренд блиске сарадње на највишем политичком нивоу са контрапокретом за климатске промене, значио је да је удаљена сарадња са „покретом“, односно научницима који су проучавали и објашњавали бројне аспекте климатских промена и апеловали на њихово адресирање. Овакву смену, или замену ауторитета који ће се слушати када су у питању одлуке у вези са науком о клими, аутори попут Фунтовица и Равеца би ситуирали у процес успостављања „пост-нормалне“ науке. Према њима, крајем 20. века постепено је дошло до смене норме о ефикасној научној пракси, која се претходно могла сагледати кроз процес решавања водеће научне загонетке који је имао приоритет у односу на шире методолошке, друштвене и етичке изазове који се отварају том активношћу и њеним резултатима. У пост-нормалној науци врши се инверзија традиционалне опозиције „тврдих“ чињеница и „меких“ вредности. Примат преузимају одлуке које су „тврде“ у политичком смислу и за које су научни инпут „непоправљиво меки“ (Funtowicz and Ravetz, 1993: 86). Фунтович и Равец сматрају да је ова инверзија чињеница и вредности досегла кулминацију током 1990их, те да је њоме

²⁶ POTUS – President of the United States: користи се још од 19. века као скраћеница коју употребљава актуелни амерички председник по ступању на дужност.

окончана готово тристогодишња доминација „тријумфалистичке идеологије науке“, у којој је „неизвесност“ била побеђена (Ibidem: 93). С тим у вези, пост-нормалну науку карактерише транзиција науке у политичко поље чиме се отварају проблеми операционализације јер научно сазнање треба изразити другачијим критеријумима робусности. Постоје аутори који тврде да је конципирање климатског споразума парадигматски случај такве транзиције (Hellström, 1996: 92). Транзиција науке у политику није била проблем у времену „тријумфализма“ науке, за шта је можда најбољи и најскорашњи пример успешно спровођење Монреалског протокола из 1989. године (потписаног 1987.). Монреалски протокол, иначе модел за потоње климатске правне аранжмане попут Кјото протокола, тиче се престанка коришћења хлорофлуороугљеника (CFCs) у националним привредама, како би се зацелила велика рупа у озонском омотачу и он у целини очувао. Проблем је био глобалан, а решење у оквирима националних држава. Научна каузалност у основи правног протокола није довођена у питање и политика је слушала науку.

Свега неколико година касније, када транзиција науке у политику обухвати умањење CO₂ емисија, научне „несигурности“ или „неизвесности“ (заправо ограде научника које морају да се праве у сваком озбиљном научно-истраживачком подухвату) постаће главна аргументација за саботирање било каквог политичког деловања. На овом месту је важно поновити да ће научне неизвесности увек постојати у науци о климатским променама, нпр. процена опсега климатске сензитивности. Научници не беже од тога – сами ће то први и рећи. Угледни научник Јохан Рокстром (Johan Rockström) истиче да утврђивање сигурне дистанце планетарних граница (safe distance), око којих постоје многе несигурности поготово узимајући у обзир неопходност да се квантифицикују зарад информисања политичких одлучилаца, подразумева нормативно просуђивање како друштва бирају да се суоче са ризиком и неизвесностима (Rockström, Steffen, et al., 2009: 473). У контексту климатских промена, оно што је поуздано и сигурно одавно већ превазилази бриге о неизвесном, те је питање за политику како креирати и донети одлуке узимајући у обзир оно што је преостало од научне неизвесности и несигурности. Међутим, администрација Џорџа В. Буша пажљиво је одабрала да издигне преостале научне неизвесности на ниво највишег политичког значаја (Phillipson, 2001: 298). Другим речима, оно што се у науци комуницирало са дозом опреза и неизвесности постало је, уместо периферног питања научне методологије које се расправља на академским конференцијама, политичко питање од централног значаја. Период урушавања научно-политичког дијалога поклопио се са периодом пораста и консолидовања пост-нормалне науке у којој су тврде научне чињенице уступиле место научним неизвесностима због очувања одређених вредности (попут ексклузивних интереса). Од овог времена можемо поуздано и да трасирамо обликовање анимозитета републиканског спектра не само према науци о клими, или било коме ко отпочне расправу о климатским променама, већ науци као водиљи друштва уопште.

Коначно, оно што је преостало од научно-политичког дијалога о климатским променама након одбијања учешћа САД, преоријентисало се са питања свих под окриљем UNFCCC на питање неколицине влада у Г8. Нина Хол сматра да је та смена последица промене уоквирења климатских промена од питања животне средине ка питању економске рачунице, посебно у периоду од 2000–2005. године (Hall, 2015: 63-65). Владе водећих индустријализованих држава почеле су да преузимају главну реч у климатској дебати на важним економским и безбедносним самитима, поготово имајући у виду да су климатске промене постале самостално питање, а не оно које потпада у еколошки скуп. До 2005. године климатске промене постају друга најважнија ставка на самиту Г8, на коме се успоставља договор Г8+5 (Бразил, Кина, Индија, Мексико и Јужна Африка) о „постављању заједничке намере у борби против климатских промена“, који је остао познат по селу у Шкотској у коме се одржао као „Глениглшки план акције“ (Ibidem: 64; G8, 2005). Потоњи састанци шефова најмоћнијих

глобалних економија у овом формату (у којем су *inter alia* преговарали заједно САД, Русија и придружени члан Кина) значили су да се дискусија највећих емитера одвија покрај, или изван мултилатералног UNFCCC процеса.

У овом периоду одвија се и транзиција од уоквирења климатских промена као глобалног питања животне средине ка доминантном уоквирењу кроз призму глобалне економије. Нови угао интерпретације заузимале су како државе које су из економских разлога нападале климатске иницијативе, тако и оне које су се сматрале лидерима климатске акције. Тренд је у великој мери поспешен тзв. „Стерновим извештајем“, порученим од владе Гордона Брауна (Gordon Brown) у Великој Британији, којег је израдио реномирани економиста Николас Стерн (Nicholas Stern) 2006. године. Извештај је имао велики међународни одјек с обзиром на то да је био први јавни документ поручен од стране неке владе у циљу образлагања економског интереса за смањење емисија (Hall, 2015: 64). У њему су детаљно, на 700 страница, образложени разлози за ургентно адресирање климатских промена кроз редуковање емисија са главном поруком која ће се надалеко цитирати: „бенефити одлучне и ране акције вишеструко надмашују економске трошкове нереаговања“ (Stern, 2006: vii).

Међутим, није само економско уоквирење оно што је гурнуло климатске промене од расправе свих ка расправи малобројних који су (у том моменту) моћни, привилеговани и најмање угрожени. Изразити мултилатерализам Оквирне конвенције, који је од почетка научно-политичког дијалога хваљен као једно од најважнијих предности договореног режима, постајао је све више политички нападан због спорости процедура и суштинске немоћи да правно обавезе актере на умањења емисија. На свакој Конференцији страна требало је постићи консензус за дословно свако коначно одлучивање и то на начин да ниједна држава не буде спутана у сувереном доношењу одлука о мерама митигације. Успостављени режим је био карактерисан високим степеном „процедуралног легитимитета“ за потписнице, али тако што је цена плаћена у виду политичке инерције и неефикасног преговарања (Faulkner, 2018: 37). Фокнер сматра да је преломни догађај у том погледу био Копенхашки самит 2009. године, као покушај држава да спасу имплементацију Кјото протокола и договоре нови међународни споразум који би га надградио. За те намене су тимови 190 држава уложили више од две године на припремне преговарачке радње, да би се у коначници на двонедељној конференцији заплели у рововске борбе око вокабулара и заграда у тексту уместо да реше основне разлике између развијених и земаља у развоју (Ibidem). Пат-позицију решила је мала група шефова влада тек у последњим сатима конференције конципирајући коначан и „компромисни“, Копенхашки споразум (Copenhagen Accord) који притом нити је био базиран на тексту договораном две недеље, нити је одобрен од стране свих. Тиме је стриктно мултилатерални приступ Оквирне конвенције у потпуности изгубио трку са великим силама око постизања суштинског договора који ће чинити основу за нови мултилатерални споразум (у Паризу). Из тог разлога Фокнер издваја Копенхаген као прекретницу у којој се менаџмент великих сила искристалисао као функционална алтернатива, или бар модификација, пређашње хваљеног климатског мултилатерализма (детаљно у 5. поглављу).

Дакле, за нарушавање дуго успостављаног, свеобухватног и нијансираног дијалога науке и политике требало је свега неколико изјава о несигурностима у науци. Подржано снажним фосилним лоби групама, свестан политички одабир да се доведе у питање наука на којој почива Кјото протокол поспешити динамику популистичког и лаичког дискредитовања научних закључака, посебно климатолошких, у наредном периоду. Такође, како се време за адекватан одговор буде скраћивало, договори и решења од значаја за све државе ће све израженије бити препоручивани кроз све мање формате. Због тога је за разумевање потоње и зрелије фазе климатске дебате, било пресудно важно сагледати деценијски процес успостављања научног консензуса о климатским променама, а потом релативно кратког

периода политичког избора шта са њиме урадити. Иако тада није у потпуности затворена могућност да се одлучно делује на начин да се планетарни систем очува у окружењу које наликује холоценском, потоњи напади на науку ће у великој мери реферисати на овај период и повлачити аналогije из њега. Премда је пропуштена идеална шанса за деловање, уз научене лекције остало је уверење да ће се то премостити масовним подизањем свести о проблематици током наредне деценије и кроз дипломатски рад на новом климатском споразуму. Следећа поглавља пружају продубљену анализу како се одвијало раширено вишегласје о климатским променама које је, супротно оптимистичним претпоставкама, попримало антагонизујући карактер на нивоу индивидуалног одлучивања, расподеле ресурса и у односима међу државама.

3. Политизација климатских промена и онтолошко-епистемолошка дилема

3.1. „Climategate“ и политизација науке о климатским променама

Почетком 21. века теме климатских промена и глобалног загревања улазе на велика врата у јавне дискусије које се протежу од увођења прилагођеног градива у предшколско образовање све до преговарања званичника на највишем политичком нивоу. Кампање подизања свести информисале су различите демографске категорије становништва о опасном експерименту човечанства у виду пређашњих и будућих ископавања и сагоревања фосилних горива. Разгранатост и утицајност овог процеса дисеминације научног сазнања обележени су 2007. године доделом Нобелове награде за мир Међувладином панелу (IPCC) и водећем политичком комуникатору климатских промена, Алу Гору (The Norwegian Nobel Committee, 2007). Антропогени каузалитет климатских промена био је дубоко истражен и широко познат.

Међутим, правац научно-политичког дијалога одвијао се у два смера. Први, управо описани, радио је на широкој коалицији ради информисања грађана изборних демократија као увод за спровођење неопходних мера зауздавања промена. Други смер наставио се на динамику урушавања научно-политичког дијалога и све више таргетираних напада на науку и научнике који се баве климатским променама. Како се раздаљина између ова два смера повећавала, друштвене и политичке динамике у међупростору бивале су све више поларишуће и антагонизујуће.

С обзиром на то да се проблематика климатских промена током 2007. и 2008. године успињала ка врху расправе на међународним самитима светских лидера, медијска и јавна пажња за тему била је највећа у дотадашњој историји (Leiserowitz et al., 2012: 818-819). Био је евидентан и оптимизам да нова динамика у САД, где се водила предизборна трка између прогресивног Барака Обаме и умереног конзервативца Џона Мекејна, шаље добар сигнал ка поправљању ослабљеног глобалног научно-политичког дијалога. Упркос неким суштинским разликањима (о операционализацији система „ограничи и тргуј“ (*cap and trade system*)²⁷, Кјото протоколу, приобалном бушењу) обојица кандидата имала су разрађене националне програме за ову тему и нису спорила да климатске промене покреће људско делатништво (Revkin, Carter, Ellis et al, 2012). Обама је у предизборним обећањима истицао да би научне одлуке доносили научници, а не „политички оперативци“, те да би радио на затварању простора „који се стално врти“ између извршне власти и група са специјалним интересима. Заговарао је снажну регулативу којом би се до 2020. године домаће емисије смањиле на ниво из 1990. године, као и опорезивање засновано на еколошком циљу у складу са најсавременијим упозорењима науке (US elections: the candidates on climate, 2008).

Са друге стране, Мекејн је био добро познат по својим залагањима за климатску акцију још од 2000. године, када је слушао скупину студената која му је објаснила да се „већина

²⁷ Систем „ограничи и тргуј“ представља сет тржишних решења којима се тргује угљеничним емисијама. У теорији, системи трговања емисијама требало би да доприносе економској ефикасности тако што би олакшали смањење емисија у индустријама и пословима где је то могуће најјефтиније постићи. Загађивачи којима би било скупо да смањују своје емисије могли би да купе дозволе за додатне емисије (emission allowances) од других загађивача који могу да их смањују уз ниже трошкове. На „савршено“ функционишућем тржишту, трошкови смањења додатних емисија онда би били изједначени уз истовремено минимизирање укупних трошкова да се достигне неки задати еколошки циљ. Систем ограничи и тргуј има фиксиран горњи лимит, или плафон емисије, а дозволе се могу прибавити кроз аукције или додељивањем загађивачу на основу прописаног критеријума (наведено према: OECD, 2024).

загревања протеклих 50 година приписује људским активностима“ (Krupp, 2018). Покушао је са демократским сенатором Либерманом (Joe Lieberman) да изгради двопартијски консензус за смањење емисија CO₂, конципирањем Акта о очувању климе (Climate Stewardship Act) 2003. године. Премда се није усвојио, Акт је представљао врло важну републиканску иницијативу и контратежу Бушовим настојањима да тему склања са дневног реда. Тако је Мекејн остао познат као политичар који је урадио „више него ико пре њега“ да се артикулише конзервативни аргумент за климатску акцију (Lavelle, 2018; више у: Rosane, 2018). Неки истраживачи додају да је био толико важна фигура за подизање свести међу републиканским бирачима да ће сви потоњи покушаји да се претња климатских промена уоквири пријемчиво конзервативним и религијским вредностима, патриотизму, као претња националној безбедности, те кроз истицање значаја тржишно-оријентисаних решења и улоге великог бизниса – дуговати овом сенатору (Lavelle, 2018; Jaffe, 2018: 467). Чак су и нека еколошка удружења фокусирана на климатско заговарање видела потенцијал што се Мекејн такмичи против Обаме, сматрајући да самим тим климатска арена мора бити „боља него икада раније“, те да може да се рачуна да ће се „одлучна акција коначно десити“ (Mooney, 2008).

Али, како се приближавао изборни дан, републикански сенатор постепено се дистанцирао од климатских брига и жеље да прогура историјску регулативу. Ставови су му постајали конзервативнији услед немогућности да понуди, или бар прилагоди ову тему тврдолинијашима у странци који су били у узлету. Није помогло ни што им се додворио у предизборној трци опредељивањем да му потпредседница буде гувернерка Аљаске, Сара Пејлин (Sarah Palin). Пејлин ће потом увелико популаризовати климатски скептицизам изјавама да су оне „превара“, „индоктринација“ и „лажни консензус“, често прпећи легитимитет из тога што је била изабрана за Мекејнову потпредседницу у предизборној кампањи 2008. године (Reilly, 2016). Стога је у финалним данима уочи избора наклоност водећих и најстаријих еколошких удружења припала „нетестираном Обама“ (у смислу да није имао шире познате иницијативе у области иза себе, као Мекејн). Тадашњи директор Сијера клуба²⁸ образложио је своју одлуку мишљењем да је републикански сенатор био онемогућен да контролише преовлађујући наратив партије: „...увек је имао „љубав-мржња“ везу са својом странком, а сада је одлучио да је воли“ (Carl Pope, наведено према: Jaffe, 2018: 479). Последице су, закључује аутор Џефи, да је Џон Мекејн могао да бира хоће ли ће бити Републиканац или борац за животну средину, али да „није могао бити оба“ (Ibidem). На тај начин је ова предизборна кампања коначно решила енигму да ли је борба против климатских промена политика само једне партије у САД (Демократске) и у реал-политичком смислу ће се испоставити да јесте. Такође, напори сенатора Мекејна остаће упамћени до данас као последња шанса да ово питање стекне двостранацки консензус, због чега се предизборна трка 2008. године узима као веома важна етапа климатске дебате (Kolbert, 2022).

Победа Барака Обаме моментално је дочекана као „препород америчке политике у области заштите животне средине“ (Vidal, 2008). Имао је демократску већину у оба дома Конгреса и током прве године мандата издејствовао усвајање закона о адресирању климатских промена у Представничком дому. Закон је тумачен као „прва значајна климатска легислатура у историји САД“, и премда имао бројне критичаре из еколошких редова у САД и Европи, био је први показатељ политичке воље да нова администрација тежи бољем имиџу у климатској дипломатији пред преговоре у Копенхагену 2009. године (Leiserowitz et al, 2012: 819; Broder, 2009). Могло се претпоставити да политички контекст у САД, за који су сада били заинтересовани посматрачи из целог света који су се бавили климатским променама, иде ка

²⁸ Најстарија еколошка организација цивилног друштва у САД, која континуирано ради од 1892. године.

првом смеру научно-политичког дијалога и да односи превагу над смером који ради на његовом поткопавању и одлагању деловања.

Међутим, до краја године ситуација се драстично мења. Закон се стопира у Сенату, а Обама увлачи у жестоке препирке око реформе здравства ка чему од тада усмерава највећи део политичке борбе.²⁹ Тада избија и један од кључних догађаја за разумевање високог степена антагонизујућег вишегласја у дебати о климатским променама – тзв. афера „Клајметгејт“ (Climategate). Догађај је послужио као одскочна даска да сви пређашњи опскурни напади на науку, од истицања несигурности у опсегу, методе и моделе симулирања климе, до ниподаштавања узрока и последица, испливају на политичку површину и мејнстрим канале информисања. Ауторка Нерлих га назива „златном приликом контраша и порицача“ да акумулирају заједничке напоре који ће демонстрирати оправданост њихових виђења (Nerlich, 2010: 420). Односно, искористили су ситуацију да се самопозиционирају међу својим пратиоцима као легитиман крак климатске дебате, на чије се недоумице и упите више не може олако одмахнути руком као да је „небулозан скептицизам идиота“ (Lerer, 2009).

Споран догађај одвија се 17.11.2009. године када анонимни хакери, након неколико узастопних дана сајбер напада, успевају да провале на сервер Јединице за климатска истраживања Универзитета Источне Англије. Нелегално су преузели преко хиљаду мејлова приватне преписке и документације научника (Sheppard, 2011; Lee, 2011). У истом дану покушали су да је окаче на популарни сајт за комуницирање науке, на којем климатолози појашњавају најновије научне токове – *Real Climate*. Сајт је одбио да задржи и објави преписку уз писано образложење да је неетичан чин објавити приватну кореспонденцију без сагласности аутора на које се односи (Real Climate, 2009). У питању је била дугогодишња електронска пошта, од 1996. до 2009. године, многих глобално утицајних климатолога, попут Мајкла Мана и Фила Џоунса.

У току наредних неколико дана, фрагменти дискусије извлечени су из контекста и објављивани на разним скептичним блогovima (најутицајнији *Climate Audit* и *Whatt's Up With That*), као „докази“ да научници кују заверу у виду „намештања“ закључака да људи проузрокују глобално загревање (Eilperin, 2009). У те сврхе најчешће су понављани делови преписке у којима климатолози једни другима сугеришу да се послужи „триком“ ради сакривања пада температура које су показивали подаци о годовима током 1960их година³⁰, као и недоумице о презентовању несигурности у неким деловима података (Sheppard, 2011). Јавно су објављени и лични аспекти у којима се поверавају једни другима да трпе константне нападе и притиске (у питању је период од преко 10 година) које им упућују скептици који захтевају увид у „сирове податке“. Један је чак писао и да би „пре уништио податке него их дао скептику“ (Ibidem).³¹ Постали су вирални и мејлови попут оних да је један од научника дочекао смрт неког скептика као „радосну вест“, други био у искушењу да „пребије скептика са либертаријанског Като института“, трећи разматрао начине борбе са скептицима или кроз

²⁹ Обама је у првој години мандата одлучио да истовремено води борбу за реформу здравства и адресирање климатских промена, став који ће ревидирати већ крајем исте године фокусирајући се само на здравство.

³⁰ „Трик“ је скраћеница за потпуно прихватљиву и устаљену праксу палеоклиматологије у којој се „приближни“ (ргоху) подаци (узорци корала, ледених покривача, година) замењују „тврдим“ или сниманим подацима (обавезна мерења температуре уназад 160 година), када се ови први покажу непоузданим (нпр. за декаду 1960их), приликом прављења великих временских реконструкција климе (више на: Sheppard, 2011).

³¹ Разлози за одбијање увида у податке су бројни: уговори и обичајна права институција које међусобно деле податке уз обавезивање да их неће стављати на увид трећој страни; жестока конкуренција у трци међу научницима да објаве револуционарно истраживање; уверење да за неке области истраживања „већа креативност“ иде уз „већу тајновитост“, односно да се мање излажу мониторинзима и сталном појашњавању широј јавности, итд. (више у: Puniewska, 2014).

објављивање квалитетних радова у квалитетним часописима, или „позивом мафије упомоћ“, а четврти о могућностима ограничавања приступа рецензованим часописима (Ibidem).

Наредног дана на сајту чувеног конзервативног, крајње-десно либертаријанског часописа „Национални преглед“ (National Review) излази текст истраживача са Института за конкурентност предузећа (Competitive Enterprise Institute – CEI)³² у коме пише да су приватни мејлови „тренутак 'плаве хаљине“ науке, ноторно алудирајући на аферу Била Клинтона и Монике Левински (Horner, 2009). Британски таблоиди попут „Телеграфа“ и „Дејли мејла“ дневно су извештавали о „закуцавању последњег ексера у сандук антропогеног глобалног загревања“, и о „најгорем научном скандалу наше генерације“ (Booker, 2009). Неколико дана касније догађај су назвали „Клајметгејт“, на тај начин, по аналогiji са председником Никсоном након афере Вотергејт, упућујући научницима који се баве односом сагоревања фосилних горива и пораста просечне температуре нимало суптилну поруку да треба да дају оставке (Booker, 2009; Dellinglepole, 2009). Наредне недеље је CEI директор писао за *Washington Post* да су процурели мејлови „неетично договарање“, док је републикански сенатор Сенсенбренер (James Sensenbrenner), који је у то време тврдио да је на делу глобално хлађење, у њима видео доказ „научног фашизма“ (Lee, 2011). Такође, проминентни скептик у климатске промене Морано (Marc Morano) дао је предвиђање да ће се „због ове огромне промене у нашој култури“ кроз месец или два осетити „драматичан пад у бројкама оних који верују у глобално загревање“ (Lerer, 2009). Деконтекстуализован и малициозно интерпретиран садржај мејлова доспео је, дакле у врло кратком року, у званичну политичку арену и то две недеље пре дуго очекиваног самита у Копенхагену, ка којем су биле уперене очи глобалне јавности.

Поименце издвајани научници постали су животно угрожени преко ноћи. Њихове фотографије објављиване су на нео-нацистичким сајтовима, инбокси затрпавани хиљадама порука мржње и застрашивани не само у виду дискредитовања деценијског истраживања („ти си превара“, „са твојим радом је готово“), већ претњама смрћу („ускоро ћеш бити обешен“, „тобом и твојом породицом треба нахранити свиње“, „надам се да ћеш извршити самоубиство“) (Sheppard, 2011; McKie, 2012). Такво малтретирање није се стишало ни након Клајметгејта, а до данас досеже размере напада и застрашивања чак и многобројних младих истраживача који тек отпочињу своје каријере у пољу разумевања климатских промена (Valero, 2023).

Први сенатор који је наложио конгресно саслушање научника о Клајметгејту био је републиканац Џим Инхоф (James M. Inhofe), иначе познат по ставовима негирања глобалног загревања.³³ Инхоф је образложио да је дошло до: „потенцијалног кршења закона о објављивању информација на федералном и државном нивоу“, „конспирације научника, од којих су неки примали порески новац америчких грађана да угуше отворену дебату о ургентном питању климатских промена“, „очигледно координисаног напора да искриве и фалсификују податке“, те „појаве кампање оцрњивања научника који доводе у питање алармизам глобалног загревања“ (US Senate, 2009a). Експлицитно је упозорио да мејлови могу имати далекосежне политичке последице у виду преливајућих ефеката на: законе о систему „ограничи и тргуј“, регионалне програме за ублажавање климатских промена; чланове Закона о чистом ваздуху; Агенцију за заштиту животне средине; дугогодишњи Амерички програм истраживања глобалних промена; глобалне климатске моделе које користе федералне агенције; координисану стратегију Министарства унутрашњих послова за решавање утицаја

³² CEI је богато финансиран think-tank од стране нафтне компаније ExxonMobile. Члан је и спонзор великог кишобрана организација које негирају климатске промене – *Cooler Heads Coalition*, који траје у континуитету од 1997. године (више на: Climate Investigations Center, 2023).

³³ Током 2012. године објавиће књигу посвећену климатском скептицизму: „Највећа превара – како урота глобалног загревања прети твојој будућности“.

климатских промена; као и међународне преговоре о климатским променама (Ibid). Укратко, да Клајметгејт може имати фаталне последице по научно-политички дијалог, сачињен од финих дугоуспостављаних нити између научних истраживања, политичке афирмације и међународних преговарања.

Са друге стране, Обамина администрација није ни сматрала да је на делу „афера“, нити да мејлови штете научном консензусу на било који начин (US Senate 2009b). Званични ставови били су да је у питању „имејл ћакулање“, „имејл-крађа-гејт“, па и „недостатак међуљудских вештина“, али да није извучено ништа што би довело у питање ниво разумевања како функционише клима и како људи утичу на њу (Lerer, 2009). Сprovedено је шест јавних истрага од стране Пен Универзитета, Универзитета Источне Англије, Парламента Уједињеног Краљевства, Националне управе за океане и атмосферу, Националне научне фондације, као и низ анализа истраживачког новинарства (најсвеобухватнија од стране агенције *Assosiated Press*), послато отворено писму Конгресу од стране асоцијације научника о климатским променама САД и дата изјава од стране Агенције за заштиту животне средине (Environmental Protection Agency), које су све редом ослободиле научнике било каквих оптужби. Утврђено је да мејлови немају утицај на достигнути ниво разумевања науке о клими, да су тврдње против научника обмањујуће, те да не постоји директан доказ недоличног понашања у предузетим истраживањима (Union of Concerned Scientists, 2009).

Ипак, крајем 2009. и почетком 2010. године концепт „порицања климатских промена“ (climate change denial) оствариће највиши забележен тренд у глобалној употреби (чак ће вредности бити мање током мандата Доналда Трампа) (Google Trends, 2023). Само овај индикатор је довољан да би се визуализовало колики је продор у друштво и политику направио наратив покренут Клајметгејтом. Други показује драстичан пад уверења америчке јавности да се дешава глобално загревање, који се десио у веома кратком року. Док је 2006. године 79% Американаца сматрало да постоје чврсти докази о глобалном загревању, од којих 50% да је проузроковано људским активностима сагоревања фосилних горива, 2009. године то је сматрало 57% грађана, од којих 34% да је загревање антропогено. Пад уверења у антропогене климатске промене стрмо је силазан у периоду од 2008-2010. године (Pew, 2009; Pew, 2010). Такође, од 2009. до 2010. године проценат оних који негирају да се климатске промене дешавају удвостручио се са 10% на 20% (Leiserowitz et al., 2012: 824). Опадање уверења преовлађујуће је регистровано међу популацијом која се самоидентификовала као конзервативна (80% конзервативних испитаника изјаснило се да имају мање поверења у научнике као резултат Клајметгејта, док 9% либералних) (Ibidem: 826).

Републиканци су запазили ову значајну пермутацију у преференцијама популације и уоквирили је као прилику да своју бирачку базу оснаже и прошире пред наступајуће парламентарне изборе. Поготово су појачавали одбијање и бескомпромисност према предлозима ка смањивању CO2 емисија кроз систем ограничи и тргуј, који су постали „полигон за тестирање колико је члан доследан принципима партије“ (Lerer, 2009). То што демократе (тада са већином у оба дома) нису разматрале захтеве за саслушања климатолога након Клајметгејта као основане, републиканци у Комитету за надзор и одговорност описали су као „остала питања игнорисана од стране Већине, на упите Мањине“ (U.S. House of Representatives, 2014: 28). Клајметгејт су представљали као чврст доказ да естаблишмент и научници раде заједно, са истим циљем, ка истим политичким мерама. Због тога чак и фундаменталну науку која проучава климатске промене нису третирали као област људског стваралаштва у коме је могуће остварити увиде независне од политике. Штавише, представљаће је као опортунитетну делатност која потпада под, тада већински, политички спектар администрације Демократа. Сходно томе ће Комитет за надзор и одговорност, а поготово његов председавајући Дарел Иса (Darrell Issa), међу првима званично изјавити да

сведочимо „политизацији науке“ од стране „већине“ (Sheppard, 2010). Односно, опозиција ће оптужити власт да политизује науку.

Комитет је и пре афере, током половине прве године Обаиног мандата, објавио извештај да Агенција за заштиту животне средине „политизује науку“ тако што искључује различита мишљења у виду „ограниченог доприноса особља, потискивања неслагања, као и могућег кажњавања оних који оспоравају еколошку агенду администрације“ (U.S. House of Representatives, 2009: 13). Сматрали су да Агенција, као део Обаине администрације, не омогућава једнак третман онима који не мисле да су климатске промене велика претња. Према њима, Агенција је на тај начин политизовала науку у своју корист јер је бирала ауторитете које је слушала и које ће слушати, а одбацивала друге. Након афере, исти Комитет опет је оптужио Агенцију да је вршила „политизацију науке током Клајметгејта“ тако што је слушала „лошу науку како би креирала лоша правила“ (U.S. House of Representatives, 2014: 28). У извештају се наводи да је Агенција „бирала своју политичку агенду“ о климатским променама пре него „утемељену науку“, да би израдила прописе и оправдала политике штетне по економски раст и отварање нових радних места (Ibidem: 96). Аргумент за то је био пример контроверзне калкулације емисија метана на локацијама за производњу природног гаса, као покушај администрације да „ограничи индустрију природног гаса и праксу хидрауличног бушења“ (Ibidem). У те сврхе је имејл афера, која по републиканским званичницима пружа увид колико је наука о климатским променама „лоша“ (с обзиром на то да су коришћени „трикови“ и „манипулације подацима“), послужила као доказ да научним упозорењима не треба веровати, или барем не у потпуности. Предложене политичке мере засноване на „њиховој науци“ стога нису утемељене и треба их одбацити.

Дарел Иса доводио је у питање чак и кредибилитет научника и науке о клими изјавама да неће прихватити ништа што је „коначно одлучено“ (settled) јер, „...сетимо се да је током 1970их Хансен причао о 'глобалном хлађењу', због чега „наука треба увек да буде пуна скептика“, а он ће се „побринуту да се скептици увек чују“ (Goode, 2010). Премда је „веровао да смо у циклусу загревања“, истицао је да „нема довољно знања о томе колико заиста доприносимо, колико долази из других извора и колико мале промене у океану могу или не морају бити корисне, или штетне“, због чега „жели поштен научни процес“ (Ibidem). Другим речима, они који се професионално нису бавили науком почели су да оспоравају проминентним научницима ваљаност научног рада и доприноса. Али не само то. Научни скептицизам, као део формулације научно истраживачког проблема, почели су да изједначавају са лаичким скептицизмом у коме „све устаљено ваља преиспитати“ (више у следећем потпоглављу). То изједначавање имаће далекосежне последице по улогу науке у дрштву јер ће кроз наредних неколико година све више Американаца одбацивати идеју да постоји било каква суштинска разлика између знања која поседују експерти и лаици (Nicols, 2017). Такође, једно од демократских начела политичког избора, да „сва мишљења имају једнаку вредност“, пренеће се у контекст разумевања научног истраживања и постигнућа (Ibidem). Шон Ото чак сматра да смо сведоци „рата против науке“, који се базира на распрострањајућој игнорантности и истрајава упркос прегршта научних доказа. Друштвено-политичке последице су такве да лаици постају „изразито онемогућени да разлуче знање и мишљење“ (Otto, 2016). Ова динамика биће све видљивија у даљој трајекторији дебате о климатским променама, а досегнути врхунац током пандемије 2020. године када ће се укрстити са питањем вакцинације против корона вируса.

До сада је на бројним примерима документована и истражена антиеколошка оријентација Републиканске партије у САД од управе Роналда Регана до данас, те овај рад не улази у ту

расправу (Dunlap, Xiao and McCright, 2001; Dunlap and McCright, 2008)³⁴. Међутим, питање климатских промена, блиско, али опет различито и у много чему јединствено политичко питање, имало је истакнуте заговорнике у оквиру Републиканске партије све до афере Клајметгејт. Пре свих кроз председничког кандидата Џона Мекејна који је покушавао да балансира скептичне гласове и спречи да антинаучно становиште постане централна идејна вертикала странке. Али, око 2008. године почело је управо то да се дешава, да би након сајбер напада и преузимања приватне преписке климатолога отпочео раширен и систематичан напад на науку и интегритет научника. Премда нису установљени прекршаји, афера ће се сецирати у годинама које долазе, а растући конзервативни медијски притисак константно гурати прозване научнике у дефанзиву. Небројено пута ће се поново чути да је наука „политизована“, а научници преносиоци „алармистичке“, „апокалиптичне“, „намештене“ агенде. Покушај дискредитовања њиховог ауторитета користиће се као политичка тактика оспоравања валидности мера да се адресирају климатске промене. Биће и све мање изводљиво будућим републиканским кандидатима да граде политичку платформу ка двопартијском конзензусу за неопходне опсежне јавне политике (Davenport and Lipton, 2017). Односно у годинама које су уследиле, такав републикански кандидат тешко је могао да „преживи“, тј. да се одржи у политичком смислу.

Клајметгејт је стога догађај који је важан за сагледавање антагонизујућег вишегласја на нивоу званичне, репрезентативне изборне демократије. Али није довољно само да се изолује, анализира и кроз њега објасни целина овог сложеног процеса. Он је тек епизода која нам помаже да у накнадној реконструкцији савремене историје извршимо периодизацију у којој је дебата о климатским променама имала потенцијал да оде у политичком смеру који ради на снажењу глобалног климатског дијалога, а због чега није. Да бисмо разумели како је баш овај догађај имао феноменолошки значај, а не неки други, пресудно је важно анализирати деловање, утицај и ефекте бројних тинк-тенк организација које формирају робустан контрапокрет за климатске промене. Контрапокрет је једнако важан актер у климатској арени колико и научници и истакнути политичари. Оформљен од самог почетка научно-политичког консензуса, неуморно и предано ради као његов противник, дисеминујући скептицизам према научним методама и налазима о климатским променама. У много чему је и најзаслужнија политичка снага због које је Клајметгејт остао упамћен као „афера“, услед чега изискује посебну анализу у оквиру климатске дебате.

3.2. Скептицизам и контрапокрет за климатске промене

Објашњења која нападају научни консензус о антропогеним климатским променама остварила су толико значајну присутност од почетка 21. века да су, од иницијалне поруге и исмевања, стекла статус потентне политичке идеологије. Рецепт којим се дискредитују климатске промене све више може да се очита и у осталим расправама од општег интереса попут јавног здравља, урбанистичког развоја, технолошких иновација, будућности пољопривреде, итд. Понудити објашњење духа времена у којем живимо (*Zeitgeist*), подухват који обичном човеку треба да омогући разумевање света које га окружује, био је за Хегела највећи и најплеменитији допринос којег просвећени и обазриви филозоф може да оствари тек на врхунцу свог истовремено аналитичког и духовног развоја. Данас пак, на примеру климатске дебате можемо да увидимо како је једно питање од општег интереса, које је изисковало деценије исцрпних

³⁴ Премда је до 1970их неколико аутора тврдило да нема значајних партијских разлика у еколошким ставовима међу америчком публиком, те да је тај избор пре био разрешаван на линији „велика влада“ или „јак приватни сектор“ (више у: Buttell and Flinn, 1976).

научних каријера, еволуирало у питање које са значајним домаћајем објашњавају не само научници са десетинама хиљада сати проведених у материји, већ потпуни лаици без задршке према опасним објашњењима. Често ови други нуде ни мање ни више него објашњење духа времена у којем живимо, комбинујући гласине, конспиративне теорије и „своје чињенице“. Такви лаички, површни и ненаучни јавни говори и наступи постали су брендирани као критичко мишљење скептика.

Научни скептицизам у процесу научног истраживања представља позитивну и нужну фазу током које се предузима исцрпно испитивање доказа, података или тврдњи, у било ком облику, који се не слажу или су контрадикторни са прелиминарном интерпретацијом предмета истраживања или посматране појаве. Тврдње које противрече прелиминарној интерпретацији стога треба подвргнути ригорозној и систематичној евалуацији, а потом понудити доказе или објашњења којима се оповргавају и чиме прелиминарна интерпретација постаје финално кредибилна. Чувени климатолог Хансен сматра да је научни скептицизам као такав незаобилазна фаза да би истраживач био сигуран да „не заваља самог себе“ (Hansen, 2009:11). Ова фаза је стога нужни корективни механизам научног процеса. Са друге стране, често употребљавани концепти „климатског скептицизма“ и „климатског скептика“ тј. особе која га усваја и/или примењује, дају скептицизму сасвим другачије значење. Односе се на „прилично конзистентну фамилију аргумената и скупа појединаца“ који одбијају, негирају, или доводе у сумњу мејнстрим или ортодоксну тезу да се глобална клима мења као последица људског деловања, те да ова мега промена изузетно утиче на животну средину и становништво (Van Rensburg, 2015). Концепте стога прожима снажна негативна конотација будући да је неприхватање мејнстрим тезе интелектуално неодобравајућа позиција пред највишим научним ауторитетима, односно националним научним асоцијацијама и међународним научним телима. Аутор Одеро чак сматра да истакнуте појединце који заговарају и шире климатски скептицизам одликује „дубоко интелектуално непоштење“ (Audureau, 2023).

Али шта ако не тежите да своју позицију заступате пред научним ауторитетима, већ неким другим, рецимо политичким? На пример, како се одредити између дијаметралних оцена академских стручњака који дебатују уколико и сами немате докторат у области? С тим у вези илустративне примере даје Џејмс Хансен о динамици која га је затекла у Бушовој Радној групи за климу 2001. године, у коју су били позвани да образложе ефекте климатских промена он и атмосферски физичар Ричард Линдзен (Richard Lindzen), професор на МИТ универзитету и нашироко познати климатски скептик. Линдзенов наступ, испуњен деконтекстуализованим графиконима који су наглашавали могуће грешке у мерењима, локална посматрања температурних осцилација, као и „мотиве“ научника са „алармистичким изјавама“, наишао је на опште одушевљење чланова Кабинета и одобравање потпредседника Дика Чејнија (Hansen, 2009: 14-16). Хансен објашњава да су научници који су пратили Линдзена били добро упознати са његовим климатским скептицизмом о посматраном глобалном загревању, климатској сензитивности, повратној спрези водене паре, итд., те да би он иначе био принуђен да са таквим позицијама буде у дефанзиви пред Академијом наука. Међутим, пита се Хансен, на којим ће основама „...представници кабинета разлучити између академика са супротстављеним мишљењима?“ (Ibidem: 14). Управо у овом међупростору лежи мобилишући потенцијал климатског скептицизма, као интегрални део идеологије која успешно ради на спречавању одлучне климатске акције.

Климатски скептицизам има широк дијапазон појавности, од истрајних догматских до флуидних интерпретација које мењају садржај током времена. Сеже од потпуног негирања климатских промена, тврдњи да је на делу глобално хлађење, да се планета загрева услед природне варијабилности, до оспоравања узрока, тачности научних процена и ефикасности мера. Објављује се и све више истраживања која детаљније сецирају форме у којима се

испољава, те је данас могуће разлучити нпр. скептицизам у виду необуђености у научни консензус од неверице или игнорантности према разорним климатским последицама изван личног искуства, преко „процесног“ и „манихејског“ скептицизма којима се доводи у питање легитимитет оних који предлажу мере, до „дислоцираног алтруизма“ и „шовинизма социјалне помоћи“ према климатским избеглицама, те „научног присиљавања“ и „ексклузивизма науке“ (више у: Haltinner and Sarathchandra, 2021; Hilmar, 2025). Када ове представе постану значајне идеје које симпатизира и/или прихвата већи број људи, климатски скептицизам се веома тешко сузбија с обзиром на то да настаје и учвршћује се кроз међуигру структурних сила и психологије појединца (Hornsey and Lewandowsky, 2022). Док ће о психолошким аспектима бити више речи у наредном потпоглављу које се односи на онтолошко-епистемолошку дилему, овде ћемо се фокусирати на контрапокрет за климатске промене који је, као структурни покретач климатског скептицизма, „спуштао“ ову идеологију на ниво уверења и одлучивања појединаца.

Већ је било речи о томе да контрапокрет постоји од самог почетка научно-политичког дијалога о антропогеним климатским променама, те да је био један од кључних актера Бушовог одбијања Кјото протокола. Историчари Орескес и Коунвеј трасирали су настанак, ширење и политички утицај климатског скептицизма у САД и установили да су тактике напада на науку потпуно преузете из медијских кампања дуванске индустрије, која је упошљавала научнике да контрирају научно доказаним чињеницама да дувански дим изазива рак плућа. При томе су не само у целости преузете методе напада, већ су у оба случаја упослени и исти људи – између осталих, пензионисани физичари Фред Сингер (Fred Singer), Фредрик Зајц (S. Fredrick Seitz) и Бил Ниренберг (William Nierenberg), познати „вундеркиндер“ Хладног рата.

„Дуванска стратегија“ напада на климатологију (Tobacco strategy) ослањала се на еминентне научнике са креденцијалима и именима познатим Белој кући (Зајц је радио на конструисању атомске бомбе, а потом био председник Америчке академије наука, Ниренберг такође радио на „пројекту Менхетн“, Сингер ракетни научник који је управљао развојем сателита за посматрање Земље, а Едвард Телер као „отац“ хидрогенске бомбе потом је био ватрени противник еколошког покрета). У питању су признати, кредибилни физичари, али без експертизе у питањима јавног здравља или климатских промена, чије су извештаје и новинске чланке у којима нападају научни консензус даље промовисали либертаријански институти спонзорисани од стране фосилне индустрије попут „Като“ (Cato), Хартленд (Heartland), Џорџ Маршал (George C. Marshal), Чарлс Кох фондације (Charls), и бројни други. Додатно, били су екстремно „јастребовски“ настројени, у свему видели совјетску претњу и опасност по амерички начин живота и идеју „слободног тржишта“ (Oreskes and Conway, 2010: 10-65). Посредством њих, стратегија фосилне индустрије се од 1980их састојала у нападу на каузалност климатских промена, негирање CO₂ утицаја уз наглашавање осталих фактора који утичу на климатску сензитивност попут Сунца и вулкана, те одлагање деловања саветима да је потребно „више истраживања како бисмо поуздано знали“. Оно што је круцијално важно за климатску дебату јесте да су ове тврдње износили научници, али оне нису биле научне, а поготово нису научно рецензоване. Међутим, широј јавности ће та кључна разлика бити не само неважна, већ потпуно замагљена обиљем дезинформација и лажних вести.

Маркетиншке архитекте фосилног сектора („трговци сумњом“ како их зову Орескес и Коунвеј) позивали су се на медијску „доктрину поштења“ (Fairness doctrine) и њоме приморавали новинаре, са и без експертизе за научно извештавање, да о климатском скептицизму извештавају као „другој страни“ јавне дебате. Њихова главна намера била је да стварају привид у јавности како о антропогеном каузалитету постоји дебата, тј. контроверза са два мишљења којима треба обезбедити једнак простор у извештавању. Једнакост у извештавању, или новинарски баланс према обема странама (које се примењује за јавне

политике у двопартијским системима, а не у етаблираној фундаменталној науци коју карактерише владајућа парадигма), манифестовало се кроз давање једнаке тежине (*equal weight*) аргументима скептика и научног консензуса уместо давања праве тежине (*accurate weight*) њиховим интерпретацијама (Ibidem: 19).

Физичари контрапокрета били су истакнути научни консултанти у Регановој администрацији и утицали на креирање Стратешке одбрамбене иницијативе, истраживачког програма за војне намене популарно називаног „ратови звезда“. Потом их је Буш старији називао „моји научници“, да би њихови антиеколошки и антиклиматски аргументи преживљавали до данас на крајње десним сајтовима на интернету, подкастима, чак и у Конгресу (Ibidem: 8). Утабали су пут раширеној мрежи тинк-тенкова који су формирали политички моћан климатски контрапокрет који је током и након Клајметгејт афере забележио највећу видљивост у јавној сфери. Догађај је у том смислу послужио актерима контрапокрета као прилика да отпочну систематске нападе на климатологе поименце, упошљавањем *ad hominem* стратегије како би окаљали њихов јавни имиџ.

Климатолог који је од тада вероватно био најжешћа мета напада скептика, чија је фотографија објављивана на нео-нацистичким сајтовима и који је потом дуго добијао претње смрћу је Мајкл Ман, професор Пен универзитета. До избијања афере био је светски познат по објављивању са сарадницима једне од најважнијих студија које доказују антропогено глобално загревање (чувени графикон „хокејашког штапа“), која је потом уврштена у ИРСС извештај. Премда је био оркестрирано нападан од скептика за своја истраживања и пре имејл афере,³⁵ након ње постаје „најомраженији климатски научник у САД“ (Banerjee, 2013). Између осталог, о њему су скептици писали да истражује „Маново глобално загревање“ (Mann-made, not man-made), предузима „палео-френологију“, „кува књиге“, чак и да је „сексуални преступник“ (Fischer, 2010; McIntyre, 2010; Goldenberg, 2012). Колико је био медијски и политички горућа тема говори кампања, покренута од стране републиканског државног тужиоца Вирџиније Кена Кучинелија (Ken Cuccinelli), која је обухватила осам криминално-истражних одбора са намером да Мана „лиши академских креденцијала“ 2010. године (McKie, 2012). На то је 800 научника Вирџиније послало протестно писмо Кучинелију да су му намере „транспарентно политичке“ и дизајниране за потребе застрашивања. Такође је и 255 научника Националне академије, укључујући 11 нобеловаца, објавило писмо у часопису *Science* жалећи се на третман коме су изложени климатски научници и упозоравајући на шире последице које се преливају на целокупну научну заједницу (House Hearing, 111 Congress). Ман је потом о овом искуству писао као преживљавању „Серенгети стратегије“ контрапокрета, односно да је тенденциозно нападан лично и као упозорење другима, а не у скупу шире научне заједнице или консензуса, попут „лавова који издвоје плен из крда да би се потом окомили на њега“ (Mann, 2012: ch.11).

Ипак, сви одбори су Мана ослободили оптужби, као и осталих 16 научника према којима су покренути засебни истражни процеси под налогом републиканског сенатора Инхофа (James Inhofe). Нигде није уочен научни пропуст који доводи у питање чврст консензус о антропогеним климатским променама. Одвојена истрага коју је покренуо Универзитет Источне Англије закључила је да није пронађено било шта спорно у радовима, иако јесте у „одређеним понашањима појединих научника“ када су одбијали „разумне захтеве за информацијама“, на моменте „били дефанзивни и непредусретљиви“, те због тога испољили неодговарајући степен академске отворености (Sheppard, 2011). Али, иако је имејл афера осветлила широј јавности да је научна потрага неретко збркан посао који укључује мноштво

³⁵ Дуги низ година посебно га је нападао на свом блогу “Climate Audit” пензионисани рударски стручњак и чувени скептик Стивен Мекинтајер (Steven McIntyre), који је чак и објавио коауторски рад 2003. године у престижном часопису *Geophysical Research Letters* да хокејашки штап није ништа информативнији о далекој климатској прошлости од „табеле насумичних бројева“ (Sheppard, 2011).

препирки, оговарања и сујета, којих уосталом има у сваком радном колективу па и научном, успела је да генерише јавну контроверзу о климатским променама. Дакле контроверза у јавности око питања које то није у науци. Ендрју Ревкин је ову динамику описао као „асиметрично ратовање“ с обзиром на то да је наука предузела огроман подухват кроз компликоване деценијске студије да би доказала да се планета загрева због људских активности, а све што контраши треба да ураде је „да створе сумњу“ (Ibidem). Поврх тога ће наредни покушаји адресирања, оповргавања или разградње ове контроверзе наликовати на сизифовски посао јер ће, попут истраживачима дезинформација добро познатог „Брендолинијевог закона“, доказивање апсурдности климатског скептицизма изискивати драстично више времена и енергије него његово произвођење (Audureau, 2023).

Премда се афера окончала у кривично-процесном правном смислу, у политичком се захуктала. Још док је против Мана спровођена истрага, затрпаван је захтевима за увид у информације од јавног значаја од стране утицајних, приватно-финансираних тинк-тенк организација попут „Като“ (Cato), „Хартленд“ (Heartland), „Америчког предузетничког института“ (American Enterprise Institute), и „Американаца за просперитет“ (Americans for Prosperity), познатих представника контрапокрета са мисијом блокирања климатске акције (McKie, 2012). Овај контрапокрет, заједно са још 87 истражених тинк-тенкова у САД, добијао је у периоду од 2003-2010. године преко 900 милиона долара годишње у виду „филантропске подршке“ од стране конзервативних фондација за негирање и дисторзију науке о клими (Brulle, 2014:681)³⁶. Њихова карактеристика је да су нарочито реактивни на екстерне догађаје у којима се наглашава неопходност климатске акције (нпр. након објављивања Ал Горовог документарца „Незгодна истина“ или пред велике климатске самите) (Busch and Judick, 2021).

Анализом преко 16 хиљада текстова представника контрапокрета утврђено је да су у периоду од 2008-2013. године успели да на организован начин увећају дискусије о несигурностима у науку (Ibidem). Симптоматично је да је након 2009. године постало све теже пратити порекло новца ових организација јер је уочен тренд да им се извори финансирања анонимизују посредством „фондација усмерених ка донатору“ (donor directed/donor advised foundations) (Brulle, 2014: 685-689). Ова специфична врста приватног филантропског рачуна потом не подлеже америчким законским обавезама да све донације учине транспарентним. Док са једне стране донатор осигурава пореске олакшице, са друге организација не мора да открива јавности која све средства финансирају њен рад. На тај начин је амерички контрапокрет проширио своје делатности и на умрежавање са сродним тинк-тенковима у другим државама током протекле деценије (Rauscher, 2023). Обелодањени су подаци (мада не у целости због анонимизованог рачуна) о њиховом финансирању британских института наклоњених торијевцима, чијих је „више десетина“ чланова потом упослено у влади Бориса Џонсона (Bychawski, 2022). Установљене су и блиске везе америчког Хартленд института са немачким тинк-тенком „EIKE“, који је учествовао у саслушањима у Бундестагу о климатској науци на позив партије нове деснице AfD (Alternative für Deutschland) (Hornsey and Lewandowsky, 2022). Задатак ЕИКЕ био је да формира „контра-публику“ стварањем привида научне дебате помоћу „друге школе експертских“ мишљења (Ibidem). Анализа њихових

³⁶ Конзервативне организације које су у укупном уделу највише спонзорисале климатски скептицизам у овом периоду су редом: Поверенички фонд/Донаторски капитални фонд (Donors Trust/Donors Capital Fund) 14%, подружнице Скаифе (Scaife Affiliated Foundations) 7%, Фондација Линда и Хери Бредлија (Lynde and Harry Bradley Foundation) 5%, подружнице браће Кох (Koch Affiliated Foundations) 5%, Добротворна фондација Хауард (Howard Charitable Foundation) 4%, Фондација Џона Вилијама Поупа (John William Pope Foundation) 4%, Џона Темплтона (John Templeton Foundation) 4%, Сирл труст за слободу (Searle Freedom Trust) 4%, итд. Више детаља на: Brulle, 2014: 685-689, за поновљена истраживања у периоду 2003-2018. видети Brulle, Hall, Loy, et al., 2021.

објављених текстова у периоду од 2015-2018. године указала је на конзистентно умањење значаја поруке научника и њиховог ауторитета.

Фондације које су инвестирале велика финансијска средства у сврхе негирања климатских промена и одлагања декарбонизацијских напора, имају дуге историјате подржавања конзервативних јавних политика и идеја у САД. Њихова милијардерска портфолија нису изграђена само на експлоатацији, рафинисању и инвестирању у нафту (попут оних браће Кох, или породице Скаифе), већ и правима интелектуалне својине у области индустрије (браћа Бредли), нутриционизма (Алан Хауард), фармације (Сирл труст за слободу), чак и методом „контрашког банкарског инвестирања“ (Џон Темплтон). Тиме оформљују лабаву и широку коалицију бизниса којима су, како многи од њих наводе у својим оснивачким циљевима, заједничке идеје минималне државе, слободног тржишта и индивидуалне слободе и одговорности. Бранећи такву своју позицију, онда је према њима научно-политички консензус, тј. научна основа за пропорционално, неопходно, робусно политичко адресирање климатских промена, аргументација која иде у прилог „великој влади“, регулисању тржишта и тиме колективизацији и нападу на личне слободе. Уколико се решење неког проблема види у великој држави, а не слободном тржишту, онда је сам тај проблем оно што угрожава виталне пословне интересе и основне вредности ових фондација и интересних група. Аутор Коломб сходно томе пружа разумевање да је раширени климатски скептицизам производ који је настао у судару „две Америке“ у САД. Једна је „корпоративна“ и заговара бескомпромисну либертаријанску економију слободног тржишта и минималну државу, док друга представља федералну владу са тежњом да послове ове прве регулише и стави под контролу (Collomb, 2014: 4-5).

Донатори са јаким фосилним интересима настоје да остваре свој утицај у пољу званичне партијске политике, али и у „срцима и умовима“ широке базе бирача чије преференције онда кандидати за извршне и законодавне функције не би могли да занемаре. С тим у вези је нарочито издашно финансирана предизборна кампања за Конгрес 2009. године, када је требало да се усвоји Акт о систему ограничи и тргуј. Тада је новац фосилног сектора досегао до представника обе партије, али ипак доминантно већински до републиканске. Да би током председничких избора 2012. године била уочена највећа диспропорција у партијском финансирању од стране фосилне индустрије, када је у истом периоду донирано кампањи Мита Ромнија 4.763.934 америчких долара наспрам 710.277 Бараку Обама (Ibidem: 3).

Но, остваривање ексклузивних интереса путем финансијских доприноса актуелном креирању политика досада је подробно истражен феномен у политичким наукама. Оно што је у извесном смислу новина јесте да је климатски скептицизам, који се налази у самом средишту отпора богате нафтне елите према угљеничном опорезивању, наишао на одобравање широке масе људи различитих класа, раса, година и нивоа образовања и то „од Аустралије до Хондураса“ (Hornsey and Lewandowsky, 2022). Другим речима, усмерене су преференције широког скупа гласача у правцу прилично уских фосилних интереса. Због тога се о овим финансијским ресурсима, који успевају да инкрементално измене афинитете који се иначе дуго стварају и споро мењају, често пише као „мрачном“ (dark money), „прљавом новцу треће партије“ (third-party dirty money) и „конзервативној мега-филантропији“ (Perkins, 2022; Noor, 2023; Brulle, 2014: 693; US Senate Dems, 2020: 199-214; Rauscher, 2023). А бројни аутори издвајају управо приватне конзервативне фондације и појединце који стоје иза њих као структурну силу која је у највећој мери, најдуже и на најконзистентнији начин подстицала и подстиче различите појавне облике климатског скептицизма (Fischer, 2013). Такође, целокупан контрапокрет од фондација до тинк-тенкова, у врло кратком периоду развио се у моћну политичку снагу која је америчку политику значајно померила удесно (Dunlap and McCright 2015: 304-305). У наредном периоду ће стога постати императив за политичке и

остале јавне заговорнике климатске акције, попут бројних америчких универзитета, да се дистанцирају од извора финансирања или добротворних прилога који имају везе са фосилним горивима.³⁷

Током друге деценије 21. века, истраживања заснована на екстензивним мета-анализама показала су да су управо вредносно-вођене идеологије предсказатељи или предиктори који у највећој мери утичу на људе да прихвате или реалност антропогених климатских промена, или климатски скептицизам (Hornsey and Lewandowsky, 2022). То онда значи да одлуке о овом питању неће зависити у највећој мери од нечијег нивоа образовања, самопријављене научне писмености, нити непосредних личних искустава са екстремним временским приликама. Већ, нпр. од позиционирања појединца по питању индивидуалних слобода у односу на интересе колектива (при чему је уочена негативна асоцијација између приоритизовања индивидуалних слобода и климатских промена), толеранције према статусу и хијерархијама моћи, те уверења у неповредивост слободног тржишта (Ibidem). Ови налази стога показују да је контрапокрет успео да приволи „срца и умове“ бирача за своје основне вредносне циљеве. Последице су успели да уоквири митигацију климатских промена као „велику владу“ која ограничава слободе појединаца и бизниса, те да такво уоквирење интернализује значајан број популације. У том смислу, поделе које се генеришу у дебати о климатским променама постоје у многим формама (неке ћемо обрадити кроз онтолошко-епистемолошку и економско-еколошку дилему), указују на постојећа друштвена цепања, али такође стварају и нова.

Друштвене поделе за које се сматра да су у државама зависним од фосилних горива једне од најдубљих формирају се око политичког идентитета, односно политичке оријентације (Ibidem; Jylhä, 2016: 76). Подаци из различитих држава указују да је међу политички конзервативним и/или крајње-десно оријентисаним појединцима евидентан виши степен негирања климатских промена уопште, или негирања шта је њихов главни покретач (људске активности), у односу на либералне и/или лево оријентисане сународнике (Jylhä, 2016: 76-77; McCright et al., 2016: 338-340). Из тих разлога је за разумевање популарности климатског скептицизма, идеологије потекле од малобројне елите, незаобилазно објашњавање специфичног политичког контекста у којем се овај процес одвија. Политички контекст, у коме је унапред описани контрапокрет успео да усмери преференције значајног броја грађана, карактерише стрмо узлазни тренд поларизације и политизације. Научно-политички дијалог креће се у два смера, ка даљем грађењу консензуса за акцију, и даљем климатском скептицизму. Штавише, анимозитет између ова два пола толико је дубок да нагриза и угрожава стабилно функционисање изборне демократије. Анимозитет према „другој страни“, извире из досада најизраженије афективне поларизације друштва по политичким линијама. Постоје и истраживања која показују да је дискриминација заснована на партијској припадности постала током друге деценије 21. века толико снажна да превазилази дискриминацију базирану на раси, односно најстарији и најдубљи расцеп у америчком друштву (Iyengar and Westwood, 2015: 695-701; Iyengar, Lelkes et al., 2019).

Истраживања јавног мњења указују на велику фрагментацију политичког простора у САД и ЕУ, најизраженију у протекле четири деценије. Политички јаз онда уопштено постаје друштвени и почиње да генерише веће сукобљавање него остале ушанчене социјалне поделе попут расних, класних, родних, религијских. Аутори Ијенгар и Вествуд сматрају да је то због тога што, за разлику од потоњих социјалних подела за које су дуго година успостављане норме које инхибирају дискриминацију (премда и даље постоје, нарочито у симболичком облику,

³⁷ До 2023. године је преко стотину америчких универзитета (нпр. Бостон, Колумбија, Корнел, Харвард, Џорџтаун) примењивало „фосилно дезинвестирање“, односно управљачки приступ умањењу, одбијању или удаљавању од донација компанија које су повезане са експлоатацијом угља, нафте и гаса (више у: Castillo, 2023).

знатно су умањене у домену јавног живота у односу на раније периоде), не постоје слични механизми ограничавања дискриминације и напада заснованих на партијској припадности. У одсуству таквих норми не постоје додатни институционални или друштвени филтери који би спречили политичке представнике да истичу свој антагонизам и дискриминаторан однос према политичким актерима, или симпатизерима супротне партије. Поготово у времену „поликризе“, тј. криза које интерагују, почињу да се преплићу и међусобно оснажују, што је отпочело финансијском кризом 2008. године, продубљено мигрантском, климатском, здравственом, одмрзнутим етничким сукобима, све до свеопште политичке кризе односно генералног пада поверања у демократске институције. Анализа реторике и акција политичких лидера у САД илуструје да је све исплативија и „прикладнија“ политичка тактика која се базира на непријатељству и дискриминацији ка супротној политичкој групи (Iyengar and Westwood, 2015: 690). При томе је природа дискриминације у већој мери заснована на антагонизму ка споља (outgroup antagonism), него фаворизовању своје групе (ingroup favoritism). Пракса је постала раширена до мере да партијско сигнализирање значајно утиче на доношење одлука које су и изван политике (нпр. избор партнера, или тимског саиграча). Емпиријски је показано да је поларизација друштва по партијским линијама постала изразито „имплицитно афективна“. Другим речима, непријатељско осећање за припаднике супротне странке постало је укотвљено и аутоматско у „умовима гласача“ (Ibidem).

Пошто поуздано можемо да трасирамо да је од америчких председничких избора 2008. године адресирање климатских промена „сврстано“ у редове политика Демократске странке, драматичан пораст афективности гласача према представницима и јавним политикама супротне партије преноси се и на саму тему климатских промена. Због тога она постаје у већој мери него раније заговарана или нападана са афективних позиција. Такође, за разлику од осталих политика Демократске странке у САД, јавне кампање контрапокрета које су шириле климатски скептицизам учиниле су дебату о климатским променама у много чему специфичном и јединственом. Велика поларизација друштва која се манифестује у бројним друштвено-политичким питањима, па тако и у климатским променама, открива барем две наизглед непомирљиве групе. У наставку анализирамо подвајања међу грађанима на нивоу индивидуалног одлучивања, које сеже од заговарања неопходности да се адресирају климатске промене, до потпуног негирања да се оне дешавају.

3.3. Онтолошко – епистемолошка дилема у оквиру дебате о климатским променама

Политизовање климатских промена можемо да уочимо још од самог почетка научно-политичког дијалога, а поуздано пратимо од Клајметгејт афере и дотада највећег домашаја контрапокрета за климатске промене. Именоване су за политичко питање, постале предметом политичких радњи и око њих је уочљива јавна контроверза која у многим изборним демократијама дели заједнице на групе које би да их адресирају и противнике. Ове групе често изазивају моћ или ауторитет супротне стране и у овом делу рада бавићу се њиховим међусобно супротстављајућим уоквирењима климатских промена. Уоквирења имају улогу у посредовању и сажимању шта конституише доказ њиховог аргумента, било да верују или не у климатске промене, или се разилазе по правцима предложених решења. Ове велике групе, које представљају два пола климатске дебате унутар једне политичке заједнице, подводим под збирни концепт онтолошко-епистемолошке дилеме.³⁸ Стога ћу прво укратко образложити шта

³⁸ Начин на који обрађујем концепт дилеме и употребљавам кроз онтолошко-епистемолошку, економско-еколошку и национално-глобалну дилему у докторату, именovala сам и делимично увела и представила у раду: Framing the Climate Change Debate: A Multilevel Analysis (Vojvodić, 2023).

подразумевам под дилемом, како ћу је употребити у раду и у каквој је вези са концептом парадокса.

У политичким системима неретко се дешава да ефекти јавних политика буду сасвим супротни почетним намерама или проценама које су имали њихови креатори или доносиоци одлука. Аутори друштвених наука обично описују такве ефекте, манифестоване контра-очекивано или контра-интуитивно почетним претпоставкама, као „парадоксалне“ (Beahrs, 1992: 755-756). Парадокси проистичу из логике у оквиру филозофије и односе се на исказе који у себи интегришу противречне тврдње. Није једноставно донети суд о њиховој истинитости или исправности (у том смислу је често употребљаван парадокс лажљивца који датира још из античке Грчке: ја сам лажов или ја лажем). У друштвеним наукама форма парадокса дозвољава да се обухвате контрадикторни, али нераскидиво увезани елементи који делују „логично када их изолујемо, док апсурдно и ирационално када се појављују симултано“ (Lewis, 2000: 76, цитат преузет из: Ofori-Dankwa and Julian, 2004: 1451). Друштвени парадокси онда нису стриктно логичко-филозофски, а у много чему су лабавији. Уместо логичких контрадикција, друштвени износе на површину и осветљавају тензије и супротстављености међу наизглед некомпатибилним позицијама (Scott Poole and Van De Ven, 1989: 562). Такође, за разлику од логичких парадокса, који се формулишу и постоје у ванвременској и ванпросторној апстракцији, друштвени се непосредно тичу стварног света због чега су подложни његовим материјалним, временским и просторним ограничењима (Ibidem: 565). Ова специфично апстрактна форма размишљања о друштвеном животу тиме пружа могућност за опсежну анализу и увиде у његова дубља и теже уочљива или доступна својства, стања, процесе, појаве или догађаје.³⁹ Због тог квалитета сматра се корисном пречицом за демонстрирање дијалектике друштвеног истраживања (Fredericks and Miller, 1990: 347). Другим речима, форма парадокса показује се корисном за визуализовање тензија и супротности између кредибилно утемељених и добро промишљених алтернативних објашњења истог феномена (Scott Poole and Van De Ven, 1989: 565). Неки аутори су и мишљења да укључивање парадокса у истраживачке дисциплине помаже да оне „сазревају“ (Ofori-Dankwa and Julian, 2004: 1452), док њихово искључивање доводи до „трениране некомпетентности“ истраживача да призна аспекте које није покрио/ла својом теоријом (Scott Poole and Van De Ven, 1989: 563).

Са тим у вези, аутори Скот Пул и Ван де Вен тврде да су савремене друштвене науке усмереније у правцу грађења теорија које су конзистентне и кохерентне изнутра и које пружају детаљнији увид у одређене и ограничене студије случаја, у односу на оне које се фокусирају на опречности. Према њима, друштвене науке временом постају све више „пристрасне према конзистентности модела“, путем којих се вишезначној стварности приступа коначно-оцртаним, интерно-конзистентним тврдњама (Scott Poole and Van De Ven, 1989: 563). Добра теорија је онда, по дефиницији, ограничена и приближно прецизна слика посматраног проблема, али која не би испунила критеријум парсимоније уколико би тежила да покрије све. Тиме је прецизно исцртана, интерно конзистентна и елегантна теорија суштински непотпуна да обухвати вишеструке и контрадикторне аспекте стварности, који се испољавају кроз бројне тензије и опречности (Ibidem: 562-563). Са друге стране, истраживање и разумевање парадокса омогућује да се сагледају међусобно тензичне политике, теоријски супротстављене претпоставке, али и ситуације у којима се исти проблем артикулише на фундаментално другачији начин. Форма парадокса тиме може и нама истраживачима повратно указати на сопствене недоследности у логици и претпоставкама (Ibidem: 564).

³⁹ Вил Дјурант је на пример из тог угла анализирао Шекспирова дела тврдећи да су: „...најстварније оне креације које се само чине противречним услед своје сложености. Лир је окрутан, затим нежан, Хамлет промишљен и плаховит, колебљив и одважан“ (Почетак доба разума, 2004: 105).

Када је тема климатских промена у питању, примера парадокса у друштвеним наукама има на претек. Скот Хамилтон запажа да човечанство мора заштити себе у будућности од себе у садашњости (Hamilton, 2017: 580). Клајв Хамилтон се чуди како је могуће да смо толико потентна сила која је у стању да промени геолошку епоху из холоцена у антропоцен, а чинимо се неподеснима да регулишемо сами себе (Clive Hamilton, 2017: vii). Наоми Орескес и Ерик Коунвеј пишу у форми антиутопије из 2100. године, осврћући се на период прве деценије 21. века у којој се знање о теми није фукоовски трансформисало у моћ (знање $\neq$ моћ). Делује им парадоксално да је дошло до тога да „ми“, деца Просветитељства којима је наука била светионик у мраку, паднемо у одговору на робусне научне информације о климатским променама и знање које смо имали о опасним догађајима који следе (Oreskes and Conway, 2014: ix). Ева Лубранд са сарадницима пише о парадоксалној динамици која обухвата суочавање са фундаменталним изазовима друштвене организације које доноси антропоцен помоћу истих оних институција које су и дозволиле скорашње људско освајање природног света (Löwbrand et al, 2015: 214). Потом, Стајнбергер и сарадници уочавају високе степене корелације током протекла два века између побољшања људског благостања, повећања енергетске потрошње и повећања CO₂ емисија. Они формулишу угљеник-развој парадокс (carbon-development paradox) кроз питање да ли бираш свој новац, или свој живот (Steinberger, Lamb and Sakai, 2020). Њихов рад надовезује се на расправе које је још крајем прошлог века отворио историчар Ричард Вајт посматрајући напете односе између еколошких активиста и плавих оковратника запослених у тешким индустријама. Уочену тензију сумирао је питањем које је постало цитирано и заступљено у критичкој литератури о управљању животном средином, наиме „да ли си борац за заштиту животне средине, или ипак мораш да радиш да би преживео?“ (White, 1995: 171-180). Постављена једно уз друго, оваква питања представљају замршене ситуације или загонетке како теоретичарима и истраживачима, тако и доносиоцима одлука, будући да се њихова „оба сегмента чине валидним, а ипак на неки начин тешка за помирити или некомпатибилна“ (Scott Poole and Van De Ven, 1989: 565).

Парадокс се тешко може решити, превазићи или напустити, обично никако. У случају да треба донети одлуку, неопходно га је преформулисати у могућност избора не би ли се превазишао. Пут ка превазилажењу парадокса онда води у његову трансформацију у виду одабира између барем две могућности, чиме се у друштвеним наукама долази до концепта дилеме, која је и лингвистички и логички сродна парадоксу. Социолози дилему дефинишу као аргумент у којем се једновремено нуде као закључак две „једнако уравнотежене алтернативе одређеној радњи“, али које су међусобно супротстављене и искључујуће (Fredericks and Miller, 1990: 348-350). Иако ово наликује оригиналном парадоксу из којег не може да се изађе, дилема указује на два алтернативна приступа који, када се један од њих заузме или одабере, разрешавају одговором или правцем деловања почетни притискајући проблем. Али, у том процесу се тешко може проценити или донети једноставан суд који би био бољи, паметнији, или већег приоритета (нпр. да ли штитимо себе у садашњости или будућности, како каже Хамилтон). Притом, одабирање једне алтернативе елиминише другу, оне су у или-или односу. Уз то, бирање једног приступа за решавање проблема у једној области (нпр. економија или појединачни национални интерес) неретко може произвести негативне ефекте у другој (нпр. екологија или одрживост глобалних заједничких добара).

С обзиром на то да друштвене науке обилују расправама о тешким изборима, концепт дилеме често се употребљава и у политичким наукама и поддисциплини међународних односа када се формулишу трајна питања која нису лако решива или су практично нерешива (Chasek, Downie, and Welsh-Brown, 2018: 1). Формулисана питања могу да покривају упитност успостављања и одрживости процеса демократизације, универзалне заштите људских права, понављања и истрајности етничких сукоба и геноцида, до напредовања и назадовања у остваривању родне, економске и осталих облика једнакости, за чије су превазилажење

доступне одређене алтернативне стратегије. У дебати о климатским променама нпр., дилема може помоћи да се на једном месту прикупе многобројни процеси и актери због чијих се интереса и деловања чини да су глобални споразуми тешко ухватљиви, „клизави“, двосмислени и, последично, слаби управљачки механизми (Ibidem). Поред тога, практични приступи међународних организација препознају и концепте „трилеме“, која сумира тензичан однос између три подједнако битне стратегије за одговор на проблем.⁴⁰ Такође, сами истраживачи, из различитих разлога, често оптирају да дају предност или већу тежину једној од супротстављених алтернатива. Та тенденција доводи до произвођења високо специјализованих верзија две алтернативе у оквиру дилеме, које се међусобно све више удаљавају и теже признају да су у специфичној вези или односу који је формирао првобитни парадокс. Што је поларишућа динамика између њих већа (као што је видно нпр. у данашњој климатској дебати), предлагачи једне алтернативе бивају не само убеђени једино у валидност сопствених аргумената, већ постају и имплицитно афективни за своју страну (као што су аутори Ијенгар и Вествуд емпиријски установили за данашњу политичку поларизацију). Дилема потом истрајава уместо да се превазилази. Психолог политичког понашања Берс сматра да је у том случају једино могуће умањити негативне ефекте тако што ће се изнова пронаћи прикладан баланс међу опонирајућим принципима, док тотално решавање не може бити достигнуто (Beahrs, 1992: 756).

Дилема, као трајно питање светске политике, у овом раду ће се користити као приступ да се издвоје опречне групације које се јављају у дебати у климатским променама на три нивоа анализе. Концептом дилеме ћу обухватити аргументе истакнутих политичких и научних ауторитета који нуде две једнако уравнотежене алтернативе у климатској арени, које су међусобно супротстављене и искључујуће. Под једнако уравнотеженим алтернативама мислим на идеје или стратегије којима се приклања значајан број популације у изборним демократијама. Алтернативе су онда уравнотежене у демократском или политичком смислу, а не нужно научном, правном, еколошком, економском, безбедносном, итд. У оквиру дебате о климатским променама налазим такве три велике дилеме. Прву коју препознајем, одвија се на нивоу појединаца и именујем је онтолошко-епистемолошком дилемом. Она сумира две опречне групације које се онтолошки разилазе по питању уверености у реалност антропогених климатских промена. Такође сумира и две групе које се делатно разилазе у заговарању начина поступања. Од значаја за овај рад је потом како се оптирање за једну од алтернатива рефлектује по други крак дебате. Такође, на који начин задовољавање једне политичке алтернативе оставља последице у другим областима, на пример од значаја за благостање човека и осталих живих врста.

Да бих представила прву дилему служићу се прилагођеним дефиницијама онтологије и епистемологије теоретичара политичких наука Стоукера и Марша, који су формулисали једно од најцитиранијих објашњења ових концепата. Као гране филозофије, онтологија је примарно заинтересована „за оно што можемо сазнати о свету“, док епистемологија ониме „како то можемо сазнати“ (Stoker and Marsh, 2002: 11). Иако су ове дефиниције редуковане верзије иначе филозофски веома сложених и међусобно нераскидиво увезаних појмова, у овом раду не улазим у њихову концептуалну расправу, већ их користим за класификовање прве дилеме у дебати о климатским променама. Сходно томе, онтологију и епистемологију не третирам у изворним филозофским расправама о суштеству бића и његовој спознаји, нити као у теоријама међународних односа где се неретко интерпретирају као специфични алати за посматрање света (нпр. да ли је истраживач или доносилац одлука када анализира међународне односе у

⁴⁰ На пример организација Светски енергетски савет (World Energy Council) прати „енергетску трилему“ у већини држава света, кроз анализу перформанси њихових енергетских система који се из године у годину оцењују по критеријумима енергетске одрживости, правичности и сигурности (WETI, 2024).

основи реалиста или позитивиста с обзиром на то како схвата људску природу). Такође, овај рад нема амбиције да улази у дугу традицију расправа о томе да ли епистемологија претходи онтологији или обрнуто (Bates and Jenkins, 2007: 55-58). Него, за потребе објашњења климатске дебате, преузимаам аргументе Хеја о томе да онтологија логички претходи епистемологији с обзиром на то да „не можемо да знамо шта смо способни да знамо (епистемологија) док се не усагласимо (са одређеним сетом претпоставки) о природи контекста у којем то знање треба да се постигне (онтологија)“ (Нау, 2006: 8, наведено према: Bates and Jenkins, 2007: 59).

Тако схваћене онтологија и епистемологија граде онтолошко-епистемолошку дилему у оквиру климатске дебате. Дилема сажима у себи две алтернативне и међусобно искључујуће стратегије као одговор на проблем климатских промена. За почетак, да ли признати да постоји проблем и урадити нешто поводом тога, или не. Затим, да ли одговорити на начин који је на трагу антропоцентричне политике, или је могуће замислити политику која нема у свом центру стриктно интересе човека. Две алтернативе обухватају следеће релације између страна у климатској дебати. Прво, постоје групе које се онтолошки разилазе око тога да ли су климатске промене уопште реалност. Док једни тврде да јесу, други тврде да нису. Такав разлаз је суштински јер две стране не могу да се договоре око базичног сета доказа да проблем постоји. У другој верзији онтолошког разлаза обе стране не споре да се дешавају климатске промене, али се споре око њиховог узрока. Док једни тврде да је Човек покретач, чак и сила која мења геолошку епоху, други тврде да људске активности нису покретач, или нису најзначајнији узрочник климатских промена. Ове две релације ћу детаљно образложити у наредном потпоглављу о онтолошком разилажењу (3.3.1. сукоб „верника“ и „неверника“ у климатске промене). Треће, постоји и значајно сукобљавање међу људима који истичу реалност климатских промена, као и то да су људи њихов главни покретач. Међутим, разилазе се по томе које правце заузети како би се проблем адресирао. На тај начин праве специфичан епистемолошко-делатни разлаз. Разилазе се у погледу тога шта урадити са сазнањем о климатским променама, које су мере митигације и адаптације, као и ко је надлежан да говори у име Земље и интерпретира планетарне интересе. Тако генеришу својеврсно епистемолошко подвајање које ћу детаљно образложити у потпоглављу 3.3.2. о односу „хуманиста“ и „постхуманиста“ у климатској дебати.

Наведене групације заузимају алтернативне стратегије како би „изашле“ из онтолошко-епистемолошке дилеме. Стога су идеал-типски приказ сврставања појединаца у односу на антагонизујуће вишегласје које се јавља у климатској дебати. То не значи нужно да су ови ентитети фиксни, непромењиви, исцрпни, нити да онај ко нпр. у почетку није веровао у климатске промене не може да промени своју онтолошку позицију. Напротив, оне су тек визуализован приказ на које се све начине рефлектује сазнање о мега променама које доноси климатска криза по бројне људи са различитим позадинама и то у времену велике политичке поларизације и драматичних ефеката ехо-комора. Такође, на сврставање појединаца утиче и све раширенији климатски скептицизам као и тренд напада на науку и научнике који се баве променом климе, поготово након Клајметгејт афере.

3.3.1. Онтолошки разлаз између „верника“ и „неверника“ у климатске промене

Групе у климатској дебати које се онтолошки разилазе деле се на оне који верују у реалност антропогених климатских промена и оне који такву реалност поричу било у целини (да уопште постоји) било у узроку (да је антропогено). Дакле међу њима не постоји базични, основно

договорени сет доказа или аксиома од којих се полази како би се покренула расправа о добром животу заједнице.

У периоду од 2011. до 2020. године константно се увећавао проценат становништва којем климатске промене постају све важније политичко питање, који прихватају мишљење научника и који желе да њихове државе адекватно делују с тим у вези (Flynn, Yamasumi, Fisher et al., 2021; Narawad, 2023). Тренд је у великој мери условљен проживљавањем све опасније топлих летњих месеци у „деценији убрзања“, која је најтоплија од како постоје званична мерења (ВМО, 2023). Неретко се колоквијално додаје да ће та деценија бити најхладнија у односу на оне које следе с обзиром на то да је регистровано повећање просечне температуре током 2021, 2022, а поготово 2023. године када су забележене „изузетне температурне аномалије“, које су закључно са октобром загрејале цео свет у просеку за 1,43°C више од прединдустријског нивоа (Copernicus, 2023). Међутим, паралелно са порастом забринутости у вези са климатским променама, растао је и проценат становништва који прихвата различите појавне облике климатског скептицизма. Тренд је уочљив од 2008. године, а посебно изражен у САД након победе Доналда Трампа 2016. године (Runciman, 2017; Milman, 2019).

Током исте декаде, ставови становништва по овом питању јасно су се кретали линијама партијских раздвајања. Али то није увек био тренд. Поређења ради, крајем 1990их републиканци (47%) и демократе (46%) били су прилично изједначени у признавању реалности климатских промена (Sheppard, 2011). Чак су високо образовани конзервативци били у већем броју убеђени у научни консензус од високо образованих либерала (Hornsey and Lewandowsky, 2022). Почетком 21. века проценат конзервативаца и републиканаца који су веровали да су ефекти глобалног загревања већ почели био је 50%. Међутим, до 2010. године спао је на око 30%, док се међу демократама и онима који нагињу Демократској странци повећао са 60 на 70% (Hoffman, 2012). Уочен је константан тренд партијског разилажења, а политичка афилијација или бар нагињање одређеној партији почело је да се доводи у најјачу узајамну везу са индивидуалном (не)сигурношћу у климатске промене, а не научно знање о теми (Ibidem). У том контексту се говори и да су климатске промене постале део тзв. културних ратова већ од 2009. године у САД, а током наредне деценије и у неким земљама ЕУ (Hoffman, 2012; Paddison and Nilsen, 2023). То значи да је прихватање научног консензуса постепено постајало политички сигнал да се особа усклађује са одређеним либералним вредностима које се односе нпр. на здравствену заштиту, мањинска права, право на абортус, контролу оружја, негде чак и теорију еволуције. Односно, када су климатске промене у питању, грађани се изражено разилазе по идеолошким линијама на конзервативне и либералне од 2009. године.

Једна од фигура која у великој мери сумира политизујуће уоквирење климатских промена на начин да изазива ауторитет научника и поспешује даље удаљавање грађана на два пола јесте Доналд Трамп, 45. по реду амерички председник. Његова, сада већ антологијска изјава да није „верник“ у климатске промене инспирисала је наслов овог потпоглавља. Изјава потпада под један крак дебате који тврди да су климатске промене феномен у који просто може да се верује или не, попут религијског избора. Као истакнути и утицајни корисник друштвене мреже Твитер/Х, на којој је својим пратиоцима директно саопштавао ставове без посредовања мејнстрим медија које је често називао „лажним“, тему климатских промена коментарисао је знатно пре уласка у трку за председника. Директно се конфронтирао научном консензусу износећи „своје чињенице“ попут оних да је клима била „далеко нестабилнија 1950их него током последњих 5 година“ (Trump, 2012a), да је на делу „најмањи број урагана у САД последњих деценија“ (Trump, 2013a), чак и да „нема топљења поларних ледених капа у мери коју је предвидело глобално загревање“, штавише да су се повећале на Антарктику“ (Trump,

2013b; Trump, 2014a)⁴¹. Више пута је понављао да се „изнова и изнова потврђује“ како је глобално загревање обична подвала због чега „левици треба доза реалности“, често поткрепљујући такве исказе истраживањима климатских скептика (Trump, 2012b; Trump, 2012c; Trump, 2013c; Trump, 2013d). Веома хладне зимске дане користио је као „доказ“ да не постоји глобално загревање: „Ледене олује од Тексаса до Тенесија. Ја сам у Лос Анђелесу и прехладно је. Глобално загревање је тотална и скупа подвала“ (Trump, 2013e); „Још један ледени дан пролећа – шта се дешава са глобалним загревањем? Добар потез да се преименује у 'климатске промене' – тужно!“ (Trump, 2013e); „Позни јули и врло је хладно напољу у Њујорку. Где је ког врага глобално загревање??? Треба нам брзо! Сада су КЛИМАТСКЕ ПРОМЕНЕ“ (Trump, 2013f); „Пада снег у Јерусалиму и Либану. Глобално загревање!“ (Trump, 2013g).

Тематику климатских промена коментарисао је релативно често, приликом чега посебну критику усмеравао на научнике и концепте које употребљавају. Тврдио је да је концепт глобалног загревања измишљен од стране и за потребе Кинеза како би се америчка привреда учинила неконкурентном (Trump, 2012d; 2013h; 2013i). Потом, да су климатске промене домишљат и „лукав“ концепт којем су прибегли „они“ који су раније „говорили о глобалном загревању“, али су „на пола пута променили назив“ јер је „ледено“ и „чињенице више не дозвољавају такав назив“ (Trump, 2013j; 2013k; 2014b). Онда „њима“ израз климатске промене омогућава да „...наставе да зарађују велике своте новца уз врло мало труда“ („climate change allows them to stay on a gravy train whatever happens“), а концепт су преименовали да би „било девастирајуће у било ком смеру да оду температуре“ (Trump, 2014c; 2014d). Иако се експлицитно не набраја ко све улази у групу „оних“ којима се Трамп супротставља, из контекста се може разумети да се односи на све који формирају научно-политички консензус о антропогеним климатским променама, било да су научници, истакнути појединци или доносиоци одлука. „Њих“ је отворено прозивао да се „храбро боре да одржавају целу ту ствар“ (о загревању), иако су „рекордно ниске температуре великим делом земље“ (Trump, 2013l). Неретко их је ословљавао „преварантима глобалног загревања“ (Trump, 2014e), „апостолима“ (2013m), „експертима глобалног загревања“ (2013n), „такозваним научницима“ (2013o), па и „доларољубивим паметњакловићима глобалног загревања“ (2014f), уз то апелујући на народ „да се опамети“ тако што неће веровати у њихове чињенице. Подвлачио је да је „њихова“ наука лажна и да манипулишу подацима, што је доказано цурењем мејлова 2009. године (Trump, 2012e).

Када повремено није спорио да неке промене постоје, такви ставови су обавезно праћени порукама да је „небитно“ да ли се говори о феномену глобалног загревања или климатских промена, јер је „...чињеница да Ми нисмо то проузроковали. Ми не можемо то да променимо“ (Trump, 2014g). Уколико „Ми“, нисмо узрок климатским променама, онда нити има разлога да се нешто мења у људском делатништву према животној средини, нити да се овај феномен адресира. А када су међународне обавезе у питању, остали треба да гледају у своје двориште: „Кинези причају о климатским променама и угљеничном отиску, али не чисте своје фабрике – док нама продају опрему да чистимо своје!“ (Trump, 2013p). Такође, климатске промене нису највећа опасност која нам прети и треба да се фокусирамо на друге ствари: „ИСИС и ебола се шире као шумски пожари, а Обамина администрација поднела документ како спречити климатске промене (тј. глобално загревање)“ (Trump, 2014h); „Можете ли да верујете да је државни секретар Џон Кери управо изјавио да су од свих оружја данас најопасније климатске промене. Смешно“ (2014i); „Од човека направљене 'климатске промене' на које наш 'велики'

⁴¹ Трамп од 2013. године понавља аргумент да је повећање леда на Антарктику доказ да нема глобалног загревања, премда је овај феномен истражен и објашњен да се површински ширио на источној обали, али дубински тањио и значајно губио на западној. Контекстуализован је као један од процеса антропогеног глобалног загревања (више на: NASA, 2023).

председник треба да се фокусира су оне о НУКЛЕАРНОЈ разноликости које нам је донела његова слабост“ (2014j) (мисли се на поседовање нуклеарног оружја од стране више држава); „Русија се спрема на Украјину, Иран се нуклеарно наоружава, Либију води Ал Каида, док је Обама заузет издавањем упозорења о климатским променама“ (2014k); „Председник Обама је био ужасан у емисији '60 минута' синоћ. Рекао је да су најважнија ствар КЛИМАТСКЕ ПРОМЕНЕ, а не све остале актуелне катастрофе“ (2015a). Према Трамповом уоквирењу, односно оног крака дилеме који не верује у антропогене климатске промене, оне не завређују политичку пажњу у односу на остале проблеме модерног друштва, док сваки покушај да се адресирају треба да изазива подсмех.

Наведени примери коментара представљају неколико верзија климатског скептицизма које су биле већ виђене у пракси контрапокрета, али добијају званичну и знатно ширу платформу у ери Трампа. Пре него је изабран за председника, упошљавао је скептицизам уочљив кроз више политизујућих уоквирења којима је заједничка сврха обесмишљавање конструктивне расправе и одлагање било каквог политичког деловања. Прво, изјављивао је да наука кардинално греша у доказима: на делу је хлађење, а не загревање планете, што се може потврдити хладним данима током зиме, а некад и лета (што су према његовом мишљењу контрадокази). Друго, да научници упадљиво мењају и уподобљавају закључке у реалном времену: раније говорили да је на делу глобално загревање, а „одједном“ у употреби термин климатске промене (оптужбе о недоследности науке). Треће, колективни и *ad hominem* напади (нпр. на Обаму, Џона Керија, Ал Гору, председавајућег ЕПА-ом) на „оне“ који истичу ургентност климатских промена док, према Трампу, заправо теже да профитирају намећући агенду: „паметњаци“; „завереници“; „доларолупци“ (конструисање непријатеља по јавно добро). Четврто, све и да постоје опсежне промене, оне нису проузроковане људским активностима, а као такве, људи не могу да их реше (уоквирење контра-атрибуције). Пето, приоритизовати климатске промене значи омогућити Кини да постане глобално водећа сила и изгубити „амерички начин живота“ (уоквирење губитка). Шесто, у односу на војне намере осталих држава или ентитета, климатске промене нису ни приближно главна брига која се квалификује као вредна расправе (омаловажавање претње).

Током кампање да буде номинован за републиканског председничког кандидата, а поготово за председника државе, Трампови твитови добијају глобални аудиторијум. Често је понављао да је напољу веома хладно и да нам „брзо треба неко глобално загревање“ (Trump, 2015b), „нека га неко брзо пошаље“ (2015c), и да би нам „добро дошла једна велика дебела доза глобалног загревања“ (2015d). Његови ставови према животној средини могли су се очитати кроз раздвајање потребе за чистим ваздухом, од агенде научника о глобалном загревању и климатским променама – „треба се борити за чист и беспрекоран ваздух, а не против лажног глобалног загревања“; „ја верујем у чист ваздух, не верујем у климатске промене“; „оне угрожавају компаније у нашој држави“ (Haddon, 2015). Међутим, два месеца уочи избора, Хилари Клинтон у председничкој дебати подсећа на изјаве да „Доналд мисли о климатским променама да су завера подваљена од Кинеза“, на шта је он просто одговорио „Не мислим, нисам то рекао“. Премда је о томе твитовао годинама уназад, али и говорио на митингу у Јужној Каролини као „завери“ и „индустрији за прављење новца“ (Nelson and Schor, 2016). Колико су до овог тренутка председнички кандидати и њихове партије били подељени по овој теми говори податак да су од свих политичких проблема на дневном реду „најуочљивије“ разлике биле управо у теми климатских промена (Davenport, 2016). Док је Демократска платформа описивала климатске промене као „ургентну претњу и пресудан изазов нашег времена“ те издвојила конкретне мере адаптације (DPP, 2016:24), Републиканска партијска платформа квалификовала је политике у вези са климатским променама „тријумфом екстремизма над здравим разумом“ (Mufson, 2016). Неки аутори и научници су стога сматрали да су избори 2016. године „најважнији референдум о климатским променама“ (Lavelle, 2016).

Победа Доналда Трампа на изборима, по многобројним политичким анализама сматрана догађајем без преседана, итекако се одразила на тему климатских промена. Истраживања показују да током 2016. године 30% Американаца није веровало да се климатске промене уопште дешавају, док 48% није сматрало да су људске активности њихов главни покретач (Busch and Judick, 2021). То ће рећи да од председничких избора 2008. године, у којима оба кандидата нису спорила реалност антропогених климатских промена и разликовала су се у мерама адресирања, током наредних осам година америчко друштво свело је избор на два кандидата која се онтолошки разилазе по овом питању. Победио је кандидат са изразитом анти-научном платформом који „није веровао“ у климатске промене. Ефекти ће бити дугорочни по климатску дебату не само у САД, већ широм света с обзиром на то да се манир у којем Американци изводе своју политичку културу „глобално опонаша“ (Rizvi, Peters, Zembylas et al., 2022). Трамп је покренуо тренд којим ће се током наредних неколико година од демократски изабраних лидера у Бразилу, Аустралији, појединим државама ЕУ често чути дискредитовање науке, научника или климатске акције. У томе ће најдаље отићи администрација Жаира Болсонара систематским уоквирењем климатске дебате као идеолошког рата између левице и деснице, у којем се „бразилска сувереност“ бори против „глобалистичке агенде“ (више у наредном поглављу). У том идеолошком рату глобално загревање ће се интерпретирати као „левичарска догма“ која се користи за „гушење раста капиталистичких, демократских друштава“ (Escobar, 2019). Дискурс климатског скептицизма у САД пажљиво је пратила нова елита у Бразилу, где је Болсонаров син, иначе популарни конгресмен, делио на својим друштвеним мрежама Трампове изјаве које доводе у питање антропогене климатске промене (Escobar, 2018). Додатно, специфично за Бразил, климатска дебата ће се у овом периоду одвијати и у правцима онтолошког сукобљавања теорија креационизма и еволуције, у којима ће се неретко укрштати опречни ставови пентекосталног учења и науке.

Како се онда ова политизујућа уоквирења популистичких лидера, као и раширеног деловања климатског контрапокрета рефлектују по грађане? Онтолошко разилажење између политичких одлучилаца који не верују у климатске промене или не верују да су проузроковане људским деловањем и оних који верују спуштаће се на појединце. То значи да ће појединци, следећи и опонашајући елите, бити охрабрени да заузму „лични став“ у односу на научне доказе. Односно могу да верују или не верују у научни консензус о антропогеним климатским променама. Пошто међу верујућим и неверујућим појединцима нема усаглашености о природи контекста у којем климатска расправа треба да се спроведе, тренд онтолошког разилажења паралише демократски одговор на климатске промене. Бруно Латур такво онтолошко разилажење назива „напуштањем заједничког света“, који се састојао у заједнички дељеним вредностима које одржавају друштво на окупу, попут научних путоказа. Једном када се тај заједнички свет напусти, друштво аутоматски запада у „епистемолошки делиријум“ (Latour, 2018: chapter 6). Јер, уколико нема договореног основног сета претпоставки, могућност да знамо шта смо способни да знамо наликује тешко алкохолисаном стању. Ригорозне научне методе потом имају утемељење и легитимитет само међу „верницима“, тј. оном краку климатске дебате који истиче реалност антропогених климатских промена. Подвајање је дубоко, суштинско, а што дуже траје супротстављене стране ће се више збијати на крајњим позицијама и бити убеђене у „исправност“ свог крака. Разилажење, односно поларисање, притом је вишеструко интензивирано „културним ратовима“ кроз алгоритамско управљање друштвеним мрежама, којим су афективни ефекти ехо комора драматично појачани од друге деценије 21. века у изборним демократијама (Vukelić, 2024).

Већ је било речи да конзервативне појединце одликује већа склоност климатском скептицизму од либералних суграђана. О овој појави је истражено и да, протоком времена, склоност ка негирању климатских промена показује високу корелацију са заузимањем крајње

десне политичке оријентације (Jylhä and Hellmer, 2020: 316). Поред значајног утицаја климатског контрапокрета у том процесу, којем је појединац склон конзервативним идејама више изложен, постоје и бројни психолошки разлози због којих је то случај чак и када није изложен овим порукама. Уопштено, конзервативне идеологије обухватају преференције појединца према традиционалном стилу живота и вредностима, уз опирање променама било да су културне, економске, политичке, па и климатске. Конзервативни идеолошки корпус је атрактиван јер пружа сразмерно једноставна објашњења за бројне комплексне појаве или претње, а уз то нуди стабилна и јасно разумљива упутства или оквире за њихово превазилажење. Постаје специфично идејно уточиште, или прибежиште, оном појединцу који мисаоно тежи стабилности, предвидивости, или макар кохерентном образложењу, а поготово умањењу непријатних осећања и анксиозности које отвара нова појава/претња. Стога се прихватање конзервативног погледа на свет може разумети као „мотивисана спознаја“, која задовољава потребу човека за управљањем том новом претњом (Jylhä, 2016: 77). С обзиром на то да је климатска дебата проткана опасностима по безбедност људи и животне средине, али и неизвесностима у погледу тога како ће изгледати стил живота током 21. века, конзервативне идеологије (које укључују различите облике климатског скептицизма) пружају јасно разумљив излаз из такве анксиозне ситуације. Једноставним негирањем антропогених климатских промена појединац мисаоно решава претњу, излази из парадокса, а постојећи поредак му се изнова указује легитимним, пожељним и оправданим (Ibidem). Другим речима, лакше је да се носи са постојећим и навикнутим положајем, па био он и заснован на неправди или неједнакости која му не иде у прилог, него неантиципираним који се отвара новим и комплексним изазовом (рецимо климатским променама).

С тим у вези, у поређењу са либералом, конзервативац у више случајева бира идеологије које оправдавају постојећи систем и преовлађујуће друштвене и економске структуре и норме, као и неједнакости које их прате (Ibidem: 77-79). Постављено у контекст климатске дебате то значи да ће се онај, који је из различитих разлога мотивисан да *status quo* посматра као легитиман и пожељан, опирати информацијама о опасностима по животну средину које су проузроковане модерним начином живота (Ibidem). Емпиријски је доказано да су тенденције ка оправдавању система (system-justifying tendencies) у блиској вези са већим негирањем проблема животне средине и мањом приврженошћу про-еколошким и климатским политикама (Feygina, Jost and Goldsmith, 2009). Поред тога, показано је да политички конзервативни појединци који оправдавају *status quo* имају већу склоност да прихвате политике које одржавају неједнакости и неправде, те остварују више поена у индикатору оријентисаности на друштвену доминацију (social dominance orientation), који мери степен прихватања и промоције групно-заснованих друштвених хијерархија (наведено према: Jylhä, 2016: 78). Продубљена истраживања на овом трагу указују да појединци, које одликује висок скор на овом индикатору, подржавају многе механизме антропоцена: доминацију човека над остатком природе; прихватање идеје искоришћавања природе за потребе човека као супериорне групе и с тим у вези еколошки штетне активности зарад економске добити – ово поготово уколико од тих активности имају користи групе са вишом хијерархијом; виде свет као „такмичарску џунглу“ у којој су хијерархије „неизбежне и природне“; као и негирање климатских промена (Ibidem). Појединци оријентисани на доминацију могу да негирају промену климе чак иако спадају у групе погођене климатским непогодама, или су у великом ризику да буду погођене. Ова истраживања стога помажу при аналитичком распетљавању чврстог међуодноса политичке оријентације и идеологије појединца, његове/њене склоности ка климатском скептицизму, те спремности да се поистовети са ексклузивистичким интересима конзервативних група и фосилних фондација, било то чак и на сопствену штету.

Даље, с обзиром на то да истраживања предвиђају повећање сиромаштва и такмичења група око оскудних ресурса како ефекти климатских промена буду чешће и интензивније

испољени, конзервативно оријентисани појединци могу перципирати хијерархије и неједнаку погођеност климатским ризицима као поготово прихватљиве, неминовне или природне. Односно да буду склонији прихватању и мирењу са различитим облицима климатских неправди од својих либералних суграђана (нпр. за питања енергетског сиромаштва или бројне неједнакости на оси глобални Север-Југ) (Ibidem: 79-80). У том контексту климатски скептицизам може да се интерпретира и као још један појавни облик друштвених неједнакости и неправде.

Иако су сви ови увиди веома важни делови одговора због чега би појединац бирао да не верује у антропогене климатске промене, односно позицију суштински супротстављену научном консензусу, нису довољни за разумевање лонгитудиналног онтолошког разлаза. Наиме, постоје и бројни психолошки механизми због којих би појединци одлучили да се не инвестирају у ову расправу. За разумевање зашто се испоставила недовољном претпоставка раних комуникатора климатских промена, пре свих IPCC, да ће научне чињенице и докази бити довољни сами по себи за формулисање политичког одговора, препоручљиве увиде даје литература о сигнализирању која се бави односом појединца према важним информацијама које долазе до њега из домена међународних односа. Прецизније, на које начине појединац може да обради, разуме и прихвати или не прихвати ове информације.

Тако на пример психолошки посредована литература о спољној политици критикује „здраворазумске“ премисе о објективном посматрању или слушању и обради информација појединца, а на којима почивају рационалистичке теорије. Психолошке теорије доводе у питање претпоставке да ће битна обавештења, тј. она која су веома важна, одаслата од ауторитативних актера и која остављају мало простора слободном тумачењу (каква су научна обавештења), бити „очигледна“ онима којима су намењена, тј. примаоцима поруке, а чиме ће њихово даље поступање или понашање бити исправно информисано (Kertzer et al, 2020: 96). Роберт Џервис, који се бавио психолошким теоријама међународних односа и политичким понашањем, сматра да проблеми у слању важних или „скупих“ сигнала или обавештења не настају из тога што су њихови трошкови објективни (нпр. свима је јасно да ће климатске промене убијати све већи број људи због чега морамо имати одговор на њих), па ће их сви реципијенти поруке доживети на сличан начин. Већ, комуникациони проблеми могу настати у међупростору онога што ауторитативни актер категоризује веома важним, док посматрачи то нужно не доживљавају на исти начин и *vice versa* (Ibidem 96-98). Ова опажања су на блиском трагу литературе уоквирења којом се управљамо у овој дисертацији, а допуњују је психолошки приступи светској политици који настоје да разумеју како све „скупе“ односно битне информације са међународног нивоа, попут последица мењајуће климе, могу да се рефлектују на просечну особу.

У контексту онтолошког разлаза по питању антропогенних климатских промена, психолошке теорије спољне политике стављају фокус на истрајност уверења и прилагођавање нових информација и сазнања у постојеће оквире индивидуе. Уместо да појединац континуирано прилагођава своје уверење у светлу нових објективних доказа (да су климатске промене ургентан проблем проузрокован људским деловањем), може да пригрли информације које се подударају са његовим/њеним претходним ставовима (негира да постоје промене, негира узрок, оптужује научнике да желе политичку моћ или им дискредитује ауторитет) и једноставно умањи значај или важност уочених промена (нпр. то што субјективно осећа да временски обрасци нису исти као раније) у упоредном односу са осталим претњама (Ibidem: 96). Постојећа истраживања политичке поларизације указују да су појединци „мотивисани скептици“ који радије одбацују него прихватају доказе противне њиховим пређашњим, постојећим уверењима кроз психолошке филтере мотивисаног резонувања, пристрасности потврђивања, или пристрасности непотврђивања (Ibidem: 96-98). То значи да у случају

изражене друштвене поларизације, индивидуе своја уверења мењају не у правцу поновног преиспитивања или реевалуације већ учвршћивања, кроз феномен познат као „асиметрично ажурирање“. Такво процесуирање информација повратно оставља истовремене последице на микро (сазнања и ставова појединца) и макро нивоу (унутрашње и спољне политике) климатске дебате.

Литература о асиметричном ажурирању и мотивисаном резонувању стога може дати увиде како би постојећа поларизација по питању антропогених климатских промена евентуално даље изгледала доласком нових научних информација и сазнања на дневни ред. Прво, психолошки филтери би можда из новог угла осветлили продубљену идеолошку поларизацију. Појединци који су најспремнији да прихвате нове информације о антропогеним климатским променама на основу којих би вршили усклађивање својих уверења и деловања, заправо су они које је најмање требало убеђивати због чега је ново обавештење важно. Конзистентно са унапред помињаним истраживањима о идеолошкој оријентацији појединца, најспремнији за прихватање нових информација су грађани склони либералним идејама, што ће рећи да додатно комуницирање нових научних закључака не би нужно резултовало умањењем поларизације (Ibidem: 115). Друго, с обзиром на то да се грађани и њихови политички лидери све значајније идеолошки поларизују, са новим информацијама из домена спољне политике пре се може очекивати да се постојеће поделе продубљују, него превазилазе. Треће, и по будућност климатске дебате можда најинтересантније, они који ажурирају своја уверења на основу скупих сигнала могли би да верују да су то учинили на супериоран начин, изузетно објективно, рационално и делиберативно (Ibidem). То имплицира да би могли сматрати оне који то исто нису урадили (нпр. конзервативно оријентисани суграђани који нису ажурирали своја уверења у складу са новим научним доказима о климатским променама) иррационалним, непромишљеним, чак сулудим и обрнуто. Од почетног онтолошког разлаза у односу на научне чињенице, заузете антагонизујуће позиције потом би могле постати и нпр. класно афективне. Једна страна дебате осећа или сматра да не може разумно да се договори са другом у светлу прилично очигледних чињеница потврђених фундаменталном науком (научног консензуса), а са чиме се онда губе преостали подстицаји за достизање минималног али круцијалног, политичког консензуса. Онтолошки разлаз потом поприма динамику у којој се практично погоршава сам од себе.

Такву самоподстичку динамику, уочљиву на примеру климатске дебате, Барак Обама види као трајекторију друштва ка дугорочној „епистемолошкој кризи“ (Goldberg, 2020). С обзиром на то да је Обама за време свог председниковања сматрао да су климатске промене највећи изазов савременог друштва (премда је њихово адресирање жртвовао ради остварења здравствене реформе – *Obamacare*), уочио је потпуни новитет у маниру којим се дебатује о њима: „Ја могу да расправљам са тобом о томе шта урадити у вези са климатским променама. Могу чак и да прихватим нечији аргумент, базиран на претпоставци о људској природи, да је прекасно да се уради било шта озбиљно поводом ове појаве – да то неће урадити ни Кинези, ни Индијци – и да је највише што можемо да урадимо да се прилагодимо на измењене околности. Иако се не слажем са тим, такву аргументацију могу да прихватим као кохерентну. Али ја не знам шта да кажем ако ти једноставно изјавиш 'ово је либерална подвала, а научници су саучесници. Ти снимци одламања глечера на Антарктику и Гренланду су лажни.' Како онда уопште и отпочети разматрати шта да урадимо?“ (Ibidem). Другим речима, Обама сматра да климатске промене имају шансу за адресирање било да о њима стратешки промишља особа из позиција реализма или либерализма у међународним односима (тј. традиционално подвајање), али не и ако одлучиоци једноставно бирају да не верују у основне научне закључке.

С тим у вези, многобројни аутори, истраживачи и креатори политика слажу се са Обамом да је практично немогуће замислити пропорционалан и одговарајуће робустан демократски

одговор на климатске промене, а камоли га спровести, уколико изостаје научно-политички консензус базиран на ригидно рецензованим научним доказима о антропогеном загревању планете. Али, досадашњи ефекти климатског скептицизма, кулминирани демократским избором лидера који их негирају, проузроковали су толико дубоко подвајање политичких заједница које се не може тек тако премостити демонстрирањем нових или убедљивијих научних доказа, објективних и довољних самих по себи. Латур је нпр., као истакнути комуникатор климатских промена, објаснио да је подвајање толико значајно и многоструко због чега „...не можемо једноставно да се вратимо уназад и тврдимо да су климатске промене само чињеница“, те из тога очекујемо да се нешто предузме (De Vrieze, 2017). Пошто је током историје наука константно отворено сарађивала, или барем кокетирала са политиком, за шта је конструисање атомске бомбе *par excellence* пример, Латур закључује да Наука никада није ни била имуна на политичку пристрасност. Штавише, да о питањима са снажним политичким импликацијама готово да и не могу да се произведу непристрасни подаци (Ibidem). Али, таква везаност науке за политику не значи да добра наука није могућа или изводљива, баш напротив. Имајући у виду контекст климатске дебате, Латур саветује научнике да се, супротно пређашњем инсистирању на објективности њихових истраживања, или супериорности науке саме по себи, недвосмислено изјашњавању о својим интересима и вредностима које им усмеравају научну потрагу. То наравно не имплицира да ће вредносно вођена епистемологија разрешити велико друштвено подвајање које је у току. Она ће тек пружити шансу за борбу ка неопходној политичкој акцији, а која у супротном није изгледна узимајући у обзир актуелну поларизацију (Vojvodić, 2023: 150).

Међутим, за разумевање антагонизујућег вишегласја које уочавамо у климатској дебати није довољно само сагледати шта се дешава приликом судара две онтолошки супротстављене позиције – верника и неверника у антропогене климатске промене. Последице по демократски одговор оставља и разлаз између појединаца који не споре научне чињенице, уважавају ауторитет и интегритет научника и имају отпор према климатском скептицизму. Али се разилазе по питању тога како приступити адресирању овог великог и вишеслојног питања. У наредном делу ћемо видети како појединци, који притом полазе од исте онтолошке позиције о антропогеном загревању, могу даље да се епистемолошки сукобљавају око виђења решења и ултимативно отежају формулисање демократског одговора.

3.3.2 Епистемолошко-делатни разлаз „хуманиста“ и „постхуманиста“

Други део онтолошко-епистемолошке дилеме климатских промена тиче се појединаца који не споре антропогене климатске промене. Они чак настоје да им приступају сетом препоручених решења. Међутим, заузимају две једнако уравнотежене, али супротстављене алтернативе како изаћи из дилеме. Епистемолошко-делатни разлаз ових појединаца стога се може огледати кроз избор даље антропогене политике, моћног погона климатских промена, или бирања аскетског стила живота на масовној скали. Професор етике Клајв Хамилтон сматра да је то монументална одлука читавог човечанства: преузети још већу контролу над Земљом покоравачући је снажној, новој, до краја непровереној и нетестираној технологији, попут геоинжињеринга, или се „повући уназад и практиковати кроткост“, са свим политичким и друштвеним последицама које иду са тим (Hamilton, 2018: 5-6). Појединце који бирају између ове две делатне алтернативе називам хуманистима и пост-хуманистима, а сукоб између њих није ништа мањи од сукоба појединаца који се онтолошки разилазе. У много чему је значајнији и дуготрајнији.

Епистемолошко-делатни разлаз тиче се разлика у начину на који појединци уоквирују политику у контексту климатских промена. Прецизније, да ли је средиште политике као механизма управљања вођено искључиво или превасходно интересима Човека као врсте, или интересима „нераскидиво увезаног бића“ (*entangled being*), тј. целокупног живог света на којем се базира холоценски еквилибријум (Chandler, 2018: 20-21). Прву алтернативу називам „хуманистичком“ у смислу да адресирање климатских промена уоквирује кроз политику која тежи да очува постојећи човек *status quo*, зависна је од концепта привредног раста и обећавања и остваривања будућих вишкова. Аутори Картер и Харис називају такву политику „нормалном“ (*normal politics*) јер се испољава кроз доминантан или хегемонски антропоцентрични дискурс који спречава све што нису људи (*non-humans*) да заузму своје одговарајуће место у политичком пољу (Carter and Harris, 2020: 13). Ова алтернатива може се читати у плановима за адресирање климатских промена бројних политичара и великог броја појединаца у демократским друштвима. Другу алтернативу називам „постхуманистичком“ јер полази од тога да је основни покретач антропоцена управо стремљење прве алтернативе, због чега се залаже за ново вођење политике које се управља не-Човековим (*non-human*) интересом јединствено увезаних бића. Односно, заговара инклузивнију политику која је на вишем нивоу апстракције од досадашње антропоцентричне, па и европоцентричне, која је своју суштину редуковала на интерес свега једне живе врсте. Друга алтернатива везује се за мали круг научника и аутора који се холистички баве климатским променама, знатно мање је видљива у домену мејнстрим политике и претежно задржана у академским круговима. Постхуманистичка алтернатива тиме се надовезује на дугу расправу из моралне филозофије која сеже до времена Аристотела, о еколошкој демократији и томе да ли је и зашто би било царство човека приоритетније у свом односу према животној средини од царства животиња (Burke and Fischel, 2020: 35-41). Ово питање се данас изнова отвара и дебатује из перспективе права планете и политичке надлежности за заступање тог права у контексту климатских промена и рапидног губљења биодиверзитета. С тим у вези прво ћу представити интелектуалне утицаје који су обликовали хуманистичку алтернативу, да би се разумеле идејне реакције које су уобличиле постхуманистичку.

Сматра се да је наша западна наука и традиција размишљања о стварности која нас окружује дубоко омеђана аналитичким подвајањем човека од остатка природе (Latour, 2014; Burke and Fischel, 2020; Chandler, 2018; Lukas, 2021). То што људи функционишу и мисаоно оперишу на другачијим просторним, темпоралним и теоријским скалама у односу на геолошке, утиче не само на наше поимање историје, већ сагледавање људског живота као посебног, јединственог и у много чему најважнијег постојања у дељеном екосистему (Autin, 2016:7). Аналитичко сепаратисање човека од природе омогућује потоње искључивање свих врста које нису човек (*non-human*) из процеса доношења одлука који производи последице по све. Грчка и римска стоичка мисао правила је оштру дистинкцију између животиње или свега што није човек и човека као једине врсте способне за „морално просуђивање и резоновање“ што га уздиже изнад пукe „анималности“ (Burke and Fischel, 2020: 36). Аристотел пише о биолошком континуитету људи и животиња, али у том процесу издваја човека као „савршенију“ врсту коју можемо назвати „политичком животињом“, јер има капацитете у виду логоса, „говора и језика“ да просуди између доброг и лошег, праведног и неправедног, штетног и корисног (Ibidem: 36-38). И док је људска анималност била донекле призната и дебатована у антици (Човек $\geq$ Природа), наново откривање и реинтерпретација античких текстова у Европи средњег века поставила је чврсте темеље за недвосмислену дистинкцију човека и природе у делима хришћанских теолога, а потом и мислилаца и филозофа друштвених уговора у расправама о добром поретку друштва.

Механистичко и рационалистичко посматрање света у епохи рационализма и просветитељства обликовало се кроз дела мислилаца попут Галилеја, Декарта, Хобса, Њутна,

Лока и других (Lukas, 2021: 94). У тој епохи, разматрање ко треба да формира политички поредак наводи Томаса Хобса, а потом следбенике, да потпуно искључе све што није човек из политичког процеса. Рационалистичко објашњење је да се само човек може издигнути из „природног стања“ ради успоставе првобитног друштвеног уговора. Пре тога, Каролина Мершан тврди, све до 16. века у Европи су превладавале органске метафоре природе у блиско повезаним заједницама које су имале органску, непосредну, интимну комуникацију са животном средином која их окружује и које су поистовећивале земљу са мајком, а природу са одгојем („nature as nurture“). Та слика брижљиве женске силе која обезбеђује потребе човечанства у уређеном универзуму (али који је ипак хијерархизован, хришћански, изразито неједнак, феудалан С.В.), постепено је уступала место научној револуцији као новој сили која даје разлоге и поступке за доминацију над природом (наведено према: Burke and Fischel, 2020: 38). Мершан дакле тврди да је имагинација живог света као мајке омогућавала одређени нормативни однос и рестриктивније понашање према животној средини него што ће то бити случај променом имагинације које су донели научни продори, поготово у време индустријске револуције. Од тада се природа конципира и интерпретира механистички, кроз призму поковавања, мизогиније, природних ресурса и економских услуга, које ће служити пре људском конзумеризму него узајамној бризи и нези између човека и природе (Ibidem).

Интелектуални утицаји који ће однети превагу нове рационалистичке, хуманистичке перспективе у односу на пређашњу митологизацију земље као мајке, узимају корена од специфичних увида Томаса Хобса и Ренеа Декарта, двојице савременика током 17. века. Хобс је, слично Аристотелу, сматрао да људи имају карактеристику друштвености као и животиње, те да неке животиње итекако могу радити заједно у сврху испуњења заједничког циља (попут пчела, мравља). Међутим, у том процесу „не постоји ниједан доказ о самој вољи неопходној за управљање“ (Ibidem). На тај начин политика, као резултат уговора, зависи од воље која не може да буде ничији други производ до људски, јер се исказује „разумом и језиком“, док животиње „немају разум, поседују само гласове, али не и говор због чега се не могу уздићи на политички ниво“. Односно, премда животиње имају неку форму уговора, он је слаб и недовољан да их организационо издигне из прекарног природног стања на ниво полиса (Ibidem: 38-39).

Истовремено, у другој држави и другачијем културолошком контексту, Рене Декарт долази до сличних исхода у виду онтолошког подвајања човека и остатка живог света, иако се бавио другим филозофским питањем полазећи од индивидуалног нивоа анализе. „Мислим (што је касније надградио као „сумњам“), дакле постојим“ и са том изјавом у вези картезијанска подела на *res cogitans*, субјективан људски ум/дух, и *res extensa*, објективну материјалну стварност, утемељују модерну, европску филозофску и научну мисао и поглед на свет (Lukas, 2021: 94). При тој подели, субјективан људски ум/дух је есенција издвојена и хијерархијски изнад објективне материјалне стварности која је окружује. Материјални свет, којем припада и људско тело, интерпретиран је као механизам или машина „детерминисана универзалним законима природе“, док је краљевство слободе, идеја, стваралаштва, неког измештеног или пак вреднијег „живота“ једино могуће откључати помоћу људског ума/духа (Ibidem). Људски разум, а самим тиме људска врста која га поседује, постају идејно, а последично и политички, супериорнији у односу на разуме било којих других живих врста (non-human), или „природе“ у дељеном екосистему. Човек је онда квалитет који је другачији у односу на природу, у тој релацији он има виши разум с обзиром на то да поседује ум/дух којим је спознаје, даје јој границе, описује је и интерпретира (Човек > Природа). Дуалност је тако постала идејни стуб за даљу спознају света и научне пробоје као дубоко укореењена „биолошка метафизика наше културе“ (Andreas Weber, 2013: 23, наведен у: Lukas, 2021:94). Такође су у вези са имагинацијом да је дух важнији или комплекснији од тела и материјалне стварности, учења о спасу душе (човека) путем покајања за овоземаљске грехове.

Тело, материјална стварност, онда је тек пука земаљска материја, месо које труне и мање је важно од идеала коме се тежи, а који је „чист“, „оностран“, „вечан“, „битнији“. Ултимативно, индивидуално делатништво током овоземаљског живота, било оно према осталим људима, животињама, животној средини, планети генерално, могуће је поправити истинским покајањем и спасењем моје индивидуалне душе. Чак и у „загробном животу“, спас је опет резервисан и омогућен само Човеку. Из тих разлога, бројни аутори увезују логику различитих монотеистичких учења са оправдавањем потчињавања животне средине (разуме се и других народа који не деле ту религију) у сврху спаса човека, односно генералном давању првенства потребама човека над осталим врстама (Vargas Roncancio, Temper, et al., 2019: 4). На овом месту је, поред антропоцентризма, јасно уочљив европоцентризам.

Имагинација да човек, премда има пориве и „природне“ или „анималне“ нагоне, ипак поседује субјективни ум вишег нивоа апстракције који га уздиже над осталом пуком животном средином и инфантилнијим разумима осталих врста и процеса, који с обзиром на то да не могу да се уздигну на ниво полиса онда не могу ни сложено да управљају општом вољом, потом ће наћи оправдање у бројним утицајним делима која су обликовала наше колективно несвесно и поимање политике (Burke nad Fischel, 2020: 34-41; Lukas, 2021: 89-142). Човек > Природа даље ће се легитимизовати, негде више а негде мање експлицитно, у расправама о добром животу заједнице према Џону Локу, Жан-Жак Русоу, Имануелу Канту, Хегелу, Фридриху Ничеу, и пренеће се све до краја 20. века у дефинисање правде и демократије у делима нпр. Џона Ролса и Јиргена Хабермаса (Burke nad Fischel, 2020: 39-41). Међутим, чак и ван оквира политичке филозофије, која највећи фокус ставља на питања моћи, власти, управљања и укључивања у политички процес, дуализам, тј. биолошка метафизика западне културе читаће се и кроз увиде из психологије (нпр. код Сигмунда Фројда у надвладавању ида путем супер ега), или еволутивне биологије (нпр. у радовима биолога Ричарда Докинса о такмичарском „себичном гену“ као сили која покреће еволуцију, или биолога Гарета Хардина у „трагедији општих добара“) (Lukas, 2021: 94-95).

Дела, учења и расправе које инкрементално обликују наш модерни поглед на свет и која утичу на научна истраживања, поготово остварење интереса човека даљим научним искорацима, потом концепције приватног власништва и са њима у вези полагања права (људи) на животну средину која нас окружује, до расправа о „доброј“ управи која ће уредити друштвено-политичке односе неке заједнице, нормализују схватање о сениоритету потреба човека над свим осталим потребама на планети. Другим речима, било да се ради о људским потребама у виду продужетка врсте, осигурања опстанка у безбедносној дилеми, превладавања страха од оскудице, гомилања ресурса, поседовања разноврсних добара, највеће среће највећег броја људи, измишљања језика, идеја, уметности, политике, однеће превагу над потребама и интересима свега што нису људи (non-human). Рецимо дивљих животиња, биљака, океана, планина, глечера, атмосфере који, у овом случају парадоксално, ко-креирају фини климатски контекст у којем се потребе људи остварују. Та дубоко уткана имагинација онеспособљава човека да изађе из, како каже Ана Тсинг (Anna Tsing), парадокса „да размишља као врста“ (kinds-thinking) како би признао потребе и политички значај других учесника екосистема (Carter and Harris, 2020: 14). Због тога се јединствено испреплетана стварност сецира на засебне херметичке типове, одузима политички глас и репрезентативност свему што није човек и даје идејни моторни погон антропоцену.

Стога се у овом раду концепт „размишљања као врста“ узима за градивни елемент хуманистичке алтернативе, која у савременом свету тежи да адресира климатске промене. Односи се на појединце који уоквирују или заговарају приступе климатским променама путем решења која треба да осигурају сениоритет потреба човека на планети која напушта холоценски еквилибријум. Насупрот овој алтернативи, а сматрајући да она проузрокује

мегапромене планетарног система, успоставља се идејна реакција која једино одрживо адресирање климатских промена види у превазилажењу картезијанског дуализма и новом дефинисању биолошке метафизике којом приступамо свету око себе. Такво уоквирење одговора на климатске промене захтева нову, адекватну политику која ће управљати подухватом, а уједно сачињава постхуманистичку алтернативу овог доктората.

Постхуманистичка алтернатива инспирисана је критичком литературом која признаје и условно речено „враћа“ радио, а тиме и политичку делатну моћ (political agency) не-човек врстама и процесима које им је „одузето“ модерном имагинацијом западног човека. Њихове разуме и симбиозу са хабитатом ни у ком случају не перципира као инфериорније у односу на људски. Штавише, позива на њихово слушање и разумевање како би се сагледао комплексан начин на који комуницирају и интерагују са животном средином као призму која би могла указати на спектар потенцијалних решења за климатске промене. Постхуманисти сматрају да ове врсте поседују снажно политичко делатништво тиме што показују капацитете за сарадњу и удруживање ка општем циљу, али и за произвођење разорних последица по све (баш као и ратови), рецимо у виду драматичних суша, поплава, олуја, отапања ледника, инвазија врста, распрострањања зараза. Популарни индијски писац Амитаб Гош на пример признаје моћно политичко делатништво вулканима који су вековима обликовали дуготрајну имагинацију и свакодневне животе људи индонежанских острва, пре доласка холандских колонизатора (Ghosh, 2021). Питер Волебен објашњава комплексне неуронске мреже шуме као симбиотског организма и особине дрвећа да се удруже ради неговања стабала која примају мање хране или светла (Wohlleben, 2015). Крег Фостер (Craig Foster) детаљно прати живот једне хоботнице у природном окружењу и бележи њено стратешко размишљање у виду прорачуна наредних потеза, капацитет који се кроз историју веома ретко приписивао не-човек бићима и процесима (Reed and Ehrlich, 2020).

Дакле, у овој алтернативи, све што креира и учествује у материјалној стварности има своје специфично „Ја“ те може остваривати контролу, попут човека који доноси одлуке са последицама по све остале. Ради се на деконструкцији метафизике Човек $\geq$ Природа и Човек $>$ Природа, а потом креирању нове, Човек $\leq$ Природа и Човек $<$ Природа. Ова група аутора сматра да је то предуслов за превазилажење антропоцентричне политике и суштинско адресирање климатских промена (укључујући нагомилане еколошке опасности). Алфред Норт Вајтхед (Alfred North Whitehead) формулише „филозофију организма“, чешће звану „процесна филозофија“, којој је у основи релациона схема свет-сједињавање (world-unification), а проценитељ вредности је „препознавање међуповезаности свих ствари“ (the recognition of the interconnectedness of all things) (наведено према: Vargas Roncancio, Temper, et al., 2019: 3). Филозофија организма истиче релацију између ентитета, а не њихову сепарацију. На тај начин Вајтхед настоји да превазиђе дихотомију материја/есенција и субјекат/објекат као инфраструктуре аристотелијанске и картезијанске метафизике.

Слично њему, само у дисциплини међународних односа, Дејвид Чендлер формулише „онтополитику“ која заговара и у свом средишту има интерес „нераскидиво увезаног бића“ (entangled being), а не концепте и циљеве човека (Chandler, 2018: 5-20). Овај аутор узима у обзир да је човечанство толико утицало на планету да се може поредити са геолошким силама, а због чега сматра да природне процесе више не треба разводити од историјских, социјалних, економских и политичких. Образлаже да у 21. веку не треба да постоји модернистичка бинарна подела на природу и друштво/културу (nature/culture). Односно, идејна вертикала рационализма, да је природа детерминисана фиксним, „природним“ законима док су политика и култура издвојени домени аутономије и слободе, данас треба да се превазиђе, а притом му се чини да је одувек и била проблематична (Ibidem: 5-6). Феминистичке критике иду чак и даље од превазилажења природа/култура дихотомије, тврдећи да нас генерална тенденција

бинарног виђења света, попут рецимо агент-структура, објективно-субјективно, мртва-жива природа, онемогућава да пронађемо решења за изразито испреплетане проблеме 21. века, попут антропоцена (Autin, 2016: 8). С тим у вези и Латур упозорава да нова реинтерпретација природе, коју смо у модерни перципирали као објекат а данас као субјекат са контролом, уместо да решава дихотомије у оквиру имагинације, изнова их појачава и дебату о климатским променама концентрише ка њеним крајњим учесницима (Ibidem).

Према постхуманистима, адресирање промене климе треба отпочети интернализацијом да човек нема првенство у односу на све што га окружује, те да је нераскидиво увезан са природом као тек један од њених организама. Човек би требало да изнађе нову онтополитику која би га избавила из парадокса да размишља као врста, имагинационим преласком са онтолошке раздвојености од природе ка нераскидивој међуповезаности са њом. Иван Варгас Ронсансио и сарадници сматрају да је то могуће постићи социјализацијом и предлажу теоријски оквир за формално образовање које се заснива на биофизици, уграђеном релационизму, плурализму као и одрживом благостању свих учесника у заједници живота (Vargas Roncancio, Temper, et al., 2019: 9-14). Ови аутори сматрају да је трансформисање формалног образовања ка трансдисциплинарности поготово ургентно за креирање нових лидера у областима просвете, права, управљања и јавних политика, финансија, привреде и трговине (Ibidem: 8-12).

У конкретним политичким ситуацијама разлика између хуманисте и постхуманисте онда би се огледала у томе чији интерес се заступа кроз политику усмерену на климатске промене. Постхуманисти би критиковали хуманисте да, иако настоје да се ухвате у коштац са климатским променама, претњу уоквирују одрицањем политичког гласа осталим живим бићима и процесима. Решења која предлажу онда нису сагледана са позиције егалитарног односа човека и природе, већ „епистемолошке доминације“ човека (Ibidem: 5). Епистемолошка доминација односи се на „хегемонију уских и ексклузивистичких дефиниција знања и знаног“ при чему се маргинализују остали начини сазнања и постојања (Ibidem). Односно, уколико одлучиоци не признају и разумеју специфични логос, или језик не-човек елемената дељеног екосистема, онда унапред претпостављају шта је то што овим врстама и процесима треба. Према постхуманистима то је интелектуално препотентна позиција која, уместо да превазилази, наново поспешује картезијански дуализам, модернизацијску путању и *status quo*. У том смислу се хуманисти и постхуманисти, не само онтолошки, већ у конкретним јавним политикама, епистемолошки-делатно разилазе у реалном времену. За разлику од верника и неверника у климатске промене, ова страна онтолошко-епистемолошке дилеме успоставља консензус о адресирању климатских промена. Али, тај консензус генерише ништа мање консеквентне сукобе у погледу тога „ко би и на који начин требало да говори у име планете“ (Löfbrand, Beck, Chilvers, et al, 2015).

Са друге стране хуманисти би могли да тврде да потпуна есенцијализација не-човек врста и процеса води у хипер-релативизацију могућих или доступних решења, што опет не ублажава климатске промене. Такође, да промена биолошке метафизике на мас-скали захтева дуготрајну, поступну, суптилну социјализацију, што свакако нису адекватни рокови узимајући у обзир досадашњи стадијум климатских промена. Стога, они се одлучују за доступне и што брже јавне политике које би чиниле окосницу енергетске транзиције и то у оквирима постојеће имагинације. Дакле, њоме би руководила политика којој је у превасходном интересу добробит човека у дељеном екосистему како се дубље залази у 21. век. Постхуманисти било који приступ такве политике не сматрају за одржив нити репрезентативан. Спочитавају им и ефикасност тумачењем да су пређашња настојања да се оствари доминација над природом кумулативно допринела да она све мање може да се контролише и да напушта предвидиву геолошку епоху (Hamilton, 2018: 15-17). Појединци који би припадали крајњим деловима ове

онтолошко-епистемолошке дебате били би на страни хуманиста – они који заговарају различите облике геоинжињеринга ради успоставе контроле над глобалним климатским системом, нпр. кроз регулисање количине сунчеве светлости која стиже до планете тако што би се убризгали аеросоли у стратосферу (Ibidem: 56-59). Са друге стране постхуманиста би такво деловање против климатских промена окарактерисао као продужену руку постојећих неједнакости, које настоје да не смањују своје CO₂ емисије уз истовремено настављање процеса експлоатисања планете. Крајњи учесник дебате који је постхуманиста био би онај који заговара „повлачење потреба уназад“, практиковање кроткости и смањења потрошње енергије и разноврсности добара све до достизања аскетског стила живота и остваривања хармоније са природом. Односно комбинација практиковања религиозних или духовних учења о контролисању стремљења или жеља помоћу разборитости, уз константан рад на смањењу индивидуалног угљеничног отиска у савременом стилу живота. Епистемолошко-делатни разлаз онда је истовремено и увод у наредну економско-еколошку дилему.

Ова два крајња учесника или идеал-типа дебате успостављају спектар епистемолошко-делатног разлаза, а међу њима се налазе бројни под-типови које бисмо даље могли да класификујемо у неком новом раду. Међутим у овом служе општем циљу доктората, а то је одређивање првог концептуалног хоризонта климатске дебате којег бисмо поједностављено могли да прикажемо на следећи начин:

Верници		Неверници	
постхуманисти	хуманисти	у узрок	не постоје климатске промене
„политика увезаног бића“		(Човек не проузрокује промене)	
Човек > Природа			

Онтолошко-епистемолошка дилема на тај начин сажима многе разлоге и процесе због којих наилазимо на антагонизујуће вишегласје међу појединцима у време непобитног научног консензуса. У њој је изведено спајање дубоке историје и уткане имагинације западног човека, које утичу на његово креирање одговора на климатске промене у 21. веку, са актуелним политичким дешавањима у САД који се преливају на остале изборне демократије и пораст климатског скептицизма. Такође, даје увиде у којим се све правцима климатска дебата рефлектује на просечну особу, али и тежи да пружи разумевање без осуде због чега би она у веома поларизованом друштву изабрала најједноставнији излаз из дилеме. Међутим ту није крај избора. Са нивоа онтолошко-епистемолошке дилеме, нашег непосредног односа са климатским променама, дебата се потом измешта у арену националне политике где ће тај однос бити посредован. Тиме је ова дилема у директној вези и узајмно конститутивна са економско-еколошком, која се формира на нивоу државе и коју обрађујемо у наредном поглављу.

4. Политизација климатских промена на нивоу државе: економско-еколошка дилема

4.1. Екологија као супротност економији

Улазак проблематике климатских промена у процес креирања и доношења националних политика један је од кључних предуслова за адресирање овог феномена. Сувереност државе у одговору на климатске промене потврђена је у Оквирној конвенцији. Еволуција националних политика и инфраструктуре за деловање против климатских промена зависиће од интерпретације климатских промена од стране грађана и изабраних одлучилаца. Одговор на климатске промене постаће тест за оцену перформанси политичких управљача, као што је то случај и са оценом њихових постигнућа у секторима привреде, безбедности, социјалних услуга, културе и медија, итд., а које изабрана влада одабира да приоритизује и усмери капацитете и ресурсе. Влада може тумачити да адресирање климатских промена не угрожава остале приоритете државе, чак и да међу њима постоји узајамна спрега. Деловање против климатских промена може остварити позитивне ефекте по остале секторе, нпр. безбедност или јавно здравље, док би пропуштање деловања умањило укупну способност државе да се носи са осталим бригама на дневном реду. Са друге стране, влада може сматрати или заузети став да одговор на климатске промене угрожава остале хоризонталне приоритете и потребе, чак да је у супротности са њима. Као што смо видели у претходним поглављима, неке владе управо се тако позиционирају према овом феномену и упозорењима науке.

Одговор на климатске промене највише је образлаган, како заговаран тако и нападан, из перспективе коштања по националне привреде. Премда су климатске промене стекле статус самосталног питања и у међународним односима окупирају неподељену пажњу, када се о њима расправља на нивоу националне политике и даље се ситуирају у еколошки подскуп. Најчешће улазе у мандате младих и политички мање утицајних и финансијски поткапацитираних министарстава за заштиту животне средине, премда би и остали моћнији ресори требало да прилагођавају своје деловање новој стратегији државе при одговору на промене климе (нпр. министарства рударства, енергетике, правде, инфраструктуре, спољне политике, итд). На тај начин бригу за адресирање климатских промена преузима извршно тело традиционално задужено за питања и политике које обухватају екологију. Из тог разлога у овом делу рада један крак дилеме називам еколошким, иако ћу се бавити уоквирењима која се односе на климатске промене. Са друге стране, на нивоу државе политичка расправа се готово по правилу концентрише на економско коштање енергетске транзиције и ефекате по привреду и финансије. Стога други крак дилеме називам економским, а целокупну дилему економско-еколошком.

Зашто је ово питање формулисано као дилема између две алтернативе, економије или екологије, уколико обе речи потичу од истог грчког корена *oikos* што је у различитим античким текстовима означавало кућу, дом, боравиште? Због чега су ови концепти еволуирали ка данашњем разумевању да су антиподи, те да су економија и екологија супротстављене дисциплине (Leefers and Castillo, 1998)? Одговор на ова питања захтева дубљи историјски захват у историју идеја које су обликовале прво однос политике и економије, а потом економије и екологије.

Образлагање динамике наликује расправи између општег и појединачног и када једно од два принципа превлада над другим. Док се економија односила на одвијање/редистрибуирање породичних активности у индивидуалном домаћинству за које су неопходни ресурси којима је требало управљати (*oikos+nomos* – по Аристотелу управљање кућним пословима), екологија

је изучавала кућу или боравиште и њено ситуирање у шире окружење (*oikos+logos*) (Baldassarre and Campo, 2017: 1). Могло би се рећи да су сложенице на тај начин означавале два различита реда величина шта је *oikos*, као и приступе које заузимамо док га проучавамо. Џери Макалски објашњава да се у економији *oikos* постепено уобличио као „моја непосредна кућа – ја, моја породица, моје“, док у екологији кретао ка разумевању шире куће попут планете, низа биосфере и биома, водопада и региона који интерагују (Michalski, 2013). У сваком случају, концепт економије је не само лингвистички, већ и аналитички и управљачки комплементаран са екологијом и непосредно проистичу један из другог. Управљање активностима у „мојој“ кући зависи од инпута које проучавам, узимам и користим из „шире“ куће, односно животне средине. А из тог лингвистичког и аналитичког исходишта полазе теорије о одрживој економији које настоје да помире ова два нивоа куће, дома или боравишта.

Међутим, у одређеном историјском контексту економија почиње да се интерпретира из перспективе максимизирања користи рационалног појединца на слободном тржишту за шта се претпостављало у теорији да би могло зауздати ирационалне побуде властодржаца према поданицима или грађанима (више у 4.2). Економија, као област изучавања начина којима друштва могу управљати својим оскудним ресурсима (Mankju i Tejlor, 2008:4), перципирана је кључно важним механизмом да се политичка самовоља стави под контролу, тј. као делатност са снажним еманципаторским потенцијалом. С обзиром на то да је зависна од ширег концепта екологије, која проучава односе живих бића и животне средине, постављање економије на пиједестал имплицирало је, намерно или ненамерно, да је проучавање шире куће ту за потребе управљања ужом, непосредном. Екологија се последично уоквирује као позадинско платно и/или извор ресурса/услуга из животне средине који се подразумевају за људску корисност, а подупиру непосредно „моје“ домаћинство. Како истиче индијски писац Амитав Гош, животна средина почиње да се уоквирује да је „свет-као-ресурс“ (*world-as-a-resource*) (Gosh, 2021). У тој тачки се увезује и онтолошко-епистемолошка са економско-еколошком дилемом.

Компаративно посматрано током протеклих неколико деценија већина држава је напредовала кроз различите индикаторе истовремено – демографски (величина и просечна старост популација), технолошки (увођење и распрострањено коришћење нових технологија), економски (раст привреда), друштвено и политички (социјалне прилике, остваривање људских права, артикулација интереса) (Steinberger et al, 2020). Симултано су напредовале и у повећању стопа зависности од биофизичких ресурса попут минералних руда и потрошње фосилних горива. Укрштање ових података потом показује да државе које су достигле, или превазишле бројне друштвене индикаторе развоја, највише су допринеле у укупном превазилажењу планетарних граница (Ibidem). Од девет планетарних граница које регулишу стабилност и отпорност Земљиног система, и као такве представљају „сигуран оперативни простор“ човечанства, у 2023. години седам је прекорачено (Stockholm Resilience Center, 2023)⁴². На дужој временској скали (претходна два века) још је јасније уочљиво да људски развој, економија и енергетска потрошња показују на међународном нивоу високе степене корелације (Steinberger et al, 2020). Међутим, веома је тешко демонстрирати постојање једносмерних каузалних веза међу њима, тј. да напредак у једној области нужно зависи од напретка у другој. Дакло јасно је уочива и лако доказива корелација међу њима, али не и чврста каузалност.

⁴² Тим окупљен око научника Јохана Рокстрома убраја у планетарне границе климатске промене (концентрација CO₂ и радијацијско форсирање), испуштање аеросола у атмосферу, стање стратосферског омотача, киселост океана, биогеохемијске токове (фосфор и азот), смену свеже воде (употреба свеже воде и зелена вода за биљке), промена земљишта, интегритет биосфере (функционални и генетски), нове ентитете (зоонотски вируси, дисруптори ендокрина, еколошки загађивачи попут пластике, итд.) (више на: Stockholm Resilience Center, 2023).

Међутим, више научних дисциплина показало је снажне крос-секторске везе између енергетске потрошње и економске активности (повећање угљеничних емисија уско је повезано са растом БДП по глави становника мерено доларима којима се тргује на међународном нивоу), као и економске активности и субјективног благостања, иако до одређене тачке сатурације (Ibidem)⁴³. Притом је досадашња корелација људског и економског развоја снажно рефлектована кроз политику и управљање у којима економски раст представља најшире прихваћену меру успешности једне државе. Економски раст у ширем смислу односи се на процес трансформације државе којим се њено богатство увећава, док у ужем смислу и економској теорији реферише на увећавање богатства током одређеног периода (Cornwall, 2024). У савременој економији често се прецизира као увећање „тржишне вредности добара и услуга произведених унутар једне економије током одређеног временског периода“ и по правилу се изражава кроз процентуални раст реалног бруто домаћег производа (БДП), најчешће у периоду од годину дана (наведено према: Ментус, 2017: 29).

С обзиром на то да је током модерне економске историје економски раст имао високу корелацију са CO₂ емисијама,⁴⁴ климатска дебата попримала је или-или димензију – политички одлучиоци бирају економски раст или смањење угљеничних емисија, налазе се у тзв. угљеник-развој парадоксу (Steinberger et al, 2020). Уколико се погледа стрмо узлазна концентрација загађујућих честица у атмосфери (parts per million-ppm), 1958. године када је почело праћење износило је 315.71, а током априла 2024. године 426.57 (Lindsey, 2024), визуализује се да је економски раст био константан избор одлучилаца од како имамо доказе о антропогеним климатским променама. Пратећи ефекти процеса сагоревања фосилних горива и са њима последично контаминирање атмосфере укључују загађење ваздуха, воде и земљишта, урушавање биодиверзитета, интензивније експлоатисање широког спектра природних богатстава и умањење шумског покривача који је, поред осталог, депоновао CO₂ (Chasek et al, 2018: 1). Економски раст који је „утемељен у претпоставци еколошког обиља“ кумулативно је дестабилизовао комплексно испреплетан физички екосистем из ког проистиче (Kamath and Shisodia, 2021).

Последично су економија и екологија, изворно комплементарни концепти, еволуирале у супротстављене дисциплине. У оквиру мејнстрим економске теорије, која дефинише економски раст и предоминантно усмерава политичко управљање, пропратне еколошке девастације (укључујући климатске промене) уоквирују се као „негативне екстерналије, или ненамераване последице деловања одређених актера које сnose други, а да за то нису компензовани“ (Chasek et al, 2018: 15). Теорија такође предлаже да ове екстерналије могу бити адресиране кроз слободну тржишну утакмицу и иновације без да угрозимо економски раст.⁴⁵

Додатно дистанцирање економије и екологије остварује се и услед зависности процеса доношења одлука од што је могуће статистички егзактнијих процена пожељне политике (data-based policy). Слојевитост и далекосежност еколошких последица одређене политике врло

⁴³ Однос економске активности и субјективног благостања одликују снажне крос-секторске везе, али имају тачку сатурације. Од одређеног нивоа, нпр. пошто се у просеку задовоље базичне потребе у смислу доступности хране и електричне енергије, повећање плате не прати нужно повећање задовољства (Истерлинов парадокс „срећа-плата“) (Steinberger et al, 2020). На великом узорку западноевропских земаља од 1990-2008. и од 2002-2014. године показано је да дугорочни економски раст није пратио пораст субјективног благостања у посматраним државама (Ментус, 2017: 197).

⁴⁴ Стална побољшања енергетског интензитета економског раста (што значи да је потребно мање примарне енергије за производњу додатне јединице глобалног БДП-а) и убрзано повећање употребе чисте обновљиве енергије, довели су у скорије време до дивергенције између раста БДП и емисија гасова са ефектом стаклене баште у неким развијеним економијама (Singh, 2024).

⁴⁵ О чему ће бити више речи у наредном потпоглављу.

проблематично и у критичкој теорији дискутабилно се уоквирују кроз економске индикаторе трошкова и користи изражених у квантитативним монетарним величинама. Процена штете по животну средину стога се опире прецизној статистичкој евалуацији, док су истовремено економски бенефити често веома прецизни, извесни и једноставно саопштавани (Ibidem: 45). Другим речима, методе традиционалне економије употребљавају се за анализу и процене стања у екологији услед чега се нпр. бројни инфраструктурни подухвати који доприносе економском расту израженом кроз БДП, али остављају немерљиве штете по животну средину, релативно једноставно политички оправдавају и бирају. Показано је и да су најновија корпоративна извештавања о еколошком пословању компанија, кроз монетизацију и квантификацију природе, учинила да акутно стање екосистема који подупиру живот буду оцењена као да су „под контролом“ (Morrison, Wilmshurst and Shimeld, 2022: 912-915). Детаљним увидом у корпоративне извештаје Аустралијске берзе хартија од вредности (ASX 200), аутори су закључили да се кроз еколошко извештавање, премда промовисано као начин митигације штета по животну средину, имплицитно наставило спровођење даљих девастирајућих пракси. Овај тренд оснажује и све доминантнија оријентација академских истраживања ка „једино емпиријским анализама“, за које професорка еколошке економије Кејтлин Сигерсон (Kathleen Segerson) упозорава да су „отишла мало предалеко“ у односу на период када је она студирала и када су била претежно теоријска. Такав тренд помера академско клатно ка даљем квантификавању природе, а што умањује простор за постављање другачијих истраживачких питања. Сигерсон стога позива на хитно „враћање“ теоријског фокуса, као корективни фактор у литератури еколошке економије (NEEP, 2023).

Дакле, базираност модерне политике на што је могуће прецизнијим и мерљивијим проценама значи да процеси или ефекти који у себи носе дозу научне несигурности, или се теже квантификују, имају мању политичку тежину, пажњу, или приоритет у односу на оне које одликује егзактност. Поготово уколико се у условима неизвесности и тешких дилема одлучиоцима представи као излаз модел сигурних добитака. А управо је на тај начин обликован иницијални политички одговор на климатске промене из угла економске теорије у САД, као водећој држави за постизање научно-политичког консензуса и истовремено највећем историјском емитеру GHG. У краткој студији Томаса Шелинга (Thomas Schelling), оца теорије игара за коју је добио Нобелову награду из економије, написан је одговор на унапред објашњен Чарнијев извештај о далекосежним последицама акумулираног CO₂ у атмосфери, а које ће „бити осетне и обичном човеку за неколико деценија“. Шелинг се фокусирао управо на временски оквир „од неколико деценија“ и научне несигурности у погледу егзактних температурних опсега (наведено према: Oreskes and Conway, 2010: 175). Његов савет био је да, пошто за њега као економисту постоје бројне несигурности у закључцима физичара, политички не треба предузимати ништа осим „финансирања даљег истраживања“. Рок од „неколико деценија“ значио је да имамо довољно времена да се прилагодимо и учимо, док ће за то време трошкови фосилних горива вероватно ићи нагоре, што ће потражњу погурати надоле (у складу са логиком померања крива понуде и потражње). Успорене стопе потрошње горива учиниће „...адаптацију на климатске промене лакшом и дозволити већу апсорпцију угљеника од стране неатмосферских понора. То ће такође допустити конверзију ка алтернативним изворима енергије са мањом кумулативном CO₂ концентрацијом“ (Ibidem: 175).

Шелинг је предложио да ће се то све одиграти повратним спрегама тржишних сила, услед чега је саветовао да не треба предузимати регулативне политике којима се адресирају климатске промене након успоставе научног консензуса. Управо је његова економска аргументација, а не физичка из Чарнијевог извештаја, потом преузета за потребе брифовања саветника у Белој кући, инкорпорирана у економске извештаје републиканаца од 1980их и дуго парафразирана од стране климатских скептика зарад одлагања деловања. Чак је и Буш

Млађи, образлажући неприступање споразуму договореном у Кјоту, позвао на даља истраживања климе истичући несигурности у науци. Економска аргументација (да не треба регулисање пословања емитера CO₂) која је образложена методом дисконтовања, тј. обрачуном претпоставке будуће инфлације и самог нашег вредновања будућности нпр. да ли је „долар данас (утрошен за митигацију С.В.) вреднији од долара у будућности (добити од климатске акције С.В.)“, однела је превагу над научном (да хитно треба регулисати емисије). Шелинг и неколико физичара скептика који су информисали Реганову администрацију, попут Фреда Сингера и Била Ниренберга, уобичајено су полазили од процене да је тадашњи долар ипак био важнији и вреднији од оног у будућности (Ibidem: 92-94; 174-177). С тим у вези, економиста Николас Стерн сматра да је економска професија у случају климатских промена толико погрешно разумела принципе дисконтовања, јер је у моделима вредновала будуће користи и животе у односу на оно што јој је тренутно вредно. На тај начин је направљена „ефективна дискриминација“ по пуком датуму рођења (Carrington, 2021). Другим речима, економија је од почетка научног консензуса политички приоритизована као данашњи проблем, док екологија евентуално сутрашњи.

Негативан однос економије и екологије документован је и кроз дипломатску историју друге половине 20. века, почевши од Конференције УН о „људској животној средини“ у Стокхолму 1972. године (United Nations Conference on the Human Environment). На њој је упечатљиво предочен конфликтан избор „земаља у развоју“ (које су колоквијално називане „глобални Југ“) између достизања већег животног стандарда кроз процес пољопривредне и индустријске експанзије, или очувања животне средине за коју се констатовало да је озбиљно угрожена (Combes Motel et al., 2014: 480). Премда су Конференцију бојкотовале државе Варшавског пакта, свега неколико представника је присуствовало, остварила је глобални одјек и практично трасирала аргументацију глобалног Југа за еколошка питања до данас, чак и у климатској дебати (Dalby, 2016: 46). Позиција Југа је политичко-теоријски уобличена кроз Фаунекс извештај 1971. године у којем је експлицитно и детаљно образложено да је глобална забринутост за еколошке проблеме уоквирена из перспективе и проблема које су искусиле индустријализоване или „развијене државе“ („глобални Север“). У извештају се наводи да су акумулирани еколошки проблеми 1970их „у великој мери“ резултат високог нивоа економског развоја индустријализованих држава (The Founex Report, 1971: 1.2), а који је базиран на уском концепту економског раста који се мери повећањем бруто домаћег производа и који не значи нужно ублажавање ургентних друштвених проблема (1.6). Поврх тога, истакнуто је да је „сасвим логично из позиције развијених држава“ да се развој посматра као „узрок еколошких проблема“, чак и да лоше планирање и нерегулисани развој могу проузроковати сличне последице у земљама у развоју. Међутим, земље у развоју „морају“ гледати везу економског развоја и очувања животне средине кроз другу перспективу – у њиховом контексту, „...развој суштински постаје лек за огромне еколошке проблеме“ (1.5). Индијска премијерка Ганди потом је на Конференцији изјавила да је најгора врста загађења „сиромаштво“ и упозорила богате и развијене да не би требало да користе „еколошке аргументе“ у сврху успоравања и кочења развојних амбиција сиромашних и пост-колонијалних (Dalby, 2016: 46-47).

Иако ће однос глобалног Југа и Севера бити тема наредног поглавља, овде се скреће пажња на аргументацију земаља највише погођених климатским променама јер ће се неједнакост у развоју потом помињати у климатској дебати кроз „неједнакост у угљенику“ (carbon inequality), у смислу да најбогатијих 1% емитује онолико загађења које загрева планету колико и 75% човечанства (Oxfam, 2024). Физичка проблематика климатских промена онда ураћа у постојеће политичке, социјалне и историјске односе колонизатора и колонизованих. Али, оно због чега је ова историјска дигресија важна за поменути овде јесте да су бројне државе (у развоју и развијене) у реалполитичком смислу поимале достизање економског развоја (разумеваног кроз раст БДП) и очување животне средине непомирљивим

делатностима. Суочене са економско-еколошком дилемом оне су (барем до сада) чешће бирале алтернативу економског раста зависног од дубљег захвата у природу и повећања емисија гасова са ефектом стаклене баште. Такође, од самог почетка глобалне забринутости за животну средину, а што се временски поклапа са успостављањем научног консензуса о климатским променама, многоструко већа одговорност се приписује богато индустријализованим државама глобалног Севера и њиховој специфично-фосилној динамици развоја.

Током периода који ми сагледавамо у овом докторату, економско-еколошка дилема углавном се решавала избором економског раста. Константно политичко преживљавање уско дефинисаног економског раста треба сагледати кроз преовлађујућу легитимациону логику капитализма, односно свеобухватни управљачки модел и историјску трансформацију друштва, економије и политике. Као доминантна снага која усмерава управљање, екстрактивни капитализам убрзава раст концентрације атмосферског CO₂ до размера које нису биле присутне током протеклих три милиона година. Угаљ и нафта садрже угљеник који је процесом фотосинтезе извлечен из атмосфере током више милиона година, да би га човечанство вратило назад у атмосферу за само неколико стотина година и то драматично убрзано од друге половине 20. века (од близу 11 милијарди тона CO₂ годишње 1960их до процењених 36,6 милијарди тона у 2023.) (Lindsey, 2024). При томе, дубљи одговор на истраживачко питање које је дефинисало овај рад – политизацију климатских промена у светлу потврђених научних доказа у 21. веку – крије се у одгонетању поставки капитализма и по климатску дебату посебно веома утицајне његове десне варијанте либертаријанизма, коју заступа климатски контрапокрет. Стога се у наредном делу фокусирамо на идејне и/или идеолошке основе капитализма, њихове заговорнике у савременом политичком пољу, као и борбу око успостављања новог друштвено и политички легитимишућег принципа који би помирио концепте и дисциплине економије и екологије и као такав усмеравао одлучивање.

4.2. Идејне поставке капитализма и реалност климатских промена

Научни консензус о покретању и интензивирању климатских промена од Индустријске револуције и задатак међународне заједнице да просечно загревање ограничи на 1,5 до максимум 2 степена изнад пред-индустријског нивоа, подразумева да се историјат антропогених климатских промена одвија у контексту фосилног капитализма 19, 20, и 21. века⁴⁶. Премда је капитализам прошао бројне трансформације – од оснажења малих произвођача у Европи да се одупру феудалцима, преко монополистичког и менаџерског капитализма 19. века, мануфактурног капитализма разрађеног средином 20. века у САД, до глобалног финансијског капитализма данашњице (SGSB, 2023), одгонетање његове идејне покретачке снаге незаобилазан је корак у разумевању антагонизујућег вишегласја у климатској дебати. Такође, да би се сагледао савремени примат економије над екологијом при анализи управљања на нивоу државе, корисно је осветлити деликатан теоријски однос политике и економије који је идејно формирао европски капитализам 18. века. Економиста Алберт Хиршман уверљиво је показао да су многе политичке и економске претпоставке о добром поретку дебатоване тада, попут оних да појединац следи ужи лични интерес на слободном тржишту, некритички преживеле до позног 20. века делимично и због дисциплинарне „заборавности“ специфичног историјског контекста у коме су настајале (Hirschman, 1997: 132-133). Аутор нуди историјску анализу „страсти“ и „интереса“ на којима почива модерни капитализам и позива истраживаче и креаторе политика да направе захват у историју идеја како не би у „нејасно сличним“ околностима правили „идентично-мањкаве идејне одговоре“

⁴⁶ Свакако и масивно фосилни екстрактивног комунизма 20. века.

(Ibidem). Његова анализа умногome ће олакшати праћење односа економије и екологије, а самим тиме и климатске дебате на нивоу националних држава у наредним поглављима, због чега се овде накратко фокусирамо на њу.

Потрагу о „политичким аргументима за капитализам пре његовог тријумфа“ Хиршман отпочиње парафразирањем чувеног Веберовог питања о потреби људи да стичу новац, односно одгонетањем зашто је „...активност која је у најбољем случају етички толерисана, претворена у позив...“. Другим речима, због чега су трговина, банкарство и остале радње са примарним циљем да донесу профит постале часне и престижне од једног момента модерног доба, након што су вековима осуђиване и презиране као похлепа, шкртост и лукративност (Ibidem: 9)? Анализирајући дела од Светог Августина до Томе Аквинског и Дантеа, у ономе што аутор означава „хришћанском ером“, исцртава се дуга историја идеја у којима су страст за стицањем новца, херојске славе и части, пожуде и моћи дискредитоване као таштине и пороци. Међутим, истовремено су мислиоци разматрали да, ако већ ови свуда присутни пороци не могу да се искорене, онда нека се бар уравнотеже тако што би један био контратежа осталима у настојању да се одржава мање неправедан или штетан друштвени живот. Тако је нпр. „цивилна врлина“, која се исказује бригом и љубављу према отаџбини и инспирисана античким текстовима (посебно римским), пронађена као теоријска формула која би могла да потчини порок за богаћењем или пожудом пороку за похвалом (Ibidem: 10).

Потоњи мислиоци су на овом трагу, али сасвим супротно намерама аутора хришћанске ере којима су највеће бојазни биле нарушавање баланса и хармоније у порочном друштву, уздигли потребу за славом, херојством и кавалерством у борби на највиши аристократски идеал. Током периода ренесансе, стремљење ка части стекло је статус доминантне идеолошке вредности, што се поклапа са периодом опадања утицаја Католичке цркве и новом интерпретацијом античких текстова којом су се подстицале храброст у борби за отаџбину и „трагање за славом“. Култ части и славе (који би могао да се тумачи као потреба за похвалом или друштвеном моћи) преношен је све до у 17. век када „херој“ постаје све више дискредитована вредност. Хобс је тумачи као пуки нагон за самоочувањем, Ла Рошфуко као самољубље, Паскал у њој види „франатичан ескапизам од стварне самоспознаје“, а Сервантес као будаласту, дементну потрагу (Ibidem: 11). Уколико је тада овај порок (како би рекли хришћански теолози) или идеал (према аристократским узусима) историјски превазиђен, онда је дошло време да се промишља о неком другом који би био контратежа стицању части, славе или уопштено друштвене и/или политичке моћи. Теоријски терен је припремљен за расправе о начинима уравнотежења нагона за моћи приликом стварања друштвених уговора. При томе, није се више писало у категоријама порока, него „страстима“ које управљају човеком и могућностима да једна страст (нпр. за стицањем добара) буде контратежа другој (моћ). Хиршман опажа да је на делу „запањујућа трансформација моралне и идеолошке сцене“, која практично изненада еруптира и за коју и даље немамо потпуно истражене историјске и психолошке разлоге и разумевање (Ibidem: 11-12).

Слично хришћанским мислиоцима који су размишљали у тријадама и супротстављали врлине пороцима, аутори 17. века спекулисали су о добром животу заједнице кроз покушаје да страсти попут похлепе, амбиције и чежње за моћи, аналитички супротставе контраконцептима који би их уравнотежили. Али, насупрот средњовековним поставкама моралне филозофије, промишљања друштвеног баланса сада иду у правцу „разума“ или „рационалне воље“. Ако би се таква рационална воља идентификовала могла би, према Макијавелију који се међу првима дистанцирао од расправа о пороцима и врлинама, пружити „јасно и утемељено упутство принцу“ (наведено према: Hirschman, 1997: 33). Императив постаје пронаћи и формулисати понашање које би усмерило властодршца да квалитетније управља. Иако је пружио упутство, Макијавели није именовао једним концептом то што је

потребно за боље управљање и контролу страсти, односно како идентификовати рационалну вољу. Али, инспирисао је потоње генерације мислилаца да промишљају о приступима који би онога на власти „уразумили“, или подвргли мисаоном механизму за који се претпоставља да је изнад страсти. Претпоставка је да би се створила могућност да управљачки процес допринесе не само саможивом управљачу него општем добру. Интелектуална клима се полако окретала ка слављењу разума и припремала за картезијански дуализам (описано у претходном поглављу). У употребу све више улази појам „интерес“, испочетка тумачен искључиво инструментално као рационални „интерес државе“, или „државни разлог“, који ће послужити као контратежа страстима властодршца (Ibidem: 33-34). Интерес потом преокупира политичку филозофију као концепт који носи велики потенцијал да уравнотежава моћ (balance of power), посебно самовољу апсолутистичких владара, те да доношење одлука учини колико је могуће предвидивим или мање неизвесним. О интересу се пише као „тиранину над тиранином“ или „принцу над принцем“ у смислу да пронаћи и следити рационални интерес значи надвладати „порочне апетите“ који подстичу управљаче да предузимају задатке који превазилазе њихове капацитете, али и „насилне страсти“ које их гурају у делатности које штете заједници (наведено према: Hirschman, 1997: 34).

У зависности од историјског контекста и државе у којој је тумачен (нпр. Британија, Француска, Шпанија, Италија), интерес је интерпретиран као проницање у оно што је политички добро за државу у том тренутку, рецимо религијска толеранција, склапање мира, објава рата, јачање војне снаге и утицаја, примат дипломатије над унутрашњом политиком. Успостављање политичке стабилности и концентрисање моћи потом је довело до квалитативног искорака у тумачењу интереса – концепт је аналитички спуштен са употребе на државном нивоу на групе унутар државе и појединце. Теоријска претпоставка је била да би укључивање интереса шире групе поданика могло зауздавати или балансирати интересе (balance of interests) владара, а самим тиме и његове активности. Односно, процес доношења одлука од значаја по ширу заједницу могао би бити предвидив, или макар што мање неизvestан и несмотрен, уколико се узимају у обзир интереси појединаца. Поготово уколико се односе на економске активности. Аутор проналази и референцу да тек у последњој деценији 17. века интерес поприма специфично економско значење (Ibidem: 35-37).

Многи мислиоци фокусирани на проблем поробљавања човека од стране другог човека или коруптивне моћи и власти, покушавали су дакле да надиђу „природно стање“ проналажењем најраспрострањенијег интереса међу људима. Тај интерес увек је зависио од конкретног историјског контекста у ком се налазе. Сведочећи енглеском грађанском рату, Хобс га проналази у апсолутном суверену (интерес појединца да га штити држава), да би само неколико деценија касније Џон Лок формулисао неотуђиво право човека (укључујући његову приватну имовину) да буде слободан од непредвидивих потеза и самовоље моћника који руководе државом. Успостављена стабилност и верска толеранција скренуле су бригу са опстанка и преживљавања ка развоју друштва кроз стицање богатства. Монтескје је уверен да је трговина антоним насиљу, истиче њену „невиност“ и „слатку“ (*doux*) мекоћу да уравнотежи тврду силу тако што „полира и смекшава варварске начине што можемо видети сваког дана“ (Ibidem: 59-60). Али, премда је веома уздизао трговину, преовлађујући легитимациони принципи и даље су били аристократски идеали попут честитости и славе за којима примарно трага појединац. Трагајући за њима, Монтескје је био убеђен, појединац ће ненамеравао донети добро „свим деловима државе и општем благостању иако мисли да је радио у свом личном интересу“ (Ibidem: 10). Монтескје је тиме описао „невидљиву руку“ којом управља интерес за стицањем славе, концепт који ће потом дефинисати и разрадити Адам Смит стављајући у центар економски интерес инспирисан претпоставкама Дејвида Хјума.

Од многих порока и страсти које постоје у човеку, Хјум издваја похлепу или нагон за стицањем као аисторијску „универзалну страст која оперише кроз свако време, свако место и у сваком човеку“ (Ibidem: 54). Иако би данашњем читаоцу деловало да примарно следити нагон за стицањем богатства нимало не делује часно нити да би уравнотежило моћ (Маркс ће међу првима систематично критиковати ове претпоставке), контекстуално читање аутора 17. века пружа разумевање да су били примарно забринуте за опште добро и смањење друштвених неправди које производи прекомерна власт тако што би се наизглед безазлена људска потреба за стицањем материјалног (или наивна трговина по Монтескјеу) супротставила оној суровој потреби за моћи и доминацијом.⁴⁷ На Хјумовом трагу, Смит констатује да је најраспрострањенија страст међу појединцима она о „побољшању сопственог положаја“ (bettering our condition), која „нам долази док смо у утроби и не напушта нас до гроба“ (Ibidem: 66). Уколико је та страст аисторијска, толико уврежена међу нама и траје целог живота, онда би она била бољи компас за предвиђање будућег људског понашања него друге, више варијабилне или неконстантне страсти. Опште заступљена и предвидива страст за стицањем (или према другим ауторима порок, нагон, потреба, интерес) онда умањује неизвесности и ирационалности које прате свако доношење одлука. Сходно интелектуалној клими у којој се развија, страст за стицањем, коју по Хјуму и Смиту има сваки појединац, постаје „рационална“ јер је константна и конзистентна људска тежња. Поред тога, све више се пише о „благодетима“, „слаткоћи“, „мекоћи“ трговине, уверењима да је боље по већину да тргују него ратују, те да је тај принцип примењив не само међу државама, већ у економским разменама међу појединцима унутар државе. Ова промишљања су у упадљивом контрасту са теоријским виђењима пре Монтескјеа, Хјума и Смита у којима су трговина, економске активности и богаћење државе посматране реалполитички као игра у којој се или добија или губи (*zero-sum*), услед пређашњег идеолошког утицаја меркантилизма (Ibidem: 52-54).

Последњи у овом низу мислилаца је политички економиста и филозоф, Адам Смит. Он закључује да би појединци који следе личне интересе ка побољшању сопственог положаја (материјалног, а не у форми части или славе), ненамеравано допринели ширем друштвеном бољитку и материјалном богатству државе. Тај процес би изгледао као да је управљан каквом невидљивом руком, о којој је пре тога писао Монтескје. По први пут у модерној теорији јавља се претпоставка да би се друштвени ред успоставио личним интересима појединаца којима су контратежа лични интереси других појединаца, а не тако што би се врлина управљача супротстављала његовом пороку (Lukas, 2023: 31-32). И не само то, предлаже се да би компетитивно тржиште боље дисциплиновало појединце него принуда или сила (Ibidem: 32). Тржишна динамика формирала би јаке и кохезивне мреже испреплетаних интереса које би повратно штитиле и еманциповале индивидуу од самовоље онога који има монопол на моћ.

За разлику од пређашњих мислилаца, Смит посебну пажњу поклања просечној особи и њеном понашању, индивидуи за коју се пре тога није често справљало као нарочито комплексној и која припада „средњем слоју људи“ (middle rank of men) или „великој маси човечанства“ (great mob of mankind), а не елитама (Hirschman, 1997: 102; 109). Другим речима, страстима и стремљењима обичних смртника или припадника плебса којима „висока“ литература није посвећивала много редова. То да управо они такође оправдано теже да побољшају свој положај пружиће потом снажне теоријске и чак етички пријемчиве и демократске аргументе за даљи развој капитализма. Целокупна идејна нит од Светог Августина до Лока, Монтескјеа, Хјума и Смита тиме исцртава теоријску комплексност подухвата да се уравнотежи прекомерна политичка моћ. Хиршман у Смитовим

⁴⁷ Као интелектуалци колонијалних сила, заинтересовани су само за добробит привилеговане беле, западноевропске хришћанске популације. Концепти неотуђивих права, рационалности, слободе од политичке самовоље никако нису били примењивани на друге расе и робове.

образлагањима, за која напомиње да су изузетно опрезна у уздицању страсти за стицањем⁴⁸, уочава „крај визије“ у смислу да завршава дуговековну интелектуалну расправу о контроли моћи која практично до данас утемељује однос политике и економије. У том односу економски раст дуготрајно обликује имагинацију како управљати колективом. Праћењем историјата идеје Хиршман одговара на Веберово питање због чега су стицање и стремња ка материјалном постале толико пожељне идеолошке вредности док су раније биле презрене, као и на који начин је капитализам требало да реши управо оно што ће се потом прогласити његовом најгором карактеристиком – да сузбије одређене вишедимензионалне и непредвидиве страсти мање непредвидивом, „једнодимензионалном“ материјалном потрагом (Ibidem: 132).

Због чега је ова теоријска дигресија важна за нашу тему политизације климатских промена у 21. веку? Пре свега јер је анализа политичких расправа, на које ћемо се нешто касније фокусирати у националним државама, потпунија уколико разумевамо суптилни и неретко превиђани, а преовлађујући политичко-економски легитимациони принцип пренешен од времена о коме пише Хиршман. Добитник Нобелове награде за економију Амартија Сен, Индијац школован у Великој Британији и Америци посвећен питањима сиромашних и угрожених за које је приметио да су превиђани у водећим економским теоријама држава у којима је студирао, тврди да је Хиршманова студија описала изградњу темеља данас доминантних економских аргумената за капитализам, базираних на уверењу да „активирамо неке бенигне људске склоности уместо малигних“ (Ibidem: x). Сен сматра да, иако имамо у виду тоталитет и добро разумевање савременог успеха капитализма и детаљно сециране његове предности и мане, имамо потешкоће да схватимо како и зашто је систем примио рану интелектуалну дефанзиву од идеја које су миљама далеко од начина на који овај процес посматрамо у садашњости. У савременим приступима којима се управљају моћне државе попут САД, тежња појединца да поправи свој материјални положај, тј. тежња ка себичном интересу, представља бихејвиорално утемељење економије као дисциплине, а свакако политичко-привредно-правног система какав је капитализам. Економске теорије данашњице такође полазе од „интереса“, тј. истих концепата о којима су дебатовали мислиоци минулих векова, с тим да им дају претежно позитивну улогу. Тако нпр. метода „подстицаја“ (incentives) треба да подмазује или барем одржава несметано функционисање привреде, односно ефикасно алоцира ресурсе (наглашава се позитивна улога интереса, а не брига за уравнотежење опасних страсти) (Ibidem: xi).

Стога је највећа вредност Хиршманове расправе нијансирано указивање на нераскидиве везе прошлих идеја, насталих као одговор на специфичне историјске околности, са данашње преовлађујућим принципом управљања у другачијим околностима. Како истиче Нанерл Кохејн, наглашава се континуитет између старог и новог, супротно оштрим демаркацијама које су правиле бројне историјске анализе, као и марксистичке и веберијанске школе мишљења (Keohane, 1978: 776). Према њој, такав подухват један је од најтежих у историји идеја: „истражити 'прећутну димензију'⁴⁹ скупа идеја и уобичајених претпоставки од којих полазе

⁴⁸ Чијих је негативних ефеката Смит био итекако свестан, чак детаљно описивао мане настајућег капитализма у многобројним деловима „Богатства нација“. Такође је елаборирао да нпр. банке морају да се детаљно регулишу уколико желимо успешан капитализам, односно да има аспекта тржишта које држава мора да регулише како би спречила тржишне фелере – да прикупља порезе, као и да радници треба да имају „пристојне“ плате, уколико треба и да то остваре удруживањем. Наоми Орескес напомиње да су ови делови „Богатства нација“ избачени из едитованог издања нобеловца Џорџа Стиглера (George Stigler), водећег теоретичара Чикашке школе економије (SGSB, 2023).

⁴⁹ Мајкл Полањи дефинише „прећутно знање“ (tacit knowing) као велики скуп наслеђених пракси, подразумеваних вредности, интуиције, предрасуда и традиције којим „можемо да знамо више него што можемо да кажемо“ (we can know more than we can tell). Конституише научно сазнање, нпр. уочљиво у антиципацији новог открића или научног проблема (више у: Polanyi, 2009: 4-25). С тим у вези, а на Полањијевом трагу, политиколог Вранић додаје и да „о идеологијама знамо више него што можемо рећи“ (Vranić, 2024: 44).

много аутори, а које буду толико карактеристичне за неко доба да су ретко изричито образложене“ (Ibidem). Прећутна димензија коју је Хиршман изоловао односи се на преовлађујућу максиму о рационалним појединцима да уколико следе своје себичне интересе допринеће и општем богатству, иако им то није намера. Модерна економска теорија увелико се наслања на ове претпоставке да би постепена и слободна размена између великог броја рационалних појединаца створила више добити (мање трошкова) него да разменама управља какав централни ауторитет (политичка моћ).

Међутим, привредно функционисање и управљање на макронивоу помоћу претпоставки преузетих са микронивоа (у овом случају конципирање капитализма на претпоставци ужег интереса појединца) болује од „заблуде композиције“ (fallacy of composition), у смислу да оно што важи за појединца или доприноси његовом бољитку не значи аутоматски за колективитет (Hirschman, 1997: 119). Примери таквих логичких заблуда нису ретки у политичкој филозофији и економији, а Хиршман закључује да је капитализам, „као и многи други модерни тирани“, сасвим тихо тријумфовао због свеопштег одбијања да се поверује како је способан за неки велики дизајн или постигнуће (Ibidem: 59). С тим у вези, милијардер Џорџ Сорос, који се обогатио у свету финансијских тржишта, објашњава да је доктрина преовлађујућег *laissez-faire* капитализма веровање у „магију тржишта“ да ће се општем добру најбоље служити кроз несметану потрагу за личним интересом. Међутим, то веровање би по његовом мишљењу требало амортизовати веровањем да општи интерес има предност над индивидуалним. У супротном, капитализам постаје „претња“ јер, према Соросу који је за те сврхе цитирао Хегелову „Филозофију историје“, „пропасти цивилизација дугују морбидној интенсификацији основних принципа“ (Sorosh, 1997).

У основној логици капитализма лежи „закон понуде и потражње“ који претпоставља да потрошач/купац рационално процењује сваку куповину тако што анализира трошкове и користи, тј. уколико вредност коју придајем производу превазилази коштање ја ћу га купити, у супротном нећу (cost-benefit analysis) (Park, 2015: 191, видети: Mankju i Tejlор, 2008: 74-76). То ће рећи да потрошачи, рационални појединци, покрећу потражњу за производима које произвођачи настоје да понуде до равнотежне количине зависне од конзументске потражње⁵⁰ (Park, 2015: 191). Научно утемељење капитализма је онда да се на слободном и компетитивном тржишту, које омогућује најефикаснију размену информација међу учесницима, потражња и понуда сусрећу у равнотежној тачки (еквистријуму) што најефикасније алоцира ресурсе (боље него да тај процес буде регулисан или „неслободан“). Ове претпоставке постају економски аксиоми, „вечна истина... са трагом у њутновској физици“ (Sorosh, 1997), или „мит“ (Oreskes and Conway, 2023) на којем се даља теорија конструише помоћу независно датих крива понуде и потражње које формирају тржишну цену.⁵¹ Према теорији, ова законитост потом производи три „логичка корелата“ у модерној економији: да више потрошње доноси више добробити друштву, односно да је економски раст у корелацији са друштвеним просперитетом; служећи се анализом трошкова и користи, не бисмо претварали ресурсе у производе уколико ти производи више коштају него што користе друштву и обрнуто – претвараћемо ресурсе или инпуте из животне средине све док сматрамо да нам то више користи него штети; страх о исцрпљивању оскудних ресурса превазилазимо поверењем у

⁵⁰ Претпоставља се да на слободном, „савршеном“ тржишту има велики број купаца на страни потражње и продаваца на страни понуде тако да ниједан актер појединачно не може да утиче на тржишну цену.

⁵¹ Сорос је показао да криве понуде и потражње у реалном тржишту какво је финансијско нису независно дате. Купци и продавци „теже да дисконтују будућност која зависи од њихових садашњих одлука“, односно криве „флукутирају релативно очекивањима учесника“ уместо да иду ка еквистријуму. То значи да у реалности постоје продужени периоди када се цене удаљавају од било које теоријске равнотеже, а чак и када покажу тенденцију ка враћању – равнотежа није иста као што би била пре пораста цена, тј. пре интервенишућег периода (Sorosh, 1997).

тржиште да ће „природно“ произвести алтернативу (Park, 2015: 191-192). Корелати су у нераскидивој вези са интелектуалним утицајем „невидљиве руке“ јер, уколико постоји велика потражња за неким производом, цена је уграђени механизам који ће произвођачима сигнализирати да нуде више производа како би задовољили потражњу. И обрнуто, уколико понестане ресурса (инпута) неопходних за производњу, произвођачи ће бити подстакнути или практично приморани да иновирају и пронађу адекватну замену за производ како би уравнотежили потражњу. Аутор Парк сматра да је „обећање непресушног бунара људске домишљатости“, који би могао да се избори са било којом оскудношћу пожељних ресурса, „осигурање да у теорији капиталистичка економија никада не мора да се смањи или успори“ (Ibidem: 192).

Метафоре и максиме које је употребљавао Адам Смит у 18. веку преобликоване су у подразумевано знање од којег полази савремени економски дискурс, неретко занемаривањем великог контекстуалног баласта у коме су заговаране. Питер Лукас објашњава да је максима о невидљивој руци веома жива како у уводним економским предметима кроз добро познате графиконе понуде и потражње (у којима се криве померају у складу са променама у производњи и потрошњи на слободним тржиштима која наликују онима у вакууму), тако и мејнстрим теоријама које су информисале доносиоце одлука последњих деценија. У исцрпном прегледу литературе, аутор показује да је претпоставка о балансирању личних интереса путем њиховог супротстављања другим личним интересима (нпр. купци и потрошачи), преживела кроз „компетитивну теорију еквилибријума“, „Парето оптимум“, Лудвиг фон Мизесову капиталистичку конзumerску демократију (у којој потрошач свакодневно бира својим гласом између више опција) и сличном Фридмановом конзumerском суверенизму, као и кроз Хајекову „каталаксију“ у којој се друштвени ред спонтано успоставља саморегулишућом динамиком компетитивног тржишта (више у: Lukas, 2021: 35). Лукас се ограђује за случај да му економски стручњаци замерају анахроно поређење класичних економиста са аустријском и чикашком школом истичући да, упркос њиховим разликама и специфичним интерпретацијама теорије еквилибријума, њихови главни аргументи полазе од истих уверења у саморегулишуће тржишне способности (Ibidem: 36). Штавише, истиче да међу њима постоји консензус да тржишта треба да буду компетитивна и да на њима нема монопола, а што би се најбоље уредило уколико су она отворена и слободна. Према њима, неограничена и саморегулишућа конкуренција чак би могла и поразити монополе и децентрализовати концентрисану економску моћ. Лукас примећује и да су слично Смиту, који је као велике проблеме који нарушавају еквилибријум издвојио монопол гилди одржаван меркантилизмом и мешање државе у потрагу појединца за материјалним богатством, економисти касног 19. и кроз 20. век критиковали социјалну и државу благостања (Ibidem: 36). Улазак политике у економију завређивало је критику и требало је минимизовати. Хиршман чак и за поборника интервенције државе у економију, Џона Мајнарда Кејнза, тврди да је суптилно бранио капитализам слично економистима 18. века ставом да је „боље да човек тиранизује над својим банковним рачуном, него суграђанима“, користећи идентичан аргумент као Семјуел Џонсон (Dr Johnson) (Hirschman, 1997: 133-134). То ће рећи да доминантне две струје западне политичке економије, било да заговарају „мање“ или „више“ владе, или офанзивно или дефанзивно анализирају значај тржишта, виде у потрази појединаца за стицањем кроз тржишну утакмицу мање зло по опште благостање, него у потрази за моћи и власти.

Теорија потом предвиђа и да уколико настане било који тип тржишног фелера⁵², влада може да интервенише у тржиште кроз нпр. порезе, регулативе, подстицаје или забране да би

⁵² У неокласичној економији тржишни фелер или несавршеност (market failures) настаје када слободно тржиште оптимално не алоцира ресурсе, односно понуда и потражња за производима не сусрећу се у равнотежној тачки. Узроци могу бити различити, попут неједнаких (асиметричних) информација учесника, концентрисања моћи и

спречила шире привредне поремећаје. Велики број економиста се слажу да су климатске промене *par excellence* тржишни фелер, Николас Стерн их чак назива „највећим тржишним фелером који је свет видео...са потенцијалом разарања већим од два светска рата заједно“ (Benjamin, 2007). Међутим, интервенција државе у тржиште ради исправљања тржишног фелера попут климатских промена постаће најспорнији аспект климатске дебате данас и дуготрајна борба између присталица климатске акције и климатског контрапокрета. У економском смислу климатске промене последица су немогућности или пропуста великог бизниса да обухвати и урачуна трошкове својих емисија које негативно погађају животну средину, односно тржишна цена фосилних добара није адекватно сигнализирала потпуне трошкове по друштво (GRI and Clark, 2012). С обзиром на то да су фосилна горива јефтина (и издашно субвенционисана да у дугим роковима остају јефтина), а пропратне GHG емисије нити су плаћане нити улазиле у цену, велике корпорације нису имале тржишне подстицаје да престану да их експлоатишу и продају. Сасвим супротно, биле су профитно стимулисане да повећавају експлоатацију и шире услуге, што је тржиште чинило све више фелеричним због прекомерног акумулирања негативних екстерналија. Тиме су емисије гасова који су загрејали атмосферу нуспојава економски исплативих активности које није платила нити страна понуде фосилних добара, нити потрошње. Карактеристично за овај тржишни процес је и да се највећи трошкови емитованих гасова рефлектују по онима који нису имали удео у његовом економски исплативом аспект, попут земаља у развоју и будућих генерација. Такви трошкови потом су у теорији уоквирени као „екстерни“ за тржиште, или „суседни ефекти“, чиме је произвођачима и потрошачима евентуално преостајао морални подстицај да умање емисије, али не и тржишни (Ibidem). Климатске промене нераскидиво су увезане са тако конципираним капитализмом, што ће рећи да је за њихово успешно адресирање потребно свеобухватно регулисање владе у све послове који емитују, или су емитовали GHG. Такав подухват толико је комплексан за имагинацију, а камоли спровођење у дело, да филозофи попут Славоја Жижека и Фредрика Џејмисона (Fredric Jameson) сматрају да је лакше замислити крај света него крај капитализма (Fisher, 2009: ch.1).

Коначно, услед историјских околности Хладног рата и бинарног виђења света кроз капиталистичко или комунистичко управљање, посебно ће се у западној теорији и политици учврстити уверење у саморегулишуће слободно тржиште као супериорни легитимациони принцип који усмерава друштвено-политичко деловање, односно од почетка научно-политичког консензуса о климатским променама. Од 1980их година и истакнутих политичких заговарача неокласичних идеја слободног тржишта, пре свих Роналда Регана у САД и Маргарет Тачер у УК, капитализам поприма специфичну форму „тржишног фундаментализма“ у каквој га и данас разумевамо и који климатску дебату чини све више политички антагонизујућом. Тај специфичан облик капитализма с краја 20. и почетка 21. века често се назива неолиберализам, „тржишни апсолутизам“, „тржишни есенцијализам“, или *laissez-faire* капитализам (Oreskes and Conway, 2023: ch.1). Широм западних економија уврежује се став да слободном тржишту „нема алтернативе“ (чувени политички слоган Тачерове „There Is No Alternative“ – TINA).⁵³ У времену историјске поларизације и политизације бројних општих питања попут климатских промена, овај став биће интерпретиран као да заправо имамо или нерегулисани капитализам (чији су неизоставни ефекти даље GHG емисије), или уколико влада интервенише у тржиште – имаћемо диктатуру

монопола, као и негативних екстерналија које преливају трошкове размене ван купаца и продаваца нпр. загађење ваздуха или воде (Манкју и Тејлор, 2008: 145-147).

⁵³ Уверење да слободно тржиште нема алтернативу на исти начин ће током велике финансијске кризе у ЕУ промовисати немачка канцеларка Ангела Меркел изразом *alternativlos* 2010. године, што је потом инспирисало назив нове десне партије која ће ући у Бундестаг да постоји алтернатива – „Алтернатива за Немачку“ (AfD) (Oltermann and Connolly, 2021). Такође и британски премијер Дејвид Камерон (David Cameron) 2013. године понавља уверење Тачерове (Parker, 2013).

колективизма (SGSB, 2023). У том процесу ће се заговарање економских слобода у које се не уплиће влада (на пример да се послови великог бизниса не опорезују) пропагандно изједначавати са слободом појединца. Премда у стварности постоје бројне алтернативе, овај догматски приступ тржишту постаће распрострањен „како у црвеним, тако и плавим државама“ САД, чланицама ЕУ, али и за овај докторат кључно – у основи деловања климатског контрапокрета (Tong and Tamagawa, 2023). Орескес и Коунвеј тако преовлађујући легитимациони принцип називају „митом о слободном тржишту“ за који закључују да је нашироко интернализован у „срцима и умовима“ политичких одлучилаца, бројних научних ауторитета у природним и друштвеним наукама, али и код обичних људи које насумично срећу и са којима разговарају у пролазу, на улици, на станици, у авиону и који од укидања регулатива великом бизнису могу имати само штете. Велика теза њихове књиге је да овај мит обликује свакодневицу до нивоа у ком практично више нико не замишља, чак ни не може да замисли алтернативе које би другачије уредиле друштвено-политички живот (SGSB, 2023). У општој заступљености уверења у саморегулишуће способности тржишта и последичне негативне асоцијације улоге владе у привреди, ови аутори проналазе моторни погон климатског скептицизма у САД, а потом и у многим државама у којима се пројектује амерички утицај.

4.2.1. Уоквирење климатских промена у САД

Постоје дубоке и практично непремостиве расправе у литератури које државе највише доприносе, или су историјски допринеле климатским променама. У зависности од методологије израчунавања, највећа одговорност разрезају се од индустријализације САД и Велике Британије, преко Кине, до данас високо климатски освешћених Португала, Шпаније и Холандије који су због колонијалне управе наследили позамашне историјске емисије CO₂. Ипак, формирање и разградња научно-политичког консензуса, процеса који нам одгонета на питање зашто бисмо у време непобитних доказа пропустили да адресирамо климатске промене, не може да се разуме без праћења климатске дебате у САД. У овој држави, која је појединачно највећи кумулативни емитер CO₂ (Evans, 2021), омогућена су најсложенија мултидисциплинарна истраживања и научни докази који утемељују глобални научно-политички консензус. У САД су школовани и умрежавани проминентни научници којима дугујемо широки опсег сазнања о променама климе, производе и данас највећи део у глобалном истраживању феномена и објављују радове са највећим бројем читања из целог света. Чак имају више активиста и организација за заштиту животне средине него било која друга држава (Gosh, 2021: 127). Истовремено, ту је извориште климатског контрапокрета и бројних лажних вести и конспиративних теорија које су помогле да се успори глобално постигнут договор за деловање. Из свих тих разлога, али можда и чињенице што ауторка некад и подсвесно у већој мери обраћа пажњу на амерички процес политичког одлучивања, у докторату је највише редова посвећено управо уоквирењу климатске дебате у овој држави.

Климатске промене у САД веома су присутна проблематика у политичкој арени. То ће рећи да је велики број људи о њима информисан и дезинформисан. Оно што у случају изборне рачунице прави разлику која одлаже њихово адекватно адресирање јесте критична маса на страни дезинформација било у виду погрешног разумевања узрока и последица или неутемељених, апокалиптичних процена друштвено-политичких ефеката. Коликом броју људи ће дезинформације бити пријемчивије од потпуних, проверних информација зависи од бројних варијабли попут нпр. све више раширене научне неписмености у просечној популацији или високе анксиозности по питању будућности која погађа млађу демографију западних друштава. Но, у случају САД посебно је загонетно зашто су дезинформацијама и климатском скептицизму склони и високо образовани људи, неки са респектабилним

академским каријерама, што тезу о порасту научне неписмености чини недостатном да обухвати целину процеса којим је успорен научно-политички консензус.

Историчари науке Орескес и Коунвеј управо су себи дали у истраживачки задатак да открију зашто би интелигентни, широко образовани људи прихватили и ширили климатски скептицизам. Опсежним архивским радом наишли су на серију инцидената креирану од стране петорице проминентних хладноратовских физичара,⁵⁴ који су се 1980их борили против широког спектра установљених научних чињеница од киселих киша, озонске рупе, штетности дуванског дима, до глобалног загревања узрокованог антропогеним климатским променама (Oreskes and Conway, 2010). С обзиром на то да су двојица од њих (Зајц и Сингер) били дугогодишњи консултанти дуванске индустрије за борбу против научно доказане каузалне везе између дуванског дима и канцера плућа, једно од објашњења за њихово деловање које се логички наметало било је да су поткупљени од стране индустрије, мотивисани додатном зарадом. Истраживање Орескес и Коунвеја показало је да су та устаљена објашњења површна и погрешна. Према њима, потпуни одговор лежи у томе што су ови етаблирани научници били обликовани предимензионираним страхом од совјетске претње и комунизма и дубоко идеологизовани америчким тржишним фундаментализмом (Oreskes and Conway, 2010: 36-65; Oreskes and Conway, 2023: introduction).

Након што су показали на које све начине су хладноратовски физичари „трговали сумњом“, чији је један од ефеката раширени климатски скептицизам, Орескес и Коунвеј отиснули су се у нови дугогодишњи истраживачки подухват – да трасирају одакле потиче специфична идеологија слободног тржишта, толико уврежена међу широким слојевима америчког друштва и која чини да и људи од науке поричу научне чињенице од општег значаја. Искрпном историјском анализом показали су да је данас политички неприкосновен принцип слободног тржишта у својој основи „мит“, конзистентно заступан и промовисан од стране великог бизниса (Big Business) у САД од 1920их година. Чланови организација попут Националне асоцијације за електрично осветљење (National Electric Light Association – NELA), која је окупљала више од 500 највећих приватних електродистрибутера који су обезбеђивали 90% федералног киловат оутпута, Националне асоцијације произвођача (National Association of Manufacturers – NAM) формиране у 19. веку и која је бројала око 600 највећих индустријалиста, до њима блиске политичке организације Америчке лиге за слободу (American Liberty League), били су велики противници изградње Хуверове бране, а потом и целокупног Рузвелтовог новог договора (New Deal) чије су бројне јавне политике тужили на судовима за гушење тржишне конкуренције.⁵⁵ Основне вредности им се ситуирају у концепт приватног власништва, што сматрају темељем не само америчке економије већ „америчког начина живота“. Тиме су сваки покушај владе да се уплиће у њихове приватне послове

⁵⁴ Дотични физичари, од којих је један био председник Националне америчке академије наука – Фредрик Зајц, други отац хидрогенске бомбе – Едвард Телер, трећи утемељио НАСА Годард (Goddard) институт за студије свемира – Роберт Џестроу (Robert Jastrow), четврти – Фред Сингер, водећа фигура у развијању сателита за посматрање Земље и први директор Националног сервиса за сателитска посматрања времена, и пети – Бил Ниренберг, директор Скрипс институције (Scripps), једне од најстаријих и најзначајнијих за истраживања океана, земље и атмосфере, били су истакнути саветници за науку у администрацији Роналда Регана (више у: Oreskes and Conway, 2010: 10-36).

⁵⁵ Развођење електричне мреже, које је због своје социјалне важности широм Европе разумевано као јавно добро и природни монопол државе, у САД је доминантно спровођено посредством приватних предузетника. Током 1930их NELA се удружује у преговарачку позицију са NAM, која се од почетка 20. века оштро супротстављала федералним порезима, правима радника да се удружују у уније и ограничењима у вези дечије радне снаге, да би заједно дискредитовале покушај државе да електрификује тешко доступна рурална подручја. Чак је председник Вудро Вилсон описивао деловање NAM као „конспирацију специјалних интереса“ који формирају „невидљиву владу“, непријатељску према америчком народу (више у: Oreskes and Conway, 2023: ch.1).

представљали као опасност по сам начин живота и слободу сваког појединца (Oreskes and Conway, 2023: ch.1).

Аутори на више места подвлаче да велики бизнис константно покушава да оспори компетенције и деловање владе у тржишној утакмици. Федералну управу називали би пежоративно „Великом владом“ (Big Government) када год би настојала да регулише њихове послове – чак и током доношења закона којима се ограничава, а потом и забрањује дечији рад (против чега је NAM протестовала), или државне електрификације руралних подручја за која приватни електродистрибутери нису имали финансијски интерес (NELA протестовала). „Велика влада“ стога је пажљиво формулисан израз индустријалаца који сугерише да изабрана власт задире у области у којима јој није место, што је по њима тржиште, при чему специјално користе израз „интервенисање“. Ретко ће се, ако и уопште користити у јавним дебатама када на пример влада забрањује право на абортус или конзумацију марихуане, али ће готово увек када се загађивачу наложи да инсталира филтере у димњаке, санира отровне хемикалије испуштене у околне воде, или плаћа трошкове CO₂ емисија (Ibidem: ch.11). Извршна влада која правилима уређује њихово пословање, односно велика влада која интервенише у тржиште, због тога је често квалификована у бизнис круговима као „антиамерички колективизам“, „комунизам који ради против америчког индивидуализма“, или у америчком контексту посебно пежоративно, као „социјализам“ (Ibidem: ch. 1-2). Према овом тумачењу, влада се „уплиће“, „интервенише“ у економију чиме нарушава тежњу појединца (у овом случају индустријалца) да следи лични интерес. То ће рећи да су права или прерогативи богатих индустријалаца уоквирени као слобода, док тежња федералне владе да њихове послове контролише постаје непријатељски социјализам који друштвено-политички живот води у диктатуру.

Истовремено је у јавном простору подстицано и спонзорисано ширење таквих парола кроз различите медијуме попут академске заједнице, популарну литературу у библиотекама, те обуке и мотивационе говоре широм руралне Америке. У академији је омогућено финансирањем и креирањем специфичних економских силабуса и директним плаћањем професора, почевши на Чикашком универзитету довођењем из Аустрије Лудвига фон Мизеса и Фридриха Хајека. У популарној култури путем дисеминације антологијске лектире „Мала кућа у прерији“, као и пропагандним гостовањима по ободима руралне Америке – у виду хумористичне серије „Џенерал електрик театар“ (General Electric Theater) у организацији мултинационалног конгломерата Џенерал електрика, прераслог из електродистрибутерске компаније Томаса Едисона (Ibidem: ch. 6-10). Путјујући театар трајао је од 1953-1962. године, а прославио је и учинио надалеко популарним водитеља, а будућег републиканског председника, Роналда Регана. Театар је на хумористичан, шaljив начин промовисао пропаганду да је Џенерал електрик на страни америчког радника и потрошача и његове слободе од интрузивне државе, док је заправо годинама био процесуиран за кршења антимонополске праксе и активно радио на разбијању радничких синдиката и права на достојанствен рад. На путјујућем театру годинама су понављане неутемељене, недоказане, па и погрешне фразе како је „лек гори од болести“, односно да је по општи интерес горе да држава регулише у тржиште и тиме учини више штете (по приватна права), него да се тржиште временом само избори са фелером (било да је фелер тешки услови за рад или глобално загревање, видети: ch.11). Реганов мандат потом ће у највећој мери остати обележен концептом „дерегулације“, економијом понуде (supply-side economics), укидањем пореза најбогатијима и популаризацијом уверења да је влада претња,⁵⁶ а не воља народа, због чега треба да буде „минимална“ (Ibidem: ch. 6-10). Притом, истичу аутори, Реган и сарадници

⁵⁶ „Влада није решење наших проблема. Влада је проблем.“ – из инаугуралног говора Роналда Регана (Reagan, 1981).

вршили су без проблема државну интрузију у спаваће собе (bedroom) или клинике за планирање породице, али никако у корпоративне сале за састанке (boardroom) (Ibidem: ch.11).

Уоквирење да је влада „велика“ када регулише послове великог бизниса, а њена величина представља тоталитарну друштвено-политичку претњу по индивидуалне слободе и треба тржиште да одради своју „магију“, директно проистиче од NAM, NELA и Америчке лиге за слободу. Реторичком гимнастиком наједном се централна политичка расправа помера од кључних општих политичких, економских и еколошких питања ка апстрактним препиркама која би била адекватна и препоручљива величина владе. Померање расправе омогућено је уверењем у „трипод слободе“, које обухвата веру у саморегулишуће тржишне способности, владу која „не треба да интервенише“ и функционалну неодвојивост економске и политичке слободе (Хајекова теза неодвојивости – indivisibility thesis), што га чини интелектуалним производом 20. века, а не Адама Смита на којег се позива (Ibidem: ch.11).

Трипод слободе заоденут је у академско рухо помоћу издашне подршке индустријалаца који су промовисали дела Лудвига фон Мизеса, Фридриха Хајека,⁵⁷ Милтона Фридмана и Чикашке школе. Поређења ради, од 1920их и наредних пола века амерички грађани и политичке елите били су изразито обликовани кејнзијанским идејама о улози федералне владе у контроли и сузбијању бројних негативних ефеката капитализма, од нпр. колабирања банака и железничких и рударских несрећа, до експлозија бојлера и пожара у фабрикама, те узимања активне улоге у обликовању повољног друштвеног система у којем су на снази права радника. Међутим, од администрације Роналда Регана па до данас, претежни интелектуални сентимент који деле како политичари (у мањој или већој мери) тако и становништво, тиче се уверења да је влада проблем јер тежи да украде њихов „новац“ и „слободе“, а да је решење у тржишту (Ibidem:introduction). Аутори објашњавају да су чак и „либералне енклаве“, попут седишта Харвард универзитета у Кембриџу, и даље убеђене да ће се на климатске промене најбоље одговорити технолошким иновацијама на тржишту, иако већ деценијама до сада оно није испунило обећање нити одговорило на начин који је сразмеран претњи. Цитирају једног свог студента који каже да је најзаступљенији одговор на климатске промене, „...било у Масачусетсу или Монтани – тржиште, тржиште, тржиште“ (Ibidem).

У вези са тим је и посебно проблематично наслеђе републиканске администрације од времена Регана које се тиче оптужби да су еколошки активисти, или било ко ко се јавно залаже за регулативне политике заштите животне средине, у својој форми „лубенице“ (watermelons) које су „зелене споља“ (наводно се боре за зелена питања), а у суштини су „црвене изнутра“ (промовишу комунистичке или „црвене“ идеје централног планирања) (Oreskes and Conway, 2023: introduction; 2010: 257-259). Тиме се у конзервативним десним круговима „црвени страх“ (Red Scare) заменио „зеленим“ (Green Scare) те данас, у времену велике поларизације и када је питање климатских промена политизовано, често можемо чути у медијима изразе „еколошки талибани“, „еко-терористи“, „нацисти“, „милитанти“, „крајње-леви зилоти“, или „регулаторни анти-енергетски цихадисти“ у смислу да су ултимативна претња по друштво и тржишни фундаментализам (Hoffarth and Hodson, 2016). Последишно, поларизација коју производи климатска дебата не иде само у правцу економско-еколошког избора, односно бирања привредног раста генерисаног „магијом тржишта“ науштрб заштите животне средине и *vice versa*. Већ се истовремено претаче у интергрупне анимозитете формиране око питања идентитета, интереса, те перцепција и мотивација оних изван групе (Ibidem).

Имајући у виду распрострањеност мита о слободном тржишту у САД бројни разлози због којих падамо у одговору на климатске промене постају нијансирани. Притом, у смислу

⁵⁷ Коунвеј и Орескес појашњавају да је дело „Пут у ропство“ објављивано чак у стрипу и као џепно издање часописа „Ридер'с Дајџест“ (Reader's Digest) и нашироко цитирано у америчким крајње-десним круговима.

нормализације уверења у магију тржишта, оно што је започео Реган стекло је двопартијски консензус у време Клинтона.⁵⁸ У литератури се сматра да је Клинтон „комплетирао Реганову револуцију“ с обзиром на то да је омогућио највећу дерегулацију телекомуникација (доношењем Телекомуникационог акта – Telecommunications Act), финансијских тржишта (укидањем Глас-Стигел акта – Glass-Steagall Act) и потписивање и операционализацију Уговора о северноамеричкој слободној трговини (North Atlantic Free Trade Agreement – NAFTA) и прогласио 1996. године да је „време Велике владе готово“ (Oreskes and Conway, 2023: ch 14). Премда је администрација Била Клинтона била вокална по питању климатских промена, поготово потпредседник Гор, предложена решења кретала су се линијом „магије тржишта“. Једно од њих било је да се уведе порез на емитовани угљеник, или „Пигуов порез“ (Pigouvian tax), тако што би се тржишни фелер условно речено исправио додавањем информације загађења у цену коришћења фосилног горива. У теорији, потрошач би бирао за себе да ли жели да купи тако скупље гориво, а понуђачи би били мотивисани да изнађу јефтиније алтернативе. Иако постоје аутори који оспоравају достатност угљеничних пореза за ургентно адресирање климатских промена, тј. уверење да тржишна цена има капацитет да исправи највећи тржишни фелер (видети: Boyce, Ash and Ranalli, 2023), ове иницијативе представљале су почетне кораке дестимулисања изразито фосилно-зависне економије. Али, расправе о угљеничном опорезивању одигравају се у време политичког узлета Глобалне коалиције о клими (којој ће наредни председник Буш одати признање за крах Кјото протокола), тако да је већ на самом почетку предлагања јавних политика чак и тржишно решење, што би се могло квалификовати као конзервативно капиталистичко, одбачено од стране контрапокрета као интрузија „Велике владе“ и „склоност демократа опорезовању и трошењу“ (“tax and spend”) (Oreskes and Conway, 2023: ch 14). Угљенични порези потом постају од стране републиканаца, конзервативаца и скептика жестоко нападан и дискредитован метод адресирања климатских промена (са изузећем председничког кандидата Мекејна), а сваки помен пореза на угљеник редом је политички пропадао од 1993. до 2020. године (Meyer, 2021).

Наредни демократски председник Обама стога се свесрдно залагао за тржишно-оријентисано адресирање климатских промена у виду система „ограничи и тргуј“. Његов државни секретар за енергију у првом мандату, добитник Нобелове награде из физике за истраживања у области ласерског хлађења и хватања атома, Стивен Чу (Steven Chu) уверио је председника да је „најбољи напад“ на климатске промене ипак угљенично опорезивање (carbon tax) (Lehmann and ClimateWire, 2015). Чу је испочетка подржао Обаму за систем ограничи и тргуј широм САД, но убрзо је променио мишљење. Сматрао је да програмска употреба угљеничних кредита (carbon credits) и начин на који се у пракси дају фаворизованим индустријама чине ово климатско решење прикладнијим по *status quo* привређивање, или постојећи неолиберални капитализам, него традиционално опорезивање и редистрибуирање. Како је и сам рекао, систем ограничи и тргуј је „лакши за игру“ (easier to game). Премда је угљенично опорезивање чак и јефтиније и једноставније за спровођење, Обама је био свестан тежине политичког тренутка којим доминира утицај контрапокрета, те реалистично одговорио секретару да се „то (порез С.В.) неће десити“ (“It’s not gonna happen”) (Ibidem). Штавише, Обама је перципирао климатске промене из перспективе тржишних екстерналија, те на конференцији у Паризу изјавио да „дуго верује да је најелегантнији начин за покретање иновација и умањење угљеничних емисија тако што се стави цена на њих“ (carbon pricing, Ibidem). Другим речима, уверење у „мит“ да ће цена померати криве потражње и понуде и

⁵⁸ Пошто су Демократе претрпеле низ губитака на изборима 1980, 1984, па 1988, бројни чланови закључили су да је време за „Новог демократа“ који би економско тежиште странке померио удесно. С обзиром на то да су Републиканска странка и генерално политички конзервативци етаблирали своју позицију као протржишну – многи чланови Демократске странке прихватили су дерегулацију као оквир и метод за стимулисање привредног раста. Клинтон је препознао историјски тренутак да наново дефинише економску политику странке и искористио га „победивши републиканце у њиховој игри“ (више у Oreskes and Conway, 2023: ch.14).

подстицати иновације које ће истискати фосилно-зависне услуге и производе. Односно, да држава или „велика влада“, не треба да врши претерану регулаторну функцију тако што би правилима и санкцијама „интервенисала“ у тржишно понашање загађивача. На тај начин је мејнстрим Демократска странка, која је за време Обама постала највећи заговорник адресирања климатских промена,⁵⁹ наставила правац тржишног фундаментализма.

С тим у вези, да ли ће у неком политичком тренутку у САД превладати идејно решење ограничи и тргуј (у суштини економски конзервативна мера која наставља тренд дерегулације и уску дефиницију раста уз минималну улогу државе) или угљенично опорезивање (улога државе у регулацији капитализма који тежи расту – што су нпр. 2015. године у отвореном писму заговарали економисти обе провенијенције попут Џозефа Стиглица и Томаса Шелинга)⁶⁰ чини конзервативан и прогресиван политички одговор једногласним у ставу да се климатским променама приступа путем цена угљеничних емисија које не би компромитовале економски раст, а не на пример остављањем фосилних горива у земљи и радикалним смањењем њихове експлоатације. Демократски сенатор Шелдон Вајтхаус (Sheldon Whitehouse), деценијски истакнути активиста за адресирање климатских промена, сумирао је ову динамику на следећи начин: „Где год да одете где су републиканци изнашли решење за климатске промене, оно је увек стављање цене на угљеник, оставити тржиште да одради са том ценом, учини је поштењем, и врати назад дохотке људима у виду нижих цена или осталих бенефита тако да не повећавамо величину владе. Управо смо ту.“ (Lehmann and ClimateWire, 2015).

То ће рећи да Демократска странка, вокални заговорник за ургентно адресирање климатских промена и политичка опозиција климатским скептицима, одговор уоквирује кроз тржишни капитализам и претпоставку о рационалним појединцима да ће цена подстакнути потрошача да обрне деструктивну динамику CO₂ емисија. Како каже новинар Робинсон Мејер, то је наивна, али „...искрена, чак лепа идеја“, да се економски концепти 19. века примене на један од највећих проблема 21. века (Meyer, 2021). Стављање цена на угљеник, било у форми неке врсте пореза или сложених финансијских инструмената какве су шеме ограничи и тргуј, представљају оличење „капитализма катастрофе“ (Klein, 2007) који целокупно глобално управљање CO₂ емисијама (carbon governance) води у правцу даље дерегулације (ка супранационалном нивоу и приватним актерима) протоком времена (Fletcher, 2012:104). Према Флечеру, ширење неолибералних тржишних механизма при суочавању са катастрофалним ефектима климатских промена највидљивије је у порасту угљеничних инструмената попут „механизма чистог развоја“ (Clean Development Mechanism – CDM) Кјото протокола или „добровољних компензација угљеника“ (Voluntary Carbon Offsets – VCOs) који су део европског система трговине емисијама (EU Emissions Trading System – ETS). Различити финансијски механизми трговања CO₂ емисијама доживели су астрономски успон од 2005. године, чије је тржиште у 2023. години процењено на 100 милијарди долара (World Bank, 2023). Другим речима, адресирање климатских промена може политички да преживљава једино ако и када доприноси даљем или новом економском расту.

Економско-еколошка дилема климатске дебате у САД тиме се најпростије своди на избор за демократе – који предлажу даљи економски раст путем или традиционалног регулисања капитализма угљеничним порезима (досада политички одбациване иницијативе), или тржишног система ограничи и тргуј. Са друге стране, неки део републиканаца би евентуално

⁵⁹ Истовремено су САД удесетостручиле производњу нафте из уљаних шкриљаца у односу на период током администрације Буша млађег (Mufson and Mooney, 2017).

⁶⁰ Остали потписници који су се zaloжили за угљенично опорезивање долазе из администрација обе странке, попут државних секретара у Никсоновој, Регановој, Клинтоновој и Бушовој администрацији (више у: Komanoff, 2015; Carbon Tax, 2015).

пристао на систем ограничи и тргуј, али у порезима виде напад на личне слободе и приватно власништво, делатност толико априори неприхватљива да наликује анатеми. Али, чак и када је током Обама успостављен лабави консензус конзервативних и либералних заговорника адресирања климатских промена системом ограничи и тргуј, наредна администрација Доналда Трампа ослабила је и те везе тиме што је постала поприште климатског скептицизма. Посебно се фиксирајући на Париски споразум из ког ће потом иступити, а који узгред обилује тржишно-оријентисаним решењима, Трамп види фаталну претњу по америчке новчанике: „Веома тужни дан и ноћ у Паризу. Можда је време да се оконча апсурдан и екстремно скуп Париски споразум и врати новац људима у виду нижих пореза? САД су далеко испред криве по том питању и једина велика држава у којој су се емисије спустиле прошле године! (Trump, 2018a); Драго ми је да су се мој пријатељ @емануелмакрон и протестанти у Паризу договорили са закључком до ког сам ја дошао пре две године. Париски споразум је катастрофално мањкав јер подиже цене енергије за одговорне државе док испира одговорност са неких од најгорих загађивача. Ја желим чист ваздух и чисту воду и великим корацима побољшавам америчку животну средину. Али, амерички порески обвезници и амерички радници не би требало да плаћају чишћење туђих загађења“ (Trump, 2018b).

Простим силогизмом у осам корака Трамп образлаже позицију републиканске администрације према одговорности САД за климатске промене, бркајући их са чистим ваздухом и водом: „8 чињеница које ће #лажнимедији игнорисати на вечерашњем 'Климатском форуму': 1. Која земља има највеће редукције угљеничних емисија? АМЕРИКА. 2. Ко је избацио највише угљеника у ваздух? КИНА. 3. 91% светске популације изложено је загађеном ваздуху који је изнад препорученог нивоа Светске здравствене организације. 4. САД тренутно предводи свет у производњи енергије, АЛИ, 5. Ко има најбезбеднији и најчистији ваздух на свету? АМЕРИКА! 6. Деструктивни „еколошки“ предлози демократа подићи ће ваше енергетске рачуне и цене горива на пумпама. 7. Веома мањкав Париски климатски споразум штити загађиваче, повређује Американце и кошта богатство. НЕ НА МОЈОЈ СТРАЖИ! 8. Ја желим кристално чисту воду и најчишћи, најсвежији ваздух на свету – сада то имамо! (Trump, 2019a).

Поред одбијања да САД преузму одговорност за климатске промене, Трамп је као изабрани представник којег прати глобални аудиторијум понављао флоскуле из скептичког приручника које су му помогле у предизборној мобилизацији гласача: „Могла би бити НАЈХЛАДНИЈА Нова година на Истоку. Можда бисмо могли мало искористити оног доброг старог глобалног загревања за које ће наша Држава, али не остале државе, платити ТРИЛИОНЕ ДОЛАРА. Припремите се! (Trump, 2017); Бруталан и продужен хладни талас оборио СВЕ РЕКОРДЕ – шта се десило глобалном загревању? (Trump, 2018); Ето, и то се опет десило. Ејми Клобучар најавила да се кандидује за председника, поносно прича о борби против глобалног загревања док дословно стоји у међави снега, леда и ниских температура. Лош тајминг. До краја њеног говора изгледала је као Снешко (Снешка)! (Trump, 2019b); Будите опрезни и останите у својим кућама. Велики делови земље погођени су изванредним количинама снега и готово рекордном хладноћом. Невероватно колико је велики овај систем. Не би било лоше да имамо сада мало оног доброг старог глобалног загревања! (Trump, 2019c)“. Чак и када је у изјавама одступао од провереног скептичког рецепта и није спорио реалност климатских промена, његов став чврсто је био на линији великог бизниса, неприхватљивости захвата у њихове послове, те бескомпромисног политичког приоритизовања економије над екологијом: „Мислим да постоји нека повезаност [између људске активности и климатских промена]. Постоји нешто, нешто. Зависи од тога колико. Такође зависи од тога колико ће то коштати наше компаније (2016); Не мислим да постоји превара. Мислим да вероватно постоји разлика. Али не знам да је то човек направио... Не желим да дам трилионе и трилионе долара (2018); Климатске промене су ми веома важне. Дао сам многе изјаве о утицају на животну

средину у свом животу и веома снажно верујем у веома, веома кристално чисту воду и чист ваздух (2019); Ништа није превара у вези тога. То је веома озбиљна тема... Желим најчистији ваздух, желим најчистију воду. Животна средина ми је веома важна. Желим и послове. Не желим да затварам нашу индустрију јер је неко рекао да морате ићи уз ветар“ (2020) (наведено према: Cheung, 2020).

Климатске иницијативе претходника Обаме уоквиривао је као „препреке енергетском расту“, које морају да се уклоне како би САД остварила „глобалну доминацију“ и постала нето енергетски извозник (Mufson and Mooney, 2017). Реч „доминација“ иначе је била у учесталој употреби Трамповог тима, међутим у нескладу са званичним енергетским статистикама – премда је Бела кућа објавила информацију да САД имају 20% више нафтних резерви од Саудијске Арабије, Администрација за енергетско информисање пружила је доказ да су до 2014. године званичне резерве биле 32.3 милиона барела нафте, тек сегмент саудијских резерви од 268 милиона барела (Ibidem). Слично свом републиканском претходнику Бушу који је напустио Кјото протокол, Трамп испуњава обећања дата на твитеру/X тако што 2017. године иступа из Париског споразума (одлука ступила на снагу новембра 2020. године). Наведени су чак истоветни разлози: „споразум погађа САД док пружа ексклузивне користи другим државама“, остављајући „...пореске обвезнике да апсорбују трошкове у виду губљења посла, нижих плата, осакаћених фабрика и знатно смањене економске производње“ (White House Archive, 2017). Тиме је глобално адресирање климатских промена у кључном временском оквиру за деловање угрожено по други пут од стране истог актера – републиканске администрације у САД.

Наредна демократска администрација Џозефа Бајдена покушала је да врати америчко присуство у климатској дипломатији, поново приступила Париском споразуму и прогласила за један од највећих политичких приоритета „хватање у коштац са климатским променама“ (White House, 2021). Но, најављена промена климатског курса одвија се у времену изузетно тешке пандемијске ситуације, која је Бајдену била апсолутни приоритет за решавање. Потом су економски ефекти пандемије (рапидно смањена потражња услед затварања, затим нагло повећана потрошња када су ланци снабдевања загушени) удружени са порастом цена енергената и намирница након руске офанзиве на Украјину 2022. године довели до рекордне инфлације од 8.98% у САД, ситуација у којој се грађани нису задесили још од 1979. године (Kessler, 2024). Ипак, администрација је успела да се врати приоритету климатских промена доношењем Закона о смањењу инфлације (Inflation Reduction Act – IRA), након дуготрајне препирке и једногласног партијског сврставања за и против акта (50-50) које је разрешио глас потпредседнице Харис (Quinn, 2022). Закон је хваљен као „најхрабрији климатски пакет у историји САД“, који „отпочиње еру приуштиве чисте енергије“ у којој су потрошачи подстакнути на куповину технологије која смањује емисије и цене енергије (Ibidem).

Међутим, у релативно кратком периоду установило се да највећи позитивни ефекти Закона иду ка онима против којих је декларативно донет – припадницима великог бизниса, а посебно нафтног сектора. На националној конвенцији Демократске странке у августу 2024. године, Вицеј Сваруп (Vijay Swarup), технолошки директор за климатску стратегију Ексон Мобајл (ExxonMobil) компаније, похвалио је Бајденову легислативу да је „посебно користила компанији у покретању нових пројеката базираних на хидрогену и хватању и похрањивања угљеника⁶¹“, за које ће добити милијарде долара кроз државне субвенције. Чак се и извршни директор компаније Дарен Вудс (Darren Woods) изјаснио да је „велики подржавалац IRA“ (Rowell and Lakhani, 2024). Ексон Мобајл који је од самог почетка научно-политичког

⁶¹ Притом, Међународна агенција за енергију (International Energy Agency – IEA) сматра да је технологија хватања и похрањивања угљеника (Carbon capture, utilisation, and storage – CCUS) неопходна за достизање климатских циљева, али њено развијање тече веома споро због чега је карактеришу „неиспуњена очекивања“ (IEA, 2020: 18).

консензуса о климатским променама подстицао његово урушавање кроз густу мрежу конзервативних тинк-тенкова, у 2020им не спори реалност климатских промена, декларативно ради на њиховом адресирању и подржава јавне политике партије којој је „Велика нафта“ (Big Oil) била један од главних криваца за кризу. Поврх тога, на политичкој платформи где је деценијски јавно осуђиван, Ексон даје препоруке за деловање против климатских промена сарадњом федералне владе са приватним компанијама путем мера које супстантивно не угрожавају зависност савремених привреда од фосилних горива. Заокрет од климатског скептицизма из времена Трампа ка Бајденовој приоритизацији климатске кризе стога се може сумирати новим „оптимизмом нафтне индустрије на конвенцијама Демократа“ (Dumain, 2024).

Почетком 20. века просечни Американац презирао је „велики бизнис“ и нерегулисани капитализам који оставља драматичне друштвено-политичке последице. Владу је перципирао као отелотворење воље народа која га штити од немилосредних услова у која га стављају бескомпромисни индустријалци у тежњи за екстра профитом. У трећој деценији 21. века анкете јавног мњења показују да у многим доменима Американци полажу више вере у способност приватног сектора него владе (Elkind, 2021; ЕТВ, 2022; Dunst, 2023). Многи настављају да цитирају паролу реганомике како влада једино може да „интервенише“ и да је претња просперитету и слободама које компромитује уместо да штити. Инкрементална промена уверења становништва од тога да је неспутано деловање приватних компанија погубно по општи интерес због чега се поверење полаже у способност владе до уверења у неспособност владе и неопходност да јавним интересом управљају приватне компаније, у великој мери карактерише и климатски дискурс у САД. Како истичу Орескес и Коунвеј, промена уверења учинила је америчке грађане изузетно одбојним према ковид вакцинама, па и према безболним мерама попут ношења маски током пандемије, а камоли према мерама адресирања климатских промена (Oreskes and Conway, 2023: conclusion). У контексту овог доктората то значи да ће се дуго креирани и понављани мит о слободном тржишту веома споро мењати што излазак САД из економско-еколошке дилеме своди на алтернативе даљег климатског скептицизма насупрот тржишним и технолошким решењима доминантно заговараним од стране великог бизниса.

4.2.2. Уоквирење климатских промена у Бразилу

Политичко понашање америчких елита и начини на које из администрације у администрацију излазе из економско-еколошке дилеме не производе ефекте само у оквиру физичких граница САД. Глобални одговор на климатске промене ослабљен је победом Доналда Трампа на изборима 2017. године, а затим, у наредној години пропраћен и победом економски ултраконзервативне елите у Бразилу. Инспирисан Трамповим потезима и ставовима о климатским променама, Жаир Месијас Болсонаро (Jair Messias Bolsonaro) проузроковаће тектонске промене у дотада истакнутој бразилској климатској дипломатији и еколошкој политици.

Од самог почетка научно-политичког консензуса, Бразил је проминентни учесник на најважнијим климатским преговорима. Прво као домаћин историјског Рио самита 1992. године, а потом и као један од кључних актера који су омогућили финализирање Париског споразума 2015. године (Fritsch, 2021). Врло су конкретни разлози за то – у овој држави налази се прашума највећег биодиверзитета на свету, која заједно са 15 осталих глобалних заједничких добара одржава комплексан биолошки, хемијски и физички састав Земље, тј. регулише планетарну температуру. Промене земљишта у Амазону могу утицати на резервоаре воде на Тибету (Rockström, Steffen, et al., 2009: 474). Сходно томе, климатске изјаве и потезе

бразилских политичара помно прате научници и политичари у целом свету, јер ову државу сматрају „плућима планете“.

Међутим, веома бурна дешавања у бразилској политици 2015. и 2016. године, оптужбе за корупцију и криминалне активности у вези са буџетским законима које су резултовале импичментом председнице из редова Радничке партије (Partido dos Trabalhadores) Дилме Русеф (Dilma Rousseff), оставили су становништво антагонизовано и резигнирано политичким наслеђем партије левог центра, која је дала председника у четири мандата заредом (пре Русеф био је Лула, који је притом и актуелни председник) (Ferreira and Green, 2023: 4-6). Из тог разлога, досадашње анализе Болсонаровог успона на позиције моћи не изостављају тешку институционалну кризу и економску рецесију након коруптивних афера левичарских претходника, премда се о њему и политикама које ће остати познате као „болсонаризам“ тек пише у политичким наукама. Политиколог Армандо Боито, који је анализирајући економски модел, демократску базу и улогу евангелистичких цркви у Болсонаровој влади – описујући је „неофашистичком“, у својој класификацији издваја период од 2015-2018. године као дубоко поларишући са „типичним условима“ који дају замајац фашистичком управљању (Boito, 2023). У веома кратком року десио се велики заокрет од деценија левих развојних политика, укључујући мере против климатских промена, смањење глади и признање људских и мањинских права бројним рањивим групама у Бразилу, ка ултрадесној влади која велича време војне хунте, провиђење и месијанску улогу „португалске расе“, те активно ради на одузимању земље староседеоцима (Ferreira and Green, 2023: 4-12).

Истовремено са таквим политичким контекстом критично важне државе за адресирање климатских промена, планета улази у најтоплију декаду од како постоје мерења што је Генерални секретар УН описао „егзистенцијалном претњом“ (Guterres, 2018). Одговор новог бразилског министра спољних послова Ернеста Арауџоа (Ernesto Araújo) на тако дефинисану општу пратњу по савремено друштво био је да је ништа друго до „подвала од стране културног марксизма“ и „криминализација секса“ коју је извршила Радничка партија јер је „прогласила хетеросексуалне односе за силовање, а сваку бебу ризиком по планету јер ће повећати CO2 емисије“ (Watts, 2018). Са својим тимом Болсонаро ће постати „надалеко познат негациониста“, који одбацује научне доказе о улози човека у климатским променама, посебно се обрушавајући на мултилатерални систем преговарања који је неопходан за одговор на претњу (Fritsch, 2021). Премда је напад на „глобалну елиту“ у то време била учестала стратегија десно популистичких влада, пре свих Трампа у САД, Ердогана у Турској, Орбана у Мађарској и Родрига Дутертеа на Филипинима (који је 2016. године изјавио да на Париском споразуму „није његов потпис“), Болсонаров мандат обележен је напуштањем свих пређашње дуго имплементираних федералних политика које су ограничавале нелегалне активности у заштићеним подручјима (Ibidem). За време његове владе одвијала се рапидна дефорестација Амазона, како би се биодиверзитетом богато земљиште очистило за монокултуре великог агробизниса. С тим у вези, министар финансија Паоло Гуедес (Paulo Guedes)⁶² „ултралиберални економски мастермајнд Болсонарове владе“, пионир Чикашке школе економије којем је предавач био Милтон Фридман, успео је да осигура подршку „већине великих бразилских шефова“ за екстензивне програме приватизације у вредности од 191 милијарде евра, што је проглашено „најамбициознијом економском реформом од повратка демократије 1980их“ (Meyerfeld, 2022; Stott and Schipani, 2019). Као истакнути заговорник слободног тржишта, нову привредну реформу назвао је „Пут у просперитет“, описујући је као

⁶² Гуедес се након завршених студија у Чикагу вратио у Јужну Америку, али је био „фрустриран непријатељством према економском либерализму у Бразилу“ због чега се запослио на Универзитету Чиле 1980их, током Пиночеове диктатуре. Тамо се „одушевио реформама чикашких момака“, односно чилеанских економиста који су учили на истом универзитету и чији рад је оценио као „прелепу трансформацију“ која је „...подуплала доходак државе по глави становника... а што су разумели и Тачерова и Реган“ (наведено према: Stott and Schipani, 2019).

„амалгам Хајекове третизе о тржишном либертаријанизму 'Пута у ропство' и Лудвиг Ерхартовог 'Просперитета кроз конкуренцију', који су водили немачко послератно економско чудо“ (Stott and Schipani, 2019). Такође, хвалио се да је „успео“ да наговори председника Болсонара да „напусти инклинацију ка економском диригизму“ (*dirigisme*), зарад политичке подршке бразилској бизнис заједници (Søndergaard, 2023).

Током изборне кампање и на самом почетку мандата, Болсонаро је често признавао да му „фали знања“ и писмености у економском домену – на једно питање новинара у вези са економијом одговорио је „...јесам ли ја овде на полагању улазног теста за факултет или у политичкој кампањи?“. Министар финансија се стога од старта позиционирао као централна фигура у вези са привредом, планирањем и индустријом, док председник као критичар вредности које управљају штампом, опозицијом и „опасностима сексуалне едукације у школама“ (Søndergaard, 2023). Због тога се економски модел ове администрације у литератури описује као „ауторитарни неолиберализам“ у чијој је основи делегирање економских питања технократском менаџменту Гуедеса и које се измешта ван демократске расправе тако што се инструментализују антагонизми међу социјалним групама (Søndergaard, 2023). Нагласак на културним и моралним нормама у наступима администрације имао је за циљ дискредитовање регулативне улоге државе у тржишној утакмици великог бизниса. У јавним говорима су решења институционалне кризе државе предлагана кроз раскиде са политикама, актерима, покретима и институцијама који су у било каквој вези са левицом: „...након 30 година у којима је левица корумпирала демократију и проузроковала стагнацију економије, ми ћемо направити алијансу за ред и прогрес“; „током претходних 30 година културни марксизам и његови деривативи попут грамшијанизма ујединили су корумпиране олигархе како би поништили вредности нације и бразилске породице“; као и да је „...након сукцесивних влада левог центра које су подигле порезе и величину владе, дошло време партије десног центра“ (цитирано према: Søndergaard, 2023). Према тумачењу администрације, вредности које недостају Бразилу у 21. веку онда су мала федерална улога, либерализација пословања великих концерна, повећана улога цркве у креирању политика (нарочито Пентекостне која је доживела највећи успон у броју чланова и из чије базе су гласови помогли Болсонару да добије изборе) и нагли прекид са прогресивним политикама левих партија.

Поред бројних питања људских и мањинских права аутохтоног становништва, јавног здравља током пандемије ковида, садржаја уџбеника у школама, мотива организација цивилног друштва и др., адресирање климатских промена постало је поприште дубоко поларишуће идеолошке борбе између претходно имплементираних политика леве и деснице да пољопривредне активности прошири на подручја под највећим степеном заштите државе, попут Амазона и екорегiona Сераду (Cerrado). Администрација ће, пратећи сличан климатски дискурс Трампа у САД, систематично негирати утицаје климатских промена и пораст емисија са ефектом стаклене баште (de Queiroz-Stein et al, 2023). За Болсонара је глобално загревање „комерцијално питање“ и као такво „претња бразилском економском развоју“, док за његовог министра Араужоа „марксистички изум“ којем Париски споразум служи у светској завери како би се дестабилизovala бразилска сувереност (Ibidem). Климатски скептицизам је потом и конкретно имплементиран у федералне политике укидањем Секретаријата за климатске промене, уклањањем теме климатских промена из делокруга рада Министарства за заштиту животне средине и вишеструким смањењем буџетских издвајања за развој технологија и науке о клими (2019. алоцирано је тек 1 милион бразилских реала (R\$), 2020. смањено на 695.000 R\$, а наредне 2021. на 426.000 R\$) (Ibidem).

Током ковид пандемије избио је низ историјски драматичних шумских пожара у Амазону, Сераду и Пантаналу (Pantanal), за које се процењује да су допринели готово половини укупних GGE Бразила (49%), за шта су бројни грађани, националне организације цивилног друштва,

као и међународни посматрачи оптужили Болсонарову владу. Жалба је поднета специјалним известиоцима УН о „континуираном кршењу права на чисту, здраву и одрживу животну средину (right to a healthy environment – R2HE) које трпе староседеоци и друге традиционалне заједнице, бразилски грађани, као и садашње и будуће генерације широм света, а као резултат дела и пропуста Бразила“ (APIB, CDH, ISA, et al, 2022; WWF Brazil, 2022). Председник је на седници Генералне скупштине УН одговорио да су пожари на местима „где сељаци и Индијанци пале своја поља у ионако искрченим подручјима“, а не резултат криминалних активности агробизниса за шта су га оптуживали еколошки активисти (Boadle, 2020). Оптужио је бројне домаће и међународне организације да еколошким извештајима нападају бразилску сувереност упозоравајући да ће бити „заустављени патриотизмом“ (de Queiroz-Stein et al, 2023). Економско-еколошка дилема климатске дебате у Бразилу тиме је разрешена одлучним избором економије базиране на интензивирањем захвата у природу и гурањем еколошког интегритета преко границе одрживости. Дефорестација је у комбинацији са климатским променама учинила да се већ у 2021. години научно констатује да је Амазонија у већој мери емитер угљеника него његов понор, што је била хиљадама годинама (Gatti, Basso, Miller, et al, 2021).

Међутим, промена међународних околности, пре свега губљење Трампа на изборима 2020. године, укључујући домаће незадовољство због смртоносних ефеката пандемије (САД и Бразил имали су међу највећим стопама смртности) и погубног управљања пожарима, довели су до убрзаног урушавања популарности популистичког лидера. Постао је напрасно изолован од већине држава које заговарају и активно раде на међународној сарадњи у циљу одговора на климатске промене. Надасве, уверење да је једино крчење прашуме инструментално за економски раст, а што је на неки начин било повезано са повећањем извозно-оријентисане бразилске пољопривредне производње – није било базирано на емпиријским доказима (Fritsch, 2021). Истраживачи су на сјасету примера показали да су огромни делови територије искоришћени за испашу стоке на отвореним пашњацима чиме би у перспективи продуктивност државе могла бити повећавана оптимизацијом, односно ограничавањем простора за испашу грла уз ослобађање плодне земље, а не крчењем старих шума и критичног биодиверзитета (Ibidem). Стога је наслеђе Болсонарове владе оцењено као „катастрофално по бразилски климатски покрет“ за чије време су повећане емисије, а асоциране са економским растом, „донеле бенефите великом бизнису и потрошачима на Западу“ (у виду јефтинијих производа), науштрб локалног и староседелачког становништва и одрживости прашуме, тј. глобалног заједничког добра (Ferris, 2022). На наредним изборима 2022. године победио је лево-оријентисани председник, који је то већ био у два мандата од 2003. – Луиз Ињацио Лула да Силва (Luiz Inácio Lula da Silva).

Колико је интермецо скептичних председника у Северној и Јужној Америци успорио глобални одговор на климатске промене говори податак да су наредни центар-лево председници, Бајден у САД, Лула у Бразилу, за приоритете одредили да се врате климатским настојањима које су њихове државе имале у 2015. години, а од којих су се у међувремену знатно удаљиле (DoS, 2021; Civillini, 2023). Другим речима, највише што политички може да се уради након што се заврши мандат администрације која пригрли климатски скептицизам као оквир за деловање, притом говоримо о декади 2020их у којој је планета топлија него икада у мереној историји што додатно скраћује време за климатску акцију, јесте да се расправа о решењима врати на позиције на којима је била 2015. године. А с обзиром на то да идеје, биле оне повољне или погубне по одговор на климатске промене, нису везане физичким границама, већ путују, смештају се у нови контекст остављајући специфичне политичке последице, оно што се дешавало у САД и Бразилу нашло је симпатије чак и у неким чланицама Европске уније, која је најистакнутији климатски заговорник у међународној арени.

4.2.3. Климатски дискурс у Европској унији

Готово по правилу када се пише о одговору Европске уније на климатске промене истиче се висока освешћеност становништва за проблем и политичка воља за имплементацију робусних регулатива и политика. Према опсежном испитавању јавног мњења Европске инвестиционе банке, Европљани су више забринути по том питању (78%) од Кинеза (65%) или Американаца (63%). У просеку имају за степен више знања о узроцима, последицама и мерама (6.37/10) од Американаца (5.38/10) и знатно више климатских регулатива у односу на удео у глобалним емисијама (29 закона: 9,66% GHG) од Кине (4: 26,83%) или САД (8: 14,36%) (EIB, 2017). За разлику од највећих такмаца у међународној арени (САД и Кина), Европска унија сматра се „дугогодишњим предводником“ (a longstanding frontrunner) климатске дипломатије (Gislén and Van Enk, 2024) и медијатором чија је преговарачка тежина финализовала споразум у Кјоту, а потом у Паризу.

Премда је општи став Европске комисије и Парламента недвосмислен у борби против климатских промена и испуњавању обавеза преузетих из међународног споразума, деценија узлета партија крајње деснице доводи до одступања у политичким изјавама и мерама у оквиру појединачних земаља чланица у односу на наднационалне институције. Разлоге за успоравање глобалног одговора на климатске промене стога треба сагледати и кроз пораст присутности и значаја крајње деснице од европских парламентарних избора 2014. године. Овај тренд, који се дешава као политичка контрареволуција порасту значаја зелених партија (Ignazi, 1995), рачва дебату о климатским променама у неколико додатних праваца: ка скептицизму у виду негирања од стране представника из редова AfD, која је по том питању потпуно усамљена у Немачкој, и Партије за слободу (Partij voor de Vrijheid) у Холандији, охрабрених популарношћу Трампа и Болсонара; ка протестима фармера широм Уније против смањења емисија и нових регулатива у вези ђубрива; ка одбијању наднационалних механизма управљања (били они у Бриселу, или УН) при чему се инструментализује подела „народ“ против „елита“ и са тим у вези популаризација „зеленог национализма“ који би се артикулисао кроз локалне политике очувања историјских пејзажа и еколошког идентита уз истовремено одбијање имплементације Париског споразума, приступ који заговарају нпр. Национални фронт/Национално окупљање (Front National/Rassemblement national) у Француској и Вокс (Vox) у Шпанији. Додатно, иако није у вези са порастом значаја партија крајње деснице и није специфично само за Европу, дебата се одвија и у правцу незанемарљивих протеста локалног становништва („не у мом дворишту“, Not In My Backyard – NIMBY) које се противи инфраструктурним пројектима који су носиоци зелене транзиције. На пример противљење изградњи ветропаркова у Ирској, фотоволтаичних фарми у Грчкој, рудника литијума у Португалу (и Србији која је кандидат за чланство) и мини-хидроелектрана у Француској.

С обзиром на то да је управљање на нивоу Уније специфично вертикално-хоризантало дизајнирано и јединствено у односу на остатак света (*sui generis*), тј. у процес одлучивања укључен је велики број заинтересованих страна различитих нивоа представљања (супсидијарност), климатска дебата у изборним демократијама обогаћује се додатним политичким напетостима. Настојаћу да их представим кроз четири велика уоквирења која сумирају различите покушаје ЕУ актера да изађу из економско-еколошке дилеме. Прво уоквирење је наднационално, *top-down*, и представља званичан став ЕУ о свеобухватној, интегралној климатској акцији коју артикулише Европска комисија и спушта на државе чланице. Оно потом производи снажне реакције које се гранају у следећа три уоквирења. Друго уоквирење је анти-системско и састоји се од великог кишобрана партија нове деснице које, премда имају значајних међусобних разлика, конструишу поделу на „народ“ против

отуђених „елита“, умногоме експлоатишући поделу урбано-рурално. Ово уоквирење обухвата две битно другачије политичке алтернативе – једна упошљава стратегије контрапокрета у виду различитих појавних облика климатског скептицизма, позиција која је била атрактивна крајњој десници у Немачкој и Холандији; друга је престала да спори антропогене климатске промене, али се оштро противи одредбама Париског споразума – покушај претходно скептичних партија да се ребрендирају у климатски све погођенијој Европи, попут партија крајње деснице у Француској и Шпанији. Треће уоквирење наставља урбано-рурално поделу као „климатски противудар“, односно револт и анксиозност специфичних група привреде, посебно пољопривредника, да ће остати запостављени у енергетској транзицији и са угроженом економском будућности због регулатива ка смањењу емисија. Четврто уоквирење, локалистичко и *bottom-up*, тиче се побуне локалних заједница против инфраструктуре за обновљиве изворе енергије у њиховој околини, а коју спроводе изабране владе у складу са генералним курсом наднационалних институција. Представља пример судара непосредне демократије са представничком или изборном, а ова динамика у све већој мери карактерише зелену агенду ЕУ. Климатску дебату стога одликује низ опречних а међусобноусловљених процеса доношења одлука.

Наднационално уоквирење односи се на обавезе Уније које је преузела потписивањем споразума у Паризу 2015. године и имиџ да је глобални лидер у борби против климатских промена (Special Eurobarometer 513:5). Остварено је у највећој мери дугогодишњим залагањима за тему немачке канцеларке Ангеле Меркел, поготово на састанцима Г8 где је у једном периоду успела да придобије скептика Буша Млађег да прихвати закључке ИПСС извештаја и неопходност да се конципира споразум који би заменио онај у Кјоту (G8, 2007). Сматра се и да је на приватном састанку са Владимиром Путином издејствовала гаранције да Русија неће блокирати постизање споразума у Паризу (Harvey, 2015). Често су је немачки медији ословљавали „климатском канцеларком“ (Klimakanzlerin) која је уверавала јавност да „неће допуштати разводњавање поузданих научних налаза попут IPCC“ (Thalman and Wettengel, 2021). Међу првим лидерима на Западу уоквирила је научни концепт антропоцена као свеобухватну претњу по глобалну безбедност у време великих међународних померања које носе масивне кинеске инвестиције у Африци, руска анексија Крима, напрасно извлачење америчких војника из Сирије и Авганистана и конфликтан троугао Израела, Ирана и Јемена (Merkel, 2019). Била је изричита и одсечна да је решење у мултилатерализму „чак и кад није увек забаван, већ често тежак, спор и компликован“ (Ibidem). Ипак, њени дипломатски успеси и амбиције на међународном нивоу нису били потпуно усаглашени са протекционистичким мерама које је неретко спроводила на националном. Унилатерално је саботирала планове које је договорило 27 држава чланица о побољшању ефикасности горива европских аутомобила у корист луксузних немачких ауто-произвођача (Carrington, 2013). Али, премда њено наслеђе није црно-бело, биографија од научнице, преко министра за заштиту животне средине, до канцеларке моћне државе учинила ју је респектабилном формативном фигуром наднационалног уоквирења ЕУ. Бивша комесарка ЕУ за климатску акцију Кони Хедегард (Connie Hedegaard) питала се ко би могао да Меркелову наследи с обзиром на то да је уливала поверење да „када преговара са осталим шефовима држава има макар једна особа у просторији којој је заиста стало до ове теме и разуме зашто је важна“ (Wettengel, 2021).

Оно што је започела Меркелова наставиће њена бивша министарка у влади, а нова председница Европске комисије, Урсула фон дер Лајен (Ursula von der Leyen). Конципирала је Европски зелени договор 2019. године који је потом одобрио Европски парламент. Опсежна климатска регулатива обухвата сет предлога за успостављање новог модела економског раста који би се базирао на чистој и циркуларној економији и новим радним местима у сектору обновљивих извора енергије (ЕС, 2019). Зелени раст требало би да „врати богатство нашој

животној средини“ тако што би ЕУ до 2050. године смањила нето емисије на нулу (net zero)⁶³ са амбицијом да постане први „климатски неутралан континент“⁶⁴. Робусна регулатива у комбинацији са међународним имиџом Уније креира наднационално уоквирење које је производ дугогодишњих преговора великог броја заинтересованих страна. Базира се дакле на мултилатерализму и истицању неопходности заједничке акције кроз сарадњу на глобалном нивоу, премда је промовисано и већински формулисано деловањем једне националне државе и то оне која има највећу економију и највеће GGE у Унији – Немачке. Наднационално уоквирење разрешава економско-еколошку дилему претпоставком да је могуће генерисати нови „зелени“ привредни раст који не компромитује животну средину. Пут до тог циља је „праведна зелена транзиција“ која има за циљ да постојеће фосилно-зависне капиталистичке привреде декарбонизује и у исто време трансформише да се базирају на обновљивим изворима енергије. Тако опсежна привредна и друштвено-политичка трансформација изискује од ЕУ превазилажење основних енергетских слабости – велику зависност од руске нафте и гаса (која је пре офанзиве на Украјину износила 45%, да би у 2023. пала на 15%) и потпуну зависност од Кине (98%) у погледу кључних сировина (critical raw materials)⁶⁵ за нову генерацију енергије (ЕС, 2024).

Међутим, наднационално уоквирење климатских промена из времена Меркелиног мултилатерализма добија битно другачије карактеристике након руског напада на Украјину 2022. године и померања политичког клатна унутар Уније удесно. У настојањима да хитно обезбеде енергетску сигурност и диверзификују снабдевање, државе чланице све више почињу да се окрећу „националистичкој заштити животне средине“ (nationalist environmentalism) (Carbonell, 2024). Турбулентна геополитичка дешавања наводе левичара Педра Санчеца (Pedro Sánchez) да зелену транзицију уоквири као „национални интерес и приоритет“ који ће користити „цеповима Шпанаца“ кроз „политике енергетске сигурности као одговор на кризу коју је отворила инвазија на Украјину“ (Ibidem). Истовремено, Макрон конципира „екологију у француском стилу“ која треба да одговори на троструки изазов, „...климатске промене и њихове последице, колапс нашег биодиверзитета и оскудицу наших ресурса“ (Goar, 2023). Правац национализације екологије уочљив је и међу другим политичарима Западне Европе, јер како каже аутор Карбонел, „све више морају да продају своје про-еколошке позиције домаћој публици“ (Carbonell, 2024). Такође, овај аутор сматра да је и позиција Комисије након фебруара 2022. године пример „национализације“ животне средине имајући у виду Акт о критичним сировинама и предлог о енергетској аутономији (REPowerEU) који треба да осигурају ослањање ЕУ на сопствене снаге. Национализација је оличена кроз изјаву Франса Тимерманса како „морамо схватити да Европа мора бити суверена и да наша сувереност може само бити изграђена на обновљивој енергији“ (Ibidem). У наднационалном уоквирењу ЕУ онда се није направио раскид са пређашњим мултилатерализмом као глобалним приступом климатским променама, већ је задржан у оној мери у којој би ојачао европску безбедност и стратешке циљеве. ЕУ више истиче неопходност да се ослања на сопствене капацитете у

⁶³ Нето нула односи се на стање у којем су гасови стаклене баште који улазе у атмосферу уравнотежени онима који су уклоњени из атмосфере. Планета се загрева док год су емисије веће од нуле јер је глобално загревање пропорционално кумулативним CO₂ емисијама. Стога је међународни научни консензус да се глобалне антропогене CO₂ емисије до 2030. године оборе за око 45% од нивоа из 2010. године (Net Zero Climate, 2024).

⁶⁴ Климатска неутралност значи да оборите своје емисију на нулу, било да сте појединац или организација. Односи се на идеју достизања нула нето GGE тако што се нове емисије уравнотеже да буду једнаке или мање од уклоњених емисија, као и урачунавањем регионалних или локалних биогеофизичких ефеката људских активности, попут промене албеда површине или локалне климе. У основи значи да умањујемо своје емисије кроз климатску акцију како бисмо осигурали да немају ефекат на климатски систем, односно да буду неутралне по климу те се стога користи израз „климатски неутрално“ (UNFCCC, 2021).

⁶⁵ Кључне сировине (Critical raw materials) су од високог економског значаја за ЕУ јер их одликује високи ризик поремећаја у ланцу снабдевања. Потичу из концентрисаног извора због чега настаје мањак добрих и повољних супститута (European Council, 2024).

међународној арени, а то такође све више прокламују поједине државе чланице за себе унутар Уније, што јача трендове национализације и ресуверенизације у време када научници ургирају о неопходности глобалне сарадње (више у 5. поглављу).

У вези са тим је и друго, антисистемско уоквирење климатских промена којег на различите начине употребљавају партије нове деснице третирајући мултилатералне споразуме, попут Париског, „иностраним наметима“ којима су кумовале бриселске „отуђене елите“ или „естаблишмент“. Ово уоквирење снажно се супротставља наднационалним енергетским и климатским циљевима и политикама. Њиме се користи контроверзна опозициона партија у Немачкој – AfD, која непоколебљиво одбија научни консензус о антропогеним климатским променама, чак и када је у том ставу потпуно усамљена у Европи. Након економске и мигрантске кризе, AfD препознаје климатске мере трећом „врелом“ темом којом може спутавати федералну владу и освежавати бирачку базу (Deleja-Hotko, Müller and Traufetter, 2019). Антропогено глобално загревање је „CO2 хистерија“, „еко-социјалистички пројекат“ и пут који изналази „Брисел“ да „директно задире у личне слободе појединаца“ заобилазећи националне парламенте (Kuner, 2024). Према AfD, улога људи у промени климе „потпуно је нејасна“ и представља „дегенерисано застрашивање од стране Зелених“ које ће имати за последицу „Уједињене државе Европе са деиндустријализованим пределима покривеним турбинама ветрењача“. У том процесу се „неће само поништити сви национални идентитети“ већ ће „сви аутомобили бити електрични, а једино доступни путем дељења возње“ (car-sharing) (Deleja-Hotko, Müller and Traufetter, 2019). Проглашавајући се партијом која „спасава дизел“, напад усмеравају на науку о клими и правце предложених решења у виду обновљивих извора енергије. Њихова критика дочекана је са великим симпатијама у руралној источној Немачкој где становништво, поред тога што зависи од својих аутомобила за одлазак на посао, годинама протестује против изградње ветропаркова у Турингији (Ibidem; Wehrmann, 2022). Такође, партија блиско сарађује са „Европским институтом за климу и енергију“ (Europäisches Institut für Klima und Energie – EIKE) познатим немачким тинк-тенком који негира климатске промене и организује заједничке конференције са Хартленд институтом и „Комитетом за конструктивно сутра“ из САД који питањима из области заштите животне средине приступају „из угла слободног тржишта“ (DeSmog, 2019; 2016). На њиховим заједничким конференцијама гостовао је и климатски скептик – физичар, Фред Сингер.

Даље, у суседној Пољској Јарослав Качињски (Jarosław Kaczyński), за ког су говорили да „иако је заменик премијера, као лидер странке Право и правда представља *de facto* владара државом“, називао је климатске политике наднационалног нивоа „лудошћу“ која се базира на „недоказаним теоријама“ јер се „не може рећи за Европу, која емитује 8% гасова, да мења климу“. Услед јаког скептицизма владајуће странке, Пољска је дуго била једина држава ЕУ која није одобрила циљ ЕК о достизању угљеничне неутралности до 2050. године, заправо све до победе Доналда Туска на изборима 2023. (NFP, 2021). У осталим државама није толико на снази најтврђи климатски скептицизам нити се спори научни консензус, али се формира специфичан „зелени национализам“ у којем се зелени аргументи инструментализују зарад оспоравања социјалне помоћи избеглицама и у циљу политике затварања граница. Тако нпр. у Белгији, фламанска крајње десна, сепаратистичка партија (Vlaams Belang) сматра да ће имиграције „исцрпети ресурсе“ због чега се морају ограничити јер је „пренасељеност највећи еколошки убица“ (наведено према: Carbonell, 2024). Национално окупљање у Француској истиче да „Брисел“ и „бездушна Европска комисија“ спроводе „казнену екологију“ (punitive environmentalism) вођену „алармистичким извештајима IPCC“, који доводе до „ауторитарног смањења пољопривредног земљишта“ и захтевају од грађана да „практично преко ноћи замене бојлер оним који кошта 15 хиљада евра“ (Goar, 2024; Le Monde, 2024). Уместо тога, сматра Марин Ле Пен, недостаје „здраворазумска заштита животне средине“ (common sense

environmentalism) у виду „заштите кућног буџета“ будући да се „идеологија бораца за животну средину састоји из борбе против људи“ (Goar, 2024; Guillou, 2023).

Можда најпознатији протагониста анти-системског уоквирења је мађарски премијер Виктор Орбан, истакнути противник естаблишмента и наднационалних елита који је од самог доласка на власт заштиту животне средине посматрао као „левичарско питање богатих земаља које коче економски развој“ (Martuscelli, 2023). Премда је међу првима подржао Париски споразум, оштро се противио климатским политикама Уније сматрајући их „веома скупим“ и „огромним теретом по индустрију“, те да Нови зелени договор „...убија европску средњу класу“. Штавише, редом је одбијао било какве коалиције са зеленим партијама називајући их као Реган – „лубеницама“ (Ibidem). На про-породичној конференцији у Будимпешти оптужио је „западне елите“ да „игноришу питања демографије“ уместо чега се „окупирају угљеничним квотама“ и држе људе у страху од „приближавања Армагедона“, изјава коју је Илон Маск (Elon Musk) учинио виралном на твитеру/Х. Председница Каталин Новак (Katalin Novák) надовезала се на Орбанову тврдњу о помереним приоритетима глобалних елита признајући да „...иако звоне аларми у вези са климатским променама, мало пажње посвећује се стварном проблему. Демографска зима претвара се у ледено доба“ (Martuscelli, 2023). У сваком случају, чак и десница која не спори антропогене климатске промене, у упоредној перспективи са другим друштвеним питањима вишеструко умањује значај њиховог решавања.

Диференцирана и контекстуално-специфична понуда анти-системског одговора на наднационални став Уније чини борбу против климатских промена рањиву на честе захтеве за ревизијом и одлагање деловања. Посебно се то односи на сектор пољопривреде, који генерише око 12,6% светских GHG емисија и то претежно у виду метана и азотних оксида (Climate Watch, 2024), због чега владе ужурбано раде на оптимизацији производње и појачаној регулативи ка смањењу емисија. На нивоу Уније, пољопривредна производња такође доприноси око 12% у укупним GHG, а ове емисије веома споро опадају чак стагнирају већ две деценије (Mal, 2024). Европска комисија покушава да се ухвати у коштац кроз постојеће и нове регулативе, међутим револт пољопривредника изразито је организован. Протести фармера су у порасту широм света, али је Европа у првој половини 2024. године постала „жариште пољопривредних немира“ – од 5728 регистрованих протеста агропривредника у свету, 4000 је било у Европи, што представља повећање од 300% само у односу на 2023. годину (Verisk Maplecroft, 2024).

Унију је током „супер изборне“ 2024. године обухватила серија незадовољстава у виду протеста фармера на тракторима од Холандије, Белгије, Француске, Шпаније, преко Италије и Мађарске до Пољске, из различитих разлога – укидања пореских олакшица на пољопривредни дизел, повећања трошкова производње, јефтиног увоза роба као резултат ЕУ – Меркосур (Mercosur) споразума из 2019. године, а поготово због еколошких регулатива које сматрају „непоштеним“, „нереалним“ и „бирокуратским давитељима“ (Henley and Jones, 2024). Услед јаких притисака, а пет година након доношења Европског зеленог договора, ЕУ спроводи дотада најбржу реформу Заједничке пољопривредне политике (Common Agriculture Policy), „олабављањем“ низа сигурносних еколошких мера упркос упозорењима научника о неопходности појачане климатске акције (O'Carroll, 2024). Притисак је условио државе чланице и да две године након интензивних преговора одбаце доношење дугоочекиваних закона о обнови природе који су подразумевали, између осталог, обртање тренда уништавања биодиверзитета на 20% земљишта и водених путева држава чланица, а у које потпада на неким местима и земљиште фармера (Ibidem). Премда нису у вези са партијама крајње деснице, неки и одбијају повезницу са њима, фармери су подржани од стране AfD у Немачкој и Националног окупљања у Француској, који користе протесте као аргумент за потпуно укидање Европског зеленог договора. Протести фармера представљају треће уоквирење климатских промена, а

може се сумирати као страх да ће у зеленој транзицији бити остављани иза. Ипак, нова десница их уоквирује као индикатор „све више диктаторске ЕУ“ и лошег третмана „урбаних, међународних елита“ према „потлаченом, руралном раднику“ (Henley and Jones, 2024).

Последњи у низу одговор на наднационално формулисану борбу против климатских промена тиче се противљења локалног становништва изградњи инфраструктуре за обновљиве изворе енергије или истражним радњама за експлоатацију сировина неопходних за зелену транзицију. Група португалских аутора назива овај процес борбом локалаца против „хегемонске енергетске транзиције“, односно начином доласка до зелене енергије путем „зелених жртвених зона“ (Rainho Brás, Ferreira and Carvalho, 2024). Овај аспект зелене транзиције обухвата јавно-приватна партнерства, односно стратешко усмерење ЕУ и приватне извођаче радова који за имплементацију пројеката често добијају подстицаје и субвенције Европске централне и/или Светске банке, а под мониторингом државе у којој се радови изводе. Аутори су показали на примеру изградње великих соларних фарми у јужном Португалу да у процес доношења одлука ни на који начин нису биле укључене таргетиране локалне заједнице, којима су пројекти угрозили начин и средства за живот. Последично, нетранспарентне и неинклузивне процедуре у изградњи пројекта направиле су „неједнаку расподелу штете и бенефита између локалне заједнице и приватне компаније задужене за пројекат“ (Ibidem).

Још драматичнија борба између локалаца и приватних концесионара одвија се у региону северног Португала у вези најављених отварања рудника литијума. Концесије за пројекат довеле су до опсежних истражних радњи против лево-оријентисаног премијера Антонија Коште (António Costa), иначе једног од највећих заговорника климатске акције у ЕУ,⁶⁶ и резултовале његовом оставком (Antonelli and Sini, 2024). Затим у Ирској, локалци се жале на велику буку у 20 округа коју праве ветрењаче. Противе се даљој изградњи сматрајући да „људи и породице треба да буду у средишту стратегија“ за изградњу турбина, а не „интереси инвеститора“ (Kindregan, 2024). Потом, стручњаци у Грчкој упозоравају да је мањак просторног планирања утицао да се ветропаркови у овој држави предоминантно граде (92%) у планинским пределима (за разлику нпр. од Аустрије где у планинским регионима износи 12%), што представља опасност по ендемске врсте и критичан биодиверзитет (von der Brelie, 2023). Додатно, протести против малих хидроелектрана (које се такође убрајају у климатске акције Уније), избијају у земљама кандидатима за чланство попут Босне и Херцеговине, Северне Македоније и Србије (где су такође били масивни протести против копања литијума). Локално становништво испровоцирано девастирајућим еколошким последицама изградње ових водозахвата чак се и физички обрачунавало са приватним обезбеђењем радова приватних инвеститора.

Тиме што се локални ниво супротставља имплементацији политика осмишљених на наднационалном нивоу, а национална удружења (попут фармера) протестују против мера на које су се њихове владе самообавезале, константно отвара нова питања легитимитета, а тиме и одрживости досада предузете зелене транзиције. Адаптација на климатске промене, укључујући покушаје управљања мењајућим екосистемима и ресурсима, онда може да резултује у новом сукобљавању уместо да рационализује понашање актера и усмерава их ка сарадњи. Аутор Најтингејл објашњава и да програми који имају за циљ ублажавање рањивости, а нису утемељени у локалним потребама или су просто игнорантни на аспекте политичке моћи, што је био случај са доношењем Националног програма адаптације у Непалу, могу за последицу имати повећавање рањивости на климатске промене уместо умањења (Nightingale, 2017:13). Стога, анализа конфликтних динамика кроз неколико истовремених

⁶⁶ Након што је Кошта дао оставку на место премијера Португала 2024. године, постао је председник Европског савета.

политичких нивоа у оквиру ЕУ – наднационално кроз национално кроз локално, представља „свет у малом“, односно користан пример да се сагледају неочекивани правци и ефекти управљања веома сложенем претњом у веома сложенем политичком окружењу. Отвара и додатне увиде зашто је политички одговор на климатске промене у много чему јединствен и посебно тежак у односу на остале савремене претње чак и у друштвима која су постигла чврст консензус о неопходности деловања. Климатска уоквирења у ЕУ стога су илустративна за упоређивање са државама које се и даље муче од избора до избора уопште са дефинисањем претње – као што је случај у високо поларизованим САД, али нпр. и у Аустралији у којој климатске промене постају „једно од питања која одређују изборе“.

4.2.4. Климатски дискурс у Аустралији

Аустралија је такође важан елемент анализе овог доктората као земља која се колоквијално убраја у „политички Запад“, „богате државе“ и групу највећих светских експлоататора и извозника фосилних горива, а у којој је истовремено са феноменом Трампа и Болсонара употребљавана стратегија омаловажавања претње климатских промена од стране изабраних елита. Стога представља илустративан пример географског домаћаја климатског скептицизма и разводњавања глобалног одговора.

Аустралија је „фосилни гигант“ драматично погођен екстремним временским приликама које су последица антропогених климатских промена, а са глобалним угљеничним отиском који вишеструко превазилази националну економију и популацију (Swann, 2019: 1-2). Одговорна је за око 1,2% глобалних емисија GHG, међутим уколико се ова бројка посматра по глави становника, Аустралија има двоструко веће емисије од Кине, девет пута веће од Индије и највеће емисије у државама ОЕБС – на сваког грађанина држава рудари 57 тона фосилног угљеника годишње, тј. десет пута више од светског просека (Ibidem: 1; Grant and Hare, 2024: 10-12). Домаће емисије значајно су мање од оних које емитује извозом угља и течног гаса (80%), а које се неретко занемарују у званичним климатским политикама чак и међународним споразумима. Емисије GHG које настају извозом не припадају према међународним обавезама земљи извозници, већ увозници. Односно, док држава, федералне владе и поготово фосилна индустрија остварују профите од извезених емисија, њихов веома мали број приписује се Аустралији под оквирима извештавања UNFCCC и Париског споразума (Grant and Hare, 2024: 14). Међународни споразуми стога су усмерени на економску страну тражње за горивима или потрошње, а не производње или понуде, што доводи до ефекта „заробљених емисија“ (lock in) – повећање понуде фосилних горива и инфраструктуре на страни понуде повлачи дуги животни век њихових асоцираних GGE у деценијама које долазе (Swann, 2019: 40-41). С тим у вези, од 2000. до 2015. године удвостручио се аустралијски извоз угља и утростручио извоз течног гаса, да би се након 2015. године тај утростручени обим извоза гаса опет утростручио, а влада најавила још веће извозе у будућности (Ibidem:1). Такви обими извоза подстичу истраживаче и ауторе који се баве глобалним управљањем климатским променама да заговарају ограничавање понуде фосилних горива (supply-side climate policy) као приступ смањењу светских емисија, а не само кроз тржишне механизме на страни тражње, нпр. инвестиције у нове, нетестиране технологије или стављањем цене на угљеник (carbon pricing) (Lazarus, Erickson and Tempest, 2015; Newell and Daley, 2024). Последично, Аустралија има најгори перформанс међу упоредивим државама у контексту климатских обавеза и циљева, тј. смањења емисија и планова за превазилажење фосилних горива (Climate Council, 2021).

Иако заостаје за остатком света у погледу испуњавања међународних обавеза, климатска дебата у Аустралији у овом периоду кретала се у сасвим супротном правцу. Политичари су

„напорно радили на избегавању климатског утицаја аустралијских горива“ (Swann, 2019: 4). Током протекле деценије енергетска политика била је поприште рововских идеолошких позиција између центар-десно Либералне партије, која је била на власти од 2013-2022. године и за чије време су значајно увећани извози угља и гаса, спотицани механизми стављања цена на угљеник и редовно одбијани планови за стратешко смањење емисија до 2030. године, против центар лево Лабуриста који су захтевали климатске политике на федералном нивоу. Претходна два мандата лево-оријентисаних премијера, као и наредна два мандата десно-оријентисаних окончавају су се управо на климатско-енергетском политичком тесту. Тако је нпр. премијер Абот (Tony Abbott), чувени „порицач“ из редова Либерала, потписао Париски споразум и обавезао се на смањење емисија од 26% до 2030. године, изгубио популарност и вођство у партији од више климатски-умереног Тарнбула (Malcolm Turnbull) који је постао премијер у новом мандату (Baker, 2022). Поједини посматрачи прилика сматрали су да би сама смена премијера могла „окончати климатске ратове“, али од 2015. године противљење климатским мерама постаје дистинктивна политика која „дефинише лидерство Либерала“. Другим речима, једина могућност доласка до главне позиције у највећој партији десног центра било је „путем неспремности да се предузму било какви смислени кораци у вези са климатским променама“ (Ibidem).

За то време значајно расте популарност министру финансија Скоту Морисону (Scott Morrison), истакнутом религијском конзервативцу Пентекостне цркве, који је 2017. године постао глобално виралан доневши на седницу парламента грумен угља који је проследио присутнима у сали: „...ово је угаљ, не бојте се, немојте се плашити“ (Murphy, 2017). „Штос“ министра, који ће убрзо постати премијер, замишљен је као показивање елитама у Канбери на који начин ће главни град да има „упаљена светла“, „ниже цене енергије“, глобалну конкуритивност и спречити „немилосрдан марш социјализма“ који предводе Лабуристи „пијани од обновљивих избора енергије“ (Ibidem). На опште одушевљење партијских колега гласно је узвикнуо да опозиција има „идеолошку, патолошку угљофобију“ (coal-o-phobia) (Ibidem). Потом се као нови премијер вешто „накачио“ на распрострањени популистички наратив, међутим дајући специфичан допринос – није спорио климатске промене, али је тврдио да ће одговор бити „аустралијски“ (Australian way) (Eckersley, 2021). Тај аутентичан начин био би „од стране Аустралијанаца за Аустралијанце“ и састојао би се од „технологија, а не опорезивања“. Међутим, битно је напоменути да се не потенцира на технологијама обновљивих извора енергије попут сунца и ветра, већ онима које не угрожавају *status quo* фосилног извоза, нпр. водород као погонско гориво и хватање и складиштење угљеника (Ibidem). Односно, предлаже се мапа технолошког развоја за смањење емисија путем „умањења приоритета (деприоритизације) технологија малих емисија“ (Crowley, 2021: 6). На све то, извршна влада нигде није наглашавала везе између шумских пожара, топлотних удара и суша са антропогеним климатским променама, док су највише позиције додељене бившим директорима из рударског сектора и „скептицима у обновљиве изворе енергије“ (Ibidem).

Такође, у расправи о предложеним решењима, према мишљењу изабраних представника, не би требало укључити све Аустралијанце. Еколошки активисти и противници „аустралијског начина“ за Морисона су анархисти апокалиптичног тона који „не трпе компромисе“ и „играју на све или ништа“ (Karp, 2019a). Истовремено, не допуштају алтернативна гледишта јер „хоће да вам кажу шта можете да кажете, шта можете да мислите и да вас више опорезују због привилеговања тих упутстава“, што је сматрао да треба правно санкционисати. Посебно се обрушио на у међувремену формиран широки друштвени покрет испровоциран недостатком климатских политика на федералном нивоу, а који се испољавао у виду грађанских протеста у Бризбејну и Сиднеју и „секундарних бојкота“ у којима грађани, бизниси и организације цивилног друштва, који пружају банкарске, осигуравајуће или консултантске услуге, одбијају да раде за мала и велика предузећа за екстракцију угља и нафте. Премијер је због тога

саветовао предузећа да „слушају тихе деоничаре“, а не еколошке активисте који су „нова сорта радикалног активизма“ у којем се прогресивизам употребљава „као новогovor⁶⁷ са тежњом да се испод жита негирају права Аустралијанаца“. Чак је сматрао да би еколошки протести могли да се прошире на „све угљенично-интензивне послове“ попут електричне енергије, гасних пројеката, кланица и авиопревозника, због чега је ургирао да се ограничи слобода изражавања која је у вези са бојкотом загађујућих компанија (Ibidem). У Квинсленду је донет анти-протестни закон у виду забране „уређаја за закључавање“, које су протестанти користили како би били теже уклоњени током изражавања мирне грађанске непослушности (Smees, 2019). Специјални известиоци УН за људска права оценили се нови закон „инхерентно диспропорционалним“ и који „криминализује мирне протесте“ са потенцијалом да се користи као „неоправдано право на ограничавање слободе мирног окупљања“. Лидер партије Зелених Адам Бант (Adam Bandt) је појачану нетрпељивост и мере извршне власти према легалним еколошким протестима назвао „разбијањем демократије од стране Скота Морисона“ у времену температурних рекорда и када треба бити „чврст против климатске кризе“ (Ibidem).

Велика друштвено-политичка поларизација, укључујући политизацију мера против климатских промена – опозиција оптужује владу да ради у интересу великих загађивача док влада напада опозицију да ућуткује супротстављена мишљења – пренела се у „црно лето“ (Black Summer) 2019-2020. године које ће обележити Морисонов мандат. Уследила је најразорнија сезона шумских пожара у забележеној историји Аустралије, који су се у једном моменту спојили у „мегапожар“ пропраћен огромним димним облаком који је достигао доњу стратосферу и допутовао до Чилеа (Neuman, 2020). Хиљаде истрајних пожара у различитим деловима континента поспешени су „запаљивом комбинацијом“ („tinderbox situation“) – пролонгираним „абнормално“ сувим условима, који су интензивирани климатским променама, уз рекордне температуре у децембру које су у просеку износиле 40,9 °C (WWF Australia; Law, 2020). Захтеви за хитним смањењем аустралијских емисија GGE масовно су избијали широм земље, док је Морисон образлагао да нема директне везе између пожара који пустоше земљу и климатских промена и да не постоје „кредибилни научни докази да би обарање емисија умањило пожаре“, потенцирајући и да се могу повећати емисије без погоршања сезоне пожара (Karp, 2019b). Притом је премијеров скептицизам у време историјске ватрене стихије потпуно засењен његовим изненадним одласком на породично летовање на Хаваје, што је испровоцирало ионако револтиране грађане. За то време његов заменик квалификује климатске промене као „бунцање левичара из центра града“ који не разумеју потребе руралног становништва, додајући да „имамо пожаре у Аустралији од почетка времена“ (BBC, 2019). Истовремено, Министар пољопривреде и водених ресурса саопштава да „не зна јесу ли климатске промене дело човека“, штавише да је тај податак ирелевантан с обзиром на то да су „једино важне практичне последице“ – да се радници адаптирају на климатске промене помоћу адекватних алата (Murphy and Karp, 2019). Уколико изабраној власти није битно да ли су климатске промене производ људског копања и сагоревања фосилних горива, да ли су пожари интензивирани и смртоноснији услед климатских промена, а притом су климатске промене брига урбаних бољестојећих левичара, онда нема потребе да се било шта мења у досадашњем управљању и привређивању. Стога, наочиглед разарајућих последица профитног управљачког принципа, изабрани одлучиоци излазе из економско-еколошке дилеме непоколебљивим приоритизовањем даљег економског раста помоћу извоза угља и гаса.

Пожари су стављени под контролу током фебруара 2020. године, али су избијали све до маја што се укрестило са пандемијом и потпуним затварањем аустралијских граница. Премијер је на низу тема губио популарност, чак ни подршка Пентекосталаца није правила разлику као

⁶⁷ Морисон намерно алудира на тоталитаризам испољен кроз употребу језика у књизи „1984“ Џорџа Орвела.

нпр. 2018. године (као и Болсонару). Стога Морисон прави нагли политички „заокрет ка нето нули“ на Конференцији страна у Глазгову (COP26), притиснут комбинацијом неколико измењених околности: Бајден добија Трампа на изборима; гласачи „свих боја“ траже одлучне мере против климатских промена; искуство пожара смањило је мобилизацију гласача путем манифестног климатског скептицизма; бизнис кругови почињу да у значајнијој мери примењују „координисани активизам деоничара“, док анализе ризика глобалних финансијера тј. „велики новац“ почињу да оцењују угљенично-интензивно пословање као „лоше клађење“ (Mathiesen, 2022; Murphy, 2021). Међутим, заокрет је недовољно убедљив и закаснео – Морисон губи изборе 2022. године као „пети по реду премијер који пада у климатским ратовима“, али за разлику од својих претходника једини због тога што се „није сматрао климатски амбициозним“ (Mathiesen, 2022). На таблоидно названим „климатским изборима“ побеђује коалиција формирана између лабуриста, зелених и „тамнозелено-плавих“ независних (плаво-зелени посланици који су раније били у Либералима) предвођена Антонијом Албанезијем (Anthony Albanese). Нова влада оптимистично је названа „најтрансформативнијим избором који може да се замисли“ и „упозорење центар-десно партијама широм света“ да ће мандате губити уколико се не враћају на пут испуњавања обавеза преузетих из климатских споразума (Ibidem; Tingle, 2022).

Ипак, такав оптимизам у новоизабрану владу не поништава претходно дуго година подстицану поларизацију, одлагање деловања и константно присутан климатски скептицизам у различитим облицима. Ставови и политички потези изабраних представника, који бирају економију по сваку цену, остављају друштвено-политичке последице и након њихове смене на следећим изборима. Као што смо видели на примеру САД, постају чак један од фактора који обликују митигационе и мере адаптације у наредној, високо климатски-освешћеној управи. Поред тога, географска распрострањеност поларизације коју ова тема производи у изборним демократијама од држава чланица ЕУ, САД, у Бразилу и Аустралији указује да је контрапокрет за климатске промене, тј. спрега фосилних интереса и политичара који раде на блокирању климатских мера, трајно присутна контратежа у општој забринутости и бојазни за промену климе која карактерише савремено међународно друштво. Након безмало пола века од како је непобитно успостављен научни консензус о климатским променама, на позицијама које одлучују буду појединци који негирају климатске промене, или сматрају да су оне брига салонских интелектуалаца или отуђене богате елите која не разуме стварне потребе и страхове народа. Мере против климатских промена зато су подложне честом блокирању и ревидирању, а њихово сукцесивно унапређивање, премда неопходно, изнова мора да се осваја у политичкој борби. Еколошке политике и скептицизам стога су међузависна политичка струјања, а одрживост демократског одговора на климатске промене конституише се у међуигри прогресивних и реакционарних, па и регресивних ставова (видети: Latour, 2018). Управо из тих разлога ушанчености националне политике, међународне организације које негују научно-политички консензус настоје да из неутралне политичке перспективе понуде савете и оквир за борбу против климатских промена који не би компромитовали заштиту животне средине и раст економија.

4.3. Уоквирање климатских промена у међународним организацијама – помирене дисциплине екологије и економије

Будући да је расправа на националном нивоу окарактерисана високим степеном политизације и поларизације, међународне међувладине организације попут ОЕБС, УН, СБ (па и ЕУ о којој је било речи) од самог почетка научно-политичког консензуса, а поготово кроз протеклу деценију, раде на промовисању и пружању подршке чланицама у виду административно-

техничког саветовања и управљања које би заобишло питања партикуларних интереса. У овом случају дисциплине економије и екологије нису у супротности једна са другом, већ се узајамно конституишу и помажу у борби против климатских промена. Међународне организације уоквирују климатске промене као управљачку прилику да се претходне грешке у привређивању исправе, а друштво поново изгради боље пролазећи праведну зелену транзицију у којој нико не би био запостављен. На тај начин одговор на климатске промене не би изазивао ауторитет нити једне стране у дебати јер би се отворио излаз из економско-еколошке дилеме кроз одрживи раст. Привреда би увећавала богатство без да даље девастира животну средину и без да даље доприноси акумулираној енергетској неравнотежи планете.

Организација за економску безбедност и сарадњу сматра да је „инвестирање у климу инвестирање у раст“ (OECD, 2017). Државама препоручује мапу пута за генерисање „инклузивног економског раста у кратком року“ док се истовремено остварује напредак у погледу климатских циљева како би се „обезбедио одржив раст у дугом року“. Државе имају могућност да улагањима у климатски-отпоран⁶⁸ (climate resilient) инклузиван развој малих емисија (low-emission development – LED) раде на испуњењу Циљева одрживог развоја УН и Париског споразума. За то су неопходне „фискалне иницијативе за јавно-приватна партнерства“ којима се отварају инвестиције у „праве технологије и инфраструктуре“, а у комбинацији са „добро дизајнираном структурном реформом“ креирала би се „одлучна транзиција“ (decisive transition) ка „ниско-емитујућој будућности великог раста“ (low-emission, high-growth future) (OECD 2017: chapter 4). Програм УН за животну средину пружа подршку владама да формулишу и донесу ниско-емитујуће и климатски-отпорне националне стратегије помоћу мера митигације и адаптације, решења заснованих на природи, приступа климатским фондовима, система раног упозорења и припрема на непогоде, као и оснаживањем приватног сектора да искористи прилике за климатску акцију (UNEP, 2019). Светска банка, као највећи међународни финансијер климатске акције у земљама у развоју, сарађује са државама у адресирању климатских и развојних потреба путем два основна инструмента која су „прилагођена потребама клијента“: подршком у имплементацији национално одређених доприноса и дугорочних стратегија; заговарањем политичких реформи и дијалога који ће „приватни сектор учинити централним у климатски-пријатељском развоју“ (WBG, 2024). Европска инвестициона банка (ЕИБ) саветује националној политици да се економски раст у време климатских промена постигне компромисом између мера митигације и адаптације, кроз фокус у три правца: константним процењивањем рањивости; повећавањем капацитета за адаптацију; и промовисањем мера адаптације које доносе користи свима (win-win adaptation measures) (Kolev, 2012: 34).

Оптимистично уоквирење ових организација, које указује на „нове потенцијале економског раста“ и све више се окреће приватном сектору да предузме климатску иницијативу, користи се ради мотивисања деловања актера на националном нивоу који нису заробљени у поларизацији и политизацији. Климатска акција је пут ка профитној будућности, иако је та порука у оштром контрасту са извештајима истих организација о највећој концентрацији атмосферског угљеника у последњих три милиона година (Lindsey, 2024) и „климатској ургентности“ која интензивира екстремне временске догађаје (UNEP, 2019). Истовремено, пренебрегавају се антагонизовани полови у климатској дебати нуђењем технократско-експертске сарадње и планирања који су политички неутрални. Научне, политичке и економске елите међународних организација на тај начин заступају „пост-политичко“ уоквирење у којем се климатске промене расправљају стриктно оперативно, док се неутралишу и деполитизују како историјске неједнакости, тако и постојеће међугрупне конфликтне динамике (Wetts, 2020: 1339). Свеобухватна промене климе и њена каузална веза

⁶⁸ Онај који не би био угрожен наступајућим променама климе.

са енергетском инфраструктуром базираном на фосилним горивима, у којој би смањивање GGE засигурно провоцирало економске интересе ушанчених моћних компанија, представља се у односу између државе и међународне организације као проблем који је „лишен политичке борбе“ (Ibidem:1341). У том процесу се дакле не задире у узроке и последице постојећег политичко-економског модела привређивања, већ се климатским променама приступа непосредно из угла доступних и елитама прихватљивих решења (problem-solving). То имплицитно подразумева да се мејнстрим расправа не води о проблематичном односу највећих доприносилаца наспрам највише угрожених. Уместо тога, затечени систем неолибералног капитализма основа је од које се полази у осмишљавању и начину имплементације мера које се саветују државама (Ibidem: 1342). Та решења су „организована око консензуалне акције“ и усмерена у правцу континуираног раста тржишта, попут нпр. економских подстицаја да се смањи потражња за фосилним горивима, или шеме трговине емисијама (Ibidem).

Решења која предлажу међ. организације заснивају се на економским моделима климатских промена који се састоје од анализе трошкова и користи и компромиса између мера митигације (умањење прошлих, садашњих, будућних емисија) и адаптације (прилагођавање на промене). Израчунавање економских последица упарује се и комплетира са научним знањем из климатологије и других сродних дисциплина, због чега се често називају интегративни модели процене (Kolev, 2012: 36). Најпознатији и најутицајнији су модели Вилијама Нордхауса, за које је добио Нобелову награду из економије 2018. године и унапред поменути извештај Николаса Стерна из 2007. године. Према њима, климатске промене уоквирују се из перспективе неокласичне економске теорије раста, која полази од модела понуде и потражње, на основу које се националне привреде саветују да инвестирају у капитал, образовање и технологије који би смањили потрошњу данас, али спречили „економски штетне климатске промене“ и повећали „потрошачке могућности у будућности“ (Nordhaus, 2017). Њихова кључна пријемчивост је у томе што обећавају држави (а последњих година поготово приватном сектору) увећавање богатства када адресира климатске промене.

Међутим, док IPCC јасно образлаже да су ефективне мере против климатских промена оне које укључују „портфолио различитих мера митигације и адаптације“, из перспективе економске теорије и економских модела ове мере често се уоквирују као супститути⁶⁹ (Kolev, 2012: 36-37). Оквирна конвенција УН о климатским променама дефинише митигацију као људску интервенцију за смањење извора или повећање понора GHG попут ефикаснијих употреба фосилних горива у индустријским процесима или производњи електричне енергије, замене термоелектрана на угаљ или гас соларном или енергијом ветра и проширење шума и других понора или „умиваоника“ који уклањају веће количине CO₂ из атмосфере (Ibidem). Адаптација подразумева прилагођавање у еколошким, друштвеним и економским системима као одговор на текуће или очекиване климатске стимулусе и њихове ефекте са намером да се ублаже резултујуће штете или искористе прилике (UNFCCC, 2024). Примери адаптације су национални акциони планови у случајевима суша или топлотних удара, мењање усева или њиховог агрикултурног циклуса, инфраструктура која смањује ефекте урбаних топлотних острва, изградња брана на местима пораста мора или учесталих екстремних временских прилика, итд. Постоје и мере које се налазе на граници ова два приступа, нпр. побољшање изолације грађевинских објеката, али адаптација се генерално разликује од митигације по намени, просторном обухвату и временском трајању (Kolev, 2012: 37).

Из перспективе заштите животне средине митигацијом онда смањујемо и обуздавамо GHG емисије, док се адаптацијом прилагођавамо њима, тј. једно другом су допуна, а не замена

⁶⁹ Парови добара код којих повећање цене једног доводи до повећања тражње за другим. Често се користе као међусобна замена (Манкју и Тејлор, 2008:68)

(нису синоними, нити супститути). Са друге стране, из угла економске ефикасности, коју посебно вреднују економски модели, приступи могу бити замена једно другом а што отвара простор да се њихов однос уреди политичким компромисима (policy trade-offs). Према економској теорији, адаптација на климатске промене и њихова митигација „такмиче се око ограничених ресурса како би постигли сличан циљ – смањили утицај климатских промена на људе и животну средину“ (Ibidem: 36-58). Из тог разлога су досада имали тензичан однос јер различити сектори, међународна тела, научне заједнице и политичке групе могу оправдати или фаворизовати један приступ уместо другог (нпр. нафтни сектор који промовише хидроген или технологије хватања и складиштења угљеника да не би смањивао емисије из постојећег сагоревања). Дакле дешавало се да појачано инвестирање у адаптацију умањује напоре на митигацији и обрнуто (Dewulf, 2013: 324). Односно, економски модели којима се служе међународне организације, нарочито оне којима је у фокусу остваривање економског раста, могу саветовати и финансијски усмеравати државе да се нпр. фокусирају на адаптацију (попут СБ и ЕИБ), док је UNFCCC недвосмислена у ставу да су на овом стадијуму климатске кризе неодвојиве и неопходне обе мере.

Саветодавна улога међународних организација, сложена прекогранична истраживања на великим скуповима података која предузимају, као и додељивање средстава за мере против климатских промена чини их истакнутим ауторитетима у климатској арени. Међутим, иако декларативно неутрално, њихово деловање оставља неколико политичких последица на нивоу држава које такође можемо позиционирати у контекст друштвено-антагонизујућег вишегласја. Оптимистично инсистирање на могућностима достизања економског раста у великој мери релаксира страхове о акутном стању животне средине. Иако би раст био „зелени“ или „климатски-отпоран“, у упоредном односу економије-екологије остаје императив, тј. водећа управљачка вредност чак и приликом адресирања климатских промена. Очување и заштита природе биће испоштовано због економског раста, та динамика не иде у обрнутом смеру. Затим, пост-политички дискурс међународних организација заобилази интергрупне динамике и питања друштвене моћи, вредности и идентитета. Аутоматски се прелази на грађење консензуса, поготово између представника владе и приватног сектора како би се радило на „решавању проблема“. На тај начин се ефективно избегава критика структура које највише доприносе загревању, а које у предложеним решењима учествују као партнери у формулисању мера адаптације и митигације. Дефинисањем и предлагањем решења највећи емитери демонстрирају „конститутивну моћ“ да одговор на климатске промене усмере у правцу својих интереса (Nightingale, 2017: 12). Поред тога, потенцирање да климатске акције све више преузима приватни сектор (позиција која је заједничка свим горенаведеним међ. организацијама) имало је за последицу стихијску и еколошки девастирајућу праксу изградње малих хидроелектрана у појединим земљама које карактеришу високи степени корупције и мањак владавине права (Vojvodić i Veselinović, 2022: 53-59).

Осим што пост-политичко уоквирење нема мандат, нити тежи да преиспитује моћ капитала заснованог на фосилним горивима, оно деполитизује, заобилази „политичко“ и контроверзно из борбе око друштвених вредности на националном нивоу и деперсонализује идентитетска питања. Без борбе око вредности и идентитета на националном нивоу, елемената критично важних за друштвену мобилизацију, мање су извесни ефикасни масовни друштвени протести и покрети који би евентуално испровоцирали радикалан одговор државе на климатске промене. Сходно томе, неки аутори формулишу мере које су потпуна супротност приступа међ. организација – што брже „персонализовати“ климатске промене у виду откривања ликова „криваца“ и „жртава“, формулисати заједничког непријатеља и у складу са тим промовисати вредности и митове које би заједницу, која притом тоне у климатску апатију, држали на окупу у одлучној борби против климатских промена (Barasi, 2017).

Политичка расправа о климатским променама у једној изборној демократији обилује бројним тензијним односима који настају у међупростору остваривања економског раста и заштите животне средине. Пошто одговор на климатске промене спада у домен државне суверености, она формално задржава последњу реч у одређивању начина на који ће га осмислити и спровести. Међутим то није увек правило, нити потпуна слика савремене климатске дебате. На нивоу међународних односа јасније се види да неке државе имају више времена за унутрашње политичке препирке, више слободе да осмисле одговоре и више капацитета да то изведу од других. Стога је у аналитичком смислу незаобилазно важна динамика између држава, јер у значајној мери диктира њихову позицију од почетка научно-политичког дијалога. Такође, универзално прихваћени споразуми имају потенцијал да измене понашање изабраних одлучилаца који су прибегавали скептицизму на националном нивоу.

5. Политизација климатских промена на нивоу међународних односа: национално – глобална дилема

Глобалне последице људских активности, посебно у виду произвођења гасова са ефектом стаклене баште, довеле су планету током декаде 2020их у стање опасне енергетске неравнотеже без преседана. Током две узастопне године, 2023. и 2024, високе температуре океана биле су „далеко“ од историјског просека и праћене „неуобичајеним“ температурним аномалијама које су донеле нове изазове ионако пренатегнутим екосистемима (Ripple, Wolf, et al, 2024: 812-813). Клима планете ушла је у нову, каскадно непредвидиву трајекторију за коју постоји консензус међу најцењенијим научницима природних и друштвених наука да угрожава „велики део самог ткива живота“ (ibid.). Као такве, климатске промене вишеструко превазилазе националне границе свих држава, што их чини уџбеничким примером проблематике за коју мора да постоји глобални приступ у решавању. Досадашњи историјат глобалног политичког одговора нам показује да се ради о нимало једноставном мисаоном подухвату, због чега ћу политизујуће процесе актера међународног нивоа климатске дебате представити помоћу дилеме национално-глобално.

Национално-глобална дилема у себи обухвата тежњу држава, као актера међународних односа, да сарађују у сврху ублажавања и прилагођавања на глобални изазов мењајуће климе, као и одбијање да дају допринос у таквој заједничкој борби. Обухвата и настојања актера који нису државе, а делују на међународном нивоу тако што учествују у све гушћој структури климатске дипломатије и проширују поље управљања и преузимања одговорности. Последњих 30 година преговарања, које је имало за циљ обуздавање и ублажавање овог глобалног ризика, изнедрило је генерације мислилаца, научника, иноватора, милијардера, компанија, као и велике протесте грађана широм света, који су резигнирани традиционалним аренама политичког одлучивања и спремни да предузимају иницијативе мимо државоцентричног креирања политике. Такви процеси послужили су неким ауторима као индикатор да сведочимо настајању светског друштва које дели заједничку бригу, а самим тиме заобилажењу и редефинисању суверенитета као једне од примарних институција вестфалијског међународног друштва (Falkner, 2012; 2018). Премда је држава и даље једини суверени одлучилац у таквом међународном друштву, бројни недржавни актери (нпр. чак и унапред помињани амерички тинк-тенкови и бизнис кругови) имају значајну улогу у процесу доношења одлука у климатској арени. Стога ће се у овом делу доктората анализирати стање међународног друштва омеђаног историјским политичким границама, у јединственом и неподељеном климатском систему који напушта холоценску равнотежу. Фокусирање на међународно друштво, а не систем, већ говори о литератури Енглеске школе која је инспирисала поставку национално-глобално дилеме базирајући се на традиционалној тензији између поретка и правде, односно дебати плурализма и солидаризма у дисциплини међународних односа (Buzan, 2014).

Климатска дебата на међународном нивоу прожета је специфичним изазовима који се често не узимају у обзир када гледамо само утицај климатских промена на понашање појединаца/бирача или одређене националне државе. Овај ниво анализе умногоме компликују опречни процеси који настају у међуигри „друштвеног мноштва“ на „планетарном јединству“ (Corry and Stevenson, 2017: 1). Национално-глобалну дилему стога прожимају (најмање) два, практично политички непремостива, а међусобно зависна темпорална аспекта климатске дебате који се често наизменично користе као аргументација за одлагање или успоравање глобално постигнутог договора. Први се тиче споро мењајућих историјских позиција држава, што је условило историјске неједнакости у емисијама CO₂, а тиме и у економском развоју, између тзв. глобалног Севера и Југа. Овај аспект потом је уграђен у темеље другог, који се

односи на ургентно осмишљавање деловања и спровођење глобалног климатског договора у Кјоту, затим Паризу. За почетак, да би два темпорална аспекта дилеме могла са јасноћом да се прате неопходно је разграничити међународно друштво и глобални Север и Југ, као и одреднице национално, глобално и планетарно које ће се употребљавати у наставку рада.

Концепт међународног друштва један је од градивних елемената Енглеске школе, односно теоријског приступа у међународним односима који се позиционира између механицистичког виђења реалиста о анархичном међународном систему и либералног ентузијазма о утопистичком светском друштву (Buzan, 2014: 13-30). Анализира стварање и институционализацију заједничких интереса и идентитета међу државама због чега се понекад назива и друштвом држава, или међудржавним друштвом. Аутори Енглеске школе трасирају настанак и развој међународног друштва од 1648. године до данас кроз концепте примарних институција, илити установљених и уобичајених норми и односа у заједници који представљају дубоке и релативно издржљиве друштвене праксе у смислу да су „више еволуирале него што су дизајниране“, а такође су и својеврсни критеријуми за чланство у друштво (Ibidem: 16-17). Примарне институције попут суверенитета/неинтервенционизма, територијалности, управљања великих сила, међународног права, национализма и тржишта увелико диктирају савремену климатску дебату, пре свега јер из њих настају секундарне, или деривативне институције (нпр. IPCC, UNFCCC) због чега ће бити посебно објашњене у наредном потпоглављу.

Теоријска могућност Енглеске школе, да кроз снажно утемељење у историјској социологији разумева високо неједнаке исходе савременог међународног друштва док се усмерава на креирање и одржавање заједнички дељених норми, правила и пројеката, показује се корисном за објашњење употребе концепата глобалног Севера и Југа у овом докторату. Одреднице глобални Север и Југ се у формалном и пристојном међународном дискурсу све више проблематизују, чак пежоративно разумевају,⁷⁰ због чега неки аутори сматрају да треба напустити њихову употребу или барем бити јасан да је у питању симплификована метафора представе света (Patrick and Huggins, 2023; Thérien, 2024). Међутим, многи лидери имплицитно подразумевају њихово значење без да постоји прецизна или барем широко-прихваћена дефиниција. На пример Нарендра Моди види Индију као „глас глобалног Југа“, Џозеф Бајден сматра да је глобални Југ у „великом проблему због онога што Русија ради и како утиче на извоз хране из Украјине“, док Антонио Гутјереш страхује да је глобални Југ посебно погођен „огромним дуговима, глађу, сиромаштвом и растућим ударом климатских промена“ (Patrick and Huggins, 2023). Разумевање глобалног Југа поменутих лидера може да се разликује (да ли у њега нпр. спадају УАЕ, Сингапур, Кина), што премда компликује територијални опсег концепта у савременој дипломатији, не ограничава његову раширену идеолошку и политичку примену.

Бинарне поделе света датирају из колонијалног периода и односа колонијалних сила наспрам колонизованих и кроз векове су се претакале у дихотомије Новог (Америка) и Старог (Европа) света, развијене (индустријализоване) и неразвијене или земље у развоју, преко богатих, односно земаља високих примања (high income countries – HICs) насупрот сиромашних или земаља ниских и/или средњих примања (low/middle-income countries – LMICs), хладноратовског Првог, Другог и Трећег света, све до скорашњих подела у виду донатора и примаоца развојне помоћи (Khan et al, 2022). Компаративни однос међу државама имплицира да неке од њих „предњаче“ или су „прве“, а самим тим постоје „задње“ или „друге“ што односе међу њима дискурзивно слаже хијерархијски, било да се та подела базира на раси,

⁷⁰ Неки аутори постколонијалних студија се из тог разлога залажу за израз „земље већинског света“ (Majority World) уместо концепата „земље у развоју“, „глобални Југ“, „земље Трећег света“.

богатству, културном утицају, припадности политичком блоку, итд.. Глобални Север и Југ (а последично Запад и Исток) изнађени су као политички коректнији концепти који, за разлику од претходних (нпр. развијени-неразвијени), не упућују огољено на хијерархизацију односа већ „неутралније“ географске целине којима државе припадају (ibid.).⁷¹ Али, иако упућују на географске просторе, њихово значење је превасходно политички-економско будући да државе глобалног Југа заједнички настоје да се истовремено одупру од погрдног наслеђа колонијалног искуства у прошлости и генерисања садашњих неједнакости које производи неолиберализам (Prashad, 2014: 85-142). С тим у вези, марксистичке идеје Грамшија (Antonio Gramsci) о „свету подељеном на два“ (експлоатација јужне Италије од стране северне), а касније и „теорија светског система“ Имануела Волерстина (Immanuel Wallerstein) (однос центра, периферије и полупериферије) инспирисале су виђење глобалног Југа у постколонијалним студијама кроз призму просторне производње, потрошње и токова глобалних ланаца снабдевања коју креира тржишна економија Севера (Prys-Hansen, 2023). Политичко-економска подела глобалног Југа и Севера на тај начин се често у формалним дипломатским преговарањима операционализује кроз деловање Групе 77 + Кина, односно Сарадња Југ-Југ у оквиру УН (FCFSSC, 2024) наспрам чланица ОЕБС (OECD, Организација за економску безбедност и сарадњу).

Дакле, премда неки аутори виде кованице глобални Север и Југ као изразито идеолошки оптерећене, уверење да је географска одредница (према бившем немачком канцелару Вилију Бранту угрубо на 30ој паралели географске ширине, са изузетком Индије, Аустралије, Новог Зеланда) прихватљивија подела од алтернативних раширило је њихову употребу у политици, систему УН, чак и Удружењу за међународне студије (ISA), као најпознатијем форуму окупљања истраживача међународних односа. Поред тога, а за потребе овог доктората посебно важно, подела на глобални Север и Југ изразито је експлоатисана у контексту „кривца“ и „жртве“ климатских промена на нивоу међународних односа, чиме ћемо се због њене централне важности за национално-глобалну дилему бавити у наредном потпоглављу. С тим у вези, глобални Север и Југ разумевам као поједностављене политичке конструкте који обухватају однос пост-индустријализованих и настајућих економија које се у контексту климатских промена споре ко је највише допринео (и доприноси) укупним емисијама GHG, што повратно обликује расправу о подели трошкова митигације и адаптације.

Национално у национално-глобалној дилеми односи се на ниво управљања суверене државе у којој она поставља оквир и правила функционисања заједнице у омеђаним физичким границама. Држава одлучује о правима и обавезама својих грађана, док заједно са другим државама учествује у одлучивању и решавању питања која превазилазе њене границе, чиме постаје део међународног друштва. Пример како неке савремене националне државе на унутрашњем плану доносе одлуке и решавају питања која превазилазе њихове границе представљен је у 4. поглављу, кроз економско-еколошку дилему.

Међународно друштво затим обухвата мултилатерално управљање међу сувереним националним државама са намером успостављања заједнички дељених норми и сарадње, које је након Другог светског рата посебно развијано у областима мира, безбедности и економске размене. Друштво је постепено бивало све инклузивније укључујући многе актере осим држава, попут УН и Европске уније, међународних невладиних организација, транснационалних корпорација, истакнуте појединце, мреже локалних и регионалних удружења грађана, тинк-тенкова и др., који заједно обликују расправу о дефиницији одређеног проблема и одговору на њега. Тако је нпр. UNFCCC процес који је омогућио Кјото, а потом Париски споразум, чврсто утемељен у идеји мултилатерализма и репрезентативности интереса у међународном друштву, а изграђен за потребе управљања глобалним ризиком који погађа

⁷¹ Подела се додатно компликује и чињеницом да је Кина постала један од неколицине глобалних предводника у домену најкомплекснијих ланаца снабдевања за високотехнолошку примену.

све. Премда се у међународном друштву расправља и делује о глобалним питањима, у њему не постоји врховна управа у каквом облику светске владе са апаратом принуде који би гарантовао поштовање заједнички постигнутог договора. Једини суверени актер, тј. чинилац који ултимативно доноси одлуке остаје национална држава.

Глобално у национално-глобално дилеми односи се на опсег или ниво на којем оперишу климатске промене које погађају све актере међународног друштва, на било које две супротне тачке на планети. Глобално или светско обухвата целокупно човечанство, а превасходно се односи на оно што је људски конструкт, било да су интереси, ресурси, капитал или идеје и ризици, сарадња или сукоби међу људима, односно њиховим државама. Када кажемо да су климатске промене глобални ризик, првенствено мислимо на ризике по људе и њихове потребе, као и како ће људи формулисати одговор. За одговарајуће и пропорционално управљање глобалном претњом неопходна би била глобална или светска влада која би усмеравала и према потреби грубо санкционисала државе да се крећу ка јасно одређеном циљу, нпр. ка ургентном смањењу емисија са ефектом стаклене баште. Пошто такво управљање пропорционално претњи са којом се треба суочавати не постоји, глобалним ризицима приступа се кроз међународно друштво у којем одлучује национална држава. Тиме се глобално операционализује кроз национално, а што се нарочито показује проблематичним када се у једначину унесе и одредница планетарно.

Планетарно је са друге стране одредница која се употребљава за холистичко представљање безбројно испреплетаних и међусобно зависних процеса на планети и њихове интеракције са живим бићима, који умногоме превазилазе омеђане границе националних држава. Обухвата физичке, биолошке, хемијске и друге природне токове који креирају јединствену планету, укључујући њихову повратну спрегу са људским утицајем (нпр. антропогеним CO₂). Климатске промене су прави пример планетарног ризика, у смислу да не погађају само људе на целом свету, већ све остало (non-human). Концепт планетарности је у извесној мери информисан увидима из науке о Земљином систему (кључне за решавање загонетке о климатским променама), тј. разумевањем позиције и улоге људи у великом комплексном природном процесу, као и увидима из филозофије, посебно филозофије науке (Blake and Gilman, 2024: 8-12). Јасну разлику међу појмовима глобално и планетарно прави историчар Дипеш Чакрабарти објашњењем да глобално или светско центрира оно што се односи на Човека, док га планетарно децентрира (Chakrabarty, 2021: 4).

Чакрабарти сматра да су модерни капитализам и технологије успели да споје глобално са планетарним кроз процес глобализације. Модел развоја путем индустријске и пост-индустријске модернизације, који готово све земље желе да имају (глобално), интензивирао је глобално загревање и свеобухватне промене Земљиног система (планетарно) (Ibidem). Његово виђење „планетарности“ продубљују аутори попут Блејка и Гилмана додајући овим великим процесима и промену која се повратно одвија на нивоу појединца, чак у његовом/њеном организму. Тако разумевано планетарно онда аналитички омогућује да се увиде не само начини на које је људска активност дубоко испреплетана са атмосферском хемијом и климом и геологијом Земље. Омогућује да се увиде и непрекидно међузависне везе микробиома у човековој утроби са екстерним локалним бактеријама и микроорганизмима на које могу да утичу климатске промене. Микробиом доказано утиче на ментално здравље појединца које је претходно, картезијанском поделом, сврставано у домен људске аутономије који је независан од природе која га окружује (Blake and Gilman, 2024: 6). Планетарно је онда спрега индивидуалне, локалне или контекстуалне са универзалном циркулацијом енергије на планети. А речима овог доктората, показује се суптилна и нераскидива веза онтолошко-епистемолошке са национално-глобално дилемом климатске дебате, односно процес којим се

разумевање политизације климатских промена непрекидно одвија од појединца, преко националне државе до међународне политике.

Климатске промене су ургентан проблем планетарног опсега који оставља различите локалне последице. У једном кутку планете оне се нпр. испољавају у виду екстремних суша, у другом као екстремне поплаве. Притом, ухватити се у коштац са њима могуће је једино посредством глобалног мултилатералног управљања, успостављеног за интересне односе националних држава (како им је и приступано од конференције у Рију 1992. године до данас), због чега сам се определила да дилему назовем национално-глобалном, а не национално-планетарном. На тај начин климатске промене креирају изузетно тежак политички проблем несклада у нивоима, или дислоциране супсидијарности – планетарни проблем суштински се адресира на локалном нивоу суверених чланица међународног друштва, односно у националној држави као градивном елементу ове инфраструктуре. Државе са различитим уређењима и облицима власти треба да дају свој удео у циљу стабилизовања комплексне планетарне климе. Другим речима, планетарни опсег на ком се одвијају климатске промене доводи до високо диференцираних и контекстуално специфичних локалних ефеката и последица, за које су могућа или доступна решења предложена на међународном нивоу, омогућена и креирана на нивоу државе, а имплементирана на локалу. Проблем, последица и решење крећу се на различитим нивоима општости, чиме је инфраструктура доношења одлука непропорционално успостављена да адекватно обухвати претњу са којом се суочава. Сама ова инфраструктура храни низ асиметрија у моћи и одговорности приликом одговора, чак и пре увођења у анализу проблематике позиција глобалног Севера и Југа.

Но, да бисмо разумели оно што Мишел Фуко назива „историјатом садашњости“, илити како је свет ушао у опасно топлу декаду 2020их иако се од 1990их самообавезује на смањење GHG емисија, фокусираћемо се на расправу у оквиру Енглеске школе о еволуцији међународног друштва. Дубљи историјски захват нам омогућује увиде у уоквирење многих држава глобалног Југа да је савремена климатска дебата нераскидиво повезана са наслеђем колонијализма, односно прошлим односима међу државама који утичу на садашњу рањивост на климатске промене, али и динамику декарбонизације светске привреде.

5.1. Енглеска школа и глобални Север и Југ

Проминентни представник Енглеске школе, Бери Бузан, опомиње нас како одабир различитих аналитичких концепата помоћу којих теоризујемо шта се дешава у свету може резултовати у потпуно супротстављеним оценама стања у коме се налазимо, а тиме и проценама како ће се оно одвијати у будућности. Ова опомена итекако резонује са дебатом о климатским променама која, поред своје заснованости у историјату односа глобалног Севера и Југа, подразумева здравље планете у другој половини 21. века и надаље, тј. расправу о будућности међународног друштва. Промена климе производ је пређашњих кумулативних емисија GHG, док политике које имплементирамо треба да је стабилизују у будућем периоду. Комплексно увезивање процеса из прошлости са онима у будућности чини овај предмет истраживања посебно подложним екстремним или непомирљивим евалуацијама.

Уколико дебати о климатским променама приступимо из позиција неореализма, олако се можемо упустити у процене да међународни систем, који није успео да умањи антропогене емисије до сада, ни у наредном периоду неће успешно одговорити на глобални изазов. Песимистична процена заснива се на претпоставци да државе не могу да престану да следе своје себичне националне интересе у форми фосилно базираног раста. На такву почетну

претпоставку онда градимо следећу – посебно погођене националне државе стога ће имати јаке структурне подстицаје да делују унилатерално. На пример, може се очекивати да ће нека усамљена држава, или група држава, активирати нетестиране технологије геоинжињеринга у покушају да охлади/е свој регион света. Са друге стране, либерални институционалиста би посматрајући експоненцијално растућу мрежу међународних организација, климатских режима управљања и распоређивање капацитета за ОИЕ могао проценити да ће све смртоноснији ефекти промене климе неизоставно довести до солидарности која превазилази многе националне стеге. Такође виђено из перспективе либералног институционализма, солидарност би могла креирати нове међународноприхваћене норме којима се отварају врата за интервенционизам међународне заједнице у државе које флагрантно крше права животне средине, или не спроводе свој удео у климатској акцији. Решење проблема колективног деловања, у том случају, могло би нас у другој половини 21. века позитивно изненадити суштинском друштвено-економском трансформацијом до које се дошло праведном зеленом транзицијом и надржавном ефективном управом.

Дијаметрално супротне процене сасвим су легитимне и утемељене. Али такође обе превиђају разумевање политике као контингентности или случајности и политизације као процеса, а не позитивних или негативних исхода. За истраживаче посвећене нијансама у великим процесима, као и процесима насупрот стањима, Енглеска школа нуди користан средњи пут⁷² за теоризовање климатске дебате. Тако што комбинује улогу моћи и интереса држава у тзв. међународном „управљању без владе“ са дубљим истраживањем намера и дељених норми које су претпоставке да међународно друштво ради на заједничким пројектима попут адресирања климатских промена. Оле Вејвер стога сматра да овај приступ има капацитет да интегрише „суштинске либералне забринутости са поштенom мером реалистичке разборитости“ (Wæver, 1992: 100). А Бери Бузан сматра корисним за кохерентно увезивање историје и садашњости у смислену целину која је „јединствена по дубини у историјској анализи и могућности да многе савремене политичке дилеме уоквири на софистициран начин“, док истовремено трага за начинима помирења императива држава са императивима човечанства (Buzan, 2014: 77; 86). Поред тога, за разлику од учесталог уоквирења климатских промена на нивоу међународних односа кроз призму теорија режима⁷³ које се често употребљавају као синоними за „секундарне институције“, Енглеска школа фокусира се на еволуцију, тј. дубљу социјалну структуру примарних институција (Falkner, 2012: 508-509).

Изучавање примарних институција пружа увид у еволуцију међународног поретка при чему се посебна пажња поклања процесима стварања отпора према њему, као и како његова два колосека (један у виду одбране поретка, други који се тиче захтева за његовом правичношћу укључујући промену) могу да резултују у различитим формама, па и разорним ратовима. Вокабуларом Енглеске школе, посматра се константно кретајући однос сила плурализма (које истичу различитост међу државама и борбу за опстанак) са силама солидаризма (које истичу сличности и неопходност сарадње, а вођене су моралним вредностима које превазилазе територијалне границе, попут људских права, заштите животне средине или потраге за знањем). Међународно друштво мењало је своје чланове и легитимишуће принципе управљања или опхођења међу њима, а сматра се да је дуго бивало

⁷² Енглеска школа често дели епистемологију са конструктивизмом, али се од њега разликује по утемељењу у онтологији државе. Неки аутори чак називају Енглеску школу „либералним реализмом“ на линији аргумената Едварда Халета Кара да је либерални утопизам „опасно разведен од природе ствари“, док реализам „политички стерилан и фаталистички“, због чега је у међународним односима неопходно спајати „моћ са моралношћу“ (наведено према: Buzan, 2014: 13).

⁷³ Мисли се на наменски креиране режиме управљања специфичним питањем, нпр. регулација аеросола из прекоморског саобраћаја, или сателитско посматрање и прикупљање података о Земљи.

европоцентрично, затим западоцентрично (Buzan, 2014: 60-67).⁷⁴ Примарне институције попут територијалности, суверенитета, рата, управљања великих сила, уравнотежавања моћи, дипломатије, међународног права, а потом национализма и тржишта представљају јединице анализе којима се могу сагледати процеси дугог трајања који, иако пренети из дубоке европске историје, итекако обликују глобалну климатску дебату у савременом добу.

Исцрпљујући ратови за утицај на европском континенту, деценијама вођени између монархиста, феудалаца и растуће индустријске класе и цркве, примирени су и стављени под контролу компромисом у Вестфалији, који је омогућио материјалне предуслове за развој идеје о модерној националној држави. Ова велика војна и идејна сукобљавања у Европи формирала су државу као актера у којем се концентрише територијална моћ са сувереним ауторитетом над људима и природом у оквиру јасно дефинисаних и прихваћених граница (Choiruzzad, 2020: 146). Принцип територијалности и придружујући концепт приватног власништва пренети су тада, из плејаде претходноважећих средњовековних правила и норми, у нови вестфалијски модел опхођења међу државама (Buzan, 2014: 100-111). Паралелно се преноси и трансформише институција суверенитета, тј. ауторитет државе да управља собом, чији је корелат принцип неинтервенисања у послове других држава. И док се суверенитет првобитно заснивао на нормама династицизма, које су подразумевале да ни идејно нити практично нису сви људи једнаки, велики процеси „буђења нација“ у 19. и деколонизације у 20. веку усмериће основу легитимитета ка већинском управљању, односно вољи народа дефинисаној кроз национализам.

Територијалност коју прати приватно власништво и суверенитет са неинтервенционизмом на тај начин постају не само централно важне примарне институције за успоставу модерне државе, већ и конституишуће за међународно право по ком ће се управљати међународно друштво. Чак и постратно креирање система УН иде у прилог „устоличењу“ принципа суверенитета тако што се начинио додатни корак у правцу „затварања алтернативе“ националној држави као основној јединици одлучивања у међународном друштву (Blake and Gilman, 2024: 29). Један од најзначајнијих примера за то у вези са овим докторатом огледа се у међународноправној доктрини сталног суверенитета државе над природним богатствима (Permanent Sovereignty over Natural Resources), која од 1962. године заузима централно место у међународном праву животне средине. Она држави даје „неотуђиво право да располаже својим природним богатствима и ресурсима у складу са својим националним интересима“. А истовремено *de facto* слаби одговорност да заштити животну средину и биодиверзитет све док држава испуњава критеријум да „активности у оквиру њене јурисдикције и контроле не проузрокују штете животној средини других држава или областима изван граница националне јурисдикције“ (Burke and Fischel, 2020: 34-35). Из тог разлога је и фактичко управљање животном средином вођено у већој мери принципом административних политичких граница него биофизичким потребама и границама неког екосистема који се рецимо простире у више држава.

С тим у вези, будући да доктрина сталног суверенитета државе над природним богатствима директно проистиче из примарних институција суверенитета и територијалности као људских конструката, чиме је животна средина сама по себи конститутивно „невидљива“ ван потреба којих од ње имају људи, комплексан међународноправни режим управљања животном средином стално је „заробљен“ између омогућавања њене експлоатације и заштите (Ibidem: 34-35; 43-44). Иако јој идејно порекло сеже до односа у Европи 17. века, она и данас снажно структурира понашање међу државама упркос иницијативима које, узимајући у обзир

⁷⁴ Премда су неке од примарних институција Вестфалијског међународног друштва настајале и развијале се не само у међуодносу европских империја, већ са исламским светом попут Османлија и Мавара (више о критикама тезе о европском међународном друштву у: Buzan, 2014: 70-72.)

алармантно стање животне средине, заговарају да се трансформише (Gümplová, 2014) чак и напусти (Armstrong, 2014).

Ова преовлађујућа међународноправна доктрина у директној је вези са сувереним националним ископавањем и сагоревањем фосилних горива, а тиме и доприносима у борби против климатских промена. Управљање недељивом климом је од почетка расправе покренуте на Рио конференцији 1992. године заправо усмеравано деловањем институција суверенитета и територијалности, а које служе формализовању подела међу народима и признавању њихових граница. У контексту национално-глобалне дилеме то значи да се Рио декларацијом наглашава како су промена Земљине климе и њени негативни ефекти „заједничка забринутост човечанства“ те да „глобална природа климатских промена захтева најширу могућу сарадњу међу државама“, док се у предлозима деловања у потпуности реafirмише принцип суверенитета државе. На тај начин тензија између глобалног ризика и националног одговора перзистира као дубока и трајна карактеристика климатског управљања (Blake and Gilman, 2024: 42)⁷⁵. Управо због примарних институција као градивних блокова ове институционалне архитектуре, Блејк и Гилман виде климатске промене не само као ризик којим се није управљало до сада, него суштински као неуправљив ризик. И то упркос чињеници да специјализоване међународне организације и режими управљања на њему раде више него икада досада (Ibidem: 44). Укратко, стални суверенитет државе над њеним природним ресурсима посебно компликује климатску дебату јер фосилна екстракција и експлоатација у једној сувереној држави доприноси или појачава рањивост на климатске промене у другој, без обзира на то што је у истраживачком смислу тешко каузално изоловати државу X и Y.

Даље, специфичан европски модел суверене територијалности са фиксираним националним границама потом је колонијалним праксама „извожен“ у Америку, Азију и Африку где је послужио за „исцртавање празних простора“ (Choiruzzad, 2020: 146; Buzan, 2014: 101-102). Интензивно колонијално такмичење повратно је ојачавало, пооштравало и софистицирало разумевање граница међу колонијалним силама. Притом, док су се ови процеси у Европи преиначавали током дугог историјског периода, у многим деловима света под колонијалном управом били су насилно временски компресовани резултирајући у арбитрарним и вештачким раздвајањима старих аутохтоних заједница, негде и са данас осетним последицама у виду поделе народа и екосистема. Многе од традиционалних заједница нису перципирале територијалност кроз призму модерне националне државе, а пре утицаја великих сила живе су „неантропоцентричан“ и хтоничан начин живота, односно онај који је у вези са земљом и складу са природом (Choiruzzad, 2020: 158).

Пример за то даје Амитав Гош објашњењем да је историјско наслеђе мегапројеката измене предела, које назива тераформингом (terraforming), а које је британска колонијална управа предузимала од 19. века, утицало на катастрофалну рањивост на климатске промене данашњег Пакистана, иначе познатог и по томе што има највећи број глечера ван Антарктика и Арктика. Пребацивање огромних количина земљишта са брдовитих предела, уз гломазну изградњу канала за лакшу експлоатацију и транспорт ресурса, успоставило је трајне насеобине уз обале река насупрот пређашњем традиционалном номадском стилу живота који се базирао на праћењу ритма бујичних отапања хималајских глечера (Gosh, 2022). Климатске промене изузетно су интензивирале отапање леда, а у комбинацији са продуженом монсунском сезоном током 2022. године проузроковале дотада највеће поплаве које су потопиле готово трећину ове државе, убиле хиљаде, а раселиле осам милиона људи (Rascoe, 2022). С тим у вези, Гош опомиње да за целисходно разумевање размера губитака које је поднео Пакистан није довољно само физичко објашњење интеракције глобалног загревања, топљења леда и повећања

⁷⁵ Рио декларација као и Стокхолмска нису правно обавезујуће у смислу да производе правне обавезе *per se*, међутим спадају у домен међународног обичајног права (Falkner, 2012: 514).

количине и тежине водене паре. Мора се узети у обзир и колонијална измена великих пространа чиме је промењен начин живота великог броја традиционалних заједница и које су последично губиле критична знања која су их одржавала у овим специфичним пределима (Gosh, 2022). Слична је и аргументација Вандане Шиве која је истраживала везу између уништавања старих шума мангрове у Индији са интензивним узгојем шкампа зарад задовољавања потражње у земљама Севера. Шива је доказала значајно повећан салинитет земљишта, као и драматичан пад морског биодиверзитета, који су пре девастације омогућавали средства за живот локалном становништву. Урушавање еколошког интегритета приобаља потом га је учинило огољеним и изузетно изложеним екстремним временским непогодама које се интензивирају климатским променама (Shiva, 1998: 11-14).

У контексту климатске дебате то даље имплицира да је, поред основних примарних институција суверенитета и територијалности,⁷⁶ неизоставно присутно све време и управљање великих сила (great power management), као градивне институције међународног друштва. Управљање великих сила, присутно и подразумевано на свим најзначајнијим конгресима поводом окончавања ратова од 1648. године, у пракси значи да сувереност држава у одлучивању није једноставна и униформна већ да се креће двема стазама. У једној је на делу недиференцирана или „чиста“ суверена једнакост успостављена миром у Вестфалији, а у другој велике силе воде снажан облик „легализоване“ или „колективне хегемоније“ којом виде себе да имају, а други или остали им признају да имају, управљачку одговорност за међународни поредак (Buzan, 2014: 103-104). Супериоран, повлашћен или преференцијалан дипломатски статус великих сила онда може у пракси да дерогира принцип суверене једнакости међу свим државама иако они коегзистирају и остварају комплексно садејство. У периоду од значаја за овај докторат, две стазе које формирају такву хибридную сувереност испољавају се нпр. у дизајну Уједињених нација у којима је суверена једнакост призната свим чланицама у Генералној скупштини, док легализована хегемонија великим⁷⁷ силама у Савету безбедности јер су биле победнички савезници у Другом светском рату и прве развиле нуклеарно оружје (четири земље глобалног Севера + Кина као лидер земаља у развоју).

Пракса подељене суверености пренета је и трансформисана из устаљених норми креираних током колонијалног међународног друштва у ком су колонијалне силе (Центар) међу собом неговале принцип суверене једнакости, док би остали морали у опхођењу са њима да доказују или демонстрирају капацитет да су способни и могу да „владају собом“ (колонизовани и Периферија). Критеријуми дефинисани од стране Центра, односно доминантних сила, представљали би *de facto* услове за чланство у међународно друштво, често у форми блатантних „стандарда цивилизације“⁷⁸ (Ibidem: 65-67). Колонизованим народима испостављали би се различити захтеви и наметала менторства о питањима приватног власништва, људских права или „добре управе“ (good governance). Неколонизованим, попут Кине, Јапана и Османског царства, испостављане би уговорне обавезе којима би практично били приморани на испуњење „понижавајућих екстратериторијалних права захтеваних од стране Западњака“ (Ibidem: 66). Са изузетком неколицине држава које су успеле да уђу у тако хијерархијски устројено Западно међународно друштво пре 1940. године, ова пракса важила

⁷⁶ Разуме се првобитно је важило само међу колонијалним силама Запада.

⁷⁷ Премда се данас неретко оспорава статус „велике силе“ Француској, чак и Великој Британији као сталним чланицама Савета безбедности са правом вета.

⁷⁸ Концепт „стандард цивилизације“ био је дубоко укореван у дипломатској и међународноправној теорији и пракси 19. века, у којима се употребљавао зарад хијерархијске дистинкције међу државама и народима помоћу одредница „цивилизовани“, „варвари“, „дивљаци“, а као брана за улазак (gatekeeper) у Европско, потом Западно међународно друштво. Од 1945. године углавном је напуштено у званичној употреби, међутим Бузан цитира Фидлера да се то напуштање или „одбијање стандарда цивилизације“, као покретачке снаге међународног права, „више чини него што је заправо“, тј. да је више декларативно него фактичко. У савременој употреби у међународним односима готово искључиво се везује за Енглеску школу (наведено према: Buzan, 2014: 17).

је све до краха империјализма, колонијализма и пропратних династицизма и људске неједнакости као примарних институција, тј. окончањем Другог светског рата и покретањем процеса деколонизације.⁷⁹

Деколонизација је потом вишеструко увећала број чланица међународног друштва. Национални покрети у колонијама позајмили су и преиначили европски концепт модерне државе како би своју националну борбу дефинисали и ситуирали у оквиру затеченог стања колонијалних граница, претходно креираних за потребе ефикасније експлоатације ресурса од стране Центра (Choiruzzad, 2020: 147). Међународно признање суверености потом је малтене преко ноћи учинило већину њих новим националним државама, са свим пратећим захтевима које аутономија носи. Ново-суверене младе државе тиме су у кратком периоду, а ненавикнуте и у осиромашеном стању, затечене у преузимању наступајућих међународних права и обавеза и са великим недостацима у погледу основне инфраструктуре и радне снаге за модернизацију. Стога су богате државе, бивше колонијалне силе, препознале ситуацију у којој би могле да понуде финансијску помоћ и препоруче себе као водича или асистента у управљању новим чланицама међународног друштва. Како објашњава Бузан, у том смислу се пређашња интерпретација колонијалних сила да су народи које покоравају незрели или на нижем стадијуму развоја (у односу на модел развоја Центра) симболички пренела у дискурс постколонијалног старатељства и развојне помоћи, као нови вид критеријума за чланство у великој лиги. Тврдња колонијалиста да су у обавези да издигну домородачке народе до европског стандарда цивилизације трансформисала се у обавезу богатог или Првог света („развијене земље“) да асистира у развоју Трећег, тј. „слабије развијених земаља“ (less developed countries – LDCs) (Buzan, 2014: 154).

Потоње увођење проблематике климатских промена у дипломатске односе међу њима обрнуло је смер ове „обавезе“. Слабије развијене земље сада захтевају од високо развијених свеобухватно финансирање прилагођавања и ублажавања климатских промена. Поред тога, развој суштински уоквирују као право на остваривање модерности, и то онакве како су на фосилни погон имале богате државе. Легитимитет да такву модернизацију прођу пређашње колоније црпљен је из обостраног „осећаја одговорности“ развијених држава и „имања права“ на такав развој постколонијалних (Ibidem). На тај начин је колонијализам, премда изобичајен из међународних односа у свом бруталном облику, оставио наслеђе у међународном друштву после 1945. године све до дубоко у 20. и почетак 21. века, у форми комплексних односа центар-периферија. Додатно, као што је био случај са насилном компресијом времена за конципирање територијалности у колонијама од стране колонијалних сила, рано индустријализоване земље често су настојале да у релативно кратком историјском периоду успоставе или оснаже капиталистички модел производње у оним касније индустријализованим (Choiruzzad, 2020: 146). У том процесу тржиште, као организациони принцип у потпуности обликован идејама глобалног Севера, еволуира до нивоа примарне институције међународног друштва, а што се у литератури Енглеске школе сматра да је комплетирано крајем 20. века (Buzan, 2014: 138). Лево оријентисани аутор глобалног Југа, Амитав Гош, чак сматра да је тржиште (или капитализам као масивни систем расподеле рада, који је постепено уводио неолибералне принципе) од тада толико обухватило модерну имагинацију да се може квалификовати водећим покретачем историје којем су геополитика и империјализам секундарни ефекти, иако му вековима претходе (Gosh, 2021: 116). То да тржиште, као примарна институција, доминира нашом имагинацијом данас последично значи да кроз њега уоквирујемо проблеме који нам долазе на дневни ред, па били они чак и физички попут климатских промена. Начин на који

⁷⁹ Постоје аутори који сматрају да је након краха класичног колонијализма настављена пракса неоколонијализма који обухвата нову врсту укључивања у „цивилизовано друштво“, нпр. у зависности од тога да ли центар, или империја процени да ли неко испуњава критеријуме људских права или не (видети: Duzinas, 2009).

уоквиримо проблем утицаће потом на наш хоризонт имагинације шта би била могућа решења за њега.

Ефекти деловања примарних институција попут суверенитета и неинтервенционизма, територијалности, наслеђа колонијализма, управљања великих сила и тржишта стога су веома испољени у актуелном односу глобалног Севера и Југа. Из тих разлога је национално-глобална дилема мисаоно можда и најзахтевнија у климатској дебати. Док бисмо хипотетички могли да замислимо ублажавање опасне друштвене поларизације и спроведемо ефикасне и доступне климатске мере које би омогућиле излаз из онтолошко-епистемолошке, или економско-еколошке дилеме у некој држави, остаје нам многоструко већа и теже управљива дилема у међународним односима у којима су високо-неједнаке позиције креиране процесима дугог трајања. С обзиром на то да преговарање у суштини подразумева разговор међу начелно једнакима, у контексту компликованих климатских преговора испољена је оштра асиметрија у политичкој моћи, економским капацитетима и одговорности за узрок проблема.

С тим у вези су од почетка „озелењавања“ међународног друштва и Стокхолмске конференције 1972. године, земље у развоју перципирале да су дебатовани проблеми животне средине, а самим тиме предложена решења, наметнути будући да су уоквирени као „северњачка еколошка агенда“ (Falkner, 2012: 513). Позиције нису много избалансиране ни пола века касније јер преговарање сада, поред тога, обухвата решавање климатских промена у међународном друштву у којем 1% најбогатијих (*super-rich*) на свету доприноси 16% у укупним светским емисијама, односно исто колико и 66% најсиромашнијих (Oxfam, 2023: 10). Притом, емисије CO₂ по глави становника⁸⁰ веће су и до десет пута у појединим државама глобалног Севера у односу на велики број земаља Југа (OWD, 2025), што га чини одговорним за 92% ексцесивне (базиране на потрошњи) глобалне концентрације CO₂ у односу на планетарну границу од 350 *ppm* (Nickel, 2020). А екстремне неједнакости у атмосферским емисијама пропраћене су екстремним неједнакостима у конкретним последицама с обзиром на то да је протеклих 50 година 91% смртних случајева услед климатских непогода било у земљама у развоју (Oxfam, 2023: 26).

То даље имплицира да, премда је више деценија прошло у међународном преговарању, асиметрије у економској и политичкој моћи и рањивости на климатске промене нису ублажене. Напротив, у многим правцима од значаја за политичко деловање против климатских промена значајно су се закомпликовале. Глобални Север свакако има највеће историјске емисије,⁸¹ али њима се у атмосфери придодају и актуелне емисије од којих су највеће међу државама претходно подразумеваних као глобални Југ, попут УАЕ (највеће емисије по глави становника, 22.1 тона) и Кине (тренутно највећи светски емитер који се и даље често реферише у групи земаља у развоју). Дебата онда није само на оси Север-Југ, већ се поделе одговорности међу државама истовремено гранају ка садашњим и будућим емисијама, без да су претходно решене неједнакости настале услед историјских. Такви процеси моментално се преливају у рововске расправе о финансирању митигације и адаптације, где земље у развоју још више инсистирају на кривици историјских емисија, док постиндустријализовани на опсегу садашњих и будућих. У великом јазу разумевања о томе шта је већег приоритета, а сувереност одлука и деловања налази се у националној држави, многе „користе гужву“ тако што

⁸⁰ Емисије по глави становника представљају обрачун емисија просечне особе у некој земљи или региону, тако што се укупне емисије поделе са бројем становника. Подаци се заснивају на територијалним емисијама и не обухватају оне уграђене у робу којом се тргује на међународном нивоу, односно не обухватају извозне емисије (видети: OWD, 2025).

⁸¹ Историјске емисије обрачунавају се у тонама као кумулативне емисије CO₂ настале употребом фосилних горива и цемента од 1750. године до данас (Ibidem).

појачавају употребу фосилних горива како би увећале националне привреде на уштрб планетарне потребе за драстичним умањењем свих емисија.

Питања правичности, међугенерациске правде, као и функционалне изводљивости онда се изнова потежу у нпр. све актуелнијим иницијативама Севера да финансијски асистирају бројним земљама у развоју, поготово афричким, ка „жабљем скоку у просперитет“ (leapfrogging)⁸² у виду декарбонизованог економског развоја, како би прескочили лакше доступно експлоатисање и сагоревање фосилних горива (UNEP, 2023; IRENA, 2021: 5-20). Имајући у виду да смо (и даље) у узлету криве енергетске потрошње, односно да ће светске енергетске потребе значајно расти док се временски оквир за сврсисходно деловање против климатских промена затвара, неке високо развијене државе, које свакако и даље у доминантној мери креирају агенду климатских преговора, подстичу многољудне земље у развоју да умање своје националне емисије. Неретко се студије изводљивости за тако трансформативне подухвате базирају на томе што Африка нема фосилну инфраструктуру огромних размера попут развијених земаља која би могла да прави „инерцију у транзицији“ (Batinge, Musango and Brent, 2017: 32-35). Претпоставка је да континент, са ког ће узгред долазити свака четврта особа на свету до 2050. године и чијих 10 држава, нпр. Нигерија, ДР Конго и Чад, остварају највише стопе фертилитета у свету (UNDESA, 2025: 44-50), може у краћем року задовољити експоненцијално растуће енергетске потребе и спровести трансформативне националне пројекте ка обновљивим изворима него што је потребно развијеним земљама. С тим у вези, драстично појефтињење трошкова фотонапонских ћелија од 90%, које је учинило соларне шеме „најјефтинијом електричном енергијом у историји“, као и 50-60% опадања трошкова ветротурбина у протеклој деценији, могли би начинити афрички континент „светским предводником у обновљивим изворима енергије“ (CRP, 2020; Evans, 2020; ADB, 2018).

Са друге стране, афрички лидери попут Специјалне представнице Генералног секретара УН за одрживу енергију Дамилоле Огунбији (Damilola Ogunbiyi) виде на свом изузетно рањивом континенту таква „брза“ решења, која превазилазе суштинске историјске неједнакости (па самим тиме наплату климатског дуга), најблаже речено лицемерним (George, 2022). Африка улази у све опасније декаде климатских промена са и даље критично малим уделом популације која има приступ електричној енергији (више од 600 милиона људи нема поуздан и економичан приступ струји). У многим подручјима погођеним енергетским сиромаштвом, у данима екстремних температура и суша ел. енергија постаје дословно питање живота и смрти. Ова велика рањивост на климатске промене могла би по мишљењу Огунбији у почетку бити премошћена коришћењем гаса, посебно као чистија технологија кувања у великом броју неелектрификованих, сиромашних руралних домаћинстава (Ibidem.). Иако Генерални секретар Гутјереш, имајући у виду акутно стање климатског система, назива било које инвестиције у фосилну инфраструктуру „моралним и економским лудилом“, Огунбији каже да не може да се врати из Њујорка „где кува на гас“, а својим сународницима по повратку у земљу саопшти како „не смеју да га користе“ јер је фосилно гориво (Farand, 2022). Сматра дубоко неправедним захтеве развијених држава да сиромашни прескоче фосилну модернизацијску фазу, коју притом богати још нису завршили, како би сачекали раширено имплементирање увозне технологије за обновљиве изворе енергије уместо да користе горива на располагању која би данас спасила много живота.

Такође и аргументација развијених земаља да велика фосилна инфраструктура чини инертном њихову транзицију, делимично помера клатно одговорности од историјских загађивача ка земљама које немају такве структурне фосилне цинове, а самим тим ни

⁸² „Жабљи скок у просперитет“ (leapfrogging) сажима идеју да земље у развоју могу да заобиђу век ипо застарелих и тешко угљенично интензивних технологија тако што ће их директно „прескочити“ и „дочекати се“ на 100% обновљиву енергију без средње фазе (више на: Ayuk, 2023).

приближан допринос у светским емисијама. Међународни углед Дамилоле Огунбији у погледу циља 7. одрживог развоја (доступна и обновљива енергија), као и њено истицање кривице историјских емисија развијених држава у односу на компаративно занемариве *per capita* емисије многих афричких земаља, снажно обликују политичке ставове изабраних представника на том континенту. Тако је на пример десет високих званичника, на међународној конференцији „Одржива енергија за све“ (SEforALL) у Кигалију 2022. године, изразило став да се „праведна и правична“ енергетска транзиција Африке састоји у „размештању гаса као транзиционог горива“, где ће његово дугорочно истискивање путем обновљивих извора бити изводљиво онда када буде „финансијски и технички одрживо“ (Kigali Communiqué, 2022).

Слична оса сукобљавања била је узрок поларизације Север-Југ на Конференцији држава чланица Оквирне конвенције о климатским променама у Бакуу 2024. године (COP29). Земље у развоју, њих 134 у формираном блоку, изнеле су јединствен став против новог Механизма за прекогранично подешавање угљеника (Carbon Border Adjustment Mechanism – CBAM), предложеног од стране ЕУ са циљем да „спречи пропуштање CO₂“, „убрза декарбонизацију индустрије“, и „заштити нашу (европску прим. С.В.) индустрију од компанија из земаља са мање амбициозним климатским циљевима“ (ЕУ и Србији, 2022). Механизам би у пракси наметао угљенично опорезивање на одређене производе који се увозе у ЕУ – попут ђубрива, алуминијума, челика и цемента, док у теорији подстицао произвођаче и понуђаче ван ЕУ да усвајају праксе нижих емисија. Са друге стране, глобални Југ перципира ову меру унилатералном и протекционистичком и са потенцијалом да поткопа њихове компаративно слабе економије. Међу њима нарочито афричке државе, са угљенично-интензивним економијама, уоквирују такве трговинске мере држава Севера као „протекционизам у порасту“ и „претњу мултилатерализму“, сматрајући да развијени „користе чврсту шибу по нашим главама и рукама што није решење за климатску акцију“ (Pardikar, 2024). У складу са тим земље у развоју конструишу принципијелан став да иницијативе или захтеви за остављањем њихових фосилних горива у земљи морају бити симултано пропраћени адекватном и редовном финансијском помоћи ка декарбонизацијском развоју, што је уосталом и прецизирано Париским споразумом 2015. године. Другим речима, развијене државе треба финансијски да омогуће земљама у развоју прикључење у глобални одговор на климатске промене у оквиру међународног друштва.

Међутим, у 2025. години или пуну деценију након потписивања, а пола деценије након почетка имплементирања глобалног договора, то ни близу није случај. Климатске инвестиције афричким државама крећу се на око 29,5 милијарди долара годишње, док им је потребно готово десетоструко више – чак 277 милијарди сваке године не би ли имале икакве шансе да испуне своје Национално утврђене доприносе до 2030. године (Meattle et al, 2022: vi). Процене су и да би унапред поменути Механизам за прекогранично подешавање угљеника у највећој мери економски погодио афричке земље, за око 0,91% укупног континенталног БДП (или 25 милијарди долара мање од укупног БДП Африке за 2021. годину), што је три пута већи износ од оног који им ЕУ пружа кроз развојну помоћ (Pardikar, 2024). Поред тога, у периоду од 2013-2019. године, Група 20 (Г20) уложила је 180,2 милијарде долара у енергетско финансирање Африке и Блиског истока (Ferris, 2021). Ако ове податке анализирамо грануларно увиђамо да је 16,5% од тог износа (29,9 милијарди) отишло пројектима „чисте енергије“⁸³, док 67,98% (122,5 милијарди) фосилним горивима. Највећи појединачни инвеститор у обновљиве изворе енергије (ОИЕ) међу њима била је Кина (12,9 милијарди долара), али тако што је истовремено уложила значајно више средстава у фосилна горива (32,4 милијарде) (Ibidem). Сличан тренд

⁸³ Невладин организација “Oil Change International” (OCI) дефинише финансирање „чисте енергије“ као било коју уплату у пројекте који подржавају обновљиву енергију воде, ветра, сунца, геотермалне, биогорива или чистог хидрогена (наведено према: Ferris, 2021).

настављен је и на скорашњем британско-афричком енергетском самиту 2020. године, на којем се 90% постигнутих договора односило на инвестиције у афричка фосилна горива упркос званичном уоквирењу да је „подршка ка чистим изворима енергије“ (Carrington, 2020). Британија је најавила „трансформативне“ инвестиције у износу од 6,5 милијарди фунти, које су потом намењене истраживању и експлоатацији нафте, гаса, злата и развоју авиоиндустрије. Упадљиви контраст између намера и намена самита, представник покрета „Глобална правда одмах“ Ник Дирден (Nick Dearden) описао је као „очајничко и непристојно грабљење за тржишта“. Дирден је закључио да, премда су британске инвестиције уоквирене као „подршка развоју пријатељском по климу“ (climate-friendly), заправо имају ехо „јагме за Африку“ (scramble for Africa)⁸⁴ која је крајем 19. века представљана као „хуманитарни пројекат“ (Ibidem).

Поред проблематике садашњег и будућег урачунавања „закључаних емисија“, које за собом повлаче актуелне инвестиције у фосилна горива и инфраструктуру, наведени примери односа развијених држава са земљама у развоју откривају снажно деловање примарних институција међународног друштва приликом анализе глобалних напора да се адресирају климатске промене. Штавише, увиђа се продужено дејство институција које се сматрају изобичајеним, попут колонијализма и људске неједнакости. С обзиром на то да су њима креиране структурне, социоекономске и међугенерациске неједнакости између развијених и земаља у развоју, климатске промене уоквирују се као „проблем правде“ (UNDP, 2023), у којем је климатска правда једнака друштвеној (Nakat, 2023). У мери у којој се друштвена правда остварује кроз солидарност и поштовање људских права, климатска правда једино је могућа путем солидарности међу државама и поштовањем права на уједначен развој, тј. да мање развијени сустижу развијене. Речима Енглеске школе, солидаристичка перспектива треба да избалансира, можда чак превлада плуралистичку, што би изискивало неки вид пост-вестфалијанске форме управљања глобалном климом. За такав подухват неопходно је да заштита животне средине истински постане примарна институција која нормативно редифинише везу међународног друштва и природе. Тада би и економска сврха националне државе морала да се трансформише на начин да не зависи од фосилно-базираног раста и експлоатације природе (Falkner, 2012: 515). Самим тиме би се на међународном нивоу понудио излаз из проблема колективног деловања генерисаног утрком у емисијама GHG међу националним државама. Последишно би се национално-глобална дилема разрешила приоритизацијом глобалног интереса над националним.

Несумњиво све државе деле бригу по питању великих наступајућих промена климе, декларативно преузимају више обавеза на себе и креирају специјализоване режиме управљања ризиком, због чега има основа да се тврди да настаје, или је већ креирана, климатска норма коју прихвата и по којој делује међународно друштво. Међутим, Енглеска школа информисана је и конструктивистичким увидима да ће настајућа норма имати највише шанси за успех уколико резонује са постојећим или општезаступљеним нормативним оквиром, а не уколико је у супротности са њим (Ibidem). То ће рећи да је управљање климатским променама у међународном друштву посредовано регулаторним ауторитетом националне државе и следствено институцијама територијалности, суверенитета, управљања великих сила и тржишта и то како на домаћем, тако и међународном плану. На тај начин су и правци предложених решења компатибилни са нормама примарних институција међународног друштва. Примера ради, климатске јавне политике које имају за циљ одрживи развој имају шансу да се спроведу у оноликој мери колико су у складу су примарном институцијом

⁸⁴ „Јагма за Африку“ је скраћеница за период бруталног и интензивног колонизовања афричког континента у којем су од Берлинског конгреса до почетка Првог светског рата учествовале Велика Британија, Немачка, Италија, Шпанија, Португал, Француска и Белгија. Концепт је преузет из наслова књиге Томаса Пакенама и широко заступљен у историографији и популарној култури.

тржишта, односно глобалним либералним економским поретком (Ibidem). Коначно, деловање примарних институција тиме је испољено и у међународним климатским споразумима који усмеравају наше будуће кораке, поготово у извршеној замени амбициознијег и ригиднијег протокола у Кјоту шире прихватљивим споразумом у Паризу.

5.2. Од „солидаристичког“ Кјото протокола ка „плуралистичком“ Париском споразуму

Глобални организациони напори ка адресирању климатских промена крајем 1980их почели су пре него што је о њима на нивоу свих националних држава било систематизовано, доступно и раширено сазнање и разумевање. За многе националне државе тема климатских промена доспева на дневни ред „споља“, односно из међународног друштва. Научни и концептуални аспекти управљања јавним добрима разрађени кроз IPCC, као и емпиријска искуства о различитим политичким инструментима међународне заједнице дебатована у UNFCCC, стога су снажно прожети деловањем примарних институција. То ће рећи да формулисање (сазнање) и спровођење (имплементирање) јавних политика климатских промена и те како деле судбину са историјатом, нерешеним осама сукобљавања и будућим правцима развоја међународног друштва.

Почетак периодизације глобалног управљања климатским променама углавном се везује за оснивање Међувладиног панела од стране Светске метеоролошке организације (WMO, у чијој централи је и данас смештен у Женеви) и Програма УН за животну средину (UNEP) 1988. године, са специјализованим мандатом да пружа научне информације свим нивоима власти у сврху развијања климатских политика. Панел припрема и објављује на сваких пет до седам година систематизован, ригидно и транспарентно рецензован извештај о стању науке – идентификује научни консензус о темама у вези са климатским променама и подстиче даља истраживања тамо где су неопходна. На тај начин пружа научни темељ међународном преговарању које има за циљ адресирање промена (IPCC, 2025). С обзиром на то да је један од оснивачких принципа IPCC да је клима „заједничка брига човечанства“ због чега јој треба приступити „глобалним оквиром који обухвата виталне интересе целокупног човечанства“ (UNGA, 1988: 133-134), мултилатерализам је заступљен у раду стотина научника који представљају различите велике регионе света и земље чланице у трима независним радним групама. Прва радна група извештава (WG1) о физичкој основи климатских промена, Друга (WG2) о утицајима, адаптацији и рањивости, а Трећа (WG3) о митигацији. Финални извештај од три целине потом је „неутралан, политички-релевантан, а није политички-прескриптиван“ (IPCC, 2025). Дизајн је такав да се не би фаворизовали интереси одређених држава или интересних група, а да се пруже релевантне информације о јавним политикама о којима се не инструира како да се спроводе, чиме се поштује суверенитет националне државе у том домену.

Оснивачким актом IPCC наглашен је принцип глобалне репрезентативности као предуслова да одговор на климатске промене буде више инклузиван. Међутим, од самог почетка Панел суштински функционише у складу са деловањем примарних институција међународног друштва, а не неутралних, ван-просторних или ван-контекстуалних научних закључака. Премда је први председавајући Панелом био еминентни шведски метеоролог Берт Болин (Bert Bolin), председавајући Трећом групом WG3 (која ће у највећој мери утицати на формативну климатску конвенцију у Рију) био је Фредрик Бернтал (Frederick M. Bernthal), специјалиста за нуклеарну енергију у Регановој администрацији. Бернтал је на саслушањима у Конгресу у то време сматрао да „између глобалног загревања и економског развоја нема сукоба... што демонстрира концепт 'одрживог развоја'“ (наведено према: Fressoz, 2024: 201). У кратком меморандуму Беле куће из августа 1989. године формулисани су принципи

руковођења пословима у IPCC WG3: „Наш циљ није заштита климе *per se*, већ да заштитимо друштвено, еколошко и економско благостање од штетних ефеката који ће вероватно уследити од глобалног загревања“ (ibid). Дакле циљ није био очување климатског система као предуслова тако дефинисаног благостања (друштвеног, еколошког и економског), већ његових исхода који су неопходни за људске интересе. Међутим, друштвено, еколошко и економско благостање не могу бити достижни мимо предуслова за њихово остварење, а то је здрав и стабилан планетарни климатски систем. Односно, тематизација претње није базирана на узроку већ последици. Оваква логичка поставка, која је од старта IPCC управљања усмерила деловање против климатских промена, сасвим је јасна када се имају у виду уоквирења којима су се руководили челници Треће, али и Друге радне групе Панела. Бернтал је, као уосталом и већ унапред помињана група хладноратовских физичара у Регановој влади, био снажни присталица *laissez-faire* управљачког принципа и уверења у будућа технолошка решења за климатске промене која неће компромитовати данашњи економски раст и потрошњу фосилних горива. С тим у вези, често је цитирао флоскулу компаније Ексон да је „нафта спасила китове“⁸⁵.

На пленарном заседању IPCC 1990. године, на којем је председавајући WG1 сумирао рад своје групе речима да су „показатељи застрашујући“ због чега хитно треба оборити CO2 емисије за 60%, Бернтал је умирио глобалну јавност указујући на „позитивне“ утицаје климатских промена, као и да решење лежи у „технолошком напретку“ (Ibidem). Штавише, његов наследник на тој функцији у IPCC био је климатски скептик, потоњи нафтни лобиста Роберт Рајнштајн (Robert Reinstein), који је истовремено са руковођењем WG3 (што је проблематично у погледу легитимитета) био главни преговарач за САД у UNFCCC. Његова преговарачка стратегија за конференцију у Рију 1992. године заснивала се на следећем виђењу међународних односа: „...земље у развоју желе бесплатан новац и технологије, док Европљани обавезујуће климатске циљеве јер су већ оценили да нису више конкуритивни у енергетски-интензивним индустријама, па ће ићи ка деиндустријализацији. Такође су љубоморни на нас јер смо енергетски богати, а они енергетски сиромашни, па хоће од нас да се тетурамо на исти начин“ (наведено према: Fressoz, 2024: 201-202).

Поред доминације америчког интереса у WG3, прво председавање WG2 са задужењем да се формулише консензус о утицајима, адаптацији и рањивости на климатске промене, поверено је истакнутом совјетско-руском метеорологу Јурију Израелу (Юрий Израэль), који је јавно заступао основне тезе климатског скептицизма. Истовремено је радио и као водећи научни саветник председника Путина, те председавао научним семинаром Руске академије наука са циљем утврђивања да ли ратификација Кјото протокола представља руски национални интерес (Sobisevich, 2020: 74). Семинару је претходила опсежна јавна кампања главног саветника за економију Андреја Иларионова (Андрей Илларионов),⁸⁶ да би протокол могао бити „Аушвиц“ руског економског развоја, те Путинова нашироко извештавана изјава како повећање температуре за 2 или 3 степена „не би било страшно“ за северну државу попут Русије, јер би трошили „мање новца на крзнене бунде, док би се жетва жита повећала“ (Paton

⁸⁵ „Нафта је спасила китове“ раширена је дезинформација од половине 19. и кроз 20. век, популаризована од представника нафтне индустрије. С обзиром на то да су китови били масовно изловљавани као извори високо-квалитетног уља за лампе, тј. осветљење, дезинформација је формулисана на начин да покаже како је напреднија технологија за осветљење (керозин) спасила китове од великог лова и последично заштитила животну средину. Од друге половине 20. века често се користи као метафора заговорника слободног тржишта да је решење за еколошке проблеме у технологијама и иновацији, а не смањењу потрошње. Међутим, истраживања су показала да ова теза никада није била плаузабилна, као и да су све време у порасту како лов на китове, тако и употреба фосилних горива, односно да међу њима постоји високи степен корелације (више на: Смаје, 2020).

⁸⁶ Иларионов је био и лични представник Владимира Путина у Г8 форуму до 2005. године након чега је дао оставку, постао истакнути критичар Кремља и запосленик Като института (један од кључних америчких тинк-тенкова у климатском контрапокрету) (Cato Institute, 2025).

Walsh, 2004; Pearce, 2003; Davenport, 2015). Ниподаштавање климатске претње од стране политичких елита, у моменту када је Русија била кључна држава за ратификовање Кјото протокола, рефлектовало се на дискусију међу научницима задуженим за оцену заснованости руске партиципације у обавезујућем правном договору. Израел, иако на позицији копредседавајућег ИРСС, био је „жестоки критичар“ протокола, за који је сматрао да није утемељен у научном консензусу, заложивши се да га Русија не ратификује. Штавише, решење је видео у технологијама које не би утицале на потрошњу и економски раст, попут уклањања угљен-диоксида из атмосфере и убризгавања додатних аеросола у стратосферу. Премда је био добро упознат са негативним аспектима глобалног загревања, истицао је да подуплавање CO₂ у атмосфери утиче на повећање приноса значајних житарица и прехрањује „додатну милијарду људи“ (Sobisevich, 2020: 75).

Коначни став Руске академије потом се свео на закључак да правни аранжман регулисања климатских промена није ефикасан у смислу адресирања претње, јер се по њима не базира на научном консензусу, нити универзалан у смислу да се односи на све. Базираност на Оквирној конвенцији за њих је значило да развијени, у које спада Русија, онда неправедно преузимају почетни терет климатског адресирања док многолудне државе попут САД, Кине, Индије, Мексика, Јужне Кореје и Бразила то истовремено избегавају. Но, упркос ставовима Академије и Израеловим контраклиматским лобирањима на националном нивоу,⁸⁷ Путин одлучује да ратификује Протокол (Fressoz, 2024: 200-201). Да ли је то учињено из неких бочних рачуница или очекивања добитака за друге међународне преговоре сасвим су одвојена питања која превазилазе оквири овог рада. Али, ратификовање протокола од стране Русије 2004. године представљало је несвакидашњи потез једне администрације, а од глобалне важности и значаја – поступило се супротно од онога што су предлагали најистакнутији климатски научници као саветници извршне власти.

Стога су из перспективе Међувладиног панела, чији су први извештаји представљали основ за креирање и ратификовање правног режима управљања, односно од самог почетка глобалног научно-политичког консензуса, климатске промене разумеване су од стране челних људи за решења у виду ублажавања и прилагођавања као пуки продужетак *zero sum* спољнотрговинског преговарања или предимензионирана претња која штети националном интересу. С тим у вези, руководећи радним пакетима Панела истовремено су деловали као представници међународног тела које ради у глобалном интересу и као представници својих националних држава и њихових партикуларних интереса. Зато и не чуди што су публикације Панела представљале велике изазове не само због координације хиљада научника подељених на руководеће главне ауторе, главне ауторе и контрибутивне ауторе, већ неретког критиковања финалног документа да више наликује каквом политичком ставу великих сила или појединих држава него консензуалном научном извештају (Seo, 2017: 225-227). Притом, критике на финални извештај иду у оба смера – док нпр. неки научници указују истраживањима да је претња у ИРСС потцењена, други истичу да је прецењена. Поједини су се због тога чак и изузимали из панела аутора,⁸⁸ иако учествовање у раду и потпис у документу доносе велики академски престиж.

⁸⁷ И то у периоду када је истовремено имао улогу копредседавајућег ИРСС, односно био један од руководећих људи највишег међународног ауторитета о стању климатске науке.

⁸⁸ Професор економије Ричард Тол напустио је писање ИРСС извештаја у економској секцији и изузео се из процеса рецензије јер је његово истраживање, о глобалним економским губицима од климатских промена у распону од 0,2-2% прихода, ушло у драфт финалног извештаја али критиковано и одбачено од стране Велике Британије, Норвешке и Француске као грубо потцењивање које је значајно ниже од широко прихваћеног консензуса о трошковима базираног на проценама Николаса Стерна (Goldenberg, 2014).

Упркос супстантивним и садржинским спорењима међу научницима различитих научних области у радним групама Панела (нпр. да ли у обједињеном извештају ставити већи наративни нагласак на ризике промена или њихове утицаје), затим управљачке доминације великих сила претежно глобалног Севера, поготово уплива климатског контрапокрета⁸⁹, ИРСС ауторитативно истрајава у процесу краткорочних профитних рачуница земаља чланица зарад адресирања дугорочног проблема планете. Може се рећи да Панел у правом смислу рефлектује однос сила солидаризма и плурализма међународног друштва. Приступ овог хибридног тела укорењен је у изградњи научног консензуса, мултилатерализма и репрезентативности свих актера међународног друштва, премда то подразумева укључење оних који су у највећој мери допринели климатским променама и успоравају глобални одговор. Заступљеност интереса великих сила и/или фосилног сектора у раду Панела, као концентрисане међународне моћи, стога не би требало уоквиривати као „убачени елемент“, манипулацију, или конспирацију. Било који други покушај глобалног хватања у коштац био би у најмању руку теоријски илузоран а практично неспроводив. Финални извештаји, којих је до данас било укупно шест, са свим политичким притисцима у којима се креирају, истрајавају као главни научни и идејни инпут за глобалну дискусију о решењу, која непрекидно траје од усвајања Оквирне конвенције. На тај начин је извештај ИРСС кључна спојница глобалног научно-политичког консензуса, која се у времену организованог политичког скептицизма у појединим националним државама испоставља као витално важна сила солидаризма у климатској дебати.

Оквирна конвенција, базирана на увидима ИРСС, представља међународни уговор да се гасови са ефектом стаклене баште у атмосфери стабилизују на нивоу који ће спречити „опасне антропогене утицаје на климатски систем“ и то у временском периоду који би омогућио да се екосистеми „природно прилагоде на климатске промене“, производња хране не угрози, а економски развој буде „даљи и стабилан“ (у званичном преводу на српски језик) односно да се „настави на одржив начин“ (формулација у оригиналу на енглеском језику) (упоредити: Okvirna konvencija čl. 2; UNFCCC, 1992: article 2). Државе потписнице Конвенције (до данас их има 198) настојаће, *inter alia*, да овај циљ спроводе зарад садашњих и будућих генерација на основу принципа правичности и у складу са њиховим „заједничким, али диференцираним одговорностима“ и могућностима, с тим да би развијане земље требало да „преузму вођство“ у борби против климатских промена и њихових штетних ефеката (Ibidem: article 2). Конвенција тиме представља консензуалну нормативну преговарачку платформу на којој ће потом њена годишња Конференција страна (COP) расправљати и усвајати правце деловања и формализовати их кроз међународноправне инструменте.

Прва формализација деловања договорена је и потписана у јапанском граду Кјото (по којем правни протокол носи назив), и омогућила је „по први пут у људској историји“ да се суверене државе сагласе о стабилизацији CO₂ емисија на глобално кооперативан начин (Seo, 2017: 228). Односно, док Оквирна конвенција нормативно подстиче државе да смањују своје емисије, Кјото протокол их у том погледу први пут правно обавезује и то посебно развијене државе као највеће историјске емитере. Посматрано из данашње перспективе стога се може рећи да је протокол дизајниран и вођен солидаристичком логиком климатске сарадње с обзиром на то да су развијене земље биле спремне да земљама у развоју надоместе неједнаку позицију тако што би преузеле на себе коштање првих корака ка адресирању климатских

⁸⁹ WG3 има нпр. више експерата са афилијацијом у фосилној индустрији (Total, Saudi Aramco, Exxon, Mobil Oil, Elf, Du Pont, Ford Motor Company, ENI, World Coal Institute, Volvo...) него у обновљивим изворима енергије. Аутор Жан Батист Фресо наводи да је главни аутор ове Радне групе од 1998-2007. године, физичар Брајан Фланери (Brian P. Flannery), истовремено радио на климатским моделима за Екксон и био његов гласноговорник, у то време компанија перјаница климатског скептицизма и напада на климатологе (наведено према Fressoz, 2024: 210).

промена. Речима овог поглавља, Кјото је представљао први покушај изласка из национално-глобалне дилеме климатске дебате.

Међутим, оно што је на нормативном и декларативном међународном нивоу било солидарно и правично, дочекано је и тумачено сасвим супротно у политичкој пракси на нивоу појединих држава. Првенствено у САД као непожељно, а у другима као концептуално контроверзно. Поред раније објашњене Бирд-Хејдел резолуције у америчком Сенату, која је оснажила Буша Млађег да у коначници не ратификује протокол, бројни посматрачи процеса сматрали су да је нпр. одредба о ограничавању CO₂ на 5% испод нивоа на ком су емисије биле 1990. године фаворизовала одређене развијене економије наспрам других. Ишла је у прилог развијеним привредама које су током 1990их стагнариле (попут ЕУ и Јапана), а на штету оних које су у упоредном односу веома брзо расле (САД, али и Кина која према првом обавезујућем периоду није била правно обавезана да смањи емисије) (Ibidem). Након што су се САД изузеле из протокола, а без смањења емисија од стране појединих великих емитера попут Кине и Индије које су спадале у не-Анекс 1 државе (земље у развоју), постојао је константан ризик да би споразум могао изгубити правоснажност уколико опадне удео у светским CO₂ емисијама које покривају развијене земље као преостале потписнице. Подсећања ради, након унилатералног америчког напуштања споразума, Кјото протокол „спасен“ је ратификовањем од стране Русије 2004. године, када је осигурана минимална заступљеност потписница из Анекса 1 (индустријализоване, или развијене) које су 1990. године сачињавале удео од 55% светских емисија. Међутим, правни дизајн протокола тиме је био рањив у случају значајних промена у величинама привреда, а управо то се одвијало на нивоу међународних односа.

Удео у светским емисијама које су нпр. имале економије Европе и Јапана као „Кјото ентузијаста“ пале су на 13% током завршетка прве обавезујуће фазе имплементације протокола (2008-2012) са почетних 40% колико су биле током 1990их (Ibidem: 228-234). Притом, опадање удела у светским емисијама није наступило као последица значајног умањења угљеничне-интензивности њихових привреда, већ управо јер су остали актери, у првом реду Кина, Индија и САД, по знатно вишим стопама увећавали националне емисије путем фосилно-базираног привредног раста. Односно, државе из Анекса 1 Кјото протокола (у које су спадале и САД) производе су у референтној 1990. години две трећине глобалних CO₂ емисија, а на основу тих података конципиране су детаљне правне одредбе споразума. У 2010. години, удео у светским емисијама држава Анекса 1 које су преостале у споразуму спао је на једну трећину, чиме је правни инструмент ефективно изгубио на снази (Nordhause, 2016: 12). Додатно, опадање партиципације је, сасвим логично, повећавало трошкове имплементације протокола преосталим учесницима (нпр. ЕУ и Јапану). Преговори о другој обавезујућој фази имплементације протокола стога су били витално угрожени већ на конференцији у Копенхагену 2009. године (COP15).

Из тих разлога је примарни циљ Копенхашке конференције био покушај спасавања Кјото протокола његовим продужењем и продубљењем након 2012. године, тј. договарање друге фазе имплементације која би по амбицијама била ригорознија од прве. Као предводник у климатским циљевима до тада, ЕУ се zaloжила да до 2020. године обори своје емисије на 30% испод нивоа 1990. уколико се постигне снажан договор да ће и остале државе преузети такве кораке (Harrison, 2009). Заправо, ЕУ је инсистирала да се у наредној фази протокол једнаком правном снагом односи на све потписнице UNFCCC, укључујући правну обавезност земаља у развоју. Међутим, од тог тренутка се земље у развоју рововски збијају у преговарачке редове наспрам захтева развијених и своју аргументацију фокусирају на далеко веће историјске емисије Севера, који треба финансијски да компензују Југ. Климатска дебата наставила је да суштински еродира по оси Север-Југ, премда је једини задатак био изнаћи нови амбициозни консензус међу њима. Две стране дебате бивале су све удаљеније и непомирљивије чак упркос

најавама Државне секретарке САД Хилари Клинтон да су развијени спремни да финансирају 100 милијарди долара годишње како би сиромашни могли да се прилагоде на штетне ефекте глобалног загревања, иначе најава која се узима као почетак оснивања Зеленог фонда за климу (Green Climate Fund – GCF) (Seo, 2017: 236). Најава да ће се основати Фонд рачуна се као највећи материјални допринос ове конференције, иако развијени потом нису успели да алоцирају износ средстава који су помпезно најавили.

Због преговарачке пат позиције између земаља у развоју и ЕУ, финални документ у Копенхагену 2009. године писале су само САД, Кина, Индија, Бразил и Јужна Африка, те није био правно обавезујући. Са друге стране, због суштинског разилажења развијених и оних у развоју о томе како формулисати даљу борбу против климатских промена, основни циљеви самита нису могли да се испуне. Нова обавезујућа фаза имплементације Кјото протокола стога није имала неопходни легитимитет, што је брзо подстакло неке потписнице из групе развијених земаља – Канаду, Русију и Јапан, да се изузму из договора и суспендују даља умањења својих националних емисија CO₂. У Копенхагену су тиме распршена велика очекивања и нада да ће се договорити још одлучнија политика против климатских промена, којима су тежиле УН спроводивши вишемесечну медијску кампању и акције подизања свести на најфреквентнијим аеродромима Европе да се конференција популаризује као „Copenhagen“ (Sweeney, 2009). Политички резултат била је нова антагонизација међу државама, а због које се озбиљно преговарало о новом режиму управљања климатским променама тек након две године у Јужној Африци, где је усвојена Платформа из Дурбана за ефикасне акције (Seo, 2017: 236).

Платформом из Дурбана формирана је *Ad Hoc* Радна група као супсидијарно тело UNFCCC задужено за покретање процеса развијања новог протокола или договореног исхода примењивог на све чланице са правном снагом под окриљем Конвенције и са постављеним роковима у којима би се достигао плафон емитовања GHG, након чега би уследило њихово обарање (UNFCCC, 2011). Односно, Платформом је дефинисано прелазно управљање ка постизању новог универзалног климатског договора. Главни циљеви били су реалистично постављени: осмишљавање начина партиципације свих UNFCCC чланица у новом међународноправном споразуму који би био обавезујући за све; што пре формулисати и озваничити правни договор, а најкасније до 2015. године како би најкасније почео да се имплементира од 2020. године (Ibidem).

Циљеви постављени 2011. у Дурбану – да се око новог договора како управљати климатским променама сложе све чланице Оквирне конвенције и то у прецизно прописаним роковима – постигнути су крајем 2015. године у Паризу на 21. Конференцији страна (COP21). Нагласак на ова два формална предуслова, у виду тајминга и начина учествовања свих, заправо су биле научене лекције из краха Кјото протокола – споразум ће у константно присутној национално-глобалној дилеми бити одржив у оној мери у којој се односи на све и то једнаком снагом. Али, пошто-пото постићи универзални споразум у задатим роковима у пракси је подразумевао да задовољење форме добија примат над суштином, тј. амбициознијим мерама. Нови споразум у Паризу стога је резултовао у много мањој правној снази него што је имао пређашњи Кјото протокол (Seo, 2017: 236). Од самог дана усвајања хранио је контроверзе у виду истовремених оцена да је „највећи светски дипломатски успех“ (Harvey, 2015a), који је „веома слаб да помогне сиромашнима“ (Harvey, 2015b), чији су елементи истовремено „добри, лоши и зли“ (Selin and Najam, 2015), а што га заправо чини „веома мудрим“ (Jacobs, 2015).

Одредбе Париског споразума изазвале су велике полемике у тумачењу и у извесном смислу иду у прилог снага плурализма на нивоу међународних односа. Уместо пређашњег циља да се глобалне емисије у првој фази имплементације Кјото протокола оборе климатским

политикама развијених земаља на 5% испод нивоа на ком су биле 1990. године, Париски споразум нема прецизиран члан о квантитативном умањењу светских GHG. Уместо тога, стране у споразуму договориле су ограничење раста просечне глобалне температуре „значајно испод 2 °C у односу на преиндустријски ниво и наставак напора да се ограничи раст температуре до 1,5 °C“ (Pariski sporazum, čl. 2a). На томе ће се радити путем национално утврђених доприноса које свака страна треба да припреми, објави и испуни предузимајући домаће мере ублажавања (Ibidem: čl.4, odredba 2). Али, у случају да нека од њих не испуни своје зацртане циљеве смањења или обарања емисија, не постоји одредба која одређује какве су правне последице (Seo, 2017: 238). Споразум почива на добровољној основи држава да саме, односно „одоле“ (bottom-up) одреде своје доприносе у умањењу емисија, због чега се називају и „намеравани“ доприноси, а уколико се не испуне уследиће повреда имица те државе (name and shame strategy) (Ibidem). Притом, држава сама спроводи мониторинг и извештавање о својим емисијама, а не међународно тело, чиме је знатно учвршћен принцип националног суверенитета у контексту климатског адресирања.

Замена квантитативне и правно засноване одредбе Кјото протокола да развијене индустријализоване државе оборе своје емисије, за почетак на 5% испод нивоа на ком су биле 1990. године, са општим циљем свих држава да глобално загревање не пређе 2 °C, уз напоре свих да буде што је могуће више испод тог температурног плафона, отворило је расправу о солидаристичко-плуралистичкој логици климатског управљања. Овде је важно напоменути да се не мисли да би Кјото протокол дефинитивно осигурао ефективно адресирање климатских промена, док Париски споразум не би. Већ да је њихова замена направила квалитативну разлику у начину на који политички приступамо проблему. Извршена је замена првобитно вишег степена међународно прихваћене институционализоване норме у виду прецизираних циљева развијених земаља (солидаристички аргумент Кјото протокола) са минималним сетом добровољно прихваћених правила развијених и земаља у развоју у виду национално утврђених доприноса, а који заправо оснажују предоминантно државо-центрично управљање климатским променама (плуралистички аргумент Париза) (Falkner, 2018: 35-37).

С тим у вези, САД су од почетка глобалног управљања биле жестоко против правнообавезујућих умањења емисија, заправо против многих *top-down* мултилатералних иницијатива, те као велика сила и велики емитер умногоме саботирале вољу оних који су били спремни на виши степен обавезивања, попут Канаде, Јапана и Русије који су учествовали у првој фази имплементације Кјото протокола (да би га потом напустили заједно са политичком вољом ка одлучнијем обавезивању). Са друге стране, иако ЕУ конзистентно од 1990их активно лобира за правно-обавезујуће *top-down* таргете, односно солидаристички приступ који тежи обавезивању великих емитера у правно дефинисан систем облигација, такав приступ престаје да буде глобална стратегија управљања климатским променама од преговора у Паризу. Дизајниран руководећи се принципом постизања договора међу завађенима, Париски споразум се развија да у већој мери функционише као „систем за постизање договора“ него да буде какав механизам промене (Vanhala, 2025). Климатска дебата се стога пре окренула ка „домаћој вољности“ да се делује против климатских промена, него што се усмерила ка стриктној међународној обавезности смањења GHG емисија (Falkner, 2018: 36).⁹⁰

Илустрације ради, први национално утврђени доприноси откривају велике разлике у тумачењу слова споразума и самим тим у амбицијама и подухватима различитих држава, што све скупа оснажује вишегласје, отвара бројна питања, али и усложњава *bottom-up* адресирање

⁹⁰ Стриктна, квантитативна међународна обавезност да се GHG емисије смање моделована је према ефективном Монреалском протоколу који је довео до глобалног смањења употребе хлорофлуороугљеника што је за последицу имало опоравак озонског омотача.

планетарног изазова. Предлог САД прецизира намеравани ниво смањења емисија за 26-28% до 2025. испод нивоа из референтне 2005. године, покривајући све GHG на које се односи Инвентар о емисијама и понорима GHG из 2014. године (Seo, 2017: 238). Међутим, управо та одредба о укључивању свих гасова из Инвентара оставља могућност за политичко маневрисање да се овај циљ спроведе кроз минорне промене, нпр. технолошким заменама хлорофлуороугљеника у расхладним системима попут фрижидера. Предлог ЕУ је амбициознији од овог у погледу умањења емисија – до 2030. умањити на ниво из 1990. године, али јој се у највећој мери спотиче што не прецизира како ће и да ли ће урачунавати индиректне емисије GHG, односно оне које су настале од роба које увози за своју потрошњу из трећих држава, нпр. Бразила или Кине. Такође, с обзиром на то да француска привреда зависи око 70% од нуклеарне енергије као нефосилног а необновљивог извора, ЕУ не улази у појашњења како ће квалификовати обарање GHG које је постигнуто повећањем производње енергије из нуклеарних електрана. Са друге стране, Кина не прецизира ниво умањења у односу на референтну годину, уместо чега најављује да ће „око 2030. године“ постићи врх (peaking) својих експлицитно CO₂ емисија (а не свих GHG). Фокусира се на 60-65% смањења CO₂ емисија по јединици БДП, уз 20% увећање удела енергије из нефосилних извора у примарној потрошњи, као и повећање шумског фонда за око 4,5 милијарди кубних метара у односу на ниво из 2005. године. Бразилски циљеви су дизајнирани да се у највећој мери спроводе кроз кредите у сектору шумарства, односно очувања амазонског покривача кроз REDD+ иницијативе, док постоји шанса да би амбициозни руски циљ до 2030. године о умањењу од 70-75% емисија у односу на ниво 1990. године био изводив не кроз умањење угљеничне интензивности БДП, већ отварањем нових великих просторстава које је отопило глобално загревање, а формира нову вегетацију или шуме великих апсорпционих капацитета (Ibidem: 238-242).

Имајући у виду ове различите стратегије учешћа у глобалном одговору, које заправо акцентују различитости и партикуларне интересе и идентитете, међународно друштво се у периоду интензивирања климатских промена понаша у све већој мери „мултиполарно, док све мање мултилатерално“ (Borrell, 2023). Односно, удаљава се од основних претпоставки UNFCCC. Глобални договор међународног друштва око заједничких претњи иде ка тренду груписања већег броја полова одлучивања који сами за себе изнова дефинишу претње и своје приступе у складу са њима, што истовремено демократизује борбу против климатских промена и ослобађа простор за контекстуализовање решења, креира и проблем „трке према дну“ на начин да политички омогућује постављање малих и релативно лако остваривих климатских циљева, посебно код највећих емитера. Нови тренд оснивања „климатских клубова“ (*climate clubs*) иде томе у прилог, тако што се мање коалиције истомишљених влада, интересних бизнис заједница и утицајних појединаца групишу и фокусирају на специфичне климатске циљеве, попут безбедности хране или одбране археолошких налазишта од подизања нивоа мора (Vanhala, 2025).

Међутим, у „мултиполаризацији“ света, која између осталог подразумева да се моћ одлучивања о кључним глобалним питањима претаче ка већем броју актера или полова са различитим моделима поретка и конкурентним виђењима света (MSC, 2025: 31), Париски споразум, са свим својим манама и упитним донетима, испоставља се као једини изводиви приступ у глобалном адресирању климатских промена. Како истиче политички економиста Мајкл Џејкобс (Michael Jacobs), који је иначе и учествовао у креирању неких његових одредби, архитектура овог глобалног уговора почива на „софистицираном и реалистичном разумевању о томе како постићи политичку и економску промену“. Међутим та „реалистична промена“ политике и економије, која ће обухватити и детаљно елабориране напредне технолошке иновације као мере адаптације, комплексне схеме трговине емисијама, јаче укључивање приватног сектора, заправо све што треба само да се не угрози раст базиран на експлоатацији

природе, досада нити је успорила нити ублажила растући планетарни стрес. Један од разлога за то је што глобални приступ решењу почива управо на суверенизму националне државе и претпоставци да је међународни споразум „никада не може присилити да умањи емисије“ (Jacobs, 2015).

Та држава, као темељ глобалног одговора на климатске промене, свој императив види у сталном обезбеђивању економског раста, што имплицира да национална операционализација климатског споразума мора да буде у сагласности са овом политичко-економском потребом. Да би се ова напетост у ери климатских промена превазишла, изнађена је теоријска формула одвајања економског раста од CO₂ емисија (decoupling) тј. обезбеђивање пораста БДП уз истовремено обарање годишњих CO₂ емисија по глави становника, а што су већ неке државе глобалног Севера, у првом реду Велика Британија, постигле (Ritchie, 2021). Одвајање раста од емисија базира се на процесу декарбонизације привреде, односно повећању удела обновљивих извора енергије у тоталној потрошњи уз постепено напуштање употребе фосилних горива до 2050. године, при чему се првенствено води рачуна о умањењу угљеничне интензивности електричне енергије.

Модел који ће информисати ово одвајање и обећава да неће угрозити суверенитет државе и њено остваривање економског раста у узнапредовалој фази климатске кризе, јесте енергетска транзиција у виду преласка заснованости глобалног енергетског сектора у фосилним горивима ка *net-zero* изворима до друге половине 21. века. Међутим, овај доминантни транзициони модел, по којем се међународно друштво тренутно понаша и националне државе конципирају климатске политике, плаузабилност црпи у „лажној историји“ која замагљује наше разумевање климатских промена и поспешује политичку прокрастинацију на свим нивоима (Fressoz, 2024: 2). Из тог разлога изискује дубљу анализу јер се, као једна од централних спојница национално-глобалне дилеме, тиче могућности адресирања климатских промена на нивоу међународних односа.

5.3. Енергетска транзиција као покушај изласка из национално-глобално дилеме

Као онипотентан процес, климатске промене сваког дана отварају нове изазове који чекају политичку артикулацију – од повећања могућности нових пандемија попут ковида (Marani et al., 2021), до угрожавања постојеће нуклеарне инфраструктуре уз истовремену могућност пролиферације нуклеарног наоружања код нових актера (Egeland, 2025). То што поспешују рањивости у овим удаљеним и често потпуно неповезаним и изолованим секторима значи да константно морамо да имамо макар два стратешка приступа у њиховом адресирању која су различитих нивоа општости. Један је компаративно ужи, на начин да климатске политике морамо редовно софистицирати у дизајну и секторски прилагођавати како бисмо одговорили на нове специфичне изазове (у области војске, здравства, грађевине, итд.). Други је шири, односно на нивоу привреде треба да допринос у виду смањења удела у глобалним емисијама и посредно умањи рањивости у многим привредним секторима истовремено. Ужи секторски приступ био би нпр. спој адаптације и инфраструктурне заштите застарелог нуклеарног арсенала од пораста нивоа мора. Док би пример за ширу стратегију државе био спој митигације и енергетске транзиције. С обзиром на то да енергетска транзиција спаја национално или домаће са међународним адресирањем климатских промена, а одвија се у многим државама, она ће бити тема овог потпоглавља, а не ужи секторски приступи који рефлектују контекстуално специфичне потребе које се разликују од државе до државе.

Енергетска транзиција представља дакле истовремено адресирање климатских промена на нивоу државе и међународног друштва. Њоме се одговор на климатске промене операционализује кроз производњу и употребу енергије, као суштинске компоненте готово свих људских активности и кротока модерне индустријске економије (FAO, 2000). Енергија је неопходна за кување, грејање, хлађење, прехранивање, пољопривреду, образовање и науку, превоз, здравље, осветљење, складиштење резерви, индустријску производњу, минералну екстракцију, итд., због чега је основни предуслов физичког опстанка, а свакако друштвеног и економског развоја. Експоненцијални раст светске популације у корелацији је са експоненцијалним растом глобалне потрошње енергије, при чему неки региони и друштвене групе троше у значајно већој мери него други. Уосталом, један од кључних предиктора напредовања неке државе односи се на магнитуду енергетске потрошње по глави становника, због чега су државе стално фокусиране не само на енергетску безбедност у виду довољности резерви или сигурности ланаца снабдевања, већ да потрошњу енергије повећају (Ibidem).

Као есенцијална потреба, енергија се предоминантно осигурава из фосилних горива, те „ахилове пете Земљине климе“⁹¹, због чега је проблематика климатских промена можда и најтежи управљачки проблем са којим је Човек суочен. Имајући у виду да су светске потребе за енергијом експоненцијално растуће, малтене незајажљиве, енергетска транзиција треба да надомести потражњу коју намирују фосилна горива, али и нову за коју се процењује да ће се вишеструко интензивирати (IEA, 2025). С обзиром на то да је такав подухват несумњиво велики и животни важан политички изазов, неопходно је да увидимо на шта се односи и одакле црпи покретачку или теоријску снагу.

У различитим државама изискује различите кораке због чега можемо посматрати различите енергетске транзиције као множину, док на светском нивоу подразумева прелаз већине или свих држава, односно транзицију као једину, од глобалног енергетског режима⁹² који се данас састоји од око 80% фосилних горива ка оном који би био заснован на горивима ниске угљеничности и/или обновљивим изворима енергије. Поред државе, у имплементирању учествују и приватни сектор који енергетску транзицију уоквирује као друштвени прелазак „потрошње“ од једне предоминантне форме енергије ка другој (Gomstyn and Jonker 2024), и међународне организације које је проширују и на производњу и дистрибуцију енергије (UNDP Climate Promise, 2025). Стога се састоји од свеобухватне трансформације тржишта, актера, њиховог понашања и навика, као и постојећих регулатива и политика, а што је чини мултидимензионалним, сложеним, не-линеарним, не-детерминистичким и крајње неизвесним феноменом (Blazquez, Fuentes and Manzano, 2020).

Будући да о њој фактички „учимо док је спроводимо“ (learning by doing), сасвим је разумљиво да отвара обиље комплексних теоријских и практичних изазова и питања. Сведочимо умножавању истраживања која се енергетском транзицијом баве како из угла техничке изводљивости и геополитичких такмичења за неопходне ретке минерале, али и бојазни да овај процес не буде обележен дубоким неправдама које су карактерисале, а и даље карактеришу, масовно коришћење фосилних горива (због чега је настао концепт праведне зелене транзиције). Због њене широке заступљености у модерном друштвено-политичком

⁹¹ Професор Владимир Турђевић са Института за метеорологију Универзитета у Београду искористио је упечатљиву метафору да је човечанство изнашло „ахилу пету Земље“ да на њој базира развој, у оквиру обуке „Климатски пикник“ у 2024. години на поменутом Институту.

⁹² Глобални енергетски режим или систем састоји се од широког дијапазона међуповезаних материјалних атрибута који удружено омогућавају и пружају неопходне енергетске услуге друштву, као и нуспојаве овог процеса. Енергетске услуге обухватају осигурање примарних и секундарних енергетских извора, материјалне инпуте који нису горива, системе за конверзију енергије, транспортну инфраструктуру, домаћинства, комерцијалне и индустријске потрошаче, технологије за хватање и складиштење енергије, док су нуспојаве нпр. емисије гасова са ефектом стаклене баште (наведено према: Kuzemko et al, 2024: 536).

животу, енергетска транзиција постаје фраза коју многи упошљавају чак и у необавезном, успутном разговору (buzzword), чиме јој се садржај изнова испуњава и освежава новим интерпретацијама. А онда се око ње последично граде и свакојака, реална и нереална очекивања (нпр. избегавање у будућности од нагомиланих GHG данашњице).

Но, иако се намеће као један од основних концепата који обликују расправу о будућности, због чега има потенцијал да на нов начин генерише антагонизујуће вишегласје у приступу климатским променама, интелектуално утемељење енергетске транзиције „отворено је симплистичко“. Она обећава „будућност без прошлости“, а због чега има јаке елементе футуризма (Green European Journal, 2024; Fressoz, 2024: 2-13). Имајући у виду досадашњу историју енергије, у којој су сви примарни извори попут дрва, воде, угља, нафте, гаса, сунца, акумулирано и заједно расли, односно њихово коришћење здружено се повећавало без да је иједан од њих истиснуо из употребе другог, идеја да међу њима може да се направи замена или транзиција, а поготово у релативно кратком историјском периоду до 2050. године, представља по филозофу историје Жан-Батист Фресоу (Jean-Baptiste Fressoz) „радикалну новину“. Аутор објашњава да је концепт енергетске транзиције сасвим случајно заживео и узео маха од 1970их година,⁹³ произашавши из антиципације будућности 23. века у слоганима нуклеарне индустрије, а инспирисан и уоквирен великим бројем популарних научних радова о периодизацији историје енергије, поготово економске историје индустријализације.

Периодизам (stagism), како Фресо назива уоквирење енергетске историје, тиче се устаљеног описа индустријализације од 1800. године, као масовне замене употребе дрва и биомасе угљем, а која се десила у распону од 18. века у Енглеској до половине 19. века у осталим индустријским државама. Описивање ове замене базира се на претходној „квантификацијској вежби“ у којој се тоне дрва и угља квантитативно конвертују у енергију, да би се потом узео у обзир раст таквих количина енергије у релативним вредностима (Fressoz, 2024: 43). Такав методолошки подухват пружио је увиде да је у већини индустријских земаља већ 1900. године дрво имало знатно нижи, малтене неупоредив енергетски допринос спрам угља. Иако се употреба дрва није умањила, напротив, квантификациска конверзија оствариће дубоки утицај на економску и историјску мисао о употреби енергије, најочигледније кроз представљање односа примарних извора попут дрвета и угља, а потом угља и нафте као сукцесора и супститута.

Док са једне стране на осетљиви баланс планетарне климе и екосистема који је премрежавају утиче целокупна потрошња енергије, односно апсолутне вредности извора енергије, процес информисања јавности и доношења одлука методолошки ће се више фокусирати на њихове квантификоване релативне вредности. Уоквирење енергије у релативној уместо апсолутној производњи и потрошњи обликоваће затим устаљено виђење економско-енергетске историје која ће пружити основ за расправу о будућности у виду транзиције према нискоугљеничним горивима и обновљивим изворима. С тим у вези, аутор се детаљно фокусира на случај Велике Британије, као државу која се у литератури индустријализације конвенционално узима за земљу у којој се одиграла прва енергетска транзиција (наратив који ће се популаризовати и на отварању Олимпијских игара у Лондону 2012. године).

Студије које су обликовале виђење британске енергетске историје, као преласка са масовне употребе дрва за добијање енергије ка употреби угља, базиране су на релативним вредностима енергетског доприноса дрва и угља у укупном енергетском миксу од 17. до краја

⁹³ Жан-Батист Фресо трасира да је концепт енергетске транзиције преузет у нуклеарној футурологији из атомске физике где се односио на промену стања електрона око његовог нуклеуса, а потом емигрирао у политички мејнстрим односећи се на будућност потрошње енергије у свету (више на стр. 142-159).

19. века. Из њих се визуелно извлачи јасан и упечатљив закључак да је од средине 19. века наопако неупоредиво више људи користило угаљ за огрев и остале енергетске потребе домаћинства, у односу на мањину која је користила дрва. Међутим, повећање употребе угља ни на који начин није пропорционално умањило потребе за дрвима и њихово коришћење за најразличитије намене. Уоквирење транзиције у виду потрошње од једног примарног извора на другом померио је из фокуса, намерно или не, чињеницу да се употреба дрвета повећава у тоталној производњи енергије.

Суштинска симбиотска веза ова два извора огледа се, између осталог, у фундаменталној улози дрвне грађе у конструкцији све дужих и дубљих рудника без којих Велика Британија не би ни приближно имала угља за широку потрошњу, а камоли производњу челика, парних машина и железница за индустријализацију. Поређења ради, британски рудници почетком 20. века троше између 3-4,5 милиона кубних метара дрва годишње само за намене подупирача и носећих греда неопходних за долазак до галерија угља. Са друге стране, читава Британија половином 18. века троши укупно 3,6 милиона кубних метара огрева. Односно, у апсолутним вредностима енергетских потреба и потрошње, Велика Британија конзумира више дрва почетком 20. века него у преиндустријско доба што директно доводи у питање популарну тезу о „првој енергетској транзицији“ (Ibidem: 43-55). Слични трендови су и у осталим индустријским државама, попут Француске у којој су рударске компаније бележиле највеће трошкове, изузев људске снаге, у петоструко увећаној употреби дрвне грађе због намиривања круцијалне потребе коју је само и једино дрво могло да намири. Сходно томе, од 1800. године, која се ради поједностављења обично узима почетком индустријске револуције, али и у климатској дебати темпоралном одредницом од које не смемо да просечно температурно одступимо више од 1,5-2 C°, до 1970их откад се инфраструктура у рудницима у већој мери осигурава металним носачима, изванредни скокови у енергетским потребама за угљем омогућавани су једнако изванредним скоковима потрошње дрва. Ови примарни извори енергије били су комплементарни, а не супститутивни.

Сличном логиком периодизације, историја енергије наставља да се прича кроз „нови режим“ од 1900их, тј. улази у следећу развојну фазу индустријализације у којој се истиче значај нафте уз истовремено пренебрегавање и/или скрајњивање значаја и утицаја угља чија је експлоатација и потрошња у сталном порасту. Као нова фаза енергетске историје, нафта заокупира академску, политичку и активистичку пажњу, а савршен пример таквог „стејдизма“ Фресо налази у једној од најпопуларнијих књига из ове области у 21. веку – „Угљеничној демократији“ британског историчара Тимотија Мичела. Специјализован за историју Блиског истока, Мичел нуди „ново читање природе политичке моћи“ у контексту извршене „транзиције од угља до нафте“ у којој упоређује радне услове рудара у Америци и Европи крајем 19. века са радном снагом за експлоатацију нафте током 20. века на Блиском истоку (Ibidem: 86). То што је угаљ чврст и закопан дубоко у земљи, те захтева велики број људи у транспорту омогућавало је концентрисану политичку моћ западној радничкој класи кроз удруживање у синдикате, тј. услед бројности људства остваривање демократских захтева и посредно оснаживање економског положаја. Угаљ се због тога уоквирује као „катализатор демократије и прогреса“ (Rustin, 2015).

Насупрот демократским ефектима угља, према овој теорији нафта је као екстрахована течност из површинских слојева изискивала у 20. веку велики капитал уз минималну радну снагу, што је оснажило капиталисте и међународне компаније науштрб захтева радничких покрета у ширем региону Блиског истока. И док Фресо упућује суштинске замерке оваквој периодизацији – због упоређивања угља и нафте у два различита периода њихове историје (притом су нпр. амортизација и усавршавање продуктивности од 1950их у САД допринели да рудници угља упошљавају мање радника него нафтна поља) и истицања економског и

политичког значаја штрајкова и удруживања нафтних радника кроз читав 20. век (од Мексика током 1911-1938., преко Гадафијеве револуције 1969., свргавања Пахлавија 1979. до подршке арапском национализму и палестинској борби) – његова основна критика тиче се уоквирења историје енергије као „транзиције“ или пута од угља до нафте. А посебну критику упућује академској заједници за коју сматра да је саучесник у искривљеном представљању историје јер увиђа да и даље има „ентузијастичан пријем“ и „апетит за материјалистичким објашњењима политике“, те их негује истовремено са „парадоксалним недостатком интереса“ за историју производње (Fressoz, 2024: 86-94).

Супротно Мичеловом уоквирењу да је нафта заобишла рударе (односно да је флуидност нафте ишла на руку капиталистима да заобиђу политичку моћ и захтеве европских рудара с краја 19. века), Фресо образлаже да их није заобишла из простог разлога што није заобишла угаљ. Угаљ задржава централни значај не само у производњи аутомобила које ће покретати нафта, већ после Другог светског рата као енергетска окосница доминантне већине привреда света. У случају Кине, угаљ би се чак могао сматрати „новим извором“ енергије, а не традиционалним. Фантастичан развој ове земље не би био могућ без његових бројних деривата који задиру у готово све аспекте економије, поготово у добијању цемента и челика којима се операционализује мега-иницијатива Појас и пут. Такође, Немачка 21. века као „прва светска велика економија обновљиве енергије“, годишње троши три пута више угља него што је то чинила у 19. веку (Burgermaister 2009; Fressoz, 2024: 4).

Дакле, уместо теоријског уобличења да је нафта у каквом такмичарском односу са угљем, или да угаљ смењује дрва, у реалном привредном животу експлоатација једног ресурса поспешује диверзификовану и повећану потрошњу другог, тј. они су бесконачно испреплетани једни у другима. Штавише, угаљ удружен или у комбинацији са нафтом на много начина увећава и поспешује поморску и дрвну индустрију (производња много снажнијих машина које са лакоћом доспевају у нпр. претходно тешко доступне дубине океана или области прашума). А слична динамика удруженог раста одвија се и у контексту обновљивих извора енергије којима су за инфраструктуру неопходна фосилна горива. Они се усавршавају, оптимизују и бивају нашироко доступни управо захваљујући цементу и челику у чијој производњи је угаљ инструменталан (због чега ће челик и цемент, са значајним уделом од 15-16% у светским GHG, вероватно најспорије или најтеже бити декарбонизовани).

Имајући у виду да су извори енергије у великој спрези, уоквирење транзиције као квалитативне промене од једног предоминантног режима ка другом, а што потом иницира бројне политичке, економске, друштвене и културне промене, даје креативни инпут за искривљено разумевање како се историја одвијала. Дисторзију даље одржавају живом популарне књиге попут историје човечанства кроз пет „великих транзиција“ (grand transitions) интердисциплинарног научника животне средине Вацлава Смила (Vaclav Smil), у којима се даље храни наратив енергетске транзиције од дрва до фосилних горива 19. века као мотора пољопривредне, демографске, економске и урбанистичке транзиције (Smil, 2021). Премда Смил истиче еколошку деструкцију великих транзиција, а и сам је велики борац за права животне средине и адресирање климатских промена, критика коју би му упутио Фресо тичала би се тенденције да периодизује историју кроз уоквирење засебних периода специфичних материјала, техника и енергија, а што даље подстиче интерпретацију историје енергије као динамике или процеса технолошких замена, смена и транзиција. Односно, понавља се без преиспитивања логичка заблуда инхерентна многим делима о историји технологије – да се технике коришћене у једном раздобљу изједначе са новим техникама које се појављују у том раздобљу (Fressoz, 2024: 221). Периодизам тиме ревитализује наше разумевање модерности као транзиције између релативних вредности примарних енергија, а не као апсолутне вредности њихових додавања или адиција.

Уколико периодизам у виду енергетских транзиција постане конвенционално разумевање енергетске прошлости, они који траже одговоре или решења за ургентна питања данашњице и будућности могу посегнути за идејама, обрасцима или одговорима у такву вештачки одељену, или дисконтинуитетну историју. Управо су такви истраживачки подухвати централна напетост Фресовог аргумента о „лажној историји“ актуелне енергетске транзиције, као покушаја да се изађе из национално-глобалне дилеме. Истовремено са све испољенијим климатским последицама почетком 2000их, расте број академских радова о историји Индустијске револуције који информишу и пружају савете о транзицији, те настаје нова област „студија транзиције“ са фокусом на практично примењивим истраживачким загонеткама о евентуалном трајању и коштању следеће транзиције ка угљеничној неутралности или начина којима би могла да се убрза (нпр. кроз иновације или стратешко позиционирање државе да тржишним подстицајима изнедри транзицију). Фресо као утемељујуће упутство о могућности будуће транзиције издваја рад социолога Франка Гилса (Frank W. Geels) у којем се, кроз истраживање динамике ширења парне навигације током 19. века, „по свој прилици дедуковао користан закључак“ за политичке доносиоце одлука. У том смислу историјска контингентност служи као практична аналогија за универзалну будућност. Сличан „умирујући дискурс“ Фресо налази и у скорашњим радовима директора Института за глобалну одрживост при Универзитету у Бостону, утицајног професора и консултанта за енергетску политику Бенџамина Совакула (Benjamin Sovacool). Совакул демонстрира могућност да у добу климатских промена енергетска транзиција буде бржа од претходних за шта нуди „доказе“ у виду брзог локалног распоређивања бутанских пећи у Индонезији, или употреби природног гаса у Холандији (Ibidem: 11-12).

Практични радови о изводивости енергетске транзиције потом учествују у уоквирењу политичке могућности да се на климатске промене одговори у адекватном року, нпр. до 2050. године. Ставови ауторитативних појединаца који раде на раскршћу питања енергије, економије и климатских промена, попут извршног директора Међународне агенције за енергију Фатиха Бирола (Fatih Birol), у потпуности одговарају визији будућности на основу историјског периодизма. Према њему, емпиријски подаци о појефтинјењу оперативних трошкова обновљивих извора енергије у односу на фосилна горива значи да ће остварење што раније „чисте енергетске транзиције“ бити јефтиније за владе, бизниси и домаћинства. Односно, енергија ће бити повољнија за више људи уколико транзиције „убрзавамо, а не успоравамо“ (IEA, 2024). Енергетске транзиције на које реферише Бирол тичу се заиста огромног и значајног тренда раста ОИЕ у електричном миксу великих економија света. Примера ради, Кина као глобални предводник има највећу хидроелектрану на свету („Три клисуре“), соларну фарму (Шинђијанг) и систем ветропаркова (Гансу), те ОИЕ учествују 35% у њеној производњи електричне енергије. Индија из године у годину улаже све више средстава у нискоугљеничне капацитете, те је у 2024. години произвела 22% електричне енергије из ОИЕ што је импресивна бројка узимајући у обзир да је трећи светски потрошач енергије (Ember, 2024). Немачка и Британија током истог периода остварују рекорде у виду 55% и 50,8% генерисања електричне енергије из обновљивих извора, док Француска задовољава 68% потреба помоћу нуклеарне енергије као нефосилног извора. У складу са овим трендовима, Конференција страна у Дубају (COP28) договорила је интензивирање енергетске транзиције до 2030. године у виду утростручивања ОИЕ, те подуплавања енергетске ефикасности⁹⁴.

⁹⁴ С тим у вези врло су дебатно стимулативни радови који се баве парадоксима енергетске ефикасности у контексту борбе против климатских промена. Често се базирају на увидима Вилијама Стенлија Џејвонса, посебно његовом раду „Питање угља“ („The Coal Question“) из 1865. године у којем се образлаже да економичнија употреба горива није еквивалент смањењу потрошње, напротив. Џејвонсов парадокс потом је служио за истраживања да ли већа ефикасност подстиче већу потрошњу, односно како енергетску ефикасност карактерише „повратни удар“ (rebound effect) на начин да подстиче нове режиме економије и служи као катализатор технолошког ширења, уместо да смањује енергетску зависност (Ruzzenenti, Vivanco, et al, 2019).

Захваљујући огромном глобалном порасту инвестиција, као погона енергетске транзиције, свет је у 2024. години добио 40,9% електричне струје из нуклеарне и ОИЕ (Ember, 2025).

Међутим, узлет енергије из обновљивих извора не значи да потрошња фосилних горива прати симетричну линију опадања, нити да су на било који начин умањене опасне GHG емисије које осигуравају будући пораст температуре. Током 2023. глобална производња угља достигла је нови рекорд, баш као и атмосферска концентрација CO₂ – којој ако се прикључе количине из само претходних 19 година, добије се период њиховог најбржег акумулирања у атмосфери него било када од почетка људског постојања (WMO, 2024). С тим у вези, глобална енергетска потражња је само у 2024. години порасла двоструко више од пређашњих просека 2013-2023, а у највећој мери због рапидног повећања употребе електричне струје (IEA, 2025). Притом, у годинама великих температурних екстрема који се бележе у претходној деценији, а посебно ванредно топле 2023. и 2024. као године температурних аномалија, нивои CO₂ не само да рекордно расту, већ се ти нивои достижу брже или у значајно краћим временским интервалима него што је икада пре био случај. Упркос запаженим извештајима и најавама да достижемо заравњење (plateau) емисија из фосилних горива, оне се гомилају „баш као отпад на депонијама“, што ће рећи да је светска употреба фосилних горива већа него икад (Mongee, 2024). Другим речима, повећање релативних вредности ОИЕ у односу на фосилна горива у електричном миксу (производњи електричне струје) није умањило апсолутне вредности фосилних горива у енергетском миксу (тоталној производњи енергије).

Наспрам 40% производње струје из чистих извора, свет употребљава 82% угља, нафте и гаса у стално растућој производњи енергије (Nikiforuk, 2025). Фокусирањем пажње на релативне вредности ОИЕ, на основу којих тврдимо да смо у процесу енергетске транзиције, пренебрегавамо чињеницу да из године у годину у тоталу трошимо све више енергије, те би прецизније било рећи смо у процесу енергетске адиције (Hagens, 2024:6). С тим у вези геолог Дејвид Хјуз (J. David Hughes) емпиријски показује да се глобална енергетска потрошња по глави становника учетворостручила од 1800-2023. године, те да сви капацитети чисте енергије изграђени од 1973. године до данас, било нуклеарне, хидро, соларне, ветра, биогорива, нису умањили нашу *per capita* потрошњу фосилних горива (Nikiforuk, 2025).

Наравно, то ни у ком случају не имплицира да ОИЕ нису добри, или да од њих треба одустати. Напротив, с обзиром на то да вишеструко обарају угљеничну интензивност производње електричне енергије и подстичу децентрализоване моделе њене производње, чиме поред осталог могу омогућити неопходну струју теже доступним руралним домаћинствима, морају бити у средишту стратегије добијања енергије у контексту климатских промена. Поготово што, за разлику од производње електричне енергије као само једног аспекта укупног енергетског микса, који је притом међу најлакшим за декарбонизацију, материјална производња високо-емитујућих материјала, попут челика, цемента, пластике и хемикалија, има мале изгледе да се декарбонизује у средњем року (Green European Journal, 2024). Већ се као проблем испоставља управо то што се користимо грубо непрецизним концептом енергетске транзиције како бисмо описали и информисали правац у ком се крећемо као међународно друштво приликом суочавања са климатским променама, док нам се заправо енергетски апетити повећавају а извори одакле их намирајемо имају симбиотски карактер (удружено расту).

Појефтињење и распрострањено распоређивање ОИЕ не може се квалификовати као енергетска транзиција из врло простог разлога што није пропраћено сразмерним умањењем експлоатације и потрошње фосилних горива. А историја у том смислу није од помоћи, чак је емпиријски неумољива јер нема прецедент да су било каква енергетска додавања проузроковала трајно или континуирано опадање у употреби постојећих ресурса (York and

Bell, 2019: 41-43). Штавише, неки аутори сматрају да уколико су нова додавања енергије сама по себи циљ, без да су пропраћена како опадањем фосилних горива тако и расправом шта после њих, поред несумњиво позитивних ефеката на једној страни, могу имати ненамерне негативне ефекте на другој у смислу да инхибирају имплементацију климатски неопходних мера попут радикалног смањења фосилних емисија или пропуштања озбиљне политичке реконструкције привреде ка суштинској циркуларној економији (Ibidem; Lazard, 2022).

С тим у вези, Фресо даје отрежњујуће упозорење и упутство за наш однос према историји и будућности енергије. Он позива да се „отарасимо“ материјалистичких објашњења путем „шумпетаријанског дарвинизма о креативној деструкцији“ или „дијалектике победника и губитника“ које често можемо чути на панелима енергетских експерата, а из ових тумачења проистеклу идеју о транзицији. Таква уоквирења врше дисторзију нашег разумевања и односа према енергији која је кроз читаву историју функционисала једино у виду додавања или повећавања енергетске комплексности (Fressoz, 2024: 8). Овај аутор нас опомиње да када замишљамо транзицију од једног режима енергије према другом ми заправо „сањамо економију“ која је потпуно разведена од угљеника за мање од тридесет година, након чега опет замишљамо да ће она после наставити да се шири и расте без да утиче на климу (Green European Journal, 2024). На овом месту је илустративно што се значајни број нових гигантских погона ОИЕ користе за податковне (data) центре и експоненцијални узлет широке употребе вештачке интелигенције, који поред струје изискују обилате количине свеже воде за хлађење сервера. С тим у вези, неке од највећих светских ветроелектрана превасходно производе електричну струју за податковне центре Амазона и Гугла, који на тај начин настоје да услед притиска јавности ублаже своје растуће GHG емисије, а примарно да уравнотеже трошкове пословања у случајевима раста цена енергије (Judge, 2022; Sanderson, 2024).

У ургентним временским ограничењима да смислено одговоримо на промену климе стога би можда смисленије било расправљати на шта и у коликим односима трошимо животно важну енергију данас, него о изводивости енергетске транзиције која би у теорији осигурала нови економски раст. Да ли производња нове енергије иде нпр. више у правцу креирања и задовољавања нових потреба за енергетски диверзификованим луксузним производима, или ка осигуравању да критична инфраструктура попут болница и школа буде функционална у време топлотних удара и поплава. Иако би то уистину била тешка расправа, баш као и свака расподела приоритета у ограниченом буџету, она је у контексту климатских промена и климатског буџета практично непостојећа. Управо захваљујући идеји и обећању енергетске транзиције, пренебрегавамо потребу да причамо о толико политички тешко замисливим потезима, а климатски круцијалним, као што су остављање фосилних горива у земљи, ограничавање производње и/или њено рационисање и редистрибуирање, те испитивање социјалне и еколошке корисности нових CO₂ емисија. Операционализација климатских промена кроз енергетску транзицију тиме одговор уоквирује кроз поступну технолошку, а не радикалну друштвену и чак цивилизацијску промену стила и начина живота. Због тога је њена покретачка снага мисаоно пријатна и политички веома заводљива, али уједно и опасна по безбедност и интегритет живота будући да је због симбиотске природе енергије практично неостварива. Аутор Фресо у том контексту поентира да конвенционалан начин на који причамо о енергетској транзицији пружа минималан, али сасвим довољно ефективан легитимитет да наставимо политичку прокрастинацију тако што једноставне мере које можемо да спроведемо у овом тренутку избегавамо зарад комплексних решења у будућности (Green European Journal, 2024).

Упркос логичкој неконзистентности и емпиријским подацима неспроводивости, око енергетске транзиције формиран је широки друштвено-политички консензус држава, региона, међународних организација, покрета, утицајних појединаца, итд., оне стране климатске дебате

која настоји да предузме климатске мере. Међутим, адресирање које је операционализовано кроз енергетску транзицију у пракси се материјализује кроз декарбонизацију сектора привреде у којима је могућа, уз посвећеност повећању енергетске ефикасности и остварење даљег економског раста. А посебно је са тим у вези транзиција почела да се уоквирује кроз декарбонизацију транспорта у виду повећања употребе електричних аутомобила. То ће рећи да излазак из национално-глобално дилеме пре иде у правцу обезбеђивања раста нове генерације енергије, а тиме ка интересу националних привреда, него настојања да се данашња употреба фосилних горива умањује или барем рационише, тј. ка интересу планете.

Задовољавање потреба за нискоугљеничном енергијом онда повратно изискује масиван захват у природу зарад неопходних ретких и кључних метала и минерала и то у ситуацији у којој климатски сат убрзано откуцава. Другим речима, декарбонизација изискује са једне стране одвајање економског раста од GGE, али његово брзо регруписање или ре-спајање са новом интензивном минералном екстракцијом (Lazard, 2022). А, такав одговор на климатске промене логички је кохерентан са хуманистичком и економском алтернативом онтолошко-епистемолошке и економско-еколошке дилеме, тј. обједињује се са њима у истовременом вертикалном одговору на климатске промене од појединца до међународног друштва.

За крај, имајући у виду да је енергетска транзиција, тј. тежња ка декарбонизацији што већег удела фосилно зависних привреда широко политички прихваћена и у пуном јеку, настојаћу само укратко да представим овај велики процес потражње за новом генерацијом енергије јер у значајној мери обликује и усмерава глобалну климатску дебату. Премда увелико превазилази оквири овог рада у овој форми, на овом месту ћу скицирати основне тезе у дисциплини међународних односа о томе да ли процес декарбонизације носи мировни или конфликтни потенцијал, те какви су трендови у сектору ОИЕ које диктира неколико великих економија. Као последње потпоглавље у докторату, расправа о потенцијалима декарбонизације омогућује да увежем историјат садашњости са будућим трендовима, те да сумирам свеукупне налазе рада о разлозима због којих смо у времену непобитног научног консензуса изнедрили високо диференцирано и антагонизујуће политичко вишегласје.

5.4. Изглед декарбонизације у међународном друштву – трка у цајтноту

Када се глобално адресирање промене климе операционализује кроз напоре ка декарбонизацији, уоквирење проблематике измешта се са климатских промена *per se* ка могућностима и изазовима производње и потрошње енергије. Иако су у питању нераскидиво увезани процеси, због чега се обично представљају као климатско-енергетско чвориште (*climate-energy nexus*), они су одвојене појавности, нису синоними и међу њима није знак једнакости. Центрирањем политичке артикулације на енергију, и то у смислу производње и потрошње човечанства а не ону која се гомила у атмосфери, децентрирамо је са климатских промена. Другим речима, главна пажња на енергији оставља у другом плану шире импликације, изазове и опасности климатских промена.

Централни значај који енергија добија у глобалној климатској дебати потом у великој мери утиче на аналитичко размишљање у дисциплини међународних односа. С обзиром на то да питања ресурса и извора енергије традиционално спадају у домен класичних и неокласичних теорија које полазе од детерминанте географије, са порастом „студија енергетске транзиције“ од 2000их расте број радова о геополитици декарбонизације, нарочито

упадљиво након 2010их (Vakulchuk et al., 2020; Kuzemko et al., 2024)⁹⁵. У њима се поједини истраживачи фокусирају на напетост између мира и рата или демократски-ауторитарни карактер декарбонизације, други процењују ко би били победници и губитници тог процеса, трећи детаљно студирају специфичне геолокацијске изазове снабдевања кључним и ретким ресурсима, док четврти обазриво агностички чекају да прође „још историје“ не би ли са више емпирије изнедрили поузданије универзалне закључке.

Међу њима пак постоји консензус о томе да када се доминантни извор енергије промени или је у промени, мењају се устаљени односи моћи у међународним односима који су га пратили и карактерисали. Често се са тим у вези узима пример геополитичког пораста утицаја Кине у сектору ОИЕ, у смислу да је кроз интегрисање ланаца снабдевања – од екстракције, прераде до извоза кључних сировина попут литијума, кобалта и никла (од којих је нпр. само ЕУ зависна 98%) – успела да се наметне као доминантан актер у енергетским транзицијама других држава и на тај начин преобликује глобалну равнотежу снага у своју корист (Lazard, 2022). Но, оно што је овим проценама заједничко јесте што концепт енергетске транзиције некритички преузимају као датост, на којој основи потом аналитички спекулишу о будућим нефосилним међународним односима. Прецизније, „прелазак“ глобалне привреде са једне врсте енергије на другу узима се као аисторијска хипотеза како у радовима усредсређеним на развој, системску интеграцију и тржишно распоређивање ОИЕ, тако и у оним који из географије кључних ресурса и транспортних рута дедукују потенцијал за нове и/или појачавање старих сукоба.

Да би међународно друштво одржало глобално загревање на „не више од 1,5 °C од преиндустријског просека“, глобалне емисије морају да се смање за 45% до 2030. године, а до 2050. године буду нето нула (да се редукују до врло малог резидуалног нивоа емисија који би, у теорији, природа могла одрживо да апсорбује и похрани без да се задрже у атмосфери) (UN, 2025). То политички значи да највећи део овог смањења треба постићи кроз декарбонизацију у виду повећане употребе ОИЕ, а пропраћено постепеним укидањем (phase out) фосилних горива. Али, да би се обновљиви извори искористили за употребу, узевши нпр. само енергије најраспрострањенијих сунца и ветра (поједностављења ради оставимо по страни хидро, геотермалну, енергију океанских таласа, биогорива, водород добијен из ОИЕ, итд.), неопходне су технологије соларних панела, батерија и ветротурбина. За њихово колосално распоређивање које декарбонизовање светске привреде потребује, треба рударити огромне, практично гигантске количине необновљивих минералних сировина, што ће рећи да је у току и тек следи отварање све већих рудника (Lazard, 2022).

Узимајући у обзир виталну важност декарбонизације, приступ ресурсима, њихово процесуирање и рафинисање за високотехнолошку употребу, као и обезбеђивање ланаца њиховог снабдевања, добијају тиме геостратешки интерес аналогно значају великих депозита нафте и кључних мореуза за њено глобално дистрибуирање. Геополитичке аспекте процеса декарбонизације не споре чак ни анализе међународних односа које долазе из потпуно супротних традиција, због чега концепт геополитике, иако дуго времена оптерећен пежоративним идеолошким баластом,⁹⁶ улази у новом руху и интензивира се у

⁹⁵ Геополитика ОИЕ није нова тема – расправа о њима била је посебно значајна током 1970их година, не само због нафтних криза 1973. и 1974. године, већ истраживања и убеђења појединих научника попут атомских физичара да ће убрзо наступити исцрпљење фосилних горива због чега треба теоријски и политички трагати за нуклеарном енергијом (Fressoz, 2024:142-159). Међутим, највећи број литературе о геополитици ОИЕ написан је након 2010. године до данас, премда у укупном броју све време убедљиво преовлађују радови који се тичу геополитике фосилних горива (Vakulchuk et al., 2020).

⁹⁶ Аутори и актери ране, или класичне традиције геополитике имали су виђење света посредовано географским детерминизмом, односно приступали би својим модернистичким националним циљевима кроз призму „научног макро-мапирања света“. Период класичне геополитичке мисли углавном се ситуира у време интензивног

дисциплинарној дебати о ОИЕ. На тај начин геополитика, као приступ који увезује политику и моћ са локацијом, територијом и животном средином (Guzzini, 2012: 1-6), постаје део расправе о адресирању климатских промена у 21. веку. С тим у вези, анализе декарбонизације у међународним односима разликују се по томе да ли дају мању или већу тежину утицају геополитике, а са чим у вези осцилирају процене мировности/конфликтности у наредним деценијама.

На страни климатске дебате која сматра да су декарбонизацијски напори шанса за више мира и праведније друштво често се ређају следећи аргументи које овде сумирам: супротно географској концентрисаности и исцрпивости фосилних горива, обновљиве изворе карактерише дисперзованост и то што би нпр. енергије сунца и ветра могло бити у изобиљу; с обзиром на то, природа ОИЕ је дифузна чиме се ублажавају и амортизују притисци комодификације и територијалне контроле који карактеришу фосилна горива; наспрам нафте, гаса и угља који се оптимизују путем економије обима и централизације производње, прераде и дистрибуције до крајњих корисника, ОИ након изградње не изискују даљу прераду ресурса и оснажују децентрализацију и демократизацију јер могу чак и удаљена мала рурална домаћинства учинити самодовољним „прозјумерима“, тј. истовременим произвођачима и потрошачима; будући да фосилна постројења изискују стотине милиона барела нафте сваког дана како би несметано и континуирано произвођила енергију, капацитети за ОЕ могли би значајно умањити глобалне емисије GHG (ако искључимо даљи пораст енергетске потражње) јер дуго времена након што се имплементирају не захтевају увоз фосилних горива за одржавање, а из тог разлога би могли чак и да ублаже геополитичке тензије у случајевима наглих шокова у међународној трговини; већина држава поседују неки облик ОЕ што отвара могућност онима који су велики увозници фосилних горива да бирају између компаративно јефтинијег увоза или иницијално скупље производње ОЕ и ослањања на сопствене капацитете, чиме би у перспективи смањили зависност од земаља извозника које их дугорочно држе у неповољном положају (*make or buy decision*); више држава прозјумера повећале би понуду енергије што би глобално тржиште могло демократизовати и чинити мање олигополним, док би потрошачи имали више алтернатива и већу могућност маневрисања да ограниче произвођаче у картелском постављању цена; постепено би систем ОЕ ојачао и постао одржив прво развојем микромреже, погодне за мале произвођаче, локалне заједнице и бизнисе, ка регионално интегрисаним супермрежама великих енергетских компанија које подржавају једну и/или више националних привреда (у теорији би електрични далеководи могли да се граде брже него нпр. међудржавне гасне цеви), све до потенцијалних „континенталних супермрежа“ које би институционализовале размену нефосилне енергије више континената; последично, док су у ери доминације фосилних горива међународни односи пропраћени великом асиметријом у моћи између „оних који имају“ и „оних који немају“, превладавање ОЕ изједначило би нефер почетне вертикалне позиције и односе међународних актера учинило

такмичења и сукобљавања међу империјама од краја 19. века до окончања Другог светског рата. Такво виђење света теоријски је било обликовано, а негде и инспирисало у пракси, идеје социјалног дарвинизма и моралног релативизма након чега остаје пежоративан предзнак у конвенционалној употреби концепта геополитике. У постратном периоду је, кроз серију методолошких и идеолошких итерација, еволуирало у „пријемчивију“ и софистициранију теорију реализма која потом, нарочито оснажена и популаризована Кисинџеровим теоријским и практичним виђењем америчке спољне политике, превладава у дисциплини међународних односа до краја века (наведено према: Kuzemko et al., 2024: 533). Значење геополитике је на тај начин прешло пут од каузалног детерминизма између географије и међународних односа у контексту „сталног ривалства, територијалне експанзије и војне стратегије империјалних сила“ до ширег утицаја географије на односе моћи међу државама у којима геолокација природних ресурса и њихов транспорт, са посебним фокусом на уска грла, могу да буду средства политичког притиска због чега имају стратешки значај тј. утичу на стратешко позиционирање државе. Такође, од 1990их критичка перспектива геополитике која акценат ставља на политичке, економске и технолошке промене, географске аранжмане уоквирује као „друштвене конструкте“ који се могу мењати протоком времена (наведено према: Vakulchuk et al., 2020).

више симетричним, хоризонталним и полицентричним, а због тога више стабилним – односно, док постоји потенцијал да се повећају мањи конфликти или сукоби мањег обима, умањили би се изгледи за разорне велике сукобе међу фосилним силама (упоредити: Scholten et al., 2019; Paltsev 2016: 391-395; Mañé-Estrada, 2023: 563-570).

Страна која сматра да процес декарбонизације и доминација ОЕ не би направили велику разлику у смислу карактера међународних односа, а поготово их не би начинила склонијим миру или мањем обиму сукобљавања, износи следећи сет аргумената: за разлику од географске распрострањености и обилатости ОЕ, ресурси за изградњу капацитета за њено конвертовање и искоришћавање нити су широко распоређени нити лако доступни, притом неки спадају у ретке минерале чиме се учвршћује геополитичка моћ оних „који имају“; квалитет ОЕ варира у зависности од климе и географске ширине одређеног региона, што ће рећи да су нека подручја не само погоднија од других за распоређивање капацитета већ значајно економски исплативија, а чиме се могу креирати асиметрије у моћи на исти начин као у динамици фосилних ресурса – другим речима ни геополитика ОИЕ „није фер“; за разлику од компаративно изводљивијег похрањивања и транспорта свих врста фосилних извора, енергију сунца и ветра карактерише насумична, неизвесна и испрекидана природа (intermittency) која изискује специфичне складишне капацитете нпр. у форми батерија (које ће засигурно расти у запремини) или великих пумпних, реверзибилних хидроелектрана (чији би капацитети морали безмало да се удесетоструче), што се испоставља великим изазовом не само за убрзање декарбонизације у предвиђеним роковима, већ прикупљање подршке локалног становништва које потенцијално страхује за сигурност водоснабдевања или еколошког интегритета; с обзиром на то да ОИЕ могу оснажити производњу и економске перспективе периферије у односу на центар, тј. допринети ширем процесу демократизације и децентрализације, такође могу дати замајац сепаратизму и иредентизму, посебно у случајевима спорних територија и граница; имајући у виду да је електрична струја „енергетски преносилац“ већине ОИЕ, процес електрификације повлачи за собом неопходност контроле развоја мреже и начина регулисања и одржавање од стране произвођача, али и даје могућност транзитним државама да угрозе даљу дистрибуцију до крајњих корисника, слично нпр. случајевима геополитичких трвења у прекиду допремања гаса – односно, динамика формирања цене енергије не би се у већој мери одигравала у тржишној равнотежи продаваца и купаца од геополитичког тактизирања транзитне државе и продавца; с обзиром на то да је увелико у току наглашено индустријско и тржишно такмичење између луксузних западноевропских и масовних кинеских технологија за ОИЕ, повећавају се изгледи за учестало настајање прекида и уских грла у снабдевању кључним и ретким ресурсима који би могли да се користе као различита средства уцена и политичких притисака, а што може иницирати или интензивирати ривалство међу великим силама; коначно, међународни односи у којима доминирају ОИЕ имају потенцијал да буду неизвеснији, а тиме нестабилнији од оних којима доминира нафта јер би уласком у енергетско такмичење великог броја нових и децентрализованих актера могла опасти предвидивост или извесност понашања ушанчених центара моћи како на страни понуде фосилних горива (ОПЕС државе под вођством Саудијске Арабије, Русија, САД), тако и потражње за њима (ЕУ, Кина, САД); већи број енергетских произвођача могао би дестабилизovati устаљена партнерства и деценијска преговарања међу великим силама – при чему опадање утицаја петродржава може имати разорније последице него пораст утицаја држава које предводе у декарбонизацијским напорима (видети: Paltsev 2016: 391-395; Scholten et al., 2019; Vakulchuk et al., 2020).

Контрастирање мировног спрам конфликтног потенцијала декарбонизације у потпуности рефлектује основну напетост у теоријама међународних односа између оних фокусираних на оправдане захтеве за правичности у високо неправедном међународном друштву, наспрам оних примарно забринутих за очување стабилности поретка услед бојазни да ће увођење промене проузроковати неантиципиране поремећаје и насилне реакције. Процене

декарбонизације на тај начин праве спектар очекивања од идеалистичког либерализма о комплетираној енергетској транзицији у даљој будућности, у којој влада извештава мир међу континенталним супермрежама прозјумера, наспрам механицистичког реализма у ближој будућности у којем фосилне силе перципирају лидере у ОИЕ као настајућу претњу која може покренути домино-ефекат и трајно дестабилизovati међународне односе јер их чини ресурсно комплекснијим, партиципативно шароликијим, тиме мање стратешки предвидивим, а због тога потенцијално опаснијим. С обзиром на то да се тај спектар базира са једне стране на позитивним могућностима политичке економије декарбонизације, а са друге на негативним изазовима процене енергетске безбедности, климатске промене у овим анализама више се испостављају као проблем оскудице енергије у будућности коју треба обезбедити него као проблем енергетског обиља које треба умањити у садашњости. Односно, чак и у мејнстрим расправама међународних односа, а које су примарно заинтересоване за питање опстанка, не проблематизује се вишак потрошње него обезбеђивање потрошње. А такво уоквирење претње и одговор који проистиче из ње потом се кохерентно надовезују на антропоцентричне начине изласка из унапред описаних климатских дилема.

Дијаметрално супротне процене о изгледу међународног друштва у ближој и даљој климатској будућности даље се хране кроз симплификовану расправу о победницима и губитницима транзиције, а базирају на данашњим трендовима у распоређивању, инсталирању или коришћењу ОИЕ. Тако нпр. подаци да нето увозници фосилних горива тренутно значајно предводе у декарбонизацијским напорима у односу на нето извознике, инспирисало је велики број радова у којима лидери у ОИЕ „побеђују“ у енергетској утакмици традиционалне фосилне силе које „губе“ јер ће им гломазна инфраструктура у све већој мери бити „насукана“ (stranded asset). Према овим проценама, ушанчени интереси фосилне индустрије праве на националном нивоу исувише јак отпор, било друштвени, економски или политички, према неопходним институционалним променама и дугорочно стављају државу у незавидну позицију „угљеничног закључавања“ (carbon lock-in). С обзиром на то да се та држава због тога не прилагођава на измењене околности које прате енергетску транзицију, којом се прелази с једног доминантног извора енергије на други, налази се у сталном невољном или несвесном ризику да кад-тад опадне потражња за њеним производом. У вези са тим се нпр. чак и Кина као предводница ОИЕ и земља увозница нафте, третира као високог ризика да постане потенцијални „губитник“ енергетске транзиције услед циновске зависности њене производње од ексцесивне потрошње нафте и угља (Vakulchuk et al., 2020).

Све ове различите анализе настоје да обухвате настајуће и опречне аспекте покренутог великог глобалног процеса декарбонизације, који већ у пракси производи сијасет друштвено-политичких ефеката. Неки од њих могу да се контекстуализују кроз призму хладноратовске динамике контроле стратешких тачака или сфера утицаја (нпр. такмичење међу силама за обезбеђивање кључних ресурса) или постхладноратовског повећања асиметричних претњи и тероризма (нпр. радови који се у последње време баве изазовима сајбер-тероризма по дигитализоване мега-инфраструктуре соларних панела или ветротурбина). Да би се што боље изоловали и увидели ризици у наредном периоду, а од којих процена потом у извесној мери зависи хоризонт имагинације и стратешко одређење државе у политичком, економском и војном смислу, анализе нужно пропуштају одређене аспекте стварности како би се добили што продубљенији и прецизнији увиди у иначе веома комплексном међународном друштву које карактерише стална неизвесност. Међутим, то значи и да су анализе нужно поједностављене и неретко линеарне, те да се базирају на периодизму историје који се фокусира на релативне вредности међу изворима енергије, као и садашњим трендовима имплементације ОИ или најавама држава (нпр. како су утврдиле своје националне климатске доприносе до 2030. године). Томе су блиске и процене о победницима наспрот губитницима транзиције јер не остављају простор за могућност развоја ситуације у којој фосилне силе нпр. преокрену тренд

својих компаративно споријих декарбонизација, или да чак додатно профитирају у овом процесу кроз стварање нових олигопола и веће концентрације тржишта око мањег броја добављача сирове нафте док се истовремено повећава потражња у рецимо новим урбаним центрима Африке, Јужне Америке или Југоисточне Азије (Vakulchuk et al., 2020).

Избегавање аналитичке комплексности читава се и кроз зависност процеса декарбонизације великог броја земаља у развоју од финансијих и технолошких трансфера из развијених земаља, што ће рећи да фокус на највећим фосилним извозницима наспрам највећих играча ОИЕ оставља по страни значај земаља већинског света који је између. Односно, и на нивоу међународних односа у контексту климатске дебате највише истраживачке пажње посвећује се релативним односима међу великим силама, уместо апсолутних вредности производње и потрошње енергије која генерише планетарни стрес. На тај начин се стратешке процене декарбонизацијских трендова до и након 2050. године базирају на умањењу комплексности, па и контингентности или догађаја „црних лабуда“, а који би у значајној мери могли да утичу не само на процес декарбонизације већ и изглед међународног друштва (попут низа непредвиђених развоја догађаја током декаде 2020их – од ковида, „одмрзавања“ замрзнутих или отпочињања нових сукоба, руског напада на Украјину, пробијање температурне границе од 1,5 °C током 2024. године, рапидног повећања употребе вештачке интелигенције, па и поновног избора Доналда Трампа за председника САД).

Оно што у наредном периоду можемо да очекујемо пак јесу учестали дисруптивни ефекти климатских промена уз огромно повећање производње и потрошње енергије, које није искључено да ће бити можда веће него оно које је до сада покренуло и интензивирало климатске промене, а што значи да можемо да очекујемо значајан пораст нових GHG емисија. Имајући у виду да декарбонизација, као излазак из национално-глобално дилеме на нивоу међународних односа, није уоквирана на начин да треба задржати у што је могуће већој мери фосилна горива у земљи већ да обезбеди „зелени“ раст, мали су изгледа да се до прве фазе транзиције до 2030. године у значајној мери озбиљно уздрма или угрози *per capita* потрошња фосилних горива. Поред тога, декарбонизација на нивоу међународних односа суштински је испреплетана са дилемама нижег нивоа општости тј. онтолошко-епистемолошком и економско-еколошком, због чега је подложна и огромној варијабилности у кратком року, нпр. у случајевима да новизабрана власт не жели да наставља декарбонизацијске напоре претходне, или чак промовише нове контраклиматске мере. Стога наше процене будућности морају не само да узимају у обзир комплексан историјат садашњости, већ укључе и разумевање политике и политизације као контингентности које могу да производе и супротне ефекте од конвенционално очекиваних, или у кратком року преокрену дугорочне трендове на основу којих су изведени пређашњи линеарни закључци.

Коначно, на нивоу међународних односа климатске промене прешле су пут од уоквирења као универзалне опасности по опстанак, што је ојачало мултилатерализам и почетне силе солидаризма, ка уоквирењу да су техничка брига да се обезбеди нова генерација производње и потрошње енергије у међународном друштву у којем је у порасту плурализам и мултиполарност, док опада мултилатералност. Сходно томе, у изузетно скраћеном геолошком временском оквиру да пропорционално одговоримо на изазов пред нама, наше процене, методе, као и идеје и имагинација више се затварају него што се отварају због чега намерно или ненамерно настављамо утабан пут страха од угрожавања раста. Како на међународном и националном, тако и на индивидуалном нивоу.

6. Закључна разматрања

Климатске промене као подробно документован и истражен феномен у фундаменталној науци, о чијем доказаном антропогеном каузалитету сведочи строго рецензован научни консензус, карактерише висок степен политизације због којег постају поприште рововске политичке борбе с почетка 21. века. У овом делу рада сумира се вишегодишња потрага за одговором на истраживачко питање због чега смо у ери научног консензуса изнедрили антагонизујуће вишегласје и дубоко друштвено-политичко подвајање, неслагање и сукобљавање око питања шта урадити или како се суочавати са овим грандиозним изазовом.

До друштвено-политички антагонизујућег вишегласја и наглашене политизације климатских промена у демократским друштвима у ери научног консензуса дошло се процесом уоквирења овог савременог ризика кроз три различита, а међусобно увезана и испреплетана политичка поља: индивидуалним одлучивањем, расподелом ресурса у оквиру суверених држава, као и односима у међународном друштву. Политичко одлучивање и деловање у односу на наступајуће промене климе стога се налази у лавиринту комплексног садејства великог броја когнитивно-психолошких и структурних варијабли. Између одлучивања појединаца у све више подељеним друштвима, јаким економских интереса који утичу на позиционирање националних држава, те дубоке историје односа колонизатора и колонизованих која се преноси на актуелне расправе о дефинисању ризика и последично поступање. Три дилеме, посредством којих је исписана климатска дебата у овом раду, стога су у теоријском смислу замишљене да служе као Аријаднино клупко за обједињавање и интегрално разумевање великог броја опречних и тензичних процеса који се испољавају због тога што климатске промене бивају политичким питањем.

С тим у вези, ауторку је дуго времена пратила недоумица да ли причу о политизацији климатских промена треба отпочети од појединца или међународног друштва, односно од дилема мањег или већег нивоа општости. Разрешење је уследило промишљаним уверењем, чак надом да би читаоцима аналитички низ од непосредног, личног уоквирења климатских промена преко посредованог ка међународном, у виду апстрактног садржаја „пирамиде“ наместо „левка“, био лакши за праћење него обрнуто. То је објашњење због ког ова дисертација отпочиње онтолошко-епистемолошком дилемом, а не национално-глобалном, мада остаје за расправу да ли је у контексту планетарног изазова прикладније отпочети обрнутим низом. У том случају се за неку накнадну расправу или будући рад намеће питање да ли би такав садржински обрнути инжењеринг довео до другачијих увида од оних до којих се дошло у овом раду.

Одговор на главно истраживачко питање дисертације стога представљају уоквирења климатских промена на три вертикална нивоа моћи и делатништва, а која су делиберативном одлуком ауторке представљена идући од аналитички нижег ка вишем нивоу политичке артикулације. Прво посебно питање, које је у том смислу проистекло из општег, односило се на издвајање актера и начина на које они обликују дебату о климатским променама тако да оне као физичка чињеница постају предметом изражавања мишљења за или против. Будући да је у другом поглављу представљено како је уоквирење друштвене стварности другачије врсте сложености на нивоу политичке артикулације у односу на фундаменталну науку, најутицајнији актери политизације климатских промена сходно томе су политички лидери и организације као контрапокрет који омаловажава претњу наспрам истакнутих научника и појединца који као климатски покрет апелују на ургентно деловање против промена.

Сходно томе, онтолошко-епистемолошка дилема обухватила је начине на које ови актери обликују разумевање климатских промена на нивоу појединца. Следећи њихова уоквирења, појединац може на различите начине да верује или не верује у климатске промене, што производи суштинско, онтолошко разилажење у погледу основног скупа података или прича које једну политичку заједницу треба да држи на окупу. Када међу значајним бројем појединаца не постоји базично слагање или прихваћени договор око основног скупа података који дефинише претњу, суочавање са изазовом климатских промена у демократским друштвима запада у антагонизујуће вишегласје које не само да пролонгира политичку прокрастинацију, него има и потенцијал да у неким случајевима напредовања уназади мукотрпне развојне политике.

С обзиром на то да је у раду извршена периодизација климатске дебате од успостављања до разградње научно-политичког консензуса, која пружа увиде да грађани од друге деценије 21. века климатске промене доживљавају упадљиво кроз конзервативне или либералне идеолошке филтере, овај савремени физички изазов се у све значајнијој мери артикулише и заговара са афективних позиција. Афективност са којом појединци расправљају о овој теми на начин да немају подстицаја да пронађу заједнички језик, камоли договор који премошћава поларизацију, посебно је истакнута на друштвеним мрежама где алгоритамско управљање додатно гура климатску дебату ка њеним крајњим учесницима.

Поред тога, чак и међу појединцима који су високо усаглашени око основног скупа података о антропогеним климатским променама постоји дубоко неслагање које даље храни антагонизујуће вишегласје. Сукоб око приступа решавања климатских промена између хуманисте и пост-хуманисте оставља још и трајније последице по одговор у изборним демократијама. Разлаз међу овим појединцима осликава огроман садржински опсег политике, као суштински спорног а кровног концепта политичких наука, а генерише се социјализацијом, разумевањем па и замишљањем политике на нивоу индивидуе. Док хуманиста одговор на климатске промене формулише из разумевања политике у чијем је средишту интерес човека као врсте, из чега у крајњој линији предлаже мере климатског инжењеринга, пост-хуманиста такав приступ квалификује неадекватним, саучесничким у неправдама и неједнакостима, па и колонизаторским. Пост-хуманиста сматра да је једини одржив одговор на климатске промене онај који политичко утемељење има у интересу нераскидиво увезаних бића, а што би хуманиста оценио као недостижан идеал и као такав политички неостварив.

Опсег разумевања које се појединцима предочава од уоквирења климатског контрапокрета до климатског покрета који се грана у однос верника спрам неверника и политичко разумевање хуманиста спрам пост-хуманиста, формира први концептуални хоризонт климатске дебате чиме је испуњен први научни циљ овог рада.

Друго посебно питање које је постављено у раду тичало се избора који се формирају на нивоу управљања државом као резултат такве климатске дебате која је обележена високим степеном политизације и поларизације. Одговор на питање изискивао је отварање економско-еколошке дилеме, која је посебно анализирана у САД, појединим чланицама ЕУ, Бразилу и Аустралији, а своди се на или-или избор даљег економског раста заснованог на експлоатацији фосилних горива спрам неопходности спровођења климатских мера. Показано је да су се у посматраним државама издвојила два алтернативна избора: дијагностичко уоквирење политичких лидера да је привредни раст императив, док еколошке мере исувише скупе; и уоквирење међународних организација, активистичких удружења и истакнутих појединаца који сматрају и заговарају да економски раст нове генерације и заштита животне средине не

морају да буду супротстављене политике. С тим у вези, у периоду од интензивирања политизације климатских промена 2009. године до комплетирања covid-19 пандемије, фосилно-заснован економски раст убедљиво је биран у упоредном избору на нивоу државе, односно економски примат је без конкуренције односио превагу над очувањем еколошког интегритета неопходног за климатску акцију.

Специфично за овај период, политичке елите у посматраним државама су након председничког избора Доналда Трампа 2016. године запажено следиле његово уоквирење климатске дебате, представљајући је као судар управљачких принципа капитализма и комунизма. За те сврхе су често даље промовисале и изнова контекстуализовале климатски скептицизам и транспарентно се сврставале на страну климатског контрапокрета. Њихово уоквирење тиме је значајно распирило антагонизујућу политизацију и наштетиле научно-политичком консензусу као кључној спони за деловање против промена климе. Осим тога, алтернатива коју нуде међународне организације и активистичка удружења настоји да формулише као кредибилну политичку конкуренцију адресирање климатских промена којим би се обезбедио нови и зелени економски раст, полазећи од разумевања политике која у свом средишту првенствено води рачуна о задовољењу интереса и потреба човека. На тај начин се, као виши управљачки ниво, логички надовезује на хуманистичку алтернативу онтолошко-епистемолошке дилеме заговарајући иновативна технолошка решења за климатску кризу пре него остављање фосилних горива у земљи, односно препоруку коју даје фундаментална наука.

Услед ових највише образлаганих алтернатива које се јављају у оквиру економско-еколошке дилеме, спектар избора у којима се крећу националне државе приликом суочавања са климатским променама иде од продубљеног климатског скептицизма, спуштаног од стране изабраних лидера, до тржишних и технолошких решења доминантно заговараних од стране великог бизниса. Тиме је исцртан други концептуални хоризонт климатске дебате и уједно испуњен други научни циљ ове дисертације.

Надасве, треће посебно питање које је усмеравало ову научну потрагу, а проистекло из општег, тицало се ефеката које показани избори на националном нивоу остављају по међународно друштво које се асиметрично суочава са последицама климатских промена. Изналажење одговора отворило је национално-глобалну дилему која је показала еволуцију глобалног приступа климатским променама у високо-неједнаком међународном друштву које се изражено поларизује по оси Север-Југ. Досадашњи глобални одговор указује да су последице и ефекти пренети из дубоке европске колонијалне историје видљиви данас у климатској дебати и то како у главним институцијама научно-политичког консензуса попут ИРСС, тако и понуђених решења која се креирају и заговарају у виду енергетске транзиције од фосилних ка обновљивим изворима енергије. Антагонизујуће вишегласје у национално-глобалној дилеми стога подразумева да формулација сазнања у вези са климатским променама дели судбину са историјатом, нерешеним осама сукобљавања и будућим правцима развоја међународног друштва, без обзира што је утемељена у фундаменталној науци која је принципијелно одвојена од тих процеса.

Поред тога, особеност климатске дебате на овом нивоу политичке артикулације јесте да упркос великом броју актера и опречних глобалних процеса, парадоксално се у значајном броју расправа о будућности међународног друштва прибегава крајњим а поједностављеним евалуацијама. Другим речима, у мери у којој стратешки промишљамо о одговору на климатске промене, на основу чега данас издвајамо неопходна средства за тај подвиг водећи се не само емпиријским показатељима који актери највише доприносе климатској акцији већ и идејама

где бисмо као политичке заједнице тежили да се нађемо у другој половини 21. века, досадашње студије неочекивано у већој мери затварају него што отварају политичку имагинацију. Један од разлога за то је што се овом, по многим аспектима јединственом, вишеструко комплексном политичком феномену 21. века неретко приступа помоћу категоријално-појмовног апарата геополитике 20. века.

Имајући у виду да национално-глобална дилема увезује дубоку историју са актуелним расправама о расподели трошкова климатске адаптације и митигације, алтернативе у међународном друштву протежу се од избора заштите сувереног интереса националне државе до очувања планетарног интегритета једнаке важности по све. Периодизација која је извршена у последњем поглављу, посебно наглашена у трајекторији међународног друштва од солидаристичких снага Кјото протокола ка плуралистичким силама Париског споразума, пружила је увиде да је међународно друштво учврстило принцип суверенитета и централности значаја националне државе. Иако тај принцип, или чак идеал, треба да се спроводи у време када планета напушта холоценску равнотежу. Такав садржински напет приступ исцртава трећи концептуални хоризонт климатске дебате, те испуњава трећи научни циљ постављен на почетку рада.

Представљена кроз три дилеме, политизација климатских промена тиме даје увиде за даља истраживања у оквиру политичких наука, и то посебно у дисциплинама политичке економије, политичке теорије и филозофије и међународних односа. Прво, економско-еколошка дилема показала је да бихејвиорално утемељење модерног капитализма у себичном интересу појединца, у контексту политичког одговора на климатске промене доводи до тешко премостивих сукоба око расподеле добара. Истраживање политизације показало је кључан допринос не-економских фактора, попут утицаја моћних ушанчених интереса који су промовисали идеологију минималне државе, на обликовање одговора на климатске промене из угла економије. Иако је овај рад ушао у проблематизацију тржишних модела по којима се досадашње климатске мере спроводе у доминантној мери, ауторка даљу и дубљу разраду види у истраживању историје економских идеја које доводе до актуелних сукоба између присталица и противника климатске акције. Додатно, укључивање друштвено-политичких сукобљавања у дисциплину политичке економије могло би да пружи квалитативно разумевање због чега одређене климатске мере успевају док друге не, као и због чега неки од најзначајнијих великих емитера фаворизују адаптацију уместо митигације и *vice-versa*.

Друго, политизација уоквирена кроз онтолошко-епистемолошку дилему надовезује се на дуги низ расправа о томе ко има, или треба да има право гласа, као и шта је праведно а шта правично када доносимо одлуке које се рефлектују по деликатан климатски систем од ког зависимо. Истраживање политизације пружило је увиде да људи, размишљајући као врста, у идејном и материјалном смислу одузимају политички глас свему што их окружује а није њихова врста, што оснажује бројне механизме антропоцена чак и међу присталицама климатске акције. Полазећи од тога, предлози за даља истраживања од значаја за дисциплине политичке теорије и филозофије иду у правцу нормативног преиспитивања концепата одрживости и правде, посебно интергенерацијске, у текућим развојним пројектима који су промовисани као допринос борби против климатских промена. Такође, онтолошко-епистемолошка дилема на специфичан начин отвара расправу шта би била адекватна инклузија, репрезентативност и демократичност за епоху антропоцена, у чему ауторка види простор за будуће теоријско промишљање и истраживање.

Треће, будући да су у раду представљени разлози због којих су климатске промене претња по опстанак, национално-глобална дилема отворила је прегршт процеса од значаја за даља истраживања у међународним односима који, премда стижу касније у климатску дебату него претходне две дисциплине, у све значајнијој мери поклањају овом глобалном ризику заслужену пажњу. Будући да су обећања развијених земаља да ће алоцирати неопходна финансијска средства највише погођенима климатским променама проневерена, расправа која је требало да гради глобални одговор саплиће се у декади 2020их по сличним конфликтним осама као 1970их. При томе, у последње време изразито јачање сила плурализма намеће питање одрживости мултилатерализма, успостављеног након Другог светског рата. С тим у вези, од посебног је значаја разматрати импликације мултиполарности по будућност научно-политичког консензуса. Даља истраживања стога би могла да иду у правцу потраге за условима који у високо-поларизованим контекстима доводе до оснаживања сила солидаризма на нивоу међународних односа. Такође, појачани ефекти климатских промена у времену када међународно друштво губи подстицаје за сарадњу и заједничко деловање позивају дисциплину међународних односа на редеофинисање основних концепата попут суверености, безбедности и националног интереса.

Напоследку, ауторка је током целокупног процеса истраживања, читања и писања овог рада, услед специфично постављеног главног истраживачког проблема и питања, била детаљно фокусирана на „оно због чега ствари не раде“, односно због чега и на које начине настају сукобљавања у контексту заједничке, универзалне претње егзистенцији. Временом је стекла уверење да окренутост на неуспехе и сукобе умногоме ограничава како креативно мишљење о појединим климатским мерама, тако и дугорочни хоризонт имажинације политике и политичког. Из тих разлога планира да, информисано о странпутицама, у наредном периоду истраживачку пажњу усмери на оно „због чега ствари раде“ као и примере добре политичке праксе који у борби против климатских промена постоје на нивоу појединца, државе и међународних односа.

Имајући у виду да оног тренутка када сазнање о климатским променама напусти оквире чисте науке, као питање од општег значаја које би требало да подстакне јавност на заједничко суочавање, оно започиње трансформацију у политичку борбу у којој ће имати присталице и противнике деловања. Управо због тога је главна препорука ове дисертације да се у наредним истраживачким подухватима ради на проширењу и продубљењу дијалога природних и друштвених наука као неопходне споне за нове идејне и креативне искораке током суочавања са климатским променама у све комплексније поларизованим демократским друштвима.

7. Библиографија

- Adeney Thomas Julia, Mark Williams, Jan Zalasiewicz, *The Anthropocene: A Multidisciplinary Approach*, Polity, 2020.
- African Development Bank – ADB, “Why Africa is the next renewables powerhouse”, *African Development Bank Group*, 2018, available via: <https://www.afdb.org/en/news-and-events/why-africa-is-the-next-renewables-powerhouse-18822>
- Antonelli, Dario and Giacomo Sini, “Covas do Barroso: Local Resistance to Europe’s Lithium Race”, *Green European Journal*, 2024, available at: <https://www.greeneuropeanjournal.eu/covas-do-barroso-local-resistance-to-europes-lithium-race/>
- Armstrong, Chris, “Against ‘permanent sovereignty’ over natural resources”, *Politics, Philosophy and Economics*, vol.14 issue 2, 2015, pp. 129-151
- Articulação dos Povos Indígenas do Brasil – APIB, Conectas Direitos Humanos – CDH, Instituto Socioambiental – ISA, Laboratório do Observatório do Clima – OC and WWF Brazil, “Structural Violation of the right to a Clean, Healthy and Sustainable Environment Perpetrated by the Brazilian Government: A Submission on Environmental Destruction, Climate Change and Human Rights Abuses in Brazil”, *World Wildlife Fund Brazil*, 2022, available at: https://wwfbrnew.awsassets.panda.org/downloads/structural_violation_of_the_right_to_a_clean_and_healthy_environment.pdf
- Atkins, Ed, “Environmental Conflict: A Misnomer?” in (eds.) Gustavo Sosa-Nunez and Ed Atkins, *Environment, Climate Change and International Relations*, E-International Relations, 2016, pp. 99-113
- Audureau, William, “Climate skepticism: The anatomy of bad faith”, *Le Monde*, 2023, available at: https://www.lemonde.fr/en/opinion/article/2023/05/31/climate-skepticism-the-anatomy-of-bad-faith_6028568_23.html#
- Autin, Whitney J., “Multiple dichotomies of the Anthropocene”, *The Anthropocene Review*, 2016, p.1-13, DOI: 10.1177/2053019616646133
- Ayuk, NJ, “Leapfrogging Is Not the Quick Energy Fix the World Seems to Think It Will Be”, *African Energy Chamber*, 2023, available at: <https://energychamber.org/leapfrogging-is-not-the-quick-energy-fix-the-world-seems-to-think-it-will-be/>
- Baker, Nick, “The recent history of Australia's climate change wars”, *SBS News*, 2022, available at: <https://www.sbs.com.au/news/article/the-recent-history-of-australias-climate-change-wars/ss9nn2yd6>
- Baldassarre, Fabrizio and Raffaele Campo, “Oikos Nomos vs. Oikos Logos? Towards the Alliance Between Business Management and Environmental Sustainability”, in (ed.) Giovanna DaMolin, *Research in progress. Population, environment, health*, Cirpas, 2017, pp.1-9.
- Banerjee, Neela, “The most hated climate scientist in the US fights back”, *Yale Alumni Magazine*, 2013, available at: <https://yalealumnimagazine.org/articles/3648-the-most-hated-climate-scientist-in-the-us-fights-back>
- Barasi, Leo, *The Climate Majority: From Apathy to Action*, New Internationalist, 2017
- Bates, Stephen and Laura Jenkins, “Teaching and Learning Ontology and Epistemology in Political Science”, *Politics*, vol. 27, issue 1, 2007, pp. 55-63
- Batinge, Benjamin, Josephine Kaviti Musango and Alan Brent, “Leapfrogging to renewable energy: the opportunity for unmet electricity markets”, *The South African Journal of Industrial Engineering*, vol. 28, issue 4, 2017 pp.32–49. <https://doi.org/10.7166/28-4-1702>
- BBC, “Why Australia's PM is facing climate anger amid bushfires”, *BBC News*, 2019, available at: <https://www.bbc.com/news/world-australia-50737887>
- Beahrs, John, “Paradoxical Effects in Political Systems”, *Political Psychology*, Vol. 13, No. 4, 1992, pp. 755-769.

- Beardsworth, Richard, "Climate Science, the Politics of Climate Change, and Futures of IR", *International Relations*, 2020, DOI: 10.1177/0047117820946365
- Benford, Robert and David Snow, "Framing Processes and Social Movements: An Overview and Assessment", *Annual Review of Sociology*, Vol 26, 2000, pp.611-639
- Benjamin, Alison, "Stern: Climate change a 'market failure'", *The Guardian*, 2007, available at: <https://www.theguardian.com/environment/2007/nov/29/climatechange.carbonemissions>
- Berejikian, Jeffrey, *International Relations under Risk: Framing State Choice*, Sunny press, 2004
- Beuerle, Benjamin, "From continuity to change: Soviet and Russian government attitudes on climate change (1989–2009)", *Climatic Change* (2023), 176:36, <https://doi.org/10.1007/s10584-023-03488-2>
- Blake, Jonathan, and Nils Gilman, *Children of a Modest Star: Planetary Thinking for an Age of Crises*, Stanford University Press, 2024.
- Blazquez, Jorge, Rolando Fuentes and Baltasar Manzano, "On some economic principles of the energy transition", *Energy Policy*, Vol. 147, 2020, <https://doi.org/10.1016/j.enpol.2020.111807>
- Bloom, David and Tarun Khanna, "The Urban Revolution", *Finance and Development, The International Monetary Fund*, vol. 44, number 3, 2007
- Boadle, Anthony, "Brazil's Bolsonaro blames indigenous people for Amazon fires in U.N. speech", *Reuters*, 2020, available at: <https://www.reuters.com/article/world/asia-pacific/brazils-bolsonaro-blames-indigenous-people-for-amazon-fires-in-un-speech-idUSKCN26E0AL/>
- Boito, Armando, "The Rise of Fascism in Brazil", *Latin American Perspectives*, 2023, vol. 50, issue 1, pp.14-31, <https://doi.org/10.1177/0094582X221140419>
- Bolsen, Toby, Risa Palm, Justin T. Kingsland, "The Impact of Message Source on the Effectiveness of Communications about Climate Change", *Science Communication*, vol. 41, issue 4, 2019, pp.464-487.
- Booker, Christopher, "Climate change: this is the worst scientific scandal of our generation", *Telegraph UK*, 2009, available at: <https://www.telegraph.co.uk/comment/columnists/christopherbooker/6679082/Climate-change-this-is-the-worst-scientific-scandal-of-our-generation.html>
- Borrel, Joseph, "Multipolarity without multilateralism", *European Union External Action*, 2023, available via: https://www.eeas.europa.eu/eeas/multipolarity-without-multilateralism_en
- Bostrom, Anne, and Daniel Lashof, "Weather or climate change?", in Susane Moser and Lisa Dilling (Eds.), *Creating a Climate for Change: Communicating Climate Change and Facilitating Social Change*, Cambridge: Cambridge University Press, 2007, pp. 31-43.
- Boyce, James, Michael Ash and Brent Ranalli, "Environmental Justice and Carbon Pricing: Can They Be Reconciled?", *Global Challenges*, 2023, vol. 7, issue 4, DOI: 10.1002/gch2.202200204
- Boykoff, Maxwell and Jules Boykof, "Balance as bias: global warming and the US prestige press", *Global Environmental Change*, vol.14, issue 2, 2004, pp.125–136.
- Broder, John, "House Passes Bill to Address Threat of Climate Change", *The New York Times*, 2009, available at: <https://www.nytimes.com/2009/06/27/us/politics/27climate.html>
- Broecker, Wallace, "Climatic Change: Are We on the Brink of a Pronounced Global Warming?", *Science*, vol. 189, issue 4201, pp. 460-463
- Brooks, Harvey, "Support for IIASA", *Science*, Vol 242, Issue 4878, 1988, pp. 495-496
- Brulle, Robert, "Advocating inaction: a historical analysis of the Global Climate Coalition", *Environmental Politics*, vol.32, issue 2, 2023, pp. 185-206
- Brulle, Robert, "Institutionalizing delay: foundation funding and the creation of U.S. climate change counter-movement organizations", *Climatic Change*, vol.122, 2014, pp. 681–694, <https://doi.org/10.1007/s10584-013-1018-7>
- Brulle, Robert, Galen Hall, Loredana Loy, Kennedy Schell-Smith, "Obstructing action: foundation funding and US climate change counter-movement organizations", *Climatic Change*, vol 166, article number 17, 2021, doi.org/10.1007/s10584-021-03117-w

- Burgermeister, Jane, "Germany: The World's First Major Renewable Energy Economy", *Renewable Energy World*, 2009, available via: <https://www.renewableenergyworld.com/solar/germany-the-worlds-first-major-renewable-energy-economy/>
- Burke, Anthony and Stefanie Fishel, "Across Species and Borders: Political Representation, Ecological Democracy and the Non-Human", in (eds) Joana Castro-Pereira and André Saramago, *Non-Human Nature in World Politics: Theory and Practice*, Springer, 2020, pp. 33-52
- Burke, Anthony, Stefanie Fishel, Audra Mitchell, Simon Dalby, Daniel J. Levine, "Planet Politics: A Manifesto from the End of IR", *Millennium: Journal of International Studies*, Volume: 44, issue: 3, 2016, pp. 499-523
- Busch, Timo and Lena Judick, "Climate change—that is not real! A comparative analysis of climate-sceptic think tanks in the USA and Germany", *Climatic Change*, vol. 164, article number 12, 2021, <https://link.springer.com/article/10.1007/s10584-021-02962-z>
- Buttel, Frederick and William Flinn, "Environmental Politics: The Structuring of Partisan and Ideological Cleavages in Mass Environmental Attitudes", *The Sociological Quarterly*, vol. 17, no. 4, 1976, pp. 477-490
- Buzan, Barry, *An Introduction to The English School of International Relations*, Cambridge: Polity Press, 2014.
- Bychawski, Adam, "Exclusive: US climate deniers pump millions into Tory-linked think tanks 2022", *Open Democracy*, 2022, available at: <https://www.opendemocracy.net/en/dark-money-investigations/think-tanks-adam-smith-policy-exchange-legatum-ica-taxpayers-alliance-climate-denial/>
- Byrd – Hagel Resolution (B-H Resolution), Senate Resolution 98, Report No. 105–54, 1997, available at: <https://www.congress.gov/105/bills/sres98/BILLS-105sres98ats.pdf>
- Carbon Tax Center, "32 Leading U.S. Experts Urge Paris Climate Negotiators to Tax Carbon", 2015, available at: <https://www.carbontax.org/32-leading-u-s-experts-urge-paris-climate-negotiators-to-tax-carbon/>
- Carbonell, Javier, "Nationalist environmentalism: can nationalism fuel climate action?", *Barcelona Center for International Affairs*, 2024, available at: <https://www.cidob.org/publicaciones/nationalist-environmentalism-can-nationalism-fuel-climate-action>
- Carr, Edward Hallet, and Michael Cox, *The twenty years' crisis 1919-1939: an introduction to the study of international relations*, Palgrave Macmillan, London, 2016.
- Carragee, Kevin and Wim Roefs, "The Neglect of Power in Recent Framing Research", *Journal of Communication*, Vol 54, Issue 2, 2004, pp. 214–233
- Carrington, Damian, "'Hypocrisy': 90% of UK-Africa summit's energy deals were in fossil fuels", *The Guardian*, 2020, available at: <https://www.theguardian.com/environment/2020/jan/24/90-pe-cent-uk-africa-energy-deals-fossil-fuels>
- Carrington, Damian, "Angela Merkel 'blocks' EU plan on limiting emissions from new cars", *The Guardian*, 2013, available at: <https://www.theguardian.com/environment/2013/jun/28/angela-merkel-eu-car-emissions>
- Carrington, Damian, "Climate crisis: economists 'grossly undervalue young lives', warns Stern", *The Guardian*, 2021, available at: <https://www.theguardian.com/environment/2021/oct/26/climate-crisis-economists-grossly-undervalue-young-lives-warns-stern>
- Carter, Bob and J. T. Harris, "The End of Normal Politics: Assemblages, Non-Humans and International Relations", in (eds) Joana Castro-Pereira and André Saramago, *Non-Human Nature in World Politics: Theory and Practice*, Springer, 2020, pp. 13-32
- Castillo, Evan, "These Colleges Have Divested From Fossil Fuels", *Best Colleges*, 2023, available at: <https://www.bestcolleges.com/news/list-of-colleges-divested-from-fossil-fuels/>
- CATO Institute, "Andrei Illarionov", 2025, available via: <https://www.cato.org/people/andrei-illarionov>
- Chakrabarty, Dipesh, *The Climate of History in a Planetary Age*, The University of Chicago Press, 2021.
- Chandler, David, *Ontopolitics in the Anthropocene: An Introduction to Mapping, Sensing and Hacking*, New York: Routledge, 2018

- Charlson, Robert, "A lone voice in the greenhouse", *Nature*, 448, p. 254, 2007, <https://doi.org/10.1038/448254a>
- Charney Jule, Akio Arakawa, James Baker et al, "Carbon Dioxide and Climate: A Scientific Assessment" (Charney Report), *National Academy of Sciences*, Washington DC, 1979
- Chasan, Emily and Jennifer Rossa, „When 'Global Warming' Became 'Climate Change': When exactly did one become the other, and why?“, *Bloomberg*, 2016, available at: <https://www.bloomberg.com/news/articles/2016-03-15/climate-change-replaces-global-warming-as-preferred-term-for-a-changing-world#xj4y7vzkg>
- Chasek, Pamela, David Downie, and Janet Welsh Brown, *Global Environmental Politics (Dilemmas in World Politics)*, Routledge, New York, 2018.
- Cheung, Helier, "What does Trump actually believe on climate change?", *BBC*, 2020, available at: <https://www.bbc.com/news/world-us-canada-51213003>
- Chinn, Sedona, P. Sol Hart, Stuart Soroka, "Politicization and Polarization in Climate Change News Content, 1985-2017", *Science Communication*, vol.42, issue 1, 2020, pp. 1-18.
- Choiruzzad, Shofwan Al Banna, "Anthropocentrism and Its Discontents in Indonesia: Indigenous Communities, Non-Human Nature and Anthropocentric Political–Economic Governance", in (eds) Joana Castro-Pereira and André Saramago, *Non-Human Nature in World Politics: Theory and Practice*, Springer, 2020, pp. 143-161.
- Christensen, Jen, "Is it climate change or global warming? How science and a secret memo shaped the answer", *CNN*, 2019, available at: <https://edition.cnn.com/2019/03/02/world/global-warming-climate-change-language-scen/index.html>
- Civillini, Matteo, "Lula scraps Bolsonaro's cuts to Brazilian climate target ambition", *Climate Home News*, 2023, available at: <https://www.climatechangenews.com/2023/09/18/lula-scraps-bolsonaros-cuts-to-brazilian-climate-target-ambition/>
- Climate Council, "New Report: Australia Ranks Dead Last on Climate", 2021, available at: <https://www.climatecouncil.org.au/resources/australia-ranks-dead-last-climate/>
- Climate Investigations Center, "Competitive Enterprise Institute", 2023, available at: <https://climateinvestigations.org/competitive-enterprise-institute/>
- Climate Watch, "World Greenhouse Gas Emissions in 2020 by Sector, End Use and Gases (static)", 2024, available at: <https://www.climatewatchdata.org/key-visualizations?visualization=3>
- Collomb, Jean-Daniel, "The Ideology of Climate Change Denial in the United States", *European journal of American studies* [Online], 9-1, 2014, DOI: <https://doi.org/10.4000/ejas.10305>
- Combes Motel, Pascale, Johanna Choumert, Alexandru Minea et al. "Explorations in the Environment–Development Dilemma", *Environmental and Resource Economics*, 2014 vol.57, pp.479–485, <https://doi.org/10.1007/s10640-013-9745-9>
- Considine, Austin, "A Time-Capsule Launched into Space for Aliens to Find When All the Humans Are Gone", *The Atlantic*, 2012, available at: <https://www.theatlantic.com/technology/archive/2012/11/a-time-capsule-launched-into-space-for-aliens-to-find-when-all-the-humans-are-gone/265718/>
- Conway, Eric "What's in a name?", *NASA Global Climate Change*, 2008, available at: <https://climate.nasa.gov/news/33/whats-in-a-name/>
- Copernicus, "October 2023 - Exceptional temperature anomalies; 2023 virtually certain to be warmest year on record", *Copernicus Climate Change Service*, 2023, available at: <https://climate.copernicus.eu/copernicus-october-2023-exceptional-temperature-anomalies-2023-virtually-certain-be-warmest-year>
- Cornwall, John, "Economic Growth", *Encyclopaedia Britannica*, 2024, available at: <https://www.britannica.com/money/economic-growth>
- Corry, Olaf and Hayley Stevenson, "IR and the Earth - Societal multiplicity and planetary singularity", in (eds) Olaf Corry and Hayley Stevenson, *Traditions and Trends in Global Environmental Politics International Relations and the Earth*, Routledge, 2017, pp. 1-25.
- Crist, Eileen, "Beyond the Climate Crisis: A Critique of Climate Change Discourse", *Telos*, vol 2007, no. 141, 2007, pp. 29-55.

- Crowley, Kate, "Fighting the future: The politics of climate policy failure in Australia (2015–2020)", *Wiley Interdisciplinary Reviews: Climate Change*, 2021, vol.2, issue 15, e725. <https://doi.org/10.1002/wcc.725> (pp.1-12)
- Crutzen, Paul and Eugene Stoermer, "The Anthropocene", *International Geosphere–Biosphere Programme Newsletter*, no.41, Royal Swedish Academy of Sciences, Stockholm, 2000, p. 17-18.
- Crutzen, Paul, "Geology of mankind", *Nature*, vol. 415, p.23, 2002, <https://doi.org/10.1038/415023a>
- Dalby, Simon, "Environment and International Politics: Linking Humanity and Nature", (eds.) Gustavo Sosa-Nunez and Ed Atkins, *Environment, Climate Change and International Relations*, E-International Relations, 2016, pp. 42-59
- Davenport, Coral, "Climate Change Divide Bursts to Forefront in Presidential Campaign", *The New York Times*, 2016, available via: https://www.nytimes.com/2016/08/02/us/politics/climate-change-divide-bursts-to-forefront-in-presidential-campaign.html?_r=0
- Davenport, Coral, "The Road to a Paris Climate Deal: A Change in Tone for Vladimir Putin's Climate Change Pledges", *The New York Times*, 2015, available via: <https://www.nytimes.com/interactive/projects/cp/climate/2015-paris-climate-talks/vladimir-putin-climate-change-pledges-russia>
- Davenport, Coral, and Eric Lipton, "How G.O.P. Leaders Came to View Climate Change as Fake Science", *The New York Times*, 2017, available at: <https://www.nytimes.com/2017/06/03/us/politics/republican-leaders-climate-change.html>
- de Queiroz-Stein, Guilherme, Alfredo Alejandro Gugliano, Carlos Alberto Seifert and Aídee Maria Moser Torquato Luiz, "Climate Change, Denialism, and Participatory Institutions in Brazil: Effects of the Bolsonaro Government's Environmental Strategy (2019-2022)", *Brazilian Political Science Review*, 2023, vol. 17, issue 3, <https://doi.org/10.1590/1981-3821202300030005>
- De Vrieze, Jop, "Bruno Latour, a veteran of the 'science wars,' has a new mission", *Science mag*, 2017, available from: <https://www.sciencemag.org/news/2017/10/bruno-latour-veteran-science-wars-has-new-mission>
- Deleja-Hotko, Vera, Ann-Katrin Müller and Gerald Traufetter, "AfD Hopes to Win Votes by Opposing Climate Protection", *Spiegel International*, 2019, available at: <https://www.spiegel.de/international/germany/afd-seeks-votes-by-opposing-climate-protection-a-1265494.html>
- Dellngpole, James, "Climategate: the final nail in the coffin of 'Anthropogenic Global Warming'", *Telegraph UK*, 2009, available at: <https://www.calameo.com/read/000111790031e7e04c1de>
- Dembicki, Geoff, "The Convenient Disappearance of Climate Change Denial in China", *Foreign Policy*, 2017, available from: <https://foreignpolicy.com/2017/05/31/the-convenient-disappearance-of-climate-change-denial-in-china/>
- DeSmog, "Committee for a Constructive Tomorrow (CFACT)", *DeSmog Climate Disinformation Database*, 2016, available at: <https://www.desmog.com/committee-constructive-tomorrow/>
- DeSmog, "European Institute for Climate and Energy (EIKE)", *DeSmog Climate Disinformation Database*, 2019, available at: <https://www.desmog.com/european-institute-climate-and-energy/>
- Dewulf, Art, "Contrasting frames in policy debates on climate change adaptation", *WIREs Climate Change*, Vol 4, issue 4, 2013, pp. 321-330.
- DPP – 2016 Democratic Party Platform, *Democratic Platform Comittee, Orlando, FL*, 2016, available at: https://democrats.org/wp-content/uploads/2018/10/2016_DNC_Platform.pdf
- Dumain, Emma, "Why the oil industry claims optimism at the Democratic convention", *E&E News by Politico*, 2024, available at: <https://www.eenews.net/articles/why-the-oil-industry-claims-optimism-at-the-democratic-convention-2/>
- Dunlap Riley and Aaron McCright, "Challenging Climate Change: the Denial Countermovement", in: Dunlap Riley, Brulle Robert (eds) *Climate change and society: sociological perspectives*, Oxford University Press, New York, pp 300–332

- Dunlap Riley, Chenyang Xiao and Aaron McCright, "Politics and Environment in America: Partisan and Ideological Cleavages in Public Support for Environmentalism", *Environmental Politics*, vol.10, issue 4, 2001, pp. 23-48, DOI: 10.1080/714000580
- Dunlap, Riley and Aaron McCright, "A Widening Gap: Republican and Democratic Views on Climate Change, Environment: Science and Policy for Sustainable Development", vol. 50, issue 5, 2008, pp. 26-35
- Dunlap, Riley, Aaron McCright and Jerrod Yarosh, "The Political Divide on Climate Change: Partisan Polarization Widens in the U.S", *Environment: Science and Policy for Sustainable Development*, vol.58, issue 5, 2016, pp. 4-23, DOI: 10.1080/00139157.2016.1208995
- Dunst, Charles, "To regain public trust, governments need to work with the only institution people believe in—the private sector", *Fortune*, 2023, available at: <https://fortune.com/2023/01/31/governments-private-sector-democracy-trust-crisis-charles-dunst/>
- Duzinas, Kostas, *Ljudska prava i imperija: politička filozofija kosmopolitizma*, Službeni glasnik, 2009.
- Eckersley, Robyn, "'The Australian way': how Morrison trashed brand Australia at COP26", *The Conversation*, 2021, available at: <https://theconversation.com/the-australian-way-how-morrison-trashed-brand-australia-at-cop26-171670>
- Edelman Trust Barometer – ETB, "Edelman Trust Barometer – 2022: Annual online survey in its 22nd year", 2022, available at: https://www.edelman.com/sites/g/files/aatuss191/files/2022-01/2022%20Edelman%20Trust%20Barometer%20FINAL_Jan25.pdf
- Egeland, Kjøl, "Disentangling the Nexus of Nuclear Weapons and Climate Change – A Research Agenda", *International Studies Review*, Vol. 27, Issue 1, 2025, viaf003, <https://doi.org/10.1093/isr/viaf003>
- Eilperin, Juliet, "Hackers steal electronic data from top climate research center", *The Washington Post*, 2009, available at: <https://www.washingtonpost.com/wp-dyn/content/article/2009/11/20/AR2009112004093.html>
- Elkind, Elizabeth, "Americans trust CEOs more than their own government, survey finds", *CBS News*, 2021, available at: <https://www.cbsnews.com/news/edelman-trust-barometer-2021-ceo-government/>
- Elster Hanson, Johanne, "'Climate strike' named 2019 word of the year by Collins Dictionary", *The Guardian*, 2019, available at: <https://www.theguardian.com/books/2019/nov/07/climate-strike-named-2019-word-of-the-year-by-collins-dictionary>
- Ember, "India: India overtook Germany to become the world's third largest generator of electricity from wind and solar in 2024", 2024, retrieved from: <https://ember-energy.org/countries-and-regions/india/>
- Ember, "World surpasses 40% clean power as renewables see record rise", 2025, retrieved from: <https://ember-energy.org/latest-updates/world-surpasses-40-clean-power-as-renewables-see-record-rise/#:~:text=London%2C%208%20April%20%E2%80%93%20The%20world,global%20energy%20think%20tank%20Ember.>
- Entman, Robert, "Framing: Toward Clarification of a Fractured Paradigm", *Journal of Communication*, vol 43, no 4, 1993, pp.51-58
- Ereaut, Gill and Nat Segnit, "Warm Words: How are we telling the climate story and can we tell it better?", *Institute for Public Policy Research*, London, 2006
- Escobar, Herton, "'We are headed for a very dark period.' Brazil's researchers fear election of far-right presidential candidate", *Science*, 2018, <https://www.science.org/content/article/we-are-headed-very-dark-period-brazil-s-researchers-fear-election-far-right>
- Escobar, Herton, "Brazil's new president has scientists worried. Here's why", *Science*, 2019, <https://www.science.org/content/article/brazil-s-new-president-has-scientists-worried-here-s-why>
- EU u Srbiji, „Dogovoren Mehanizam za prekogranično prilagođavanje ugljenika“, Delegacija EU u Republici Srbiji, 2022, dostupno preko: <https://europa.rs/dogovoren-mehanizam-za-prekogranično-prilagodjavanje-ugljenika/>
- European Commission – EC, "In focus: EU energy security and gas supplies", *Directorate-General for Energy*, 2024, available at: https://energy.ec.europa.eu/news/focus-eu-energy-security-and-gas-supplies-2024-02-15_en

- European Commission, “Special Eurobarometer 490 – Climate Change”, 2019, available at: https://climate.ec.europa.eu/system/files/2019-09/report_2019_en.pdf
- European Commission, “The European Green Deal: A growth strategy that protects the climate”, 2019, available at: <https://ec.europa.eu/stories/european-green-deal/>
- European Investment Bank – EIB, “EIB climate survey 1/6”, 2017, available at: <https://www.eib.org/en/surveys/citizens-climate-change-survey.htm>
- Evans, Simon, “Analysis: Which countries are historically responsible for climate change?”, *Carbon Brief*, 2021, available at: <https://www.carbonbrief.org/analysis-which-countries-are-historically-responsible-for-climate-change/>
- Evans, Simon, “Solar is now ‘cheapest electricity in history’, confirms IEA”, *Carbon Brief*, 2020, available via: <https://www.carbonbrief.org/solar-is-now-cheapest-electricity-in-history-confirms-iea/>
- Exner-Pirot, Heather, “Between Militarization and Disarmament: Challenges for Arctic Security in the Twenty-First Century”, in (eds.) Lassi Heininen and Heather Exner-Pirot, *Climate Change and Arctic Security: Searching for a Paradigm Shift*, Palgrave pivot, 2020. pp. 91-106.
- Falkner, Robert, “Global environmentalism and the greening of international society”, *International Affairs*, Vol. 88, issue 3, 2012, pp. 503–522.
- Falkner, Robert, “International climate politics between pluralism and solidarism: An English School perspective”, in Olaf Corry and Hayley Stevenson (eds), *Traditions and Trends in Global Environmental Politics*, Routledge, 2018, pp. 26-44.
- Farand, Chloé, “African nations’ dash for gas exposes division at the UN and ‘hypocrisy’ in Europe”, *Climate Home News*, 2022, available at: <https://www.climatechangenews.com/2022/05/25/african-nations-dash-for-gas-exposes-division-at-the-un-and-hypocrisy-in-europe/>
- Fazal Rizvi, Michael Peters, Michalinos Zembylas, et al., “The long read: On the global relevance of the US elections”, *Educational Philosophy and Theory*, vol:54, issue 14, 2022, pp.2389-2408, DOI: 10.1080/00131857.2020.1824784
- Ferreira, Tulio and James Green, “Introduction: Brazil under Bolsonaro”, *Latin American Perspectives*, 2023, vol. 50, issue 1, pp.3-13, DOI: 10.1177/0094582X231157700
- Ferris, Nick, “Wealthy governments still subsidising fossil fuels in developing nations”, *Energy Monitor*, 2021, available at: <https://www.energymonitor.ai/finance/sustainable-finance/how-wealthy-governments-continue-to-subsidise-fossil-fuels-in-developing-nations/>
- Ferris, Nick, “What four years of ‘non-existent’ climate action has done to Brazil”, *Energy Monitor*, 2022, available at: <https://www.energymonitor.ai/policy/bolsonaro-what-four-years-of-non-existent-climate-action-has-done-to-brazil/>
- Feygina, Irina, John Jost and Reachel Goldsmith, “System Justification, the Denial of Global Warming, and the Possibility of ‘System-Sanctioned Change’”, *Personality and Social Psychology Bulletin*, vol. 36, issue 3, 2010, pp.326-338. <https://doi.org/10.1177/0146167209351435>
- Finance Center for South-South Cooperation – FCFSSC, “Global South Countries: Group of 77 plus China”, 2024, available via: http://www.fc-ssc.org/en/partnership_program/south_south_countries
- Fischer, Douglas, “Climategate Scientist Cleared in Inquiry, Again”, *Climate Central*, 2010, available at: <https://www.climatecentral.org/news/climategate-scientist-cleared-in-inquiry-again>
- Fischer, Douglas, “Dark Money Funds Climate Change Denial Effort”, *Scientific American*, 2013, available at: <https://www.scientificamerican.com/article/dark-money-funds-climate-change-denial-effort/>
- Fisher, Mark, *Capitalist Realism: Is There No Alternative*, Zero Books, 2009, ePub file format
- Fletcher, Robert, “Capitalizing on chaos: Climate change and disaster capitalism”, *Ephemera: Theory and Politics in Organization*, 2012, volume 12, issue 1/2, pp. 97-112
- Flynn, Cassie, Eri Yamasumi, Stephen Fisher, Dan Snow, et al., “Peoples’ Climate Vote – Results”, *UNDP and University of Oxford*, 2021, <https://www.undp.org/publications/peoples-climate-vote>
- Food and Agriculture Organization of the United Nations – FAO, “Chapter 1: Energy in the World Economy”, *FAO Archive*, 2000, retrieved from: <https://www.fao.org/4/x8054e/x8054e04.htm>
- Frankopan, Peter, *The Earth Transformed: An Untold History*, Knopf, 2023, (Kindle Edition)

- Fredericks, Marcel, and Steven Miller, “Paradoxes, Dilemmas, and Teaching Sociology”, *Teaching Sociology*, American Sociological Association, Vol. 18, No. 3, 1990, pp. 347-355.
- Fressoz, Jean-Baptiste, *More and More and More: An All-Consuming History of Energy*, Penguin Random House UK, 2024
- Fritsch, Winston, “Brazil: From Climate Change Ally to Enemy?”, *Institut Montaigne*, 2021, available at: <https://www.institutmontaigne.org/en/expressions/brazil-climate-change-ally-enemy>
- Funtowicz, Silvio and Jarome Ravetz, “The Emergence of Post-Normal Science”, in René von Schomberg (ed.), *Science, Politics, and Morality: Scientific Uncertainty and Decision Making*, Kluwer Academic Publishers, 1993 pp. 85-123
- G8, „Chair’s Summary, Prime Minister Tony Blair, Gleneagles, July 8, 2005 (final press conference)“, *University of Toronto*, available at: <http://www.g8.utoronto.ca/summit/2005gleneagles/summary.html>
- Garrard, Greg, “Never too soon, always too late: Reflections on climate temporality”, *WIREs Climate Change*, vol.11, issue 1, 2020, DOI: 10.1002/wcc.605, pp. 1-5
- Gatti, Luciana, Luana Basso, John Miller, et al, “Amazonia as a carbon source linked to deforestation and climate change”, *Nature* 595, 388–393, 2021, <https://doi.org/10.1038/s41586-021-03629-6>
- George, Sarah, “Damilola Ogunbiyi: COP27 cannot be a ‘talk shop’ – we need action on clean, equitable energy access”, *Edie*, 2022, available at: <https://www.edie.net/damilola-ogunbiyi-cop27-cannot-be-a-talk-shop-we-need-action-on-clean-equitable-energy-access/>
- Ghosh, Amitav, *The Nutmeg’s Curse: Parables for a Planet in Crisis*, The University of Chicago Press, 2021
- Gislén, Marushia and Emmy Van Enk, “5 areas the EU must focus on to meet climate targets”, *World Economic Forum – WEF*, 2024, available at: <https://www.weforum.org/agenda/2024/03/european-union-climate-ambitions-five-areas-of-action/>
- Goar, Matthieu, “Emmanuel Macron dessine les contours de son ‘écologie à la française’: inciter sans contraindre”, *Le Monde*, 2023, available at: https://www.lemonde.fr/planete/article/2023/09/26/inciter-sans-contraindre-emmanuel-macron-dessine-les-contours-de-son-ecologie-a-la-francaise_6190983_3244.html
- Goar, Matthieu, “French elections: Why is the rejection of environmentalism a driving force behind France's far-right vote?”, *Le Monde*, 2024, available at: https://www.lemonde.fr/en/environment/article/2024/06/20/french-elections-why-is-the-rejection-of-environmentalism-a-driving-force-behind-france-s-far-right-vote_6675235_114.html
- Goeminne, Gert, “Lost in Translation: Climate Denial and the Return of the Political”, *Global Environmental Politics*, vol.12, issue 2, 2012, pp.1-8.
- Goffman, Erving, *Frame analysis: An essay on the organization of experience*, Harper and Row, New York, 1974
- Goldberg, Jeffrey “Why Obama Fears for Our Democracy”, *The Atlantic*, 2020, available via: <https://www.theatlantic.com/ideas/archive/2020/11/why-obama-fears-for-our-democracy/617087/>
- Goldenberg, Suzanne, “Climate scientist Michael Mann sues over sex offender comparison”, *Guardian*, 2012, available at: <https://www.theguardian.com/environment/2012/oct/24/climate-scientist-michale-mann-sues>
- Goldenberg, Suzanne, “Governments reject IPCC economist's 'meaningless' climate costs estimate”, *The Guardian*, 2014, available via: <https://www.theguardian.com/environment/2014/mar/28/ipcc-climate-costs-estimate-meaningless>
- Gomstyn, Alice and Alexandra Jonker, “What is an energy transition?”, *IBM*, 2024, retrieved from: <https://www.ibm.com/think/topics/energy-transition>
- Goode, Darren, “Issa calls for ‘relook’ at climate science”, *The Hill*, 2010, available at: <https://thehill.com/policy/energy-environment/70906-issa-calls-for-relook-at-climate-science/>
- Google Trends, „Climate Change Denial – Interest over Time“, 2023, available at: <https://trends.google.com/trends/explore?q=%2Fm%2F02w7vpq&date=all>

- Gorbachev, Mikhail, "Address by Mikhail Gorbachev at the UN General Assembly Session (Excerpts)", 1988, *Wilson Center Digital Archive*, available at: <https://digitalarchive.wilsoncenter.org/document/address-mikhail-gorbachev-un-general-assembly-session-excerpts>
- Gosh, Amitav, "The Colonial Roots of Present Crises", *Green European Journal*, 2022, available via: <https://www.greeneuropeanjournal.eu/the-colonial-roots-of-present-crises/>
- Gosh, Amitav, *The Nutmeg's Curse: Parables for a Planet in Crisis*, The University of Chicago Press, 2021
- Grant, Hannah and Bill Hare, "Australia's global fossil fuel carbon footprint", *Climate Analytics*, 2024, available at: https://cal-clm.edcdn.com/publications/Aust_fossilcarbon_footprint.pdf?v=1723409920
- Grantham Research Institute (GRI) and Duncan Clark, "Why do economists describe climate change as a 'market failure'?", *The Guardian*, 2012, available at: <https://www.theguardian.com/environment/2012/may/21/economists-climate-change-market-failure>
- Gray, Barbara, "Frame Reflection by Donald A. Schon and Martin Rein", *Academy of Management Review*, Vol. 21, No. 2, 1996, pp. 576-579
- Green European Journal, "Myths of Transition", 2024, available at: <https://www.greeneuropeanjournal.eu/myths-of-transition/>
- Guillou, Clément, "The new political divide France's far right wants to exploit: Environmentalism", *Le Monde*, 2023, available at: https://www.lemonde.fr/en/environment/article/2023/08/24/the-new-political-divide-france-s-far-right-wants-to-exploit-environmentalism_6105898_114.html
- Gümplová, Petra, "Restraining permanent sovereignty over natural resources", *Enrahonar: Quaderns de Filosofia*, 2014, pp. 93-114
- Guterres, Antonio, "Secretary-General's remarks on Climate Change [as delivered]", *United Nations*, 2018, available from: <https://www.un.org/sg/en/content/sg/statement/2018-09-10/secretary-generals-remarks-climate-change-delivered>
- Guterres, António, "Secretary-General's remarks on Climate Change [as delivered]", *United Nations Secretary General*, 2018, available at: <https://www.un.org/sg/en/content/sg/statement/2018-09-10/secretary-generals-remarks-climate-change-delivered>
- Guzzini, Stefano, "The argument: Geopolitics for fixing the coordinates of foreign policy identity", In: Guzzini S, ed. *The Return of Geopolitics in Europe?: Social Mechanisms and Foreign Policy Identity Crises*. Cambridge Studies in International Relations. Cambridge University Press; 2012:1-6.
- Haddon, Heather, "Donald Trump: 'I Don't Believe in Climate Change'", *The Wall Street Journal*, 2015, available at: <https://www.wsj.com/articles/BL-WB-58129>
- Hagens, Nate, "Jean-Baptiste Fressoz: Always Adding More: The Unpopular Reality about Energy Transitions", *The Great Simplification*, 2025, podcast available via: <https://www.thegreatsimplification.com/episode/162-jean-baptiste-fressoz>; Transcript from the podcast available here: <https://static1.squarespace.com/static/61d5bc2bb737636144dc55d0/t/67a2816d333fdc3863891433/1738703213535/TGS+162+Jean-Baptiste+Fressoz+Transcript.pdf>
- Haltinner, Kristin and Dilshani Sarathchandra, "The Nature and Nuance of Climate Change Skepticism in the United States", *Rural Sociology*, vol.86, issue 4, 2021, pp.673-702
- Hamilton, Clive, *Defiant Earth: the faith of humans in the Anthropocene*, Allen & Unwin, Sydney, 2017
- Hamilton, Scott, "I am uncertain, but We are not: a new subjectivity of the Anthropocene", *Review of International Studies*, vol.45, issue 4, 2019, pp.607-626.
- Hamilton, Scott, "Securing ourselves from ourselves? The paradox of 'entanglement' in the Anthropocene", *Crime, Law and Social Change*, vol. 68, 2017, pp. 579-595.
- Hansen, James, David Johnson, Andrew Lacis, et al., "Climate Impact of Increasing Atmospheric Carbon Dioxide", *Science*, vol 213, issue 4511, 1981, pp. 957-966
- Hansen, James, *Storms of My Grandchildren: The Thruth About the Coming Climate Catastrophe and Our Last Chance to Save Humanity*, Bloomsbury, New York, 2009

- Hansen, Lene, *Security as Practice: Discourse Analysis and the Bosnian War*, Routledge, London, 2006.
- Harman, Greg, “Your brain on climate change: why the threat produces apathy, not action”, *The Guardian*, 2014, available at: <https://www.theguardian.com/sustainable-business/2014/nov/10/brain-climate-change-science-psychology-environment-elections>
- Harrison, Pete, “FACTBOX - EU agrees mandate for Copenhagen climate talks”, *Reuters*, 2009, available via: <https://www.reuters.com/article/uk-eu-summit-climate-factbox/factbox-eu-agrees-mandate-for-copenhagen-climate-talks-idUKTRE59T3G920091030/>
- Hart, P. Sol, Erik Nisbet and Teresa Myers, “Public attention to science and political news and support for climate change mitigation”, *Nature Climate Change*, vol. 5, 2015, pp. 541–545.
- Harvard Environmental Economics Programme – HEEP, “The Politicization of Climate Policy: A Conversation with Kathleen Segerson”, *Environmental Insights*, 2023, available at: https://soundcloud.com/environmentalinsights/the-politicization-of-climate-policy-a-conversation-with-kathleen-segerson/s-J6XcLVEys6p?si=9342fddee9a44d6d8cac7e6216656678&utm_source=clipboard&utm_medium=t&utm_campaign=social_sharing; transcript of podcast available here: https://www.belfercenter.org/sites/default/files/pantheon_files/files/publication/kathleen-segerson-podcast-transcript-6-1-2023.pdf
- Harvey, Fiona, “Paris climate change agreement: the world's greatest diplomatic success”, *The Guardian*, 2015, available at: <https://www.theguardian.com/environment/2015/dec/13/paris-climate-deal-cop-diplomacy-developing-united-nations>
- Harvey, Fiona, “Paris climate change agreement: the world's greatest diplomatic success”, *The Guardian*, 2015a, available via: <https://www.theguardian.com/environment/2015/dec/13/paris-climate-deal-cop-diplomacy-developing-united-nations>
- Harvey, Fiona, “Paris climate change deal too weak to help poor, critics warn”, *The Guardian*, 2015b, available via: <https://www.theguardian.com/environment/2015/dec/14/paris-climate-change-deal-cop21-oxfam-actionaid>
- Hausfather, Zeke, “Explainer: How scientists estimate ‘climate sensitivity’”, *Carbon Brief*, 2018, available at: https://www.carbonbrief.org/explainer-how-scientists-estimate-climate-sensitivity/?utm_source=web&utm_campaign=100percentContentBox
- Hausfather, Zeke, “How well have climate models projected global warming?”, *Carbon Brief*, 2017, available at: <https://www.carbonbrief.org/analysis-how-well-have-climate-models-projected-global-warming/>
- Hellström, Tomas, “The science-policy dialogue in transformation: model-uncertainty and environmental policy”, *Science and Public Policy*, vol.23, no 2, 1996, pp.91-97
- Henley, Jon and Sam Jones, “‘They’re drowning us in regulations’: how Europe’s furious farmers took on Brussels and won”, *The Guardian*, 2024, available at: <https://www.theguardian.com/environment/2024/feb/10/theyre-drowning-us-in-regulations-how-europes-furious-farmers-took-on-brussels-and-won>
- Hickel, Jason, “Quantifying national responsibility for climate breakdown: an equality-based attribution approach for carbon dioxide emissions in excess of the planetary boundary”, *The Lancet Planetary Health*, vol. 4, Issue 9, 2020, available via: [https://www.thelancet.com/journals/lanplh/article/PIIS2542-5196\(20\)30196-0/fulltext](https://www.thelancet.com/journals/lanplh/article/PIIS2542-5196(20)30196-0/fulltext)
- Hilmar, Till, “Cassandra from the far right: how the German and Austrian populist radical right links climate scepticism with economic issues”, *Environmental Politics*, 2025, 11–30. open access available via: <https://doi.org/10.1080/09644016.2025.2560188>
- Hirschman, Albert, *The Passions and Interests: Political Arguments for Capitalism Before Its Triumph*, Princeton University Press, 1997
- Hoffarth, Mark Romeo and Gordon Hodson, “Green on the outside, red on the inside: Perceived environmentalist threat as a factor explaining political polarization of climate change”, *Journal of Environmental Psychology*, 2016, vol. 45, pp.40-49, <https://doi.org/10.1016/j.jenvp.2015.11.002>

- Hoffman, Andrew, "Climate Science as Culture War", *Stanford Social Innovation Review*, vol.10, issue 4, 2012, <https://doi.org/10.48558/YY4T-Y622>
- Homer-Dixon, Thomas F., "Environmental Scarcities and Violent Conflict: Evidence from Cases", *International Security*, Vol. 19, No. 1, 1994, pp. 5-40.
- Horner, Christopher, "The Blue-Dress Moment May Have Arrived", *National Review*, 2009, available at: <https://www.nationalreview.com/planet-gore/blue-dress-moment-may-have-arrived-chris-horner/>
- Hornsey Matthew and and Stephan Lewandowsky, "A toolkit for understanding and addressing climate scepticism", *Nature Human Behaviour*, vol. 6, issue 11, 2022, pp. 1454–1464, <https://doi.org/10.1038/s41562-022-01463-y>
- House Hearing, 111 Congress, Climate Science in the Political Arena, *U.S. Government Publishing Office*, 2010, <https://www.govinfo.gov/content/pkg/CHRG-111hhr58145/html/CHRG-111hhr58145.htm>
- Ignazi, Piero, "The re-emergence of the Extreme Right in Europe", *Reihe Politikwissenschaft*, no 21, Institut für Höhere Studien, Wien, March 1995.
- Intergovernmental Panel on Climate Change – IPCC, "IPCC First Assessment Report Overview and Policymaker Summaries and 1992 IPCC Supplement", *World Meteorological Organization and United Nations Environment Programme*, 1992
- International Energy Agency – IEA, "Energy Technology Perspectives 2020: Special Report on Carbon Capture Utilisation and Storage – CCUS in clean energy transitions", 2020, available at: https://iea.blob.core.windows.net/assets/181b48b4-323f-454d-96fb-0bb1889d96a9/CCUS_in_clean_energy_transitions.pdf
- International Energy Agency – IEA, "Growth in global electricity demand is set to accelerate in the coming years as power-hungry sectors expand", 2025, retrieved from: <https://www.iea.org/news/growth-in-global-electricity-demand-is-set-to-accelerate-in-the-coming-years-as-power-hungry-sectors-expand>
- International Energy Agency – IEA, "Growth in global energy demand surged in 2024 to almost twice its recent average", 2025, retrieved from: <https://www.iea.org/news/growth-in-global-energy-demand-surged-in-2024-to-almost-twice-its-recent-average>
- International Energy Agency – IEA, "Rapid rollout of clean technologies makes energy cheaper, not more costly", 2024, retrieved from: <https://www.iea.org/news/rapid-rollout-of-clean-technologies-makes-energy-cheaper-not-more-costly>
- International Geosphere – Biosphere Programme (IGBP), "About" 2015, available at: <http://www.igbp.net/about.4.6285fa5a12be4b403968000417.html>
- International Renewable Energy Agency – IRENA, "The Renewable Energy Transition in Africa: Powering Access, Resilience and Prosperity", *KfW, GIZ, IRENA*, 2021, available via: <https://africa-energy-portal.org/sites/default/files/2021-05/The%20Renewable%20Energy%20Transition%20in%20Africa.pdf>
- IPCC, "About the IPCC", 2025, available at: <https://www.ipcc.ch/about/>
- Iyengar Shanto, and Sean Westwood, "Fear and loathing across party lines: new evidence on group polarization", *American Journal of Political Science*, vol. 59, no 3, 2015, pp. 690–707
- Iyengar Shanto, Yphtach Lelkes, Matthew Levendusky, Neil Malhotra, Sean J. Westwood, "The Origins and Consequences of Affective Polarization in the United States", *Annual Review of Political Science*, vol. 22, 2019, pp. 129-146
- Jacobs, Michael, "The Paris Agreement is highly ambitious and very clever", *LSE Grantham Research Institute on Climate Change and the Environment*, 2015, available via: <https://www.lse.ac.uk/granthaminstitute/news/the-paris-agreement-is-highly-ambitious-and-very-clever/>
- Jaffe, Cale, "Melting the Polarization Around Climate Change Politics", *Georgetown International Environmental Law Review (GIELR)*, Vol. 30, No.3, 2018, pp.455-497.
- Jasper, James and Jane Poulsen, "Recruiting Strangers and Friends: Moral Shocks and Social Networks in Animal Rights and Anti-Nuclear Protests", *Social Problems*, Vol. 42, No. 4, 1995: 493-512
- Javeline, Debra, "The Most Important Topic Political Scientists Are Not Studying: Adapting to Climate Change", *Perspectives on Politics*, Vol. 12, Issue 2, 2014, pp. 420-434.

- Jervis, Robert, "Political Implications of Loss Aversion", *Political Psychology*, Vol. 13, No. 2, 1992, pp. 187-204
- Judge, Peter, "Data centers will buy bigger off-shore wind PPAs, after the 2021 energy price surge - report", *Data Centre Dynamics Ltd. (DTD)*, 2022, retrieved from: <https://www.datacenterdynamics.com/en/news/data-centers-will-buy-bigger-off-shore-wind-ppas-after-the-2021-energy-price-surge-report/>
- Jylhä, Kirsti, "Refusing to Acknowledge the Problem: Interests of the Few, Implications for the Many", in (eds.) Gustavo Sosa-Nunez and Ed Atkins, *Environment, Climate Change and International Relations*, E-International Relations, 2016, pp.75-85.
- Jylhä, Kirsti, Kahl Hellmer, "Right-Wing Populism and Climate Change Denial: The Roles of Exclusionary and Anti-Egalitarian Preferences, Conservative Ideology, and Antiestablishment Attitudes", *Analyses of Social Issues and Public Policy*, Vol. 20, No. 1, 2020, pp. 315-335
- Kahan, Dan, Donald Braman, Paul Slovic, John Gastil, Geoffrey Cohen, "The Second National Risk and Culture Study: Making Sense of and Progress in the American Culture War of Fact", *George Washington Law Faculty Publications and Other Works*, 211, 2007 https://scholarship.law.gwu.edu/faculty_publications/211
- Kahneman, Daniel and Amos Tversky, "Prospect Theory: An Analysis of Decision under Risk", *Econometrica*, Vol. 47, No. 2, 1979, pp. 263-292
- Kamarck, Elaine, The challenging politics of climate change, *The Brookings Institution*, 2019, available at <https://www.brookings.edu/articles/the-challenging-politics-of-climate-change/>
- Kamath, Nithin, Sameer Shisodia, "We must understand relationship between economy and ecology", *The Economic Times*, 2021, available at: https://economictimes.indiatimes.com/news/et-evoke/view-we-must-understand-relationship-between-economy-and-ecology/articleshow/81876857.cms?utm_source=contentofinterest&utm_medium=text&utm_campaign=cppst
- Karp, Paul, "Scott Morrison says no evidence links Australia's carbon emissions to bushfires", *The Guardian*, 2019b, available at: <https://www.theguardian.com/australia-news/2019/nov/21/scott-morrison-says-no-evidence-links-australias-carbon-emissions-to-bushfires>
- Karp, Paul, "Scott Morrison threatens crackdown on protesters who would 'deny liberty'", *The Guardian*, 2019a, available at: <https://www.theguardian.com/australia-news/2019/nov/01/scott-morrison-threatens-crackdown-on-secondary-boycotts-of-mining-companies>
- Kaufmann, Robert, and Cutler Cleveland, "Measuring sustainability: needed—an interdisciplinary approach to an interdisciplinary concept", *Ecological Economics*, Volume 15, Issue 2, 1995, pp. 109-112.
- Keifitz, Nathan, "Support for IIASA", *Science*, Vol 242, Issue 4878, 1988, p. 496
- Kejun, Jiang and Valérie Masson-Delmotte, "Climate change is a problem of politics, not science", *Euractiv*, 2018, available from: <https://www.euractiv.com/section/climate-environment/opinion/climate-change-is-a-problem-of-politics-not-science/>
- Kennedy, Brian and Courtney Johnson, "More Americans see climate change as a priority, but Democrats are much more concerned than Republicans", *Pew Research Center*, 2020, available from: <https://www.pewresearch.org/fact-tank/2020/02/28/more-americans-see-climate-change-as-a-priority-but-democrats-are-much-more-concerned-than-republicans/>
- Kennedy, Caitlyn and Rebecca Lindsey, "What's the difference between global warming and climate change?", *NOAA Climate.gov*, 2015, available at: <https://www.climate.gov/news-features/climate-qa/whats-difference-between-global-warming-and-climate-change>
- Keohane, Nannerl, "Reviewed Work: The Passions and the Interests: Political Arguments for Capitalism before Its Triumph Albert O. Hirschman", *The Journal of Interdisciplinary History*, MIT Press, Vol. 8, No. 4, 1978, pp. 776-778
- Keohane, Robert and David Victor, "The Regime Complex for Climate Change", *Perspectives on Politics*, Vol. 9, No. 1, 2011, pp. 7-23.

- Keohane, Robert, "The Global Politics of Climate Change: Challenge for Political Science", *American Political Science Association*, 2015, doi:10.1017/S104909651400, pp.19-26.
- Kertzer, Joshua, Brian Rathbun and Nina Srinivasan Rathbun, "The Price of Peace: Motivated Reasoning and Costly Signaling", *International Organization*, vol.74, issue 1, 2020, pp. 95-118.
- Kertzer, Joshua, Brian Rathbun and Nina Srinivasan Rathbun, "The Price of Peace: Motivated Reasoning and Costly Signaling", *International Organization*, vol.74, issue 1, 2020, pp. 95-118.
- Kessler, Glenn, "'Drill, baby, drill' and other nonsensical Trump claims about inflation", *The Washington Post*, 2024, available at: <https://www.washingtonpost.com/politics/2024/02/16/drill-baby-drill-other-nonsensical-trump-claims-about-inflation/>
- Khan, Mizan, "Climate Change, Adaptation and International Relations Theory", in (eds.) Gustavo Sosa-Nunez and Ed Atkins, *Environment, Climate Change and International Relations*, E-International Relations, 2016, pp.14-28
- Khan, Themrise, Seye Abimbola, Catherine Kyobutungi and Madhukar Pai, "How we classify countries and people—and why it matters", *BMJ Global Health*, 2022, doi: 10.1136/bmjgh-2022-009704
- Kigali Communique, "Ensuring a Just and Equitable Energy Transition in Africa: Seven Transformative Actions for SDG7", *Rwanda Ministry of Infrastructure*, 2022, available via: <https://www.mininfra.gov.rw/index.php?eID=dumpFile&t=f&f=44024&token=c9d8a3e4e9ad4d22aa3c3b883055c9426760c584>
- Kindregan, Robert, "'People matter' – Protest on wind farm impacts held outside Dáil", *Newstalk*, 2024, available at: <https://www.newstalk.com/news/people-matter-protest-on-wind-farm-impacts-held-outside-dail-1727406>
- Klein, Naomi, *The Shock Doctrine: The Rise of Disaster Capitalism*, Picador, 2008.
- Kolbert, Elizabeth, "How Did Fighting Climate Change Become a Partisan Issue", *The New Yorker*, 2022, available at: <https://www.newyorker.com/magazine/2022/08/22/how-did-fighting-climate-change-become-a-partisan-issue>
- Kolbert, Elizabeth, *The Sixth Extinction: An Unnatural History*, Henry Holt and Co, New York, 2014.
- Kolev, Atanas, "Mitigate, adapt or endure: A question of balance", in: *Investment and growth in the time of climate change*, Economics Department of the European Investment Bank and Bruegel, 2012, pp. 33-76, available at: https://www.eib.org/attachments/thematic/investment_and_growth_in_the_time_of_climate_change_en.pdf
- Komanoff, Charles, "A Call to Paris Climate Negotiators: Tax Carbon", *Carbon Tax Center*, 2015, available at: <https://www.carbontax.org/blog/2015/11/29/a-call-to-paris-climate-negotiators-tax-carbon/>
- Koselleck, Reinhard, *Futures Past: On the Semantics of Historical Time*, Columbia University Press, New York, 2004
- Krupp, Fred, "McCain Was a Warrior for the Climate", *Wall Street Journal*, 2018, available at: https://www.wsj.com/articles/mccain-was-a-warrior-for-the-climate-1535311532?emailToken=10a93a46244a51d4ea471bb577ed9ce6sRYq0RSHrtYrfkEL1tq739Zh88C8+YfxcJT0o6KgZAe1SnUQ4QG37+rutz/xWUBtPJBGrMpZ27Kel+iBJEfU4A%3D%3D&reflink=article_email_share
- Kuner, Lisa, "Populist AfD 'sand in the gears' of German climate efforts", *Clean Energy Wire*, 2024, available at: <https://www.cleanenergywire.org/news/populist-afd-sand-gears-german-climate-efforts>
- Kuzemko, Caroline, Mathieu Blondeel, Michael Bradshaw, Gavin Bridge, Erika Faigen and Louis Fletcher, "Rethinking Energy Geopolitics: Towards a Geopolitical Economy of Global Energy Transformation", *Geopolitics*, vol. 30, issue 2, 2024, pp.531-565, DOI: 10.1080/14650045.2024.2351075
- Laporte, Amaury, "Remembering George H.W. Bush, the 'Environmental President'", *Environmental and Energy Study Institute*, 2018, available at: <https://www.eesi.org/articles/view/remembering-george-h.w.-bush-the-environmental-president>
- Latour, Bruno, "Agency at the time of the Anthropocene", *New Literary History*, Vol. 45, 2014, pp. 1-18

- Latour, Bruno, *Down to Earth: Politics in the New Climatic Regime*, Polity, 2018 (kindle edition)
- Lavelle, Marianne, “John McCain’s Climate Change Legacy”, *Inside Climate News*, 2018, available at: <https://insideclimatenews.org/news/26082018/john-mccain-climate-change-leadership-senate-cap-trade-bipartisan-lieberman-republican-campaign/>
- Lavelle, Marianne, “What’s at Stake for the Climate in the 2016 Election? Everything.”, *Inside Climate News*, 2016, available at: <https://insideclimatenews.org/news/03102016/stake-climate-change-2016-election-donald-trump-hillary-clinton-paris-clean-power-plan/>
- Law, Tara, “Australia’s Wildfires and Climate Change Are Making One Another Worse in a Vicious, Devastating Circle”, *TIME*, 2020, available at: <https://time.com/5759964/australian-bushfires-climate-change/>
- Lazard, Olivia, “The Blind Spots of the Green Energy Transition”, *TED Countdown New York Session*, 2022, Retrieved from: <https://www.youtube.com/watch?v=za6dE5JrNB0>
- Lazarus, Michael, Peter Erickson and Kevin Tempest, “Supply-side climate policy: the road less taken”, *Stockholm Environment Institute*, Working Paper no. 2015-13, 2015.
- Le Monde, “The Rassemblement National and environmentalism are incompatible”, *editorial Le Monde*, 2024, available at: https://www.lemonde.fr/en/opinion/article/2024/06/28/the-rassemblement-national-and-environmentalism-are-incompatible_6676081_23.html
- Le Treut, Hervé, Richard Somerville, Ulrich Cubasch et al, “Historical Overview of Climate Change Science”, in: *Climate Change 2007: The Physical Science Basis. Contribution of Working Group I to the Fourth Assessment Report of the Intergovernmental Panel on Climate Change*, edited by Solomon, S., D. Qin, M. Manning, Z. Chen, M. Marquis, K.B. Averyt, M. Tignor and H.L. Miller, Cambridge University Press, 2007, pp.95-122
- Lee, Jaeah, “Climategate: Anatomy of a Scandal”, *Mother Jones*, 2011, available at: <https://www.motherjones.com/environment/2011/04/climategate-timeline/>
- Leefers, Larry and Gem Castillo, “Bridging the gap between economics and ecology”, *Conservation Ecology [online]*, 1998, vol.2, no. 2, article 19, available from: <http://www.consecol.org/vol2/iss2/art19/>
- Lehmann, Evan and ClimateWire, “Obama Calls Carbon Price Better Than Regulations”, *Scientific American*, 2015, available at: <https://www.scientificamerican.com/article/obama-calls-carbon-price-better-than-regulations/>
- Leiserowitz, Anthony, Edward Maibach, Connie Roser-Renouf, Nicholas Smith and Erica Dawson, “Climategate, Public Opinion, and the Loss of Trust”, *American Behavioral Scientist*, 2012, vol.57, issue 6, pp.818 –837
- Lerer, Lisa, “GOP pushes on ‘Climategate’”, *Politico*, 2009, available at: <https://www.politico.com/story/2009/12/gop-pushes-on-climategate-030172>
- Lindsey, Rebecca, “Climate Change: Atmospheric Carbon Dioxide”, *Climate.gov NOAA*, 2024, available at: <https://www.climate.gov/news-features/understanding-climate/climate-change-atmospheric-carbon-dioxide>
- Lindsey, Rebecca, “How do we know the build-up of carbon dioxide in the atmosphere is caused by humans?”, *NOAA Climate.gov*, 2022, available at: <https://www.climate.gov/news-features/climate-qa/how-do-we-know-build-carbon-dioxide-atmosphere-caused-humans>
- Lövbrand, Eva, Malin Mobjörk and Rickard Söder, “The Anthropocene and the geo-political imagination: Re-writing Earth as political space”, *Earth System Governance*, vol. 4, 2020, open access, <https://doi.org/10.1016/j.esg.2020.100051>.
- Lövbrand, Eva, Silke Beck, Jason Chilvers, et al., “Who speaks for the future of Earth? How critical social science can extend the conversation on the Anthropocene”, *Global Environmental Change*, Vol. 32, 2015, pp. 211-218
- Lukas, Peter, *Democracy, Markets and the Commons: Towards a Reconciliation of Freedom and Ecology*, Transcript Verlag, Bielefeld, 2021

- Lynas, Mark, Benjamin Houlton and Simon Perry, "Greater than 99% consensus on human caused climate change in the peer-reviewed scientific literature", *Environmental Research Letters*, Vol 16, No 11, 2021, 114005
- Mac Lane, Saunders, "IIASA and Modeling", *Science*, Vol 242, Issue 4886, 1988, pp. 1623-1624
- Mac Lane, Saunders, "IIASA's Credibility", *Science*, Vol. 241, No. 4870, 1988, p. 1144
- Macukato, Marijana, *Ekonomija sa misijom: Ambiciozni vodič za promenu kapitalizma*, Akademska Knjiga, Novi Sad, 2022
- Mal, Mathieu, "Agriculture emissions: Danes not following the herd", *Social Europe*, 2024, available at: <https://www.socialeurope.eu/agriculture-emissions-danes-not-following-the-herd>
- Mallapaty, Smriti, "How China Could Be Carbon Neutral by Mid-Century", *Nature*, vol. 58, 2020, pp. 482-483.
- Manabe, Syukuro and Anthony Broccoli, *Beyond Global Warming: How Numerical Models Revealed the Secrets of Climate Change*, Princeton UP, 2020.
- Mañé-Estrada, Aurèlia, "Renewables Geopolitics: Toward a New Generation of Energy Conflicts?", *Peace Review*, vol. 35, Issue 4, 2023, pp. 562–573. <https://doi.org/10.1080/10402659.2023.2270476>
- Mankju, Gregori i Mark Tejlor, *Ekonomija*, Data status, 2008
- Mann, M.E., Bradley, R.S. and Hughes, M.K., "Global-scale temperature patterns and climate forcing over the past six centuries", *Nature*, 392, 1998, pp.779-787
- Mann, Michael, *The Hockey Stick and The Climate Wars: Dispatches From the Front Lines*, Columbia University Press, 2012
- Marani, Marco, Gabriel Katul, William Pan, and Anthony Parolar, "Intensity and frequency of extreme novel epidemics", *Proceedings of the National Academy of Sciences of the United States of America (PNAS)*, vol.118, issue 35, 2021, e2105482118, <https://doi.org/10.1073/pnas.2105482118>
- Marsh, David and Gerry Stoker, *Theory and methods in political science*, Palgrave Macmillan, 2002
- Martuscelli, Carlo, "Hungary's Orbán calls for less climate panic, more babies", *Politico*, 2023, available at: <https://www.politico.eu/article/hungary-viktor-orban-climate-change-panic-babies-birth-rate/>
- Mathiesen, Karl, "Climate burns the right", *Politico*, 2022, available at: <https://www.politico.eu/article/climate-change-burns-the-right-australia-election/>
- McCright, Aaron and Riley Dunlap, "The Politicization of Climate Change and Polarization in the American Public's Views of Global Warming, 2001-2010", *The Sociological Quarterly*, 52, 2011, pp. 155–194
- McCright, Aaron, Riley Dunlap, and Sandra Marquart-Pyatt, "Political Ideology and Views about Climate Change in the European Union", *Environmental Politics*, vol. 25, issue 2, 2016, pp. 338-358
- McIntyre, Steve, "The Team Defends Paleo-Phrenology", *Climate Audit*, 2010, available at: <https://climateaudit.org/2010/07/25/the-team-defends-paleo-phrenology/>
- McKie, Robin, "Death threats, intimidation and abuse: climate change scientist Michael E. Mann counts the cost of honesty", *Guardian*, 2012, available at: <https://www.theguardian.com/science/2012/mar/03/michael-mann-climate-change-deniers>
- McSweeney, Robert and Zeke Hausfather, "How do climate models work?", *Carbon Brief*, 2018, available at: <https://www.carbonbrief.org/qa-how-do-climate-models-work/>
- Meattle, Chavi, Rajashree Padmanabhi, Pedro Fernandes, Anna Balm, Elvis Wakaba, Daniela Chiriac, and Bella Tonkonogy, "Landscape of Climate Finance in Africa", *Climate Policy Initiative – CPI*, 2022, available at: <https://fsdafrica.org/wp-content/uploads/2022/09/1.-Landscape-of-Climate-Finance-in-Africa-I-Full-report.pdf>
- Merkel, Angela, "Speech by Federal Chancellor Dr Angela Merkel on 16 February 2019 at the 55th Munich Security Conference", *Press and Information Office of the Federal Government*, 2019, available at: <https://www.bundesregierung.de/breg-en/service/archive/speech-by-federal-chancellor-dr-angela-merkel-on-16-february-2019-at-the-55th-munich-security-conference-1582318>
- Meyer, Robinson, "Carbon Tax, Beloved Policy to Fix Climate Change, Is Dead at 47", *The Atlantic*, 2021, available at: <https://www.theatlantic.com/science/archive/2021/07/obituary-carbon-tax-beloved-climate-policy-dies-47/619507/>

- Meyerfeld, Bruno, “Paulo Guedes, the failed ultraliberal economic mastermind of Bolsonaro government”, *Le Monde*, 2022, available at: https://www.lemonde.fr/en/economy/article/2022/09/30/paulo-guedes-the-failed-ultraliberal-economic-mastermind-of-bolsonaro-government_5998679_19.html
- Michalski, Jerry, “Ecology vs. Economy?”, 2013, available via: <https://www.youtube.com/watch?v=ShOnWvLFKJo>
- Milman, Oliver, “Climate crisis more politically polarizing than abortion for US voters, study finds”, *Guardian*, 2019, available via: <https://www.theguardian.com/us-news/2019/may/21/climate-crisis-more-politically-polarizing-than-abortion-for-us-voters-study-finds>
- Mitchel, John, “Prof John Mitchell: How a 1967 study greatly influenced climate change science”, *Carbon Brief*, 2015, available at: <https://www.carbonbrief.org/prof-john-mitchell-how-a-1967-study-greatly-influenced-climate-change-science/>
- Monroe, Robert, “During year of extremes, carbon dioxide levels surge faster than ever”, *University of California News*, 2024, available via: <https://www.universityofcalifornia.edu/news/during-year-extremes-carbon-dioxide-levels-surge-faster-ever>
- Mooney, Chris, “Should We Still Trust John McCain on Global Warming?”, *Desmog*, 2008, available at: <https://www.desmog.com/2008/01/28/should-we-still-trust-john-mccain-on-global-warming/#molongui-disabled-link>
- Moore, Jason, “The Capitalocene, Part I: on the nature and origins of our ecological crisis”, *The Journal of Peasant Studies*, vol. 44, issue 3, 2017, pp. 594-630.
- Morrison, Leanne, Trevor Wilmshurst, Sonia Shimeld, “Counting nature: some implications of quantifying environmental issues in corporate reports”, *Meditari Accountancy Research*, 2022, vol.31, issue 4, pp. 912-937.
- Moser, Susanne, “Communicating climate change: history, challenges, process and future directions”, *WIREs Climate Change*, vol.1, issue 1, 2010, DOI: 10.1002/wcc.011, pp. 31-53.
- MSC – Munich Security Conference, “Multipolarization”, *Munich Security Report 2025*, available via: https://securityconference.org/assets/02_Dokumente/01_Publikationen/2025/MSR_2025/Multipolarization_%E2%80%93_Munich_Security_Report_2025.pdf
- Mufson, Steven and Chris Mooney, “Trump’s pitch for U.S. ‘energy dominance’ is dominated by misleading claims”, *The Washington Post*, 2017, available at: <https://www.washingtonpost.com/news/energy-environment/wp/2017/06/29/the-white-house-labeled-this-energy-week-and-you-thought-it-was-all-healthcare/>
- Mufson, Steven, “GOP platform, which calls coal ‘clean’, would reverse decades of U.S. energy and climate policy”, *The Washington Post*, 2016, available via: <https://www.washingtonpost.com/news/energy-environment/wp/2016/07/19/gop-platform-which-calls-coal-clean-would-utterly-reverse-decades-of-u-s-energy-and-climate-policy/>
- Mukunda, Gautam, “The Social and Political Costs of the Financial Crisis, 10 Years Later”, *Harvard Business Review*, 2018, available at: <https://hbr.org/2018/09/the-social-and-political-costs-of-the-financial-crisis-10-years-later>
- Murphy, Katharine and Paul Karp, “Australian natural disasters minister's complete about face: 'I believe in climate science'”, *The Guardian*, 2019, available at: <https://www.theguardian.com/environment/2019/sep/12/australian-natural-disasters-ministers-complete-about-face-i-believe-in-climate-science>
- Murphy, Katharine, “Investors could shun Australia without 2050 net zero commitment, RBA warns”, *The Guardian*, 2021, available at: <https://www.theguardian.com/australia-news/2021/oct/14/investors-could-shun-australia-without-2050-net-zero-commitment-rba-warns>
- Murphy, Katharine, “Scott Morrison brings coal to question time: what fresh idiocy is this?”, *The Guardian*, 2017, available at: <https://www.theguardian.com/australia-news/2017/feb/09/scott-morrison-brings-coal-to-question-time-what-fresh-idiocy-is-this>

- Nakat, Ghiwa, “Climate justice and social justice: Two sides of the same coin”, *Greenpeace*, 2023, available at: <https://www.greenpeace.org/international/story/58334/climate-justice-and-social-justice-two-sides-of-the-same-coin/>
- Narawad, Aniket, “Global surveys show people’s growing concern about climate change”, *Clean Energy Wire*, 2023, <https://www.cleanenergywire.org/factsheets/global-surveys-show-peoples-growing-concern-about-climate-change#five>
- NASA, “The Causes of Climate Change”, *Global Climate Change: Vital Signs of the Planet*, 2019, available at: <https://climate.nasa.gov/causes/>
- NASA, “Antarctic Ice Mass Loss 2002-2023”, 2023, available via: <https://science.nasa.gov/resource/video-antarctic-ice-mass-loss-2002-2023/>
- NASA, “Scientific Consensus: Earth's Climate is Warming”, 2022, available from: <https://climate.nasa.gov/scientific-consensus/>.
- National Academies of Sciences, Engineering, and Medicine, “Surface Temperature Reconstructions for the Last 2,000 Years”, *The National Academies Press*, Washington, DC, 2006. <https://doi.org/10.17226/11676>.
- National Oceanic and Atmospheric Administration – NOAA, “It’s official: July was Earth’s hottest month on record”, 2021, available at: <https://www.noaa.gov/news/its-official-july-2021-was-earths-hottest-month-on-record>
- National Security Archive, “National Security and Climate Change: Behind the U.S. Pursuit of Military Exemptions to the Kyoto Protocol”, 2022, available at: https://nsarchive.gwu.edu/briefing-book/environmental-diplomacy/2022-01-20/national-security-and-climate-change-behind-us#_edn31
- Nature Index, “Paper authorship goes hyper: A single field is behind the rise of thousand-author papers”, 2018, available at: <https://www.nature.com/nature-index/news/paper-authorship-goes-hyper>
- Nelson Louis, and Elana Schor, “Trump adviser denies climate change is manmade”, *Politico*, 2016, available at: <https://www.politico.com/story/2016/09/trump-climate-change-stance-228771?cmpid=sf#ixzz4LStiw8Xi>
- Nerlich, Brigitte “‘Climategate’: Paradoxical Metaphors and Political Paralysis”, *Environmental Values*, vol. 19, No. 4, 2010, pp. 419-442
- Net Zero Climate, “What is Net Zero?”, *University of Oxford*, 2024, available at: <https://netzeroclimate.org/what-is-net-zero-2/>
- Neuman, Scott, “Enormous 'Megafire' In Australia Engulfs 1.5 Million Acres”, *NPR*, 2020, available at: <https://www.npr.org/2020/01/10/795169417/enormous-mega-fire-in-australia-engulfs-1-5-million-acres>
- Newell, Peter and Freddie Daley, “Supply-side climate policy: A new frontier in climate governance”, *WIREs Climate Change*, 2024, e909. <https://doi.org/10.1002/wcc.909>
- Nicols, Tom, “How America Lost Faith in Expertise And Why That's a Giant Problem”, *Foreign Affairs*, March/April 2017, available from: <https://www.foreignaffairs.com/articles/united-states/2017-02-13/how-america-lost-faith-expertise>
- Nightingale, Andrea, “Power and politics in climate change adaptation efforts: Struggles over authority and recognition in the context of political instability”, *Geoforum*, vol. 84, 2017, pp. 11-20
- Nightingale, Andrea, “Power and politics in climate change adaptation efforts: Struggles over authority and recognition in the context of political instability”, *Geoforum*, Vol. 84, 2017, pp. 11–20
- Nikiforuk, Andrew, “A Reality Check on Our ‘Energy Transition’”, *Resilience*, 2025, available via: <https://www.resilience.org/stories/2025-01-06/a-reality-check-on-our-energy-transition/>
- Nilsson, Annika, “The Arctic Environment – From Low to High Politics”, in L. Heininen (ed.) *Arctic Yearbook 2012*, Stockholm Environment Institute, 2012, pp.179-193.
- Noor, Dharna, “Senate examines role of ‘dark money’ in delaying climate action”, *The Guardian*, 2023, available at: <https://www.theguardian.com/us-news/2023/jun/21/senate-budget-committee-dark-money-climate-action>

- Nordhaus, William, “Integrated Assessment Models of Climate Change”, *The Reporter*, National Bureau of Economic Research, 2017, available at: <https://www.nber.org/reporter/2017number3/integrated-assessment-models-climate-change>
- Nordhaus, William, “The architecture of climate economics: Designing a global agreement on global warming”, *Bulletin of the Atomic Scientists*, vol. 67, issue 1, pp. 9-18, 2016 <https://doi.org/10.1177/0096340210392964> (Original work published 2011)
- Notes From Poland – NFP, “‘EU green policies are madness and theories without evidence,’ says Kaczyński”, available at: <https://notesfrompoland.com/2021/10/20/green-policies-are-madness-based-on-theories-without-evidence-says-kaczynski/>
- O'Carroll, Lisa, “EU nature restoration laws face collapse as member states withdraw support”, *The Guardian*, 2024, available at: <https://www.theguardian.com/world/2024/mar/25/eu-nature-restoration-laws-in-balance-as-member-states-withdraw-support>
- OECD – Organisation for Economic Cooperation and Development, “Investing in Climate, Investing in Growth” *OECD Publishing Paris*, 2017, pp. 18-22, Retrieved from: <http://dx.doi.org/10.1787/9789264273528-en>
- OECD – Organisation for Economic Co-operation and Development, “Emission trading systems”, 2024, available at: <https://www.oecd.org/environment/tools-evaluation/emissiontradingsystems.htm>
- Ofori-Dankwa, Joseph and Scott Julian, “Conceptualizing social science paradoxes using the diversity and similarity curves model: Illustrations from the work/play and theory novelty/continuity paradoxes”, *Human Relations*, vol. 57, issue 11, 2024, pp. 1449–1477
- Okvirna konvencija, „Zakon o potvrđivanju Okvirne Konvencije Ujedinjenih Nacija o Promeni Klime, sa aneksima“, *Službeni List SRJ – Međunarodni ugovori*, br. 2/97, 1997
- Okvirna konvencija, „Zakon o potvrđivanju Okvirne konvencije Ujedinjenih nacija o promeni klime, sa aneksima“, *Službeni list SRJ – Međunarodni ugovori*, br.2/97, *Ministarstvo zaštite životne sredine*, dostupno na: https://www.ekologija.gov.rs/sites/default/files/old-documents/Klimatske_promene/Zakoni/Okvirna%20konvencija%20UN%20o%20promeni%20klim e.pdf
- Olsson, Per, Michelle Lee-Moore, Frances Westley, and Daniel McCarthy, “The concept of the Anthropocene as a game-changer: a new context for social innovation and transformations to sustainability”, *Ecology and Society*, vol 22, issue 2:31, 2017, open access <https://doi.org/10.5751/ES-09310-220231>
- Oltermann, Philip and Kate Connolly, “16 years in 16 words: the sayings that sum up Merkel’s Germany”, *The Guardian*, 2021, available at: <https://www.theguardian.com/world/2021/sep/22/16-years-in-16-words-the-sayings-that-sum-up-merkels-germany>
- Oreskes, Naomi and Eric Conway, *Merchants of Doubt: How a Handful of Scientists Obscured the Truth on Issues from Tobacco Smoke to Climate Change*, Bloomsbury Publishing, New York, 2011.
- Oreskes, Naomi and Erik Conway, *The Collapse of Western Civilization: A View From the Future*, Columbia University Press, New York, 2014
- Oreskes, Naomi, and Erik M. Conway, *The Big Myth: How American Business Taught Us to Loathe Government and Love the Free Market*, Bloomsbury Publishing, 2023, ePub file format
- Organisation for Economic Co-operation and Development – OECD, “Investing in Climate, Investing in Growth”, *OECD Publishing*, Paris, 2017, available at: <https://doi.org/10.1787/9789264273528-en>
- Osaka, Shanon, “One of climate change’s great mysteries is finally being solved”, *The Washington Post*, 2022, available at: <https://www.washingtonpost.com/climate-environment/2022/12/12/climate-change-clouds-equilibrium-sensitivity/>
- Otto, Shawn, *The War on Science: Who’s Waging It, Why It Matters, What We Can Do About It*, Milkweed Editions, 2016.
- Our World in Data – OWD, “Per capita CO₂ emissions”, 2025, available at: <https://ourworldindata.org/grapher/co-emissions-per-capita>
- Oxfam International – Oxfam, “Carbon inequality”, 2024, available at: <https://www.oxfam.org/en/tags/carbon-inequality>

- Oxfam, "Climate Equality: A Planet for the 99%", Oxfam International, 2023, available at: <https://oxfamlibrary.openrepository.com/handle/10546/621551> DOI: 10.21201/2023.000001
- Paddison, Laura and Ella Nilsen, "'An agenda to control you': How climate solutions got sucked into a fevered culture war", *CNN*, 2023, <https://edition.cnn.com/2023/11/23/climate/climate-culture-wars-europe-us-int/index.html>
- Palonen, Kari, "Parliamentarisation as Politicisation", in Claudia Wiesner (ed.), *Rethinking Politicisation in Politics, Sociology and International Relations*, Palgrave Macmillan, 2021, pp. 63-85
- Palonen, Kari, Claudia Wiesner et al, "Rethinking Politicisation", *Contemporary Political Theory*, vol. 18, issue 2, 2019, pp. 248–281.
- Paltsev, Sergey, "The complicated geopolitics of renewable energy", *Bulletin of the Atomic Scientists*, vol. 72, issue 6, 2016, pp.390-395, DOI: 10.1080/00963402.2016.1240476
- Pankakoski, Timo, "Conflict, Context, Concreteness: Koselleck and Schmitt on Concepts", *Political Theory*, vol. 38, issue 6, 2010, pp. 749 –779
- Pardikar, Rishika, "Continuously opposed": Global South vexed at what went unsaid at COP29", *African Arguments*, 2024, available at: <https://africanarguments.org/2024/12/continuously-opposed-global-south-vexed-unsaid-cop29-unilateral-trade-measures/>
- Pariski sporazum, "Zakon o potvrđivanju Sporazuma iz Pariza", Narodna Skupština Republike Srbije, 2015, dostupno na: http://www.parlament.gov.rs/upload/archive/files/lat/pdf/predlozi_zakona/3074-16%20-LAT.pdf
- Park, Jonathan, "Climate Change and Capitalism", *Consilience: The Journal of Sustainable Development*, Vol. 14, Iss. 2, 2015, pp.189–206
- Parker, George, "There is no alternative, says Cameron", *Financial Times*, 2013, available at: <https://www.ft.com/content/3a39ea0e-8723-11e2-bde6-00144feabdc0>
- Paton Walsh, Nick, "Putin throws lifeline to Kyoto as EU backs Russia Joining WTO", *The Guardian*, 2004, available via: <https://www.theguardian.com/world/2004/may/22/environment.russia>
- Patrick, Stewart and Alexandra Huggins, "The Term 'Global South' Is Surging. It Should Be Retired.", *Carnegie Endowment*, 2023, available via: <https://carnegieendowment.org/posts/2023/08/the-term-global-south-is-surging-it-should-be-retired?lang=en>
- Pearce, Fred, "Global warming 'will hurt Russia'", *New Scientist*, 2003, available at: <https://www.newscientist.com/article/dn4232-global-warming-will-hurt-russia/>
- Pepermans, Yves and Pieter Maesele, "The politicization of climate change: problem or solution?", *WIREs Climate Change*, vol.7, 2016, pp. 478–485.
- Perkins, Marilyn, "How dark money fuels climate denialism", *Penn Today*, 2022, available at: <https://penntoday.upenn.edu/news/dark-money-climate-denialism-whitehouse>
- Pew Research, "Fewer Americans See Solid Evidence of Global Warming", 2009, available at: <https://www.pewresearch.org/politics/2009/10/22/fewer-americans-see-solid-evidence-of-global-warming/>
- Pew Research, "Little Change in Opinions about Global Warming", 2010, available at: <https://www.pewresearch.org/politics/2010/10/27/little-change-in-opinions-about-global-warming/>
- Phillipson, Martin, "The United States Withdrawal From the Kyoto Protocol", *Irish Jurist*, New Series, vol: 36, 2001, pp. 288-304
- Pidcock, Roz, "The most influential climate change papers of all time", *Carbon Brief*, 2015, available at: <https://www.carbonbrief.org/the-most-influential-climate-change-papers-of-all-time/>
- Polany, Michael, *Tacit Dimension*, The University of Chicago Press, Chicago, 2009
- Prashad, Vijay, *The Poorer Nations: A Possible History of the Global South*, Verso Books, 2014.
- Price-Smith, Andrew, *Oil, Illiberalism and War: An Analysis of Energy and US Foreign Policy*, MIT Press, London, 2015.
- Prys-Hansen, Miriam, "The Global South: A Problematic Term", *Internationale Politik Quarterly*, 2023, available via: <https://ip-quarterly.com/en/global-south-problematic-term>
- Puiu, Tibi, "Neil deGrasse Tyson rants about scientific illiteracy in the US: 'A threat to the nation'", *ZME Science*, 2017, available from: <https://www.zmescience.com/science/scientific-illiteracy-us/>

- Puniewska, Maggie, “Scientists Have a Sharing Problem”, *The Atlantic*, 2014, available via: <https://www.theatlantic.com/health/archive/2014/12/scientists-have-a-sharing-problem/383061/>
- Quinn, Melissa, “Senate passes Democrats' sweeping climate, health and tax bill, delivering win for Biden”, *CBS News*, 2022, available at: <https://www.cbsnews.com/news/inflation-reduction-act-senate-pass-climate-healthcare-tax-bill/>
- Rainho Brás, Oriana, Vera Ferreira and António Carvalho, “People of the sun: Local resistance and solar energy (in)justice in southern Portugal”, *Energy Research & Social Science*, Volume 113, 2024, 103529
- Rascoe, Ayesha, “How melting glaciers contributed to floods in Pakistan”, NPR, 2022, available via: <https://www.npr.org/2022/09/04/1120952641/how-melting-glaciers-caused-by-climate-change-led-to-floods-in-pakistan>
- Rauscher, Natalie, “American Philanthropy in the Age of Political Polarization: Conservative Megadonors and Foundations and Their Role in Spreading Climate Skepticism”, *Politische Vierteljahresschrift*, 2023, <https://doi.org/10.1007/s11615-023-00484-0>
- Reagan, Ronald, “Inaugural Address 1981”, *Ronald Reagan Presidential Library and Museum*, 1981, available at: <https://www.reaganlibrary.gov/archives/speech/inaugural-address-1981>
- Real Climate, “The CRU hack”, 2009, available at: <https://www.realclimate.org/index.php/archives/2009/11/the-cru-hack/>
- Reed, James, and Pippa Ehrlich, “My Octopus Teacher”, 2020, documentary film
- Regan, Patrick, *The Politics of Global Climate Change*, Routledge, 2015
- Reilly, Amanda, “Global warming is ‘bogus,’ Palin tells Hill gathering”, *E and E news by Politico*, 2016, available at: <https://www.eenews.net/articles/global-warming-is-bogus-palin-tells-hill-gathering/>
- Rein, Martin and Donald Schön, “Frame-Critical Policy Analysis and Frame-Reflective Policy Practice”, *Knowledge and Policy: The International Journal of Knowledge Transfer and Utilization*, Vol. 9, No 1, 1996, pp. 85-104
- Revkin, Andrew, Shan Carter, Jonathan Ellis, Farhana Hossain, Alan McLean, “Election 2008 – On the Issues: Climate Change”, *The New York Times*, 2012, available via: <https://archive.nytimes.com/www.nytimes.com/elections/2008/president/issues/climate.html>
- Ripple, William, Christopher Wolf, Jillian Gregg, Johan Rockström, Michael E Mann, Naomi Oreskes, Timothy Lenton, Stefan Rahmstorf, Thomas Newsome, Chi Xu, Jens-Christian Svenning, Cássio Cardoso Pereira, Beverly Law, Thomas Crowther, “The 2024 state of the climate report: Perilous times on planet Earth”, *BioScience*, Vol 74, Issue 12, 2024: 812–824, <https://doi.org/10.1093/biosci/biae087>
- Ritchie, Hannah, “Many countries have decoupled economic growth from CO2 emissions, even if we take offshored production into account” *Our World in Data*, 2021, retrieved from: <https://ourworldindata.org/co2-gdp-decoupling>
- Rockström, Johan, Will Steffen, Kevin Noone, et al., “A safe operating space for humanity”, *Nature*, 461, 2009, pp. 472–475
- Rogers, Paul, *Losing control: Global Security in the Twenty-first Century*, Pluto Press, New York, 2010.
- Rosane, Olivia, “The Environmental Legacy of Senator John McCain, 1936-2018”, *EcoWatch*, 2018, available at: <https://www.ecowatch.com/john-mccain-climate-change-environment-2599542575.html>
- Rowell, Andy and Nina Lakhani, “How Exxon chases billions in US subsidies for a ‘climate solution’ that helps it drill more oil”, *The Guardian*, 2024, available at: <https://www.theguardian.com/business/article/2024/aug/29/exxon-mobil-carbon-capture-government-subsidies>
- Rull, Valentí, “The “Anthropocene”: neglects, misconceptions, and possible futures”, *EMBO Reports*, vol. 18, issue 7, 2017, pp. 1056–1060, <https://doi.org/10.15252/embr.201744231>
- Runciman, David, How climate scepticism turned into something more dangerous, *The Guardian*, 2017, available via: <https://www.theguardian.com/environment/2017/jul/07/climate-change-denial-scepticism-cynicism-politics>

- Rustin, Susanna, “Carbon Democracy: Political Power in the Age of Oil by Timothy Mitchell”, *The Guardian*, 2015, retrieved from: <https://www.theguardian.com/books/booksblog/2015/dec/29/carbon-democracy-political-power-in-the-age-of-oil-by-timothy-mitchell>
- Ruzzenenti Franco, David Font Vivanco, Ray Galvin, Steve Sorrell, Aleksandra Wagner and Hans Jakob Walnum, “Editorial: The Rebound Effect and the Jevons’ Paradox: Beyond the Conventional Wisdom”, *Frontiers in Energy Research*, vol. 7, article 90, 2019, doi: 10.3389/fenrg.2019.00090
- Sanderson, Cosmo, “Google’s latest \$1bn data centre to tap offshore wind power deal”, *Recharge*, 2024, retrieved from: <https://www.rechargenews.com/wind/googles-latest-1bn-data-centre-to-tap-offshore-wind-power-deal/2-1-1586026>
- Schmitt, Carl, *The Concept of the Political*, The University of Chicago Press, Chicago, 1996.
- Scholten, Daniel, Morgan Bazilian, Indra Overland and Kirsten Westphal, “The geopolitics of renewables: New board, new game”, *Energy Policy*, vol. 138, 2020, <https://doi.org/10.1016/j.enpol.2019.111059>
- Scott Poole, Marshall and Andrew Van De Ven, “Using Paradox to Build Management and Organization Theories”, *Academy of Management Review*, Vol. 14, No. 4, 1989, pp. 562-578
- Scott, Michon, “Understanding climate: Antarctic sea ice extent”, *NOAA Climate gov*, 2023, available at: <https://www.climate.gov/news-features/understanding-climate/understanding-climate-antarctic-sea-ice-extent>
- SDG Knowledge Hub, “WRI Analysis of Updated NDCs Reveals Need for Transformational Change”, *International Institute for Sustainable Development*, 2022, available at: <https://sdg.iisd.org/news/wri-analysis-of-updated-ndcs-reveals-need-for-transformational-change/>
- Selin, Henrik and Adil Najam, “Paris Agreement on climate change: the good, the bad, and the ugly”, *The Conversation*, 2015, available via: <https://theconversation.com/paris-agreement-on-climate-change-the-good-the-bad-and-the-ugly-52242>
- Seo, S. Niggol, *The Behavioral Economics of Climate Change: Adaptation Behaviors, Global Public Goods, Breakthrough Technologies, and Policy-Making*, 2017, Academic Press, Elsevier
- Serhan, Yasmeen, “The Far-Right View on Climate Politics”, *The Atlantic*, 2021, available from: <https://www.theatlantic.com/international/archive/2021/08/far-right-view-climate-ipcc/619709/>
- Shabecoff, Philip, “Global Warming Has Begun, Expert Tells Senate”, *The New York Times*, 1988a, available at: <https://www.nytimes.com/1988/06/24/us/global-warming-has-begun-expert-tells-senate.html>
- Shabecoff, Philip, “THE WORLD; Suddenly, the World Itself Is a World Issue”, *The New York Times*, 1988b, available at: <https://www.nytimes.com/1988/12/25/weekinreview/the-world-suddenly-the-world-itself-is-a-world-issue.html>
- Sharot, Tali, “The Optimism Bias”, *Current Biology*, Volume 21, Issue 23, 2011, Pages R941-R945
- Sheppard, Kate, “An Inhospitable Climate”, *Mother Jones*, 2010, available at: <https://www.motherjones.com/politics/2010/09/issa-oversight-climate-gop/>
- Sheppard, Kate, “Climategate: What really happened?”, *Mother Jones*, 2011, available from: <https://www.motherjones.com/environment/2011/04/history-of-climategate/>
- Shiva, Vandana, Biodiversity, Consumption Patterns, and Globalisation, UNDP (Paper written in preparation for the 1998 Human Development Report), New York, 1998, available at: <https://hdr.undp.org/content/biodiversity-consumption-patterns-and-globalisation>
- Simangan, Dahlia “Where is the Anthropocene? IR in a new geological epoch”, *International Affairs*, 96: 1, 2020, pp. 211-224
- Singh, Siddharth, “The relationship between growth in GDP and CO2 has loosened; it needs to be cut completely”, *International Energy Agency – IEA*, 2024, available at: <https://www.iea.org/commentaries/the-relationship-between-growth-in-gdp-and-co2-has-loosened-it-needs-to-be-cut-completely>
- Smaje, Chris, “Why Oil Didn’t Save the Whales – and Why it Matters”, *Resilience*, 2020, available via: <https://www.resilience.org/stories/2020-06-29/why-oil-didnt-save-the-whales-and-why-it-matters/>

- Smee, Ben, “Queensland anti-protest laws 'inherently disproportionate', UN human rights experts say”, *The Guardian*, 2019, available at: https://www.theguardian.com/australia-news/2019/dec/13/queensland-anti-protest-laws-inherently-disproportionate-un-human-rights-experts-say?utm_term=Autofeed&CMP=tw_t_gu&utm_medium=&utm_source=Twitter#Echobox=1576214747
- Smil, Vaclav, *Grand Transitions: How the Modern World Was Made*, Oxford University Press, 2021
- Smith, Deborah, “Psychologist wins Nobel Prize”, *American Psychological Association*, 2002, Vol 33, No. 11, p.22
- Snow, David, and Robert Benford, “Ideology, frame resonance, and participant mobilization”, *International Social Movement Research*, vol.1, 1988, pp. 197–217
- Sobisevich, Alexey, “The Activities of the Russian Academy of Science's Council Concerning the Kyoto Protocol and Discussions Around Climate Change”, in: Abstracts of The Second Eurasian RISK-2020 Conference and Symposium” April 12- 19, 2020, Tbilisi, Georgia, pp. 74-75, doi: <https://doi.org/10.21467/abstracts.93.41>
- Solomon, Susane, Gian-Kasper Plattner, Reto Knutti and Pierre Friedlingstein, “Irreversible climate change due to carbon dioxide emissions”, *The Proceedings of the National Academy of Sciences (PNAS)*, National Academy of Sciences, vol 106, no. 6, 2009, pp. 1704-1709
- Somerville, Richard and Susane Hassol, “Communicating the science of climate change”, *Physics Today*, vol. 64, issue 10, 2011, pp. 48-53
- Søndergaard, Niels, “Between Markets and Barracks: The Economic Policy Narrative of Brazilian Authoritarianism”, *Latin American Perspectives*, 2023, vol. 50, issue 1, pp.64-79. <https://doi.org/10.1177/0094582X231154226>
- Soros, George, “The Capitalist Threat”, *Project Syndicate*, 1997, available at: <https://www.project-syndicate.org/commentary/the-capitalist-threat-1997-01>
- Special Eurobarometer 513, “Climate Change: Report Summary”, *European Commission*, 2021, available at: https://climate.ec.europa.eu/system/files/2021-07/report_summary_2021_en.pdf
- Spera, Stephanie, “234 scientists read 14,000+ research papers to write the IPCC climate report – here’s what you need to know and why it’s a big deal”, *The Conversation*, 2021, available at: <https://theconversation.com/234-scientists-read-14-000-research-papers-to-write-the-ipcc-climate-report-heres-what-you-need-to-know-and-why-its-a-big-deal-165587>
- Stanford Graduate School of Business – SGSB, “Exposing the Big ‘Free Market’ Myth with Autor Naomi Oreskes”, 2023, available at: https://www.youtube.com/watch?v=kJV7_0BIbxo
- Steffen, Will, Jacques Grinevald, Paul Crutzen and John McNeill, “The Anthropocene: conceptual and historical perspectives”, *Philosophical Transactions of the Royal Society A*, vol. 369, issue 1938, 2011, pp. 842–867
- Steinberger, Julia, William Lamb and Marco Sakai, “Your money or your life? The carbon-development paradox”, *Environmental Research Letters*, 2020, vol.15, no. 4, DOI 10.1088/1748-9326/ab7461
- Steinberger, Julia, William Lamb and Marco Sakai, “Your money or your life? The carbon-development paradox”, *Environmental Research Letters*, vol.15, number 4, 2020, open access, DOI 10.1088/1748-9326/ab7461
- Stern, Nicolas, *The Economics of Climate Change: The Stern Review*, Cambridge University Press, 2006
- Stockholm Resilience Center, “Planetary boundaries”, *Stockholm University*, 2023, available at: <https://www.stockholmresilience.org/research/planetary-boundaries.html>
- Stott, Michael and Andres Schipani, “Brazil’s Paulo Guedes keeps faith in reforms despite Chile crisis”, *Financial Times*, 2019, available at: <https://www.ft.com/content/b1d21b6a-0244-11ea-be59-e49b2a136b8d>
- Summerhayes, Colin and Jan Zalasiewicz, “Global warming and the Anthropocene”, *Geology Today*, Vol. 34, No. 5, 2018, pp. 194-200
- Sunstein, Cass, *#Republic: Divided Democracy in the Age of Social Media*, Princeton University Press, 2017.

- Swann, Tom, “High Carbon from a Land Down Under: Quantifying CO2 from Australia’s fossil fuel mining and exports”, *The Australia Institute*, 2019, available at: https://australiainstitute.org.au/wp-content/uploads/2020/12/P667-High-Carbon-from-a-Land-Down-Under-WEB_0_0.pdf
- Sweney, Mark, “Copenhagen climate change treaty backed by 'Hopenhagen' campaign”, *The Guardian*, 2009, available at: <https://www.theguardian.com/media/2009/jun/23/hopenhagen-climate-change-campaign>
- Taber, Charles, and Milton Lodge, “Motivated Skepticism in the Evaluation of Political Beliefs”, *American Journal of Political Science*, vol.50, issue 3, 2006, pp. 755–769
- Taleb, Nassim Nicholas, *Antifragile: Thing That Gain From Disorder*, Random House, 2012
- Tandon, Ayesha, “Clouds study finds that low climate sensitivity is ‘extremely unlikely’”, *Carbon Brief*, 2021, available at: <https://www.carbonbrief.org/clouds-study-finds-that-low-climate-sensitivity-is-extremely-unlikely/>
- Thalman, Ellen and Julian Wettengel, “The story of "Climate Chancellor" Angela Merkel”, *Clean Energy Wire*, 2021, available at: <https://www.cleanenergywire.org/factsheets/making-climate-chancellor-angela-merkel>
- Thatcher, Margaret, “Speech to the Royal Society (climate change)”, *Thatcher Archive*, 1988, available at: <https://www.margareththatcher.org/document/107346>
- The Climate Reality Project – CPR, “Renewable Energy Leapfrogging – The Better Way Forward”, 2020, available via: <https://www.climate realityproject.org/blog/renewable-energy-leapfrogging-better-way-forward>
- The Founex Report, “The Founex Report on Development and Environment - 1971”, *Maurice Strong Foundation*, available at: https://www.mauricestrong.net/index.php?option=com_content&view=article&id=149:founex-report-environment-development&catid=31&Itemid=75
- The Global Environment Facility – GEF, “Who we are”, 2023, available at: <https://www.thegef.org/who-we-are>
- The Norwegian Nobel Committee, “The Nobel Peace Prize 2007”, *Nobel Prize Outreach AB*, 2023, available at: <https://www.nobelprize.org/prizes/peace/2007/summary/>
- Thérien, Jean-Philippe, “The North–South Distinction: From Consensus to Contestation”, *Global Studies Quarterly*, Vol. 4, Issue 4, 2024, <https://doi.org/10.1093/isagsq/ksae080>
- Tingle, Laura, “This win for Anthony Albanese is the most transformative election you can imagine”, *ABC News*, 2022, available at: <https://www.abc.net.au/news/2022-05-22/election-2022-anthony-albanese-wins-transformative-election/101087834>
- Tong, Scott and Emiko Tamagawa, “‘The Big Myth’ explores the belief that free markets are a fundamental American right”, *WBUR*, 2023, available at: <https://www.wbur.org/hereandnow/2023/02/28/big-myth-book-business>
Trump	Donald,	tweet	2013o,	available	via:
			https://twitter.com/realDonaldTrump/status/338978381636984832		
Trump,	Donald,	tweet	2012a,	available	via:
			https://twitter.com/realDonaldTrump/status/265895616658415616?lang=en		
Trump,	Donald,	tweet	2012b,	available	via:
			https://twitter.com/realDonaldTrump/status/185074709111644160?lang=en		
Trump,	Donald,	tweet	2012c,	available	via:
			https://twitter.com/realDonaldTrump/status/265485225994383363		
Trump,	Donald,	tweet	2012d,	available	via:
			https://twitter.com/realDonaldTrump/status/264009741234221058?lang=en		
Trump,	Donald,	tweet	2012e,	available	via
			https://twitter.com/realDonaldTrump/status/264441602636906496		
Trump,	Donald,	tweet	2013,	available	via:
			https://twitter.com/realDonaldTrump/status/358002216692482049		

Trump,	Donald,	tweet	2013a,	available	via:
https://twitter.com/realdonaldtrump/status/407505938774757376					
Trump,	Donald,	tweet	2013b,	available	via:
https://twitter.com/realDonaldTrump/status/326972596581191680					
Trump,	Donald,	tweet	2013c,	available	via:
https://twitter.com/realDonaldTrump/status/404235212487655424					
Trump,	Donald,	tweet	2013d,	available	via:
https://twitter.com/realDonaldTrump/status/362660033646952449					
Trump,	Donald,	tweet	2013e,	available	via:
https://twitter.com/realDonaldTrump/status/319377285687939072?lang=en					
Trump,	Donald,	tweet	2013e,	available	via:
https://twitter.com/realDonaldTrump/status/408977616926830592					
Trump,	Donald,	tweet	2013f,	available	via:
https://twitter.com/realDonaldTrump/status/408977616926830592					
Trump,	Donald,	tweet	2013g,	available	via:
https://twitter.com/realDonaldTrump/status/290928938585300992					
Trump,	Donald,	tweet	2013h,	available	via:
https://twitter.com/realDonaldTrump/status/408595321384476673					
Trump,	Donald,	tweet	2013i,	available	via:
https://twitter.com/realdonaldtrump/status/349973845228269569					
Trump,	Donald,	tweet	2013j,	available	via:
https://twitter.com/realDonaldTrump/status/316252016190054400?lang=en					
Trump,	Donald,	tweet	2013k,	available	via:
https://twitter.com/realDonaldTrump/status/326874524576526337					
Trump,	Donald,	tweet	2013l,	available	via:
https://twitter.com/realDonaldTrump/status/412159674042294272					
Trump,	Donald,	tweet	2013n,	available	via:
https://twitter.com/realDonaldTrump/status/329582122463535104					
Trump,	Donald,	tweet	2013p,	available	via,
https://twitter.com/realDonaldTrump/status/326875628966117376					
Trump,	Donald,	tweet	2014a,	available	via:
https://twitter.com/realdonaldtrump/status/419346237406871552					
Trump,	Donald,	tweet	2014b,	available	via:
https://twitter.com/realDonaldTrump/status/535102735830773760					
Trump,	Donald,	tweet	2014c,	available	via:
https://twitter.com/realDonaldTrump/status/436106386423181312					
Trump,	Donald,	tweet	2014d,	available	via:
https://twitter.com/realDonaldTrump/status/488926006225285120					
Trump,	Donald,	tweet	2014e,	avaialble	via:
https://twitter.com/realDonaldTrump/status/427556692109574146?lang=en					
Trump,	Donald,	tweet	2014f,	available	via:
https://twitter.com/realDonaldTrump/status/435574043354611712					
Trump,	Donald,	tweet	2014g,	available	via:
https://twitter.com/realdonaldtrump/status/435741126440808448					
Trump,	Donald,	tweet	2014h,	available	via:
https://twitter.com/realdonaldtrump/status/521862351218573312					
Trump,	Donald,	tweet	2014i,	available	via:
https://twitter.com/realDonaldTrump/status/435550908307767296					
Trump,	Donald,	tweet	2014k,	available	via:
https://twitter.com/realdonaldtrump/status/464135457690091521					

Trump, Donald, tweet 2014j, available via:
<https://twitter.com/realDonaldTrump/status/475668993928212480>

Trump, Donald, tweet 2015a, available via:
<https://twitter.com/realDonaldTrump/status/653385381526806528?lang=en>

Trump, Donald, tweet 2015b, available via:
<https://twitter.com/realDonaldTrump/status/559852809232060417>

Trump, Donald, tweet 2015c, available via:
<https://twitter.com/realdonaldtrump/status/553400205413195776>

Trump, Donald, tweet 2015d, available via:
<https://twitter.com/realDonaldTrump/status/656100109386674176>

Trump, Donald, tweet 2017, available via: <https://x.com/realDonaldTrump/status/946531657229701120>

Trump, Donald, tweet 2018b, available via:
<https://mobile.x.com/realDonaldTrump/status/1070089367224549377>

Trump, Donald, tweet 2018c, available via:
<https://x.com/realDonaldTrump/status/1065400254151954432>

Trump, Donald, tweet 2018a, available via:
<https://x.com/realDonaldTrump/status/1071454998414921728>

Trump, Donald, tweet 2019a, available via:
<https://x.com/realDonaldTrump/status/1169356705857187840>

Trump, Donald, tweet 2019b, available via:
<https://x.com/realDonaldTrump/status/1094718856197799936>

Trump, Donald, tweet 2019c, available via:
<https://x.com/realDonaldTrump/status/1086971499725160448>

Trump, Donald, twitter, 2013, available at:
<https://twitter.com/realDonaldTrump/status/316252016190054400?lang=en>

Tversky, Amos and Daniel Kahneman, “The Framing of Decisions and the Psychology of Choice”, *Science*, vol. 211, 1981, pp. 453-458

U.S. Department of State – DoS, “The United States Officially Rejoins the Paris Agreement”, *Press Statement by Antony J. Blinken, Secretary of State*, 2021, available at: <https://www.state.gov/the-united-states-officially-rejoins-the-paris-agreement/>

U.S. House of Representatives - Chairman Darrell Issa, “Oversight Status Report: Creating Accountability and Transparency Under One-Party Rule”, *U.S. House of Representatives Committee on Oversight and Government Reform*, 2009, <https://sgp.fas.org/congress/2009/issa-report.pdf>

U.S. House of Representatives - Chairman Darrell Issa, „LEGISLATIVE AND OVERSIGHT ACCOMPLISHMENTS OF THE HOUSE COMMITTEE ON OVERSIGHT AND GOVERNMENT REFORM“, *U.S. House of Representatives Committee on Oversight and Government Reform*, 2014, available from: <https://oversight.house.gov/wp-content/uploads/2015/01/Full-Report.compressed.pdf>

UN Climate Action, “What Is Climate Change?”, 2020, available at: <https://www.un.org/en/climatechange/what-is-climate-change>

UNDP Climate Promise, “What is the sustainable energy transition and why is it key to tackling climate change?”, 2025, available via: <https://climatepromise.undp.org/news-and-stories/what-sustainable-energy-transition-and-why-it-key-tackling-climate-change>

UNEP, “Leapfrogging to prosperity through Science, Technology and Innovation”, Speech prepared for delivery at the G-77+China summit, *UNEP*, 2023, available at: <https://www.unep.org/news-and-stories/speech/leapfrogging-prosperity-through-science-technology-and-innovation>

UNFCCC, “Draft decision -/CP.17: Establishment of an Ad Hoc Working Group on the Durban Platform for Enhanced Action”, 2011, available via:
https://unfccc.int/files/meetings/durban_nov_2011/decisions/application/pdf/cop17_durbanplatform.pdf

- UNFCCC, “Introduction: Adaptation and Resilience”, 2024, available at: <https://unfccc.int/topics/adaptation-and-resilience/the-big-picture/introduction>
- UNFCCC, “United Nations Framework Convention on Climate Change”, *United Nations*, 1992, available via: https://unfccc.int/files/essential_background/background_publications_htmlpdf/application/pdf/conven.pdf
- Union of Concerned Scientists, “Debunking Misinformation About Stolen Climate Emails in the “Climategate” Manufactured Controversy”, 2009 (updated 2011), available at: <https://www.ucsusa.org/resources/debunking-misinformation-about-stolen-climate-emails>
- United Nations – UN, “For a livable climate: Net-zero commitments must be backed by credible action”, *UN Climate Action*, 2025, available via: <https://www.un.org/en/climatechange/net-zero-coalition>
- United Nations Convention on Climate Change – UNFCCC, “Observer Organizations”, 2022, available at: <https://unfccc.int/process-and-meetings/parties-non-party-stakeholders/non-party-stakeholders/overview/observer-organizations>
- United Nations Department of Economic and Social Affairs, Population Division – UNDESA, “World Fertility Report 2024”, New York, 2025, UN DESA/POP/2024/TR/NO.10, available via: https://www.un.org/development/desa/pd/sites/www.un.org.development.desa.pd/files/undesa_pd_2025_wfr-2024_advance-unedited.pdf
- United Nations Development Programme – UNDP, “Climate change is a matter of justice – here’s why”, 2023, *UNDP Global Climate Promise*, available at: <https://climatepromise.undp.org/what-we-do>
- United Nations Environment Programme – UNEP, “The UN Environment Programme and the climate emergency”, 2019, available at: <https://www.unep.org/unga/our-position/unep-and-climate-emergency>
- United Nations Framework Convention on Climate Change – UNFCCC, “A Beginner’s Guide to Climate Neutrality”, *UNFCCC secretariat (UN Climate Change)*, 2021, available at: <https://unfccc.int/news/a-beginner-s-guide-to-climate-neutrality>
- United Nations General Assembly – UNGA, “45/53: Protection of global climate for present and future generations of mankind”, 1988, available at: <https://www.ipcc.ch/site/assets/uploads/2019/02/UNGA43-53.pdf>
- United Nations, *UN Report: Nature’s Dangerous Decline ‘Unprecedented’; Species Extinction Rates ‘Accelerating’*, 2019, available from: <https://www.un.org/sustainabledevelopment/blog/2019/05/nature-decline-unprecedented-report/>
- US elections: the candidates on climate, *Nature Climate Change*, vol. 1, 2008, pp. 126–127, <https://doi.org/10.1038/climate.2008.100>
- US Senate Dems, “The Case for Climate Action: Building a Clean Economy for the American People”, *Senate Democrats’ Special Committee on the Climate Crisis*, 2020, available from: <https://www.whitehouse.senate.gov/imo/media/doc/Dark%20Money%20Chpt%20SCCC%20Climate%20Crisis%20Report.pdf>
- US Senate, “Inhofe requests hearings on Climategate”, *Committee in Environment and Public Works*, 2009a, available at: https://www.epw.senate.gov/public/_cache/files/c/e/ce427764-4d31-41d0-b69e-a6cfae267f60/01AFD79733D77F24A71FEF9DAFCCB056.-climategate-boxerletter.pdf
- US Senate, “Obama Administration Dismisses Climategate, Vows to Press Forward With Endangerment Finding”, *Committee in Environment and Public Works*, 2009b, available at: <https://www.epw.senate.gov/public/index.cfm/press-releases-all?ID=570E6FBC-802A-23AD-4FE9-2DC2FCAC8475>
- Vakulchuk, Roman, Indra Overland, Daniel Scholten, “Renewable energy and geopolitics: A review”, *Renewable and Sustainable Energy Reviews*, vol.122, 2020, <https://doi.org/10.1016/j.rser.2019.109547>
- Valero, Myriam Vidal, “Death threats, trolling and sexist abuse: climate scientists report online attacks”, *Nature*, 2023, pp. 421–422, <https://doi.org/10.1038/d41586-023-01018-9>

- Van Rensburg, Willem, "Climate Change Scepticism: A Conceptual Re-Evaluation", *Sage Open*, Vol. 5, Issue 2, 2015, <https://doi.org/10.1177/2158244015579723>
- van Hulst, Merlijn, Tamara Metze, Art Dewulf, Jasper de Vries, Severine van Bommel and Mark van Ostaïjen, "Discourse, framing and narrative: three ways of doing critical, interpretive policy analysis", *Critical Policy Studies*, vol. 19, issue 1, 2025, pp.74-96.
- Vanhala, Lisa, "As the Paris climate agreement turns ten, it's showing its age", *The Conversation*, 2025, available via: <https://theconversation.com/as-the-paris-climate-agreement-turns-ten-its-showing-its-age-268147>
- Vargas Roncancio, Ivan, Leah Temper, Joshua Sterlin, et. al, "From the Anthropocene to Mutual Thriving: An Agenda for Higher Education in the Ecozoic", *Sustainability*, vol.11, issue 12, pp.1-19
- Verisk Maplecroft, "Farmer protests in Europe increase 300% – climate rules, trade dynamics drive surge", 2024, available at: <https://www.maplecroft.com/products-and-solutions/geopolitical-and-country-risk/insights/farmer-protests-in-europe-increase-300/#embedform>
- Vidal, John, „Obama victory signals rebirth of US environmental policy“, *The Guardian*, 2008, available at: <https://www.theguardian.com/environment/2008/nov/05/climatechange-carbonemissions>
- Vojvodić, Sanja i Irina Veselinović, „Mapiranje ključnih demokratskih izazova u kontekstu zelene tranzicije“, u *Mapiranje pravedne zelene tranzicije u Srbiji*, Ministarstvo prostora / Institut za urbane politike, 2022, pp.51-81
- Vojvodić, Sanja, "Framing the Climate Change Debate: A Multilevel Analysis", *Review of International Affairs*, Vol. 74, Issue 1187, 2023, pp. 143-163.
- von der Brelie, Hans, "Why are plans to build more wind farms in Greece so controversial?", *Euronews witness*, 2024, available at: <https://kythira-windturbines.com/en/why-are-plans-to-build-more-wind-farms-in-greece-so-controversial/>
- Vranić, Bojan, *Političke ideologije: od istine do tiranije*, Clio i Fakultet političkih nauka, 2024
- Vukelić, Miloš, *Postdigitalni kulturni ratovi na Zapadu*, Akademska knjiga, 2024
- Wæver, Ole, "International Society — Theoretical Promises Unfulfilled?", *Cooperation and Conflict*, vol. 27, issue 1, 1992, pp. 97-128.
- Waldman, Scott, "Bush Had a Lasting Impact on Climate and Air Policy", 2018, *Scientific American*, available at: <https://www.scientificamerican.com/article/bush-had-a-lasting-impact-on-climate-and-air-policy/>
- Wallace-Wells, David, "The Man Who Coined the Term 'Global Warming' on the Worst-Case Scenario for Planet Earth", *New York Magazine*, 2017, available at: <https://nymag.com/intelligencer/2017/07/man-who-coined-global-warming-on-worst-case-scenarios.html>
- Warrick, Jo, "Kyoto Pact Includes a Pentagon Exemption", *The Washington Post*, 1997, available at: <https://www.washingtonpost.com/archive/politics/1998/01/01/kyoto-pact-includes-a-pentagon-exemption/6836e8eb-77c0-4056-9d93-d14c7b33bc47/>
- Watts, Jonathan, "Brazil's new foreign minister believes climate change is a Marxist plot", *The Guardian*, 2018, available at: <https://www.theguardian.com/world/2018/nov/15/brazil-foreign-minister-ernesto-araujo-climate-change-marxist-plot>
- Wayne, Graham, "Global warming vs. climate change", *Skeptical Science*, 2017, available at: <https://skepticalscience.com/climate-change-global-warming.htm>
- Weart, Spencer, "Rise of interdisciplinary research on climate", *The Proceedings of the National Academy of Sciences (PNAS)*, 2013, vol. 110, suppl. 1, pp. 3657–3664
- Weber, Elke, "Climate Change Demands Behavioral Change: What Are the Challenges?", *Social Research*, vol. 82, number 3, 2015, pp. 561-572
- Wehrmann, Benjamin, "Wind turbine construction in German woodlands cannot be sweepingly banned – court", *Clean Energy Wire*, 2022, available at: <https://www.cleanenergywire.org/news/wind-turbine-construction-german-woodlands-cannot-be-sweepingly-banned-court>
- WETI – World Energy Trilemma Index, *World Energy Council*, 2024, available at: <https://www.worldenergy.org/transition-toolkit/world-energy-trilemma-index>

- Wettengel, Julian, “Merkel successor must get EU states on board for ambitious climate package – former commissioner”, *Clean Energy Wire*, 2021, available at: <https://www.cleanenergywire.org/news/merkel-successor-must-spend-diplomatic-capital-eu-climate-energy-package-former-commissioner>
- Wetts, Rachel, “Models and Morals: Elite-Oriented and Value-Neutral Discourse Dominates American Organizations’ Framings of Climate Change”, *Social Forces*, vol. 98, Issue 3, 2020, pp. 1339–1369.
- White House Archive, “Statement by President Trump on the Paris Climate Accord”, 2017, available at: <https://trumpwhitehouse.archives.gov/briefings-statements/statement-president-trump-paris-climate-accord/>
- White House, “The Biden-Harris Administration Immediate Priorities”, 2021, available at: <https://www.whitehouse.gov/priorities/>
- White, Richard, “Are you an environmentalist, or do you work for living?: Work and Nature”, in William Cronnon (ed.), *Uncommon Ground: Rethinking the Human Place in Nature*, W.W.Norton, New York, 1995, pp. 171-185.
- Wiesner, Claudia, “Politicisation, Politics and Democracy” in Claudia Wiesner (ed.), *Rethinking Politicisation in Politics, Sociology and International Relations*, Palgrave Macmillan, 2021, pp. 19-42
- Wiesner, Claudia, Taru Haapala and Kari Palonen, *Debates, Rhetoric and Political Action: Practices of Textual Interpretation and Analysis*, Palgrave Macmillan, London, 2017.
- Wilburn-King, Matthew, “How brain biases prevent climate action”, *BBC Future*, 2019, retrieved from: <https://www.bbc.com/future/article/20190304-human-evolution-means-we-can-tackle-climate-change>
- Wohlleben, Peter, *The Hidden Life of Trees: What They Feel, How They Communicate—Discoveries from A Secret World*, Greystone Books, 2016
- Wood, Matthew, “Politicisation, Depoliticisation and Anti-Politics: Towards a Multilevel Research Agenda”, *Political Studies Review*, vol.4, issue 4, 2016, pp. 521-533.
- Worland, Justin, “The Reason Fossil Fuel Companies Are Finally Reckoning with Climate Change”, *The Time*, 2020, available from: <https://time.com/5766188/shell-oil-companies-fossil-fuels-climate-change/>
- World Bank Group – WBG, “Climate Change: Overview”, 2024, available at: <https://www.worldbank.org/en/topic/climatechange/overview#2>
- World Bank, “Record High Revenues From Global Carbon Pricing Near \$100 Billion”, 2023, available at: <https://www.worldbank.org/en/news/press-release/2023/05/23/record-high-revenues-from-global-carbon-pricing-near-100-billion>
- World Meteorological Organization – WMO, “Greenhouse gas concentrations surge again to new record in 2023”, *WMO Media Releases*, 2024, retrieved from: <https://wmo.int/news/media-centre/greenhouse-gas-concentrations-surge-again-new-record-2023>
- World Meteorological Organization – WMO, “The Global Climate 2011-2020: A decade of acceleration”, 2023, available at: <https://wmo.int/publication-series/global-climate-2011-2020-decade-of-acceleration>
- World Wildlife Fund (WWF) Australia, “Emergency response to the Australian bushfires”, available at: <https://wwf.org.au/what-we-do/australian-bushfires/>
- World Wildlife Fund Brazil – WWF Brazil, “Bolsonaro government is denounced at the UN for threatening the global climate and violating human rights in Brazil”, 2022, available at: <https://www.wwf.org.br/?84081/Bolsonaro-government-is-denounced-at-the-UN-for-threatening-the-global-climate-and-violating-human-rights-in-Brazil>
- Yang, Janet, Haoran Chu, LeeAnn Kahlor, “Fearful Conservatives, Angry Liberals: Information Processing Related to the 2016 Presidential Election and Climate Change”, *Journalism and Mass Communication Quarterly*, vol. 96, issue 3, 2019, pp. 742-766.

- York, Richard and Shannon Elizabeth Bell, "Energy transitions or additions?: Why a transition from fossil fuels requires more than the growth of renewable energy", *Energy Research and Social Science*, vol. 51, 2019, pp. 40-43, <https://doi.org/10.1016/j.erss.2019.01.008>
- Zhou, Naaman, "Oxford Dictionaries declares 'climate emergency' the word of 2019", *The Guardian*, 2019, available from: <https://www.theguardian.com/environment/2019/nov/21/oxford-dictionaries-declares-climate-emergency-the-word-of-2019>
- Дјурант, Вил, *Почетак доба разума*, Народна књига, 2004
- Козелек, Рајнхард, *Критика и криза: студија о патогенези грађанског света*, Плато, Београд, 1997.
- Ментус, Владимир, „Повезаност економског раста и субјективног благостања – преиспитивање Истерлиновог парадокса у случају економски развијених друштава“, Универзитет у Београду, Филозофски факултет, 2017, докторска дисертација
- Радић Милосављевић, Ивана, „Европска унија у процесу политизације“, Универзитет у Београду, Факултет политичких наука, 2018, докторска дисертација.

Биографија ауторке

Сања Војводић (Бенковац, 10.08.1992) је асистенткиња на Факултету политичких наука Универзитета у Београду. Докторске академске студије политикологије – међународне и европске студије уписала је 2018/2019. године. Бирана је у звање истраживача-приправника у 2019. години, истраживача-сарадника у 2022. години, док је у садашње звање асистента изабрана 2025. године. Радила је као сарадник-демонстратор на предметима Политички систем Европске уније у школској 2015/16 и 2019/20, и Регионализам у ЕУ у 2015/16, а почевши од школске 2021/22 ангажована је као сарадница на вежбама из Савремене политичке економије, као и на изборном предмету Теорија игара од 2024/25. Течно говори енглески и има средње познавање немачког језика.

Завршила је смер Међународни односи на основним академским студијама на Факултету политичких наука УБ 2015. године (9,17). На истом факултету је похађала мастер студије – модул Студије САД, где је стекла звање мастер политиколога 2017. године (9,88) одбравивши рад „Политика Сједињених Америчких Држава према рату у Хрватској 1991-1995. године“ код ментора проф. др Ива Висковића. Боравила је као гостујући истраживач на Универзитету Хумболт у Берлину јуна 2018. године и на Универзитету Портукаленсе у Порту, током фебруара 2024. године. Завршила је тренинг за квантитативне методе евалуације пројеката на Националном и Каподистриасовом универзитету у Атини у априлу 2024. године, као и за квалитативну евалуацију јавних политика и програма на основу теорије промене, на Техничком универзитету Јилдиз у Истанбулу током јула 2023. године. Била је ангажована као истраживач на пројекту Фонда за науку Републике Србије под називом “Monitoring and Indexing Peace in the Western Balkans - MIND“ од 2022-2025. године. Истраживања и радове излагала је на неколико међународних и националних конференција, од којих се издвајају годишња конференција Удружења за међународне студије (ISA) у Чикагу у 2025. години, на Свеучилишту у Риједи 2024. године (CEISA – ISA), и традиционална конференција евалуатора у Бечу 2024. године (REvaluation). Досада је објављивала радове у часописима категорија М-24, М-51, М-52. Поред тога, радила је у Програму Уједињених нација за развој у Србији на различитим позицијама и пројектима током четири године: као стажисткиња на пројекту управљања миграцијама, стручни сарадник за подршку УНДП операцијама, затим локални консултант за подршку и мониторинг дигиталне трансформације Србије и као јуниор експерт за истраживање, анализу и извештавање.

Изјава о ауторству

Потписана _____ Сања Војводић _____

број индекса _____ 0001/2018 _____

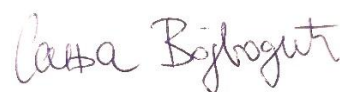
Изјављујем

да је докторска дисертација под насловом

**Политизација климатских промена: дебата науке и политике о добу антропоцена и
утицају човека на климу**

- резултат сопственог истраживачког рада;
- да предложена дисертација у целини ни у деловима није била предложена за добијање било које дипломе према студијским програмима других високошколских установа;
- да су резултати коректно наведени и
- да нисам кршио ауторска права и користио интелектуалну својину других лица.

Потпис аутора

У Београду, 27. 11. 2025. године

Изјава о истоветности штампане и електронске верзије докторског рада

Име и презиме аутора _____ Сања Војводић _____

Број индекса _____ 0001/2018 _____

Студијски програм: _____ Докторске академске студије политикологије – међународне и европске студије

Наслов рада _____ Политизација климатских промена: дебата науке и политике о добу антропоцена и утицају човека на климу

Ментор _____ проф. др Душан Павловић _____

Изјављујем да је штампана верзија мог докторског рада истоветна електронској верзији коју сам предала за објављивање на порталу **Дигиталног репозиторијума Универзитета у Београду**.

Дозвољавам да се објаве моји лични подаци везани за добијање академског звања доктора наука, као што су име и презиме, година и место рођења и датум одбране рада.

Ови лични подаци могу се објавити на мрежним страницама дигиталне библиотеке, у електронском каталогу и у публикацијама Универзитета у Београду.

Потпис аутора

У Београду, 27. 11. 2025. године

Изјава о коришћењу

Овлашћујем Универзитетску библиотеку „Светозар Марковић“ да у Дигитални репозиторијум Универзитета у Београду унесе моју докторску дисертацију под насловом:

Политизација климатских промена: дебата науке и политике о добу антропоцена и утицају човека на климу

која је моје ауторско дело.

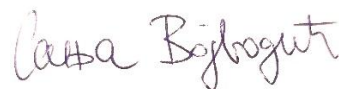
Дисертацију са свим прилозима предала сам у електронском формату погодном за трајно архивирање.

Моју докторску дисертацију похрањену у Дигитални репозиторијум Универзитета у Београду могу да користе сви који поштују одредбе садржане у одабраном типу лиценце Креативне заједнице (Creative Commons) за коју сам се одлучила.

1. Ауторство (CC BY)
2. **Ауторство - некомерцијално (CC BY-NC)**
3. Ауторство – некомерцијално – без прераде (CC BY-NC-ND)
4. Ауторство – некомерцијално – делити под истим условима (CC BY-NC-SA)
5. Ауторство – без прераде (CC BY-ND)
6. Ауторство – делити под истим условима (CC BY-SA)

(Молимо да заокружите само једну од шест понуђених лиценци. Кратак опис лиценци дат је саставни део ове изјаве).

Потпис докторанда

У Београду, 27. 11. 2025. године

1. Ауторство - Дозвољаваате умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, и прераде, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце, чак и у комерцијалне сврхе. Ово је најслободнија од свих лиценци.
2. Ауторство – некомерцијално. Дозвољаваате умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, и прераде, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце. Ова лиценца не дозвољава комерцијалну употребу дела.
3. Ауторство - некомерцијално – без прераде. Дозвољаваате умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, без промена, преобликовања или употребе дела у свом делу, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце. Ова лиценца не дозвољава комерцијалну употребу дела. У односу на све остале лиценце, овом лиценцом се ограничава највећи обим права коришћења дела.
4. Ауторство - некомерцијално – делити под истим условима. Дозвољаваате умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, и прераде, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце и ако се прерада дистрибуира под истом или сличном лиценцом. Ова лиценца не дозвољава комерцијалну употребу дела и прерада.
5. Ауторство – без прераде. Дозвољаваате умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, без промена, преобликовања или употребе дела у свом делу, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце. Ова лиценца дозвољава комерцијалну употребу дела.
6. Ауторство - делити под истим условима. Дозвољаваате умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, и прераде, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце и ако се прерада дистрибуира под истом или сличном лиценцом. Ова лиценца дозвољава комерцијалну употребу дела и прерада. Слична је софтверским лиценцама, односно лиценцама отвореног кода.